DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13757

Disna Memorial Book

Disnah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Disnah : sefer zikaron li-ḳehilah / ḥevre ha-ma'arekhet, Bailin, Dov Bernshtain [z. o. Yehudah Zamir] ve-Shalom Tsirlin ; [ha-'orkhim veha-metargemim, Dov Bernshtain ṿe-Shalom Tsirlin].
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun yotsʻe Disnah be-Yiśraʻel uve-Ar. ha-B., 729 [1969]
DESCRIPT	227 p. : ill. ; 29 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Disna. Disna (Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Disna.
ADD'L NAME	Bernstein, Dov. Beilin, Aharon.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

דיסנע

געפלאנט לויטן זכרון

די דווינע

דער מארק

די גרויסע גאס

קאסאטאווסקע (סווינסקע) גאס

די דיסענקע

דער אינזל

פאלאצקע גאס

געטא

דאראשקאוויטש

27 דער פוילישער מאהילניק

דער רוסישער מאהילניק

באלאגאן

די פוילישע גימנאזיע

קאזארמע הויף

26

דער אלטער בית עולם

28

דער „וויהאָן"

דער נייער בית-עולם

אינהאלט:

1. געריכט-הויז
2. די „וואָינסקע פריסוטסטוויע"
3. יידישע פאלקס-שול
4. רוסישער קלויסטער
5. די פאָסט
6. די גימנאַזיע
7. ציוניסטישע יוגנט אָרגאַניזאציעס
8. פוילישער קלויסטער
9. קצבישער מנין
10. שטאָט-וואָג
11. די יאַטקעס
12. דער מאַגיסטראַט
13. שטאָט-זאַל (טשייניע)
14. פסח'ס מנין
15. געצל'ס מנין
16. באָד מנין
17. פוילישער קאָאָפעראַטיוו
18. די שטאָטישע באָד
19. פאָלאָצקער מנין
20. גלובאקער מנין
21. בימבאַד'ס מיל
22. דער ברונען (ביים בריק)
23. יענקל דעם שמש'ס מנין
24. די „קאַזנאַטשייסטווע"
25. דער שפּיטאָל
26. דער נייער-פלאַן מנין
27. שעכט-הויז
28. דערווינט-מיל

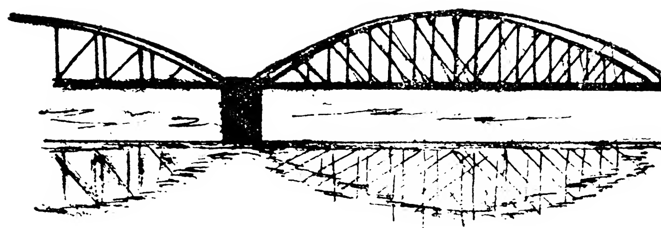
דיסנה

ספר זיכרון לקהילה

ד י ס נ ה

ספר זיכרון לקהילה

חברי המערכת:
ד״ר אהרון ביילין, דב ברנשטיין ושלום צירלין

בהוצאת
ארגון יוצאי דיסנה בישראל ובארה״ב
תל־אביב **תשכ״ט**

העורכים והמתרגמים:
דב ברנשטיין ושלום צירלין

נדפס בישראל בשנת 1969
ע״י בצלאל צ׳ריקובר, מוציא לאור בע״מ
דפוס „מופת" ת״א

דבר המערכת

ככל ספר שנכתב בידי רבים, כך גם ספרנו זה, צמח ועלה מתוך חומר רב ומגוון שנאסף בעמל ובמשך תקופה ארוכה. היו שכתבו דבריהם במיוחד לספר הזכרון והיו שהעבירו רשימות שרשמו לעצמם ימים רבים לפני־כן. היו קטעי עתונות והיו מכתבים, הדברים נמסרו בשפות שונות, בעברית ובאידיש, באנגלית, פולנית וב־רוסית.

אך טבעי היה הדבר שרשימות רבות נמצאו חוזרות זו על דברי זו. גם לא כלן נמצאו תואמות במלואן את המסגרת של ספר זכרון. אנו מקוים כי הכותבים הנכבדים לא יבואו עלינו בטרוניה אם ימצאו כי דבריהם קוצרו במדה זו או אח־רת.

גבוש ראשון של החומר נעשה בידי מר דב ברנשטיין, שכתב וערך את החלק העברי של הספר. הוא ברר ותרגם, מיין ורכז מתוך הרשי־מות הרבות את החלקים שנצטרפו יחדיו והש־לימו זה את זה.

עמל רב הושקע בידי מר ש. צירלין, שערך את חלקו של הספר הכתוב אידיש. לשם כך תרגם את כל שנכתב פולנית ורוסית וכן הרבה מאד מן העברית.

חברי המערכת מודים בזה לכל שתרמו מפרי עטם לספר, העבירו תצלומים וטרחו במדה זו או אחרת בספר בכל השנים הרבות בהן הוא התהווה ונוצר.

פון דער רעדאקציע

ווי יעדער בוך, וועלכער ווערט קאלעקטיוו געשריבן, אזוי איז אויך דער בוך ענטשטאנען פון פיל פארשיידנפארביקע מאטעריאל, וועל־כער האט זיך צונויפגעזאמלט מיט גרויס מיה און אין משך פון פיל יארן.

אייניקע חברים האבן געשריבן ספעציעל פארן בוך, אנדערע האבן זייערע רשימות גע־שריבן מיט פיל יארן צוריק, אלס מעמוארן, ארטיקלען און דאס אלץ אין עברית, יידיש, פויליש, ענגליש און רוסיש.

נאטירליך איז, אז דער מאטעריאל איז ניט געווען ארגאניזירט און רעדאגירט צום דרוקן א זכרון בוך — חזרות אויף ענליכע פאקטן, ניט סטיליזירט א. א. וו.

מיר האפן, אז די געערטע שרייבער וועלן אונז מוחל זיין, אויב זיי וועלן געפינען זייערע ווערטער מער אדער ווייניקער פארקירצט.

די ערשטע ארדנונג אין מאטעריאל האט אריינגעבראכט ה׳ דב בערנשטיין, וועלכער האט געשריבן און רעדאגירט דעם העבראישן חלק פון בוך. ער האט סארטירט און איבער־זעצט און פון פיל רשימות צונויפגעשטעלט צוזאמען חלקים, וועלכע האבן דערגענצט איי־נע די אנדערע און געשאפן א בוך.

פיל מיה האט אין דעם בוך אריינגעלייגט אונזער חבר שלום צירלין, וועלכער האט צו זיין פליכט אלס פאראנטווארטלעכער רעדאק־טאר, אויך רעדאגירט דעם יידישן טייל פון בוך און איבערזעצט אויף יידיש ארטיקלען פון רו־סיש, פויליש און עברית.

דער רעדאקטארן קאלעגיום דריקט אויס זיין דאנק די אלע, וועלכע האבן געשפענדעט פארן בוך פון זייערע שריפטן, באזארגט אים מיט בילדער פון אונזער אלטער היים און בא־מיהט זיך אויף פארשיידענע אופנים, אין משך פון דער צייט וואס דער בוך האט זיך געשאפן, צו זיין ערשיינונג.

מפעולות הועד

האסון הגדול שפקד במי השואה את קהילת דיסנה, הביא חלק מן הפליטים הניצולים ארצה. הוא גם שקירב את יוצאי העיירה הוותיקים והחדשים ולו בשביל מטרה אחת — העלאת זכרם של יקירינו.

ב־1959 נבחר וועד האגודה, שנרשמה כחוק בשם „איגוד יוצאי דיסנה והסביבה". עם חברי הוועד נמנו: מר שלמה מינץ (יו"ר), ד"ר אהרןביילין (סגן יו"ר), צבי מאירי (מזכיר), יהודה זמיר (גזבר), רפאל רשף, משה סושקוביץ, נינה סמושקין, פישל אברמזון, דוד בלכמן וש. צירלין. מאוחר יותר צורף לוועד הח' גרשון זיידל ז"ל.

גוף נבחר זה הפך להיות כתובת נאמנה ליוצאי דיסנה, בעיקר לעולים החדשים. ואמנם הוועד נענה לרבים מחברי האיגוד בעצה, בהמלצה, ובהלוואה ועזר לעולי דיסנה החדשים בצעדיהם הראשונים להשתרש בארץ.

הוועד הפך כתובת גם לאורחים שונים, בני דיסנה, שהגיעו מחוץ לארץ. באמצעותו נקשרו קשרים בין חברי האיגוד, קשרים שהזמן והמרחק השכיחו מליבם. אורגנו מסיבות בהזדמנויות שונות ובכל שנה, למחרת ראש־חודש תמוז, יום הזכרון לקרבנות השואה של עירנו, מתכנסים רוב יוצאי דיסנה בארץ, באחד האולמות בתל־אביב, לאזכרה, מעלים זכרונות, מוזילים דמעות, ואומרים „קדיש". ימי אזכרה אלה הופכים הזדמנות לפגישת ידידים ולהחלפת ידיעות על המתרחש בקרב הדיסנאים בארץ ובחוץ־לארץ.

הוועד קיים שתי אזכרות יוצאות דופן, כי אלה התקיימו בירושלים: אחת, כאשר הוטמן הקלף, שעליו כתובה רשימת קדושי גטו דיסנה, במרתף השואה על הר־ציון, ואחת לאחר איחוד ירושלים, ליד הכותל המערבי בתשכ"ז.

ברם, גולת הכותרת שלהתגשמותה ציפו חברי האגודה היתה הרעיון להוצאת ספר זכרון לדיסנה וליהודיה.

חברים ספורים נחלצו לפעולה זו. התחילו לצרף פרוטה לפרוטה, פנו לאגודת יוצאי דיסנה בארה"ב, שנענו בעין יפה ותרמו את חלקם. אחרי עבודת נמלים של שלוש שנים ומאמצים בל ישוערו זכינו לכתוב דברינו אלה בספר הנכסף. מי יתן שהספר ימלא את תפקידו שלשמו חובר.

חלילה לנו לראות בספר תחליף לפעילות הוועד. כל עוד אנו חיים, עלינו לזכור את יקירינו ולהעלות את זכרם שנה שנה. אל לנו לשכחם.

די טעטיקייט פון דער פארוואלטונג

אין דער צווייטער וועלט־מלחמה האט די נאצישע בעסטיע פארוואַנדלט די באַזעצטע לענדער אין א גיגאנטישן בית הקברות פון דעם אייראָפּעאישן יידנטום. ס'זיינען אָפּגעווישט געוואָרן אַלטע, בליענדיקע יידישע קהלות, וועלכע זיינען געווען דער מקור פון אונזער גייסט און חכמה. פאַרשניטן און פאריתומ'ט איז געבליבן דאס יידישע פאָלק, וואס האט פאַרלאָרן זיין טייערסטן דריטל, און די קליינע רעשטלעך פון דער שרעקלעכער קאטאסטראָפע, וועלכע ס'האבן זיך געראטעוועט על־פי־נס, זיינען צוזייט און צושפרייט אין אלע לענדער פון דער וועלט. זיי האבן געבראכט מיט זיך די ערינערונגען פון די אוממענשליכעליידן אין די קאָנצענטראַציע לאַגערן, בונקערס און וועלדער און אויך די גרויסע ליבע און בענקשאפט נאך דער אַלטער יידישער היים און אירע מענטשן, וועלכע זיינען אזוי אונברחמנות'דיק פאַרניכטעט געוואָרן דורך די היטלערישע רוצחים. אט די ליבע און פאַרבונדנהייט מיט דער אלטער היים האט צוזאַמענגעבראכט די שארית הפליטה אין לאַנדסמאַנשאפטן מיט א בשותפות'דיקער פארגאנגענהייט און געמיינזאמער שטרעבונג צו געגנזייטיקער הילף.

אויך די דיסנער יידישע קהלה איז אָפּגעווישט

געוואָרן פון דער ערד. און די רעשטלעך, נאָך דעם, ווי זיי זיינען דורכגעגאַנגען שבעה מדורי גיהנום, האָבן זיך פאַרזאַמלט אין זייער מערהייט אין ישראל און אַ קלענערע טייל אין אַמעריקע. זיי זיינען אָרגאַ־ניזירט אין צוויי לאַנדסמאַנשאַפטן: אין ישראל אַלס „ארגון יוצאי דיסנה והסביבה" און אין די פאַראייניקטע שטאַטן אַלס „יונייטעד דיסנער בענעוואָלענט אַסאָ־סיעישן". ביז 1959 האָט די דיסנער לאַנדסמאַנשאַפט אין ישראל זיך אָפּגעגעבן נאָר מיט אָרגאַניזירן אַן אזכרה איין מאָל אין יאָר, דעם יאָהרצייט נאָכן אומ־קום פון אונזערע הייליקע קדושים אין דיסנער גע־טאָ, — א טאָג נאָך ראש חודש תמוז — מען פלעגט זיך צונויפקלייבן, אויסהערן דעם קדיש און אל מלא רחמים, אויסוויינען דאָס ביטערע האַרץ און פאַנאַנ־דערגיין זיך. קיין קאָנסטרוקטיווע אַרבעט, ווי הילף פאַר די נייע עולים, הלוואות, הילף מיט אַן עצה, איינ־אָרדענען אויף אַרבעט, פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דיסנע פאַר די קומעדיקע דורות — דאָס אַלץ איז ביז 1959 ניט געטאָן געוואָרן. די דיסנער לאַנדסמאַנשאַפט איז אַפילו ניט געווען רעגיסטרירט אין דעם בוך פון די וווילטעטיקע אָרגאַניזאַציעס ביי דער ישראל־דיקער אַדמיניסטראַציע. ס'איז אויך ניט אויסגעאַר־בעט געוואָרן קיין יורידישער סטאַטוט פון דער לאַנדס־מאַנשאַפט.

ערשט אין 1959, אַז ס'איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייע פאַרוואַלטונג אין דעם צוזאַמענשטעל פון: שלמה מינץ — פאַרזיצער, ד"ר אהרן ביילין, וויצע־פאַרזיצער, צבי מאירי (געוועזענער בערל מילנער) — סעקרעטאַר, יהודה זמיר (סמירין) — קאַסיר, רפאל רשף (ריסיעוויטש), משה סושקאָוויטש, נינה סמוש־קין, אבראַמזאָן פישל, שלום צירלין און דוד בליאַכמאַן — מיטגלידער פון פאַרוואַלטונג (שפּעטער איז נאָך צוגעקומען גרשון זיידל ז"ל). האָט מען אָנגעבונדן אַן ענגערן קאָנטאַקט מיט אַלע לאַנדסלייט אין לאַנד און מען איז צוגעטראָטן צו אַ ברייטערער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט: מ'האָט זיך פאַרבונדן מיט דער „יונייטעד דיסנער" אין אַמע־ריקע, מען האָט געהאָלפן איינאָרדענען דיסנער, וועל־כע זיינען אין יענע יאָרן געקומען אין לאַנד פון הינ־טער דעם אייזערנעם פאָרהאַנג, מע האָט איינגעאָרדנט פּורים־און חנוכה־אָוונטן, אויף וועלכע אונזערע לאַנדס־לייט פלעגן אויסטוישן ערינערונגען פון דער אַלטער היים, און אַזוי אַרום האָט זיך געשאַפן די פאַרבונדענ־הייט פון די חברים מיט זייער פאַרוואַלטונג. די פאַר־וואַלטונג איז געוואָרן אַן אַדרעס פאַר יעדער דיסנער, וועלכער ס'האָט זיך גענויטיקט אין הילף אָדער אַן עצה. אין יעדער שמחה ביי א דיסנער פלעגט זיך שטענדיק באַטייליקן א פאַרטרעטער פון דער פאַר־וואַלטונג מיט אַ שיינער מתנה.

אַלס איר הויפּט־אויפגאַבע האָט שטענדיק די פאַר־וואַלטונג באַטראַכט דאָס פאַראייביקן דעם אָנדענקען פון דער יידישער דיסנע. מיר האָבן זיך אָפּגעגעבן א גענויען דין וחשבון, אַז מיר זיינען דער לעצטער דור, וואָס אויף אים ליגט דער הייליקער פליכט אָוועקצושטעלן א לעבעדיקע מצבה נאָך אונזער שטאָט, ניט פון שטיין אָדער מעטאַל, נאָר אין פאָרם פון א לעבעדיק וואָרט. צו אונזער מזל האָבן זיך געפונען אין דער פאַרוואַלטונג פעאיקע און באַגאַבטע חברים, וועלכע האָבן ניט געקאַרגט זייערע כוחות און צייט, כדי צו פאַרווירקלעכן די הייליקע צוואה פון געדענקען.

עס זיינען מיט דער צייט אַרויס פון דער אַקטי־ווער אַרבעט כמעט אַלע חברים. ח' מינץ האָט רעזיג־נירט פון זיין אַמט אַלס פאַרזיצער און אַנשטאָט אים איז אויסגעקליבן געוואָרן ד"ר אהרן ביילין. מיר זיי־נען געבליבן א קליין הייפעלע אידעאַליסטן — 3 אין גאַנצן: ד"ר אהרן ביילין, שלום צירלין און יהודה זמיר, — וואָס האָבן באַשלאָסן אויסצופילן די אויפ־גאַבע ביזן סוף. זיי קומט ניט קיין דאַנק, אָבער ס'איז צו באַוווּנדערן זייער עקשנות און אויסדויער, ניט קו־קנדיק אויף די שוועריקייטן צו זאַמלען מאַטעריאַל און מיטלען און טראָגן דער גלייכגילטיקער באַציאונג מצד די חברים, איז זיי געלונגען צו שאַפן א געטריי־ען בילד פון אונזער דיסנע, ווו ס'האָט געלעבט, זיך געפרייט און שפּעטער געוויינט ביז צום ביטערן סוף.

אויסער דעם דאַזיקן בוך, וועלכן די פאַרוואַלטונג האָט דעם כבוד איבערצוגעבן אין די הענט פון אונ־זערע לאַנדסלייט, האָט זי ניט פאַרנאַכלעסיקט אויך אַנדערע פאָרמען פון אָנדענקען. מיר האָבן אויפגע־שטעלט א מצבה־טאָוול נאָך אונזער דיסנע אין דעם

מאַרטירער־קעלער אויפֿן הר־ציון אין ירושלים. דער טאָוול איז אַנטהילט געוואָרן דעם 27־סטן אָקטאָבער 1959 (כ״ה בתשרי תש״ך) אין אַנוועזנהייט פֿון אַ גרויסן עולם דיסנער, וועלכע זיינען געקומען ספּעציעל קיין ירושלים פֿון אַלע עקן און ווינקלען פֿון לאַנד, כּדי זיך צו באַטייליקן אין איר ענטהילונג. אין דער מצבֿה איז איינגעבויט אַ קעסטל פֿון מאַרמאָר, אין וועלכער ס׳ליגט אַ פּאַרמעט־מגילה מיט די נעמען פֿון די קדושים. דאָס איז דער פּאַרמעט, פֿון וועלכן ח׳ יהודה זמיר לעזט פֿאָר אויף איינער פֿון די אַזכּרות די נעמען פֿון די אומגעקומענע (אַן אויפֿנאַמע אין בוך).

צום סוף קען איך באַריכטן, און דאָס איז מיר אַן אָנגענעמער חובֿ צו טאָן, אַז בעת מיין באַזוך אין ניו־יאָרק האָב איך זיך דאָרט געטראָפֿן מיט אונדזערע דיסנער לאַנדסלייט און דעם פּרעזידענט פֿון ״יוניי־טעד דיסנער״ הער נתן אַבראַמזאָן. איך האָב זיך געפֿילט צווישן זיי ווי אין דער היים, אין דיסנע.

איך האָב זיך זייער געפֿרייט און געקליבן אַ סך נחת פֿון זייער האַרציקער באַציאונג צו דער אידעע פֿון בוך און צו מיר אַלס דעם פּאָרזיצער פֿון דער דיסנער־ישׂראל׳דיקער לאַנדסמאַנשאַפֿט. ס׳קומט אַ גרויסן און האַרציקן יישר כּוח דעם פּרעזידענט נתן אַבראַמ־זאָן, ווייל אַ דאַנק זיין ענערגיע און איבערצייגונגס־פֿעאיקייט האָט אונדז די ״יונייטעד דיסנער״ אויסגע־האָלפֿן מיט אַ טייל פֿון די הוצאות צום אַרויסגעבן דעם בוך.

אויך קומט אַ דאַנק דעם חבֿר נחמן אייזענבערג, מיט וועמען מיר זיינען געווען די גאַנצע צייט אין אַן ענגן קאָנטאַקט און וועלכער ס׳האָט באַרייכערט דעם בוך מיט בילדער, אויפֿנאַמען און זכרונות.

געבענטשט זאָלן זיין די אַלע, וואָס האָבן צוגעלייגט אַ האַנט און אַ פּלייצע צו דער הייליקער אַרבעט פֿון געדענקען!

ד״ר אהרן ביילין — פּאָרזיצער

התוכן

מבוא

זכרון — אבי הגאולה
שכחה — ראשיתה של גולה

עטורים הילה של גבורה ויסורים, עומדים כנגד עינינו אחינו ואחיותינו שנספו בשואה. צואתם הקדושה מבהיקה באותיות של זהב ודמים: עם ישראל לא ישכחנו!

מתוך נאמנות לצואה זו מתאספים אחת לשנה בעולם כלו יהודים יוצאי עדים ועיירות ומעלים זכרן של קהילותיהם היקרות והקדושות וזכרם של אלה, שנעקרו מן החיים באכזריות וללא עת על קידוש השם. אף אנו מתאספים ביום הזכרון, יום הבכי והמספד, לזכר קרובינו, מכרינו וידידינו שחייהם קופ־דו בידי שלטון הדמים האכזר של החיה הנאצית.

הרחק הרחק, אי שם לחופיה של הדווינה המערבית, במקום שפך יובלה הדיסנקה, חיתה לה בשלוה ונחת קהילה יהודית בשם דיסנה. קהילה כשאר כל קהילות ישראל היתה, על אנשיה היקרים, על הנוער המפ:תח והעליז שבה, שרקם חלום של חיי שויון ואחוה. באוירת החנק האנטישמית של פולין שאף הנוער בכל להט הנעורים שבו לעולם טוב יותר, עולם שבו יוכל לנהל אורח חיים חופשי מבחינה לאומית, תרבותית ומדינית.

עוד היום תעמוד לעיני זו העיירה החביבה, כשהיא שטופה בגונים של ירק ועצים. ראה עוד אראה את הרחובות ואת הבתים, בהם חיו ועבדו משפחותינו ובהם רקמנו את חלומות נעורינו. זו העיירה, זכרונה נחקק עמוק בלב בניה שנותרו בחיים ואת דמותה ישאו בלבם עד אחרון ימיהם.

בדרך פתע, ברגע מר ונמהר, נותקה שלשלת הדורות. ענגה של שחור ועלטה עטה את אירופה כלה. במגפו הברברי של בכור השטן הנאצי נמחו קהילות יהודים פורחות. החיה החומה הכריזה מלחמה על עם ישראל אוהב השלום. החל מסע הרצח כנגד יהדות אירופה, שמסרה נפשה על קידוש השם. החל הרג־עמים, שבוצע בדיקנות גרמנית בידי מכונת מלחמה חמושה עד צואר. במחנות הריכוז והבונקרים, בגיטאות וביערות, נספה שליש מבני עמנו באכזריות שכמוה לא נודעה מעולם.

הקהילה היהודית בדיסנה נמחתה מעל פני האדמה וחדלה להתקיים. אך מעטים נותרנו, זעיר פה זעיר שם, מי במחנה הריכוז ומי בין הפרטיזנים, או בחילות הלוחמים השונים שם הגן בנשק ביד על כבוד ישראל ונקם נקמת דם עמנו השפוך. אנו שארית הפלטה, שמלטנו את נפשותינו המעונות, זכינו בגדול הנסים שנתחולל לעם ישראל בכל תולדותיו הארוכות, הלוא הוא נס התגשמות החלום בן אלפיים שנה, נס הקמת מדינה יהודית חופשית ועצמאית.

כאן על אדמתנו שלנו רוצים אנו למלא את חובתנו לזכרם של קדושינו היקרים, שצואתם הקדושה קוראת לנו אל תשכחו!

אל תשכחו את הגיטאות הבוערים!

אל תשכחו את אש תנורי ההשמדה ואת תאי הגז!

אל תשכחו את משפחותינו, ידידינו ומכרינו, שנשמדו בהם!

בזכותם של כל אלה נותרנו בחיים.

אמור יאמרו, שהזמן מביא מזור לפצעים וקברים מתכסים בדשא. לאסוננו שלנו אין מזור וקברות יקירינו לא יכסם הדשא, כי את אסוננו בלבנו נשא ומצבות קבריהם בלבותינו הוצבו. את זכרם של האובדים ואת זכר יסורינו, זכר האסון הכבד ופרק הדמים האיום שבכל תולדותינו נשא בלבנו כפצע שלא יגליד לעולם. לא נשכח אותם עד אחרון ימינו עלי אדמות.

העולם מבקש היה לשכוח. אך זכרו של שליש עמנו המומת עומד לו כמזכרת עוון. כמעט וחלף רבע המאה של שנים מאז נחלו הרוצחים הגרמנים את מפלתם וכבר תרים המפלצת את ראשה. בכתלי בתי יהודים ועל בתי מדרשיהם בגולה כלה החלו צצים שוב צלבי קרס הקוראים לאיבה. החידק ההיטלראי שב לזהם בארסו את עמי התבל. באהדתם הצבועה ובצדק המזויף שלהם משחררים הם מבתי הכלא מרצחים שפעלו בגיטאות ובמחנות הריכוז. בפרלמנטים שלהם הם מחוקקים חוקים, כדי להפסיק משפטים כנגד הפושעים.

אצלנו נעור העם שש עשרה שנה לאחר השואה האיומה, כדי לשפוט את אייכמן ולזעזע את מצפון העולם באסוננו, שבממדיו ובמוראותיו יחיד הוא במינו בתולדות האנושות. את זכר האסון חייבים אנו לנצור ולהעבירו לדורות הבאים.

כשם שבלב העם חי זכר עבדותנו במצרים, זכר ימי האינקויזיציה והפוגרמים של חמילניצקי ימח שמו, כן עלינו לקיים את זכר ימי ההשמד הנוראים שבדברי ימי עמנו. איש איש ישא בלבו את כאבו על המשפחות שאבדו. היטב היטב עלינו לתת את דעתנו, כי זכרם של הנספים, הלוחש בלבותינו כאש־תמיד, לא תכבה חס וחלילה בדאגות של יום יום.

ככל יוצאי ערים ועיירות, שנספו בשואה, כך גם אנו, שארית הפלטה מדיסנה בישראל ובארצות הברית, התארגנו כדי לתת בטוי משותף לזכר האסון. באוקטובר 1958 התקיימה אספה כללית של יוצאי דיסנה ובה נבחרה הנהגה של „ארגון יוצאי דיסנה והסביבה". ההנהלה מורכבת מתשעה חברים בראשותו של ד"ר אהרון ביילין. שאר חברי ההנהלה הם: שלמה מינץ — משנה לנשיא, צבי מאיר (מילנר), יהודה זמיר (סמירין), גרשון זיידל ז"ל, רפאל רשף (רישביץ'), משה סושקוביץ, נינה סמושקין (איבניצקי) ופישל אברמזון.

עיקר תפקידו של הארגון הוא להנציח את זכרו של הקבוץ היהודי בדיסנה. במסגרת האפשרויות מלאה ההנהלה תפקיד זה בדרכים שונות.

א. במרתף השואה שבהר ציון הוקמה מצבה לזכר קהילתנו הקדושה.

ב. ליד המצבה, בתוך תיבה שנתלתה שם, הונחה מגילת קלף ובה שמות חללינו היקרים. גילוי המצבה חל ביום כ"ה בתשרי תש"ך (27 באוקטובר 1959).

ג. אורגנה פעילות נרחבת להשגת הכסף הדרוש, כדי להוציא לאור את ספר הזכרון הזה. למטרה זו קשרנו קשרים עם חברינו באמריקה.

ד. אספנו עת רבה תמונות ורשימות ועמדנו בקשרי מכתבים עם יוצאי עירנו בעולם כלו.

צאתו לאור של ספר זכרון זה הוא פרי שאיפה שבלב, פרי הרגשה של חובה להנציח את עירנו, שכה אהבנוה ושאנו קשורים בזכרה בכל נימי נפשנו.

באותם ימים של צרה וצוקה, כאשר המוות ארב בכל פינה כבתופת, כאשר הוא רחף באוירו של מחנה הריכוז, בו אדמו השמים בלהבות המשרפות והאויר היה מלא זעקות יאוש של אחינו ואחיותינו המעונים, בבונקרים וביערות, שם נשבענו, כי כל אלה שיזכו לעבור את כל זאת וישארו בחיים, לא ישכחו את האסון לעולם. הם יעשו ככל שביכולתם, שגם הדורות הבאים והעולם כלו לא ישכחו זאת.

שבועה קדושה זו הננו מקיימים בהוציאנו לאור ספר זה. יבורכו כל שנתנו לכך ידם, ומבלי שים לב לקשיים סייעו לנו למלא את החובה ההיסטורית של הדור שנותר לפליטה.

ד"ר אהרן ביילין

יו"ר ארגון יוצאי דיסנה והסביבה

שלום צירלין: **תולדותיה של העיירה**

דיסנה אינה עירה עתיקה. היא נוסדה אך לפני כאר־בע מאות שנה. דיסנה לא נתברכה בשרידים חשו־בים שיעידו על עברה ותולדותיה. היא לא שמשה מרכז בעל ערך היסטורי שכותבי הקורות יעלוה במ־חקריהם ואנשי שם לא הזכירוה בספריהם. אפילו פנקס הקהל, בו נרשמים מעשים מחיי הקהלה ומאורעותיה, לא נשאר ממנה. ספק אם היה קיים פנקס כזה בקהלת דיסנה. רק בתים מספר, אשר אף שבזמננו עמדו בשממונם, נכרו בהם סמני יופי והעידו על עברם החשוב. כשדיסנה היתה עיר פלך ממש, שכנו בבתים אלה מוסדות אדמיניסטרטיביים חשובים כמו ה„קזנצ׳יי־סטבה״ — בית הרשות, ה„אופרבה״ — בית העיריה, בית הסוהר הוא ה„טורמע״ ואחרים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר דיסנה סופחה שוב לפולין, שפצה הממשלה הפולנית כמה מבתים עזובים אלה והקימה בהם מוסדות חנוך, כדי להפיץ את התרבות הפולנית בקרב האוכלסיה הבילורוסית והיהודית שלא הצטינה באהדתה לשלטון הפולני. אלא ששוב לא הגיעו בתים אלה למעמדם הנעלה שהיה להם בעבר.

דיסנה נהנתה, אף לאחר ספוחה לפולין, מהכנוי „עיר פלך״, אך למעשה היו כל המשרדים בגלובוקי שנמצאה במרחק של כשבעים קילומטר ממנה. העיירה נותקה מסביבתה הטבעית מבחינה דמוגרפית, לשונית, תרבותית וכלכלית. מעיר פלך תוססת הפכה החל בשנת 1921, שנת חתימת חוזה השלום בין רוסיה לפולין, לעירת־ספר שסועה, רחוקה ממרכזיה הטבעיים. דרכי התחבורה לרוסיה נותקו ממנה וממשלת פולין לא דאגה לדרכים אלטרנטיביות שיחברוה עם המרכזים החדשים.

היה בדיסנה בית קברות ישן על גבעה גבוהה בקצה העיר. מצבות האבן, שהשחירו מרוב ימים, היו מכוסות אזוב ירוק שגדל בצפיפות. בקושי אפשר היה לקרוא את הכתבות. לא זכור לי שאתר זה נחקר אי פעם, אף שהדבר יכול היה לתרום לידיעתנו את תולדות הישוב היהודי בדיסנה. מי יכול היום להגיע למצבות היקרות האלה? האם לא מחקה כאן יד התכנון הבולשביסטי את העקבות האחרונים של הישוב היהודי בדיסנה?

מקום אחר ששמו עשה עלינו רושם של אתר היס־טורי ועורר תמיד את סקרנותנו, הוא אותו אי שנמצא בשפך הנהר דיסנה אל הדווינה ונקרא בפי הפולנים על שמו של המלך הפולני „אי בטורי״. סופר על האי הזה כי נחפר על ידי סטפן בטורי, שמלך בפולין בשנים 1576—1586, למטרות מלחמה נגד איבן האיום, הרוסי. גם כאן חיינו מפי השמועה מאין לכך סימוכין מדעיים.

מחוסר מקורות מוסמכים לידיעות על האתרים שהזכרנו, ומחוסר יכולת להגיע אל התעודות ההיסטוריות שבגנזך ההיסטורי הממלכתי הפולני, המכילות בוו־דאי פרטים על עירתנו, עלינו להסתפק בידיעות ממקור שני, שהוא בהישג ידינו ושאפשר לסמוך עליהן כי נשאבו מן המקור. באנציקלופדיות שונות נרשם ה־ערך „דיסנה העיר״, המספר לנו על תקופות שונות בדברי ימיה של העיר. אנציקלופדיות בשפה הפולנית מרחיבות את הדבור ומעלות פרטים היסטוריים ככל שהם קשורים בארועים מפוארים בתולדותיה של פולין, כמו Encyklopedja Powszechna (האנציקלופ־דיה הכללית), שהופיעה בורשה ב־1861 וה־Slownik Geograficzny (המלון הגיאוגרפי). בשתיהן הפרטים כמעט זהים בכל הנוגע לימי העיירה הראשונים, כמו שנת ייסודה והמאורעות ההיסטוריים שארעו בה בשנות קיומה הראשונות. מקורות אחרים הקצו לדיסנה מקום מועט. ב־„ייברייסקאיה אנציקלופדיה״ (האנציקלופדיה היהודית) אנו מוצאים מספרים סטטיסטיים מאלפים בנוגע ליהודי העיירה והסביבה. במקורות הסוביטיים וכן באמריקנים ובאנגלים, מועטים הפרטים ואינם תור־מים הרבה לנושאנו. לא מצאנו מקורות באידיש על דיסנה ותמוה הדבר.

דיסנה היתה עיר פלך, בתחילה במחוז מינסק ואחר כך במחוז וילנה. היא נמצאת על הר הדווינה המערבית

ליד שפך נהר דיסנה שברוסיה הלבנה. מרחקה ממינסק הוא כ־50 ק״מ, ומווילנה כ־500 ק״מ.

העירה הועלתה ממעמד של ישוב חקלאי למעמד של עיר בשנת 1563 על ידי זיגמונט (III) אוגוסט, האחרון לשושלת היגלונים במלכי פולין. הדבר קרה לאחר שזיגמונט אוגוסט הפסיד שטחים נכרים בגבול הצפוני מזרחי של מדינתו לאיבן האיום ובתוך זה גם את העיר פולוצק, הסמוכה לדיסנה. המלך ביצר את העיירה והשאירה במצב של עיר בצורה במשך שנים אחדות.

דיסנה, כעיירות אחרות בגבול הצפוני מזרחי של פולין־רוסיה, הפכה איפוא לעיר מטעמי בטחון, להגנה בפני האויב הרוסי בתקופה בה היה מצבה המדיני של פולין באזור זה חמור למדי. לא מן הנמנע שאי „בטורי" נחפר על ידי המלך בטורי כקו הגנה ראשון בביצוריה של העיירה.

המלך סטפן בטורי ביקר בדיסנה פעמים אחדות. במסעו להחזרת העיר פולוצק מידי הכובש הרוסי ב־1579, סקר בטורי בדיסנה את צבא המדינה, שהיה בפקודו של מילצקי, הוויבודה של פודוליה. באותה שנה ערך בדיסנה את הארטילריה לקראת ההתקפה הצפויה של צבא איבן האיום. ברביעי באוגוסט 1579 התקיים בעיר טקס הענקת וסליות לגוטרד קטלר, נסיך קורלנד אשר נשבע אמונים לבטורי בנוכחות סנטורים והצבא כלו. מכאן יצא הצבא הפולני לכבוש את פולוצק. במסעו על פסקוב ב־1581, שוב ביקר בטורי בדיסנה. הוא סקר בה את צבאו והוציא פקודות קרב.

המעבר של האזור מממלכת פולין, שמלכיה בתקו־פה זו, גם זיגמונט אוגוסט וגם סטיפן בטורי, התיחסו בסובלנות ליהודים, לתחום שלטונו של איבן „האיום" הביא עמו צרות וסבל ליהודים.

במאה השש־עשרה הגיעה פולין לשיא התפשטותה הטריטוריאלית בזכות אחודה עם ליטה. (האחוד או־שר שנית על ידי שתי המדינות ב„אוניה" בלובלין) המדינות שבצפון על שפך הים הבלטי, כמו פרוסיה המזרחית, ליווניה וקורלנד (לטביה), הכירו בעליו־נותה. איבן האיום, לאחר שהצליח לסלק את הנסי־כויות ולאחד את רוסיה למעצמה אחת, החל במאבק נגד פולין כדי לפרוץ לעצמו דרך לחופי הים הבלטי. סטיפן בטורי הצליח לסכל את כל נסיונותיו.

איבן הרביעי „האיום", שראה את עצמו מלך „בחסד עליון", היה אכזר, חסר שווי־משקל נפשי ושכור והצ־טיין בשנאת ישראל. ידוע כי בהסכמיו עם פולין התנה תנאי מפורש שלא תנתן ליהודים דריסת רגל על אדמת רוסיה. יש הרואים את מקור שנאתו הקנאית ליהודים בתנועת „הכפירה" שפשטה במוסקבה בסוף המאה החמש־עשרה וחדרה אף לחצר המלך ולמעמד הכמורה. הרוסים ראו בה כעין תנועת „התיהדות". אחרים רואים ביחסו ליהודים רק הלך־רוח נוצרי קנאי ששימש לו כפרה על שפיכות הדמים. רצה הגורל שדיסנה תהפוך לעיר בה בשנה שצבאו של איבן כבש את פולוצק. משנאתו ומאכזריותו הרבים, הטביע בנהר הדווינה את כל יהודי קהילת פולוצק, שלא הסכימו להמיר את דתם. הדבר היה בחורף שנת 1563, כאשר הנהר היה מכוסה שכבה עבה של קרח. בפקודת הצאר נפרץ הקרח ויהודי פולוצק הוטבעו. לאחר שסטיפן בטורי, שהיה נוח ליהודים, כבש בחזרה את העיר וסיפחה לפולין קמה בה מחדש קהילה יהודית (1579).

בשנת 1583 יסד בטורי בדיסנה פרפיה קתולית־רומית ומסרה לידי הישועים שבפולוצק. בימיו הת־חילו הישועים לחדור לפולין והמלך, בקוותו להגשים בעזרתם את שאיפתו לאחד את פולין עם טרנסילבניה ומוסקבה, תמך בהם. כן קיוה, כי הישועים יסיעו לו לפשר בין הקתולים לפורשים — חסידי הכתות הפרו־טסטנטיות הקיצוניות (הלותרנים והאחים המורביים). המלך אמנם התאכזב מהם מהר, אך האחזותם החוקית של הישועים באזור היתה לעובדה. השפעתם התרחבה וחבלה קשה ביהודים. ב־1605 קבלו מהמלך הפולני זיגמונט השלישי ואזה הנחות להרחבת שטחי הפרפריה באזור. אם לא די באלה, הביא לדיסנה ב־1630 הוויי־בודה קריסטוף מלכיביץ' חולחובסקי את הפרנציסקנים. אלה האחרונים בנו ב־1773 את בנין הכנסיה הקתולית ליד הדווינה. הם בנוהו אבן במקום בנין העץ שקדם לו.

מעניין לציין שדיסנה, על כל האזור שמסביב, השת־ייכה לפליכס פץ, הדוכס מליטא (Podkomorny litewski). הוא העביר את נכסיו למסדר הבנדיקטינים שבווילנה והקונסטיטוציה הפולנית אשרה זאת בשנת 1775.

עובדת המצאותה של דיסנה על נהרות גדולים ורחבים היתה לה לפעמים מקור של ברכה ולפעמים מקור של צרות ועוני. עד שנת 1793, שנת חלוקתה

השניה של פולין, היתה דיסנה עיר ספר מבוצרת למחצה. המאבק המזוין בין פולין ורוסיה על האזור עבר על בשרה. כעיר מבוצרת, היתה דיסנה צפויה בכל עת להרס ולא יכלה להתפתח מבחינה דמוגרפית וכלכלית.

החל בשנת 1793, שבה סופחה רוסיה הלבנה כולה ואתה שטחים עצומים של פולין לרוסיה רבתי, התחי־לה העיר להתפתח עד שהפכה לעיר מרכזית בפלך. ב־1795 השתייכה דיסנה למחוז מינסק ובשנת 1842 סופחה למחוז וילנה. אמצעי הקשר בין דיסנה לוילנה היתה הרכבת. ברשימה שנכתבה ב־1861 אנו קוראים שהיו בדיסנה עיריה ובית יתומים, משטרה ומשרדי גביה של הפלך, דאר, מכס, בתי משפט, ששה בתי תפילה, שתי כנסיות אזוריות וכנסיה קתולית אחת. האוכלוסיה בדיסנה מנתה בשנה זו 6646 נפש, מהם 883 פרבוסלבים, 2773 קתולים, 16 לותרנים, 2962 יהודים, 6 מוסלמים.

בעיר היו כחמש מאות בתים, בהם שמונה בתי אבן. האדמה העירונית הגיעה ל־599 דיסיאטין, פרט ל־40 הדיסיאטין עליהם בנויים הבתים.

בדיסנה עברו באותה שנה סחורות, בעיקר תבואה וגרעיני פשתה, בסכום שלמעלה משבע מאות אלף רובל, שנשלחו לריגה. בעיר היו ששים ושלש חנויות וכמאה בתי מלאכה.

מבחינה גיאוגרפית נמצאת דיסנה באזור מישורי פורה, טוב לגדול תבואות, פשתה, פירות וירקות. כמחצית השטח של פלך דיסנה, דהיינו כ־257.496 ויורסטים מרובעים, מכוסים יערות. גם היערות שמשו מקור פרנסה חשוב לעיירה. בגאות הנהרות, באביב ובסתו, היו משיטים בהם מאות אלפי קורות בצורת דוברות ליצוא דרך הדוינה לריגה.

הנה כי כן, כאשר פסקה דיסנה להיות עיר גבול והצטרפה לאזורה הטבעי, חל שנוי ניכר בהתפתחותה הכלכלית שגרר עמו גם שנוי דמוגרפי.

מתי ומאין הגיעו היהודים לדיסנה ולאזור?

כאמור, לא נשארו לנו תעודות על קורות הקהילה היהודית בדיסנה. המספרים הסטטיסטיים הראשונים על הקהילה בדיסנה הם החל בשנת 1797. מספרים אלה וקורות היהודים ברוסיה הלבנה, מאפשרים לנו להעלות אי אלו השערות גם על ראשוני היהודים בעיירתנו.

גרושי היהודים בסוף המאה החמש עשרה, שרוקנו את אירופה המערבית מיהודים, הביאו זרם מהגרים יהודים ניכר מגרמניה לפולין־ליטא, לשטחים שבין האלבה והדנייפר. לפי מסורות נוצריות ידוע על יהודים באותה תקופה בנסיכות קייב. כן יש חוקרים הסבורים שליהדות פולין וליטא נוספו שרידים מהשכבות העל־יונות של עם הכוזרים המונגולי שהתיהד.

במאה השש עשרה גרמה התרחבותה של מדינת פולין־ליטא ליצוא מוגבר של מוצרי חקלאות ויער למערב אירופה. הממשלה הפולנית חלקה את השטחים החקלאיים העצומים שכבשה, בין אציליה והאצילים לא בררו באמצעים כדי להפיק את מירב התועלת משט־חים אלה. בשל היותם מחוסרי ידע בחקלאות, במסחר ובנהול משקים, החכירו האצילים את אחוזותיהם ליהו־דים (ארנדה), שהיו בקיאים בענפים כלכליים אלה. בדרך זו חדרו היהודים אל האחוזות גם ברוסיה הלב־נה. אין לתאר את יישובם ופתוחם של השטחים החקלאיים ברוסיה הלבנה, כמו גם את ערבות אוק־ראינה, בלי תרומתם החשובה וחריצותם של החוכרים היהודים, במימון ובשווק התוצרת. כבר הזכרנו כי בטרם היותה לעיר, היתה דיסנה אחוזה חקלאית, שהיתה שייכת בודאי לאחד האצילים. ייתכן כי היה זה אציל ממשפחת פליכס פץ הדוכס מליטא וזה החכירה כנראה ל„ארנדר" יהודי כמו אחוזות אחרות בסביבה.

הבעיה היהודית התעוררה לראשונה ברוסיה, לאחר חלוקתה הראשונה של פולין, כאשר בימי יקטרינה השניה סופחו לרוסיה מחוזות פולוצק ומוהילב על מאה אלף היהודים שישבו בהם. לבטים רבים עברו על הממשלה הרוסית בקביעת יחסה ליהודים. לכן גם לא היה היחס יציב. מצד אחד לא יכלה הממשלה לקבוע יחס חיובי ליהודים שעמד בסתירה לצוואתה הנוצרית הקנאית של המלכה אלישבע שלא רצתה לקבל תועלת ורווח מידי „שונאי ישו הנוצרי". מאידך היה לה קשה לעמוד בפני צרכי הפתוח הכלכלי שהיה לאל ידי היהודים למלאם ושחוגים מסוימים לחצו לשתפם בכך. כך עודד שר הפלך, באופן בלתי רשמי, את היהודים לשלוח ידם במסחר ולהתארגן בקהילות בערים ובכפרים. ליהודים ניתנה האפשרות ליהנות מהזכויות שהיו להם בשלטון הפולני.

משטר הערים שהונהג ברוסיה, שלפיו נמנו אזר־

חים על מעמד העירונים או הסוחרים לפי רכושם, פגע קשה ביהודים כי כאלה כן אלה היו חיבים לגור בערים. משטר זה איפשר אמנם ליהודים להבחר למוסדות השלטון בעיר, אך עורר שנאה בקרב בני העיר הנוצרים. בעקבות משטר זה גזרה הממשלה על היהודים גרוש מהכפרים והאחוזות וקפחה בכך את פרנסתם.

וכך מספר יהודי יליד פולוצק בן אותה תקופה (1782): „נטלו מאת היהודים את בתי מבשל השיכר ואת בתי משרפות היין, את פונדקיהם ואת שאר מקורות פרנסתם. אלפי משפחות נדלדלו. כן הונהגו הגבלות חדשות במסחר ובמלאכה". היהודים העברו רובם ככולם בעל כרחם למעמדות העירוניים.

משלחת יהודית, שהתיצבה בפני המלכה יקטרינה בבקשה להקל מן הגזרות השונות בשל הסבל שאלה גורמות ליהודים, נשאה פרי. המלכה הוציאה הוראה ברוח פיסנית, אשר אף שלא הוצאה לפועל במלואה הקלה על היהודים את עול פרנסתם. אפשר לומר שכאן החלה גזרת „תחום המושב", שהגביל את זכות המגורים של יהודים ברוסיה רק לרכוזים יהודיים צפופים. כאלה קמו לראשונה בשטחי רוסיה הלבנה.

בסוף המאה השמונה עשרה פשט רעב ברוסיה הלבנה. האצילים בעלי האדמות ייצאו חלק מהיבול החקלאי ובחלק הנותר השתמשו לייצור משקאות חריפים שנועדו אף הם לייצוא מבלי לדאוג לקיומם של בני־השכבות הרחבות. הועדה, שמונתה ע"י השלטונות לחקור בסבת הרעב, מצאה את היהודים אשמים וכל ההקלות שניתנו להם בוטלו. היהודים נאלצו לנדוד העירה אך הנוצרים העירוניים שללו מהם זכויות של בני עיר וכן את הזכות לעסוק במסחר.

בטבלה הבאה מוצגת תנועת האוכלוסיה בדיסנה במאת השנים 1797—1897 וחלק היהודים במסחר העירוני בשמונה השנים 1797—1805. יש להניח שהסוחרים הנזכרים בטבלה אינם חנונים אלא סוחרים בקנה מדה גדול יותר כמו סוחרי יערות, פשתה וכד'. הטבלה לקוחה מהרשימה הממלכתית של חייבי מס בדיסנה.

בדיסנה	1797	1799	1802	1805	1847	1861	1897
מספר כל התושבים	1576	2089	2456	2411	אין	6646	6756
תושבים לא יהודים	1164	1404	1746	1719	פרטים	3646	2139
תושבים יהודים	412	685	710	692	1880	3000	4617
סוחרים לא יהודים	39	40	110	160	אין פרטים		
סוחרים יהודים	46	24	17	11			

הרכב האוכלוסיה בדיסנה באחוזים ומספר התושבים לסוחר.

השנה	אחוז היהודים	אחוז לא יהודים	מספר יהודים	תושבים לסוחר לא יהודים
1797	25.0	75.0	9	30
1799	32.5	67.5	28	35
1802	28.5	71.5	42	16.5
1805	28.5	71.5	63	14
1861	45.0	55.0	—	—
1897	68.0	32.0	—	—

המסקנות מהטבלות הנ"ל הן דלהלן:

א. במשך מאה שנה גדלה האוכלוסיה הכללית בדיסנה פי ארבע.

ב. האוכלוסיה הלא־יהודית, גדלה במאה שנים אלה פי שנים.

ג. האוכלוסיה היהודית בדיסנה, גדלה במשך תקופה זו יותר מאשר פי אחד־עשר.

ד. בשנים 1797—1805, כלומר במשך שמונה שנים, עלתה האוכלוסיה היהודית בדיסנה מ־25% ל־28.5%.

ה. בשנת 1897, הגיעה האוכלוסיה היהודית בדיסנה לשני שלישים מכלל אוכלסיתה הכללית.

ו. למרות הגידול של האוכלוסיה היהודית, פוחת והו־לך מספר הסוחרים היהודים בדיסנה. ב־1797 היה סוחר יהודי אחד לכל תשעה תושבים יהודים וסוחר לא יהודי אחד לכל שלושים תושבים לא יהודים. במשך שמונה שנים חלה ירידה תלולה במספרם כך שבשנת 1805 היה סוחר יהודי אחד לכל ששים ושלושה תושבים יהודים וסוחר לא יהודי אחד לכל ארבעה עשר תושבים לא יהודים.

הגידול היחסי והמוחלט של האוכלוסיה היהודית בדיסנה ומקומם של היהודים בענף המסחר בה, אינם אלא בבואה למצב היהודים ברוסיה בכלל. הגזירות והאיסורים לא פסחו גם על יהודי דיסנה והסביבה. שוב לא יכלו היהודים לגור בכפרים ובאחוזות או לקנות קרקעות. שחרור האכרים שלל מהם את מעמדם כחוכרים ומתווכים והם נאחזו במסחר הזעיר כחנונים, רוכלים ובעלי מלאכה. מקלטם היחיד היה העיר. סייעו לכך גם הפחד המתמיד מפני הרדיפות והפרעות, שבאו כתוצאה מלבוי השנאה ליהודים על ידי חוגי השלטון בקרב השכבות התחתונות של העם הרוסי. רכוזים צפו־פים של יהודים בעירות, היו אמצעי של הגנה עצמית.

והרי עדות של יהודי משנת 1897, השנה בה הגיע מספר היהודים בדיסנה לשני שלישים מכלל האוכלוסיה בעיר בשל גרושם מהכפרים: —

„מי שלא יצא ברצון גורש באונס. רבים הוצאו ללא רחמים בלווית נוגשים מן האכרים או מאנשי הצבא. כבהמות דפקום והכניסום לערים ולעירות, שם עזבום ברחוב תחת כפת השמים. ביותר גדלה אכזריות הגרוש מן הכפרים במחוז ויטבסק".

לא שפר גורלם של יהודי רוסיה ויהודי דיסנה בכללם. שנה שנה וגזרותיה.

על אותה שנה, היא שנת 1897, מסופר במקור אחר כי אוכלוסיתה של דיסנה מנתה 6739 תושבים, ובתוכם כ־5600 יהודים רובם חנונים. כן היו בדיסנה כ־265 שכירי יום. 8 משפחות עסקו בגידול ירקות על שטח של כחמישה דיסיאטין אדמה חכורה. עוד 437 דיסי־אטין אדמה נרכשו בסביבה ועובדו על ידי יהודים. בעיר היה קיים בית־ספר יהודי ובו 170 תלמידים ותלמידות.

לבסוף נביא את מספר היהודים בקהילות שבפלך דיסנה בשנת 1847.

דיסנה	1880	גלובוקי	2183
דרויה	2366	גולוביטש	175
גרמנוביץ	166	שרקישטשינה	472
לוזשקי	458	פוסטוב	554
ליאונפול	280		

לפי הרשום היו בפלך דיסנה באותה שנה כמאתים וחמישים אלף נפש, בהם 20,732 יהודים דהיינו למעלה מעשרה אחוז.

לעיר ספר אמיתית, עיר שנותקה באופן מלאכותי מנופה הטבעי ושכל מעינותיה הכלכליים נסתמו בגלל מצבה הפוליטי, הפכה דיסנה בשנת 1921 והדבר נמשך עד מלחמת העולם השניה. דיסנה הורחקה ממסילת הברזל הקרובה בורקוביץ ונהר הדוינה פסק, בגלל היותו גבול, לשמש עורק תחבורה לסחר חוץ, לריגה ולים הבלטי.

בשנים אלה השתנתה האוכלוסיה בעיירה. למעלה משמונים אחוז מתושביה היו יהודים. התהליך הזה נתגלה עוד בשנות התשעים של המאה הקודמת. הנוצרים היו בחלקם פקידי הרשות וחלק קטן מאד מהם, בעלי מלאכה וחנוונים. עוד פחות מצאו את פרנסתם כשכירי יום אצל התושבים היהודים.

היהודים לעומתם, פתחו רובם חנויות או עסקו במסחר של פשתה, עורות, בצים וכו'. אחרי 1921, כאשר האזור הצפוני הסמוך לדיסנה נותק ממנה ועבר לרוסיה הסוביטית, הצטמצם מספר הלקוחות. חנויות נסגרו ונפתחו והחנונים היהודים עמלו קשה על פת לחמם. אמנם עדין היו יהודים שעסקו ביצוא כביכול, אך היו אלה מתוכים ליצואנים שישבו בוילנה או בערים אחרות בפולין רבתי. פרט לעצים, שביחס אליהם הושג הסכם בין פולין לרוסיה שאיפשר השטתם בדוינה, נשלחו יתר הסחורות בעגלות רתומות לסוסים, בדרכי עפר משובשות שנשתבשו ביותר בעונות הגש־מים.

נוסף לבעלי המלאכה ששרתו את האוכלוסיה המקו־מית ומעט גם את הגויים שבסביבה, מצא חלק גדול מהתושבים היהודים את פרנסתם בעבודה מפרכת בנקוי הפשתה, ברוכלות בכפרים שבסביבה ואף בהב־רחה.

קשים היו חיי התושבים היהודים בדיסנה. אך יחד עם זאת חיתה הקהילה חיים יהודיים תוססים, חיי שמחה,

כפי שחסידים יודעים לשמוח (בדיסנה לא היה „באופן רשמי" אף מתנגד), הנוער היה תוסס ומשכיל, קשור למקור מחצבתו בכל נימי נפשו ולמרות שהמודרני־זציה אחרה לבוא לעיירה, היו תושביה קשורים לעולם החיצון הכללי והיהודי. תנועות נוער, עליה לארץ, „מאבקים" פוליטיים, רופאים, עורכי דין, מורים — פרי יצירה וארגון של 400 שנה בערך. כל זה היה בדיסנה. היה ועבר מן העולם.

שלום צירלין : די געשיכטע פון דיסנע

דיסנע איז ניט קיין אַלטע שטאָט. זי איז געגרינ־דעט געוואָרן אַלס א שטאט מיט פיר הונדערט יאר צוריק. אין דיסנע זיינען ניט פאַרבליבן קיין מאָנומענ־טאלע שרידים, וואס זאלן עדות זאגן וועגן איר פאר־גאנגענהייט. זי איז קיינמאל ניט געווען קיין צענטער מיט א חשובן היסטאָרישן ווערט, כדי היסטאָריקער זאלן איר באשרייבן אין זייערע פאָרשונגען און וויכ־טיקע שריפטשטעלער זאלן זי דערמאָנען אין זייערע שריפטן. אפילו קיין פנקס הקהל איז ניט פארבליבן נאך איר. ס'איז אַ גרויסער ספק אויב ס'איז בכלל געווען אַ פנקס אין דיסנער קהלה. נאָר אייניקע גע־ביידעס, וואס כאטש שוין אין אונזערע צייטן זיינען זיי שוין געשטאנען פוסט און האלב רואינירט, האָבן דאָך דערציילט, א דאנק זייער אויסזען, וועגן דיסנער „חשובע" פאָרגאנגענהייט. ווען דיסנע איז געווען אַ אדמיניסטראטיווער צענטער, זיינען אין די הייזער געווען וויכטיקע מלוכה'שע אמטן ווי די „קאזנא־טשייסטווע", די „אופראַווע", די „טורמע" און אנ־דערע.

נאכדעם ווי דיסנע איז נאכן ערשטן וועלט־קריג ווידער אריבער צו פוילן האט די פוילישע רעגירונג מאָנטירט אייניקע רואינירטע הייזער און האט דארט געעפנט ערציאונגס־אנשטאלטן, כדי צו פארשפרייטן די פוילישע קולטור צווישן דער יידישער און וויס־רוסישער באפעלקערונג, וועלכע האט זיך ניט אויס־געצייכנט מיט איר סימפאטיע צו דער פוילישער מאכט. נאר צו זייער אמאליקן „פראכט" זיינען די הייזער ניט צוריקגעקומען.

כאטש דער „פאָוויאט" האט געהייסן, אויך אונטער דער פוילישער מאכט, אויף דיסנער נאמען, זיינען דאך אַלע רעגירונגס אמטן ניט געווען אין דיסנע נאר אין גלובאקע, וועלכע געפינט זיך בערך 70 ק"מ וויט פון איר. די שטאָט איז ארויסגעריסן געוואָרן פון איר נאטירלעכער סביבה אין דעמאָגראפישן, שפראכלעכן, קולטורעלן און עקאָנאָמישן געביט. פון אַ צענטראלע שטאט אין איר אומגעגנט איז זי געוואָרן, פון יאר 1921 ווען ס'איז געחת'מעט געוואָרן דער שלום־אָפמאך צווישן פוילן און רוסלאנד, א קליין, אונווערט־פולע שטעטל, וויט פון אירע נאטירלעכע צענטערס. די קאמוניקאציע מיטלען קיין רוסלאנד זיינען פון איר אפגעריסן געוואָרן און קיין נייע אלטערנאטיווע וועגן צו די נייע צענטערס האט דער נייער רעזשים ניט געבויט.

אין פארשטאט פון דיסנע איז געווען דער אלטער בית־עולם. די שטיינערנע מצבות, שווארץ פון אלט־קייט, זיינען באדעקט געווען מיט גרינעם שימל. קוים־קוים האט מען געקענט לייענען אַן אויפשריפט אויף די אלטע שטיינער. כ'געדענק ניט, אַז דער היסטאָרישער דענקמאל זאל אַמאָל ווערן געפאָרשט דורך וויסנשאפטלער, כאטש דאס האט געקענט צוגעבן וויכטיקע אינפאָרמאציעס אין צוזאמענהאנג מיט דער געשיכטע פון דער יידישער באפעלקערונג אין דיסנע. ווער קען עס היינט דערגרייכן צו די אלטע טייערע מצבות? האט די סאוויעטישע האנט ניט אויגעפירט אירע אויפבוי פלענער אויף די לעצטע סימנים פון יידישן יישוב אין דיסנע?

אַן אנדער פלאץ וועלכער האט אויף אונדז זיינער צייט געמאכט אַן איינדרוק אלס א היסטאָרישער

דענקמאָל און האט אונז ספּעציעל אינטערעסירט איז געווען דער אינזל, וועלכער האט זיך געפונען אין שלאָס פון ביידע טייכן, די דיסנע און די דווינע. די פּאָלאָקן האבן עס גערופן „באַטאָרי'ס אינזל". מ'האט געשמועסט, אז דער אינזל איז א קינסטלעכער און געגראָבן געוואָרן לויטן באפעל פון פוילישן קעניג סטעפאן באטאָרי, וועלכער האט רעגירט אין די יארן 1576—1586, צו קריגס צוועקן, קעגן דעם רוסישן צאַר איוואן „דער גרויזאמער". נאר דאס זיינען געווען בלויז דערציילונגען אָן א וויסנשאפטלעכן אונטער־גרונד דערצו.

ניט באזיצנדיק קיין מאסגעבנדע קוועלן וועגן די אויבנדערמאנטע פלעצער און ניט האבנדיק קיין מעג־לעכקייט צוצוקומען צו די היסטארישע דאקומענטן, וועלכע געפינען זיך אין פוילישן היסטארישן ארכיוו, ווו מ'וואלט זיכער געקענט געפינען היסטארישע ידי־עות וועגן דיסנע מוזן מיר זיך באנוגענען מיט אימ־פּארמאציעס פון קוועלן, וועלכע מיר באזיצן. אין פארשיידענע ענציקלאָפּעדיעס האבן מיר געפונען דעם טערמין „דיסנע די שטאט", וועלכע דערציילן אונדז וועגן פארשיידענע תקופות פון איר פארגאנגענהייט. די פוילישע ענציקלאפעדיעס פארברייטערן זייערע רייד און ברענגען מערער היסטארישע פּרטים, וואָס זיינען פארבונדן מיט בארימטע געשעענישן אין דער פוילישער געשיכטע, ווי צ.ב. — Encyklopedja powszechna (די אלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע), וועלכע איז דערשינען אין ווארשע אין 1861 און דער Slownik geograficzny (דער געאָגראַפישער ווערטער־בוך) און ביידע זיינען אין די איינצלהייטן זייער ענלעך צו דעם וואס באלאנגט די ערשטע צייטן נאכן גרינדן די שטעטל: ווי דער יאר פון גרינדונג און די היס־טארישע געשעענישן, וואס זיינען פארגעקומען אין די ערשטע יארן פון איר עקזיסטענץ.

אנדערע קוועלן האבן געווידמעט דיסנע נאר איי־ניקע שורות. אין דער „יעווריעיסקאיא ענציקלאפעדיא" (די יידישע ענציקלאפעדיע) געפינען מיר וויכטיקע סטאטיסטישע ציפערן וועגן די יידן אין דיסנע און אומגעגנט. אין סאוויעטישע, ווי אויך אמעריקאנישע און ענגלישע קוועלן, זיינען די פּרטים זייער קארג און שפּענדן ניט פיל פאר אונזער טעמע. אינטער־עסאנט, אז מיר האבן ניט געפינען קיין קוועלן וועגן דיסנע אין דער יידישער שפּראך.

*

דיסנע איז געווען די צענטראלע שטאט אין איר אומגעגנט, וועלכע האט געהייסן דיסנער אומגעגנט („פּאָוויאט"), צוערשט אין מינסקער קרייז און שפּעטער אין ווילנער. די שטאט געפינט זיך אויף דער מערב־דווינע, דארט ווו די טייך דיסנע גיסט זיך אין איר אריין, אין ווייס־רוסלאנד. דער מרחק פון דיסנע קיין מינסק איז בערך 54 ק"מ און קיין ווילנע אומגעפער 500 ק"מ.

צוערשט איז דיסנע געווען א דארף, אדער א לאנד־ווירטשאפטלעכע קאלאניע. דעם מעמד פון א שטאט האט זי באקומען אין 1563 דורך זיגמונט (III) אוגוסט פון פוילן דער לעצטער קעניג פון די יאגעלאנען. דאס איז געשען נאכדעם ווי זיגמונט אוגוסט האט פארשפּילט אין קריג קעגן איוואַן דעם גרויזאמען באדייטנדיקע שטחים אויפן צפון־מזרח גרענעץ צווישן פוילן און רוסלאנד און צווישן אנדערע אויך די שטאט פּאָלאָצק, וועלכע איז ניט ווייט פון דיסנע. דער פּוילישער קעניג האט דאן באשלאסן צו פארפעסטיקן די שטעטל און אלס באפעסטיקטע גרענעץ־שטאט איז זי פארבליבן אייניקע יאר.

דיסנע, אזוי ווי אנדערע שטעטלעך אויפן צפון־מזרח גרענעץ פון פוילן—רוסלאנד, איז פארוואנדלט געווען שטארק באדראָהט. ס'איז זייער מעגלעך, אַז כדי זיך צו פאַרטיידיקן קעגן דעם רוסישן פיינט, אין א תקופה, ווען די פאליטישע לאגע פון פוילן איז געווען שטארק באדראָהט. ס'איז זייער מעגלעך, אַז דער „באטאָרי־אינזל" איז טאקע געגראבן געוואָרן דורך דעם קעניג באטאָרי אלס ערשטע פאַרטיידי־קונגס־ליניע אין די פעסטונגען פון שטעטל.

דער קעניג סטעפאן באטאָרי האט אייניקע מאל באזוכט דיסנע. אין זיין קריגס־צוג אפּצונעמען פּאָלאָצק פון די רוסישע אייננעמער, אין 1579, האט ער רעווי־דירט אין דיסנע די רעגירונגס מיליטער אונטער דער אנפירערשאפט פון מילעצקי, דער פאדאליער וואָיע־וואָדע. אין זעלבן יאר האט ער אין דיסנע געריכטעט

זיין ארטילעריע איידער ער האט אַטאַקירט די רוסישע מיליטער פון איוואן „דעם גרויזאמען". דעם פערטן אויגוסט 1579 איז פארגעקומען אין דיסנע די פייער־לעכע צערעמאָניע פון נאָמינירן גוטארד קעטלער, דעם קורלאנדישן פרינץ אלס וואַסאַל, וועלכער האט געשווירן טרייהייט באַטאָרי'ן. די צערעמאניע איז פארגעקומען אין דער אנוועזנהייט פון סענאטאָרן און דעם גאנצן מיליטער. פון דיסנע איז ארויס די פוילישע מיליטער איינצונעמען פּאָלאָצק. אין זיין מארש אויף פסקאָוו, אין 1581, האט באַטאָרי ווידער באזוכט דיסנע און האט דארט ווידער רעווידירט זיין מיליטער און ארויסגעגעבן קאמף־פאַראָרדנונגען.

דער איבערגאנג פון דעם געביט פון אונטער דער פוילישער מאכט, וואס אירע קעניגן זיגמונט אויגוסט און סטעפאַן באַטאָרי האבן זיך באצויגן צו די יידן מיט טאָלעראנץ, צו דער צארישער מאכט, וואס אַן איר שפּיץ איז געשטאנען איוואן „דער גרויזאמער", האט געבראכט די יידן פון דעם געביט פיל צרות און לײדן.

אין 16־טן יארהונדערט האט פוילן דערגרייכט איר מאקסימאלע טעריטאָריאלע עקספּאנסיע אין איר היסטאריע א דאנק איר „אוניע" מיט ליטע. (די פאר־אייניקונג פון דיביידע פעלקער איז ווידער באשטע־טיקט געווארן אין דער „אוניע" אין לובלין). די לענ־דער פון צפון, אויפן באלטישן ים, ווי מזרח־פרייסן, ליוואניע און קורלאנד (לאַטוויע), האבן אנערקענט די פוילישע העגעמאניע. איוואַן, נאכדעם ווי ער האט מצליח געווען איינצונעמען די מדינה'לעך און פאראיי־ניקן זיי מיט רוסלאנד, האט אנגעהויבן א גערואנגל קעגן פוילן כדי דורכצוברעכן א וועג צום באלטישן ים. סטעפאן באטאָרי האט באוויזן מבטל צו מאכן אלע איוואנ'ס פלענער.

איוואַן דער פערטער דער „גרויזאמער"), וועל־כער האט זיך איינגערעדט, אז ער איז א „גאָט אויס־דערוויילטער", איז געווען אן אכזר, אַן גייסטיקן גלייכ־געוויכט, א שכור און האט זיך אויסגעצייכנט מיט שנאת ישראל. ס'איז באוווּסט, אז אין זיינע אָפּמאכן מיט פוילן האט ער אריינגעשריבן א בפירוש'ן באַ־דינג, אז די יידן זאל ניט געגעבן ווערן קיין דריסת רגל אויף דער רוסישער טעריטאָריע. היסטאָריקער האבן אין זיין פאנאטישער פיינטשאפט צו יידן געזען א רעזולטאט פון דער באוווּסטער באוועגונג פון „כפירה", וועלכע האט זיך פארשפרייט אין סוף פון פופצנטן יאָרהונדערט אין מאסקווע און איז אריינגע־דרונגען אין צארישן הויף און אפילו צווישן די גלחים. די רוסן האבן דערין געזען א מין באוועגונג פון אננע־מען די יידישע רעליגיע.

אנדערע וויסנשאַפטלער, ווידער, האבן געזען אין זיין נעגאטיווער באציאונג צו יידן נאר אן אויסדרוק פון קריסטלעכע קנאות, וועלכער ער האט באדארפט כדי ריינצוואשן זיינע פארבלוטיקטע הענט.

דער גורל האט געוואלט אז דיסנע זאל אנערקענט ווערן אלס שטאט געוויס אין יאר, ווען איוואנס מילי־טער האט איינגענומען פּאָלאָצק. אויס שנאה און אכ־זריות האט ער באפוילן צו דערטרינקען אין דער דווינע די יידן פון דער פאלאצקער קהילה, וועלכע האבן ניט מסכים געווען אנצונעמען די פּראוואָסלאוו־נע אמונה. ס'איז געווען ווינטער צייט 1563 און דער טייך איז געווען דיק פאַרפרוירן. לויטן באפעל פון צאַר האָט מען אויפגעבראכן דעם אייז און דערטרונ־קען די פאלאצקער יידן. נאך דעם ווי סטעפאן באטאָרי, וועלכער איז געווען גאנץ יידן־פריינדלעך, האט צוריק אָפּגענומען פאלאצק און ווידער איר פאראייניקט מיט פוילן, איז ווידער באנייט געווארן די פאלאצקער קהלה (1579).

אין 1583 האט באטאָרי געגרינדעט אין דיסנע א רוימיש־קאטאָלישע פּאראפיע, וועלכע ער האט איבערגעגעבן די יעזואיטן פון פאלאצק. אין צייט פון זיין רעזשים האבן די יעזואיטן אנגעהויבן אריינדרינ־גען קיין פוילן און דער קעניג, האָפנדיק מיט זייער הילף צו פארווירקלעכן זיין שטרעבונג צו פאראיי־ניקן פוילן מיט טראנסילוואניע און מאסקווע, האט זיי אונטערשטיצט. ער האט געהאָפט, אז די יעזואיטן וועט לן אים העלפן שלום־מאכן צווישן די קאטאָליקן און די פּראָטעסטאנטישע עקסטרעמע גרופן, ווי די „לוטע־ראנער" און די „מאַראווישע ברידער". דער קעניג האט זיך טאקע אנטוישט פון זיי גאנץ שנעל, נאר זייער געזעצלעך אריינדרינגען אין דיסנע איז געווארן א פאקט. זייער השפעה האט זיך פארשפרייט און האט שטאַרק געשעדיקט די יידן. אין 1605 האבן די יעזואיטן

באקומען פון פוילישן קעניג זיגמונט דעם דריטן וואַזאַ ערלייכטערונגען צו פאַרברייטערן די שטחים פון זייער פּאַראַפיע אין געגנט. און אויב דאס איז ווייניק האט דער וואָיעוואָדע קריסטאָף חאָלחאָווסקי געבראַכט אין דיסנע די פראַנציסקאַנער. די האָבן אויפגעבויט אין 1773 די שטיינערנע קאַטאָלישע קירכע ביים דווינע, אַנשטאָט די הילצערנע, וועלכע איז דאָרט געשטאַנען.

אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז דיסנע און איר אומגעגנט איז געווען אַן אייגנטום פון פעליקס פּאַטס, דער דוכּס פון ליטע. ער האָט אָפּגעגעבן זיינע גיטער די בענעדיקטינער פון ווילנע און די פּוילישע קאָנסטיטוציע האָט עס באַשטעטיקט אין 1775.

דער פאַקט, וואָס דיסנע געפינט זיך אויף צוויי גרויסע און ברייטע טייכן איז טיילמאָל געווען פאַר איר אַ ברכה און טיילמאָל אַ קוועלע פון צער און פּיין. ביז 1793, דעם יאָר פון דער צווייטער חלוקה פון פּוילן, איז דיסנע געווען אַ האַלב פּאַרטיפיצירטע שטאָט. דער באַוואָפנטער גרענעץ צווישן פּוילן און רוסלאַנד אויף דעם געביט האָבן די דיסנער איינוווינער געפילט אויף זייער לייב. אַלס אַ באַפעסטיקטע שטאָט האָט דיסנע שטענדיק געדראָהט רואינירט צו ווערן און זי האָט זיך ניט געקענט אַנטוויקלען עקאָנאָמיש און דעמאָגראַפיש.

פון 1793, צייט גאַנץ ווייס־רוסלאַנד צוזאַמען מיט אַנדערע ריזיקע שטחים פון פּוילן זיינען מיט געוואַלד פּאַראייניקט געוואָרן מיט רוסלאַנד, האָט זיך דיסנע אָנגעהויבן אַנטוויקלען און אפילו געוואָרן אַ צענטער אין איר אומגעגנט. אין 1795 האָט דיסנע געהערט צו מינסקער קרייז און אין 1842 איז זי אַריבער צו ווילנער קרייז. אַלס קאָמוניקאַציע מיטל צווישן דיסנע און ווילנע האָט געדינט די אייזנבאַן ליניע. אין אַ רשימה, וועלכע איז געשריבן געוואָרן אין 1861 לייענען מיר, אַז אין דיסנע איז געווען אַ שטאָט פאַרוואַלטונג און אַ בית יתומים, אַ פּאָליציי־אַמט און אַ צענטראַלער שטייער אַמט פון דער אומגעגנט, אַ פּאָסט אַמט, אַ צאָל־אַמט, אַ געריכט, 6 בתי מדרשים, 2 קרייז קירכעס און אַ קאַטוילישע קירכע. די באַפעלקערונג אין דיסנע אין יענעם יאָר האָט געציילט 6646 נפשות, פון זיי 883 פּראַוואָסלאַווער, 2273 קאַטאָליקן, 16 ליטעראַנער, 2962 יידן און 6 מוסולמענער.

אין שטאָט זיינען געווען אַרום 500 הייזער, פון זיי 8 געבויט פון ציגל. דער שטאָטישער באָדן איז געווען 599 דעסיאַטין, אויסער די 40 דעסיאַטין אויף וועלכע ס׳זיינען אויפגעבויט געוואָרן די הייזער.

דורך דיסנע זיינען אין יענעם יאָר דורך סחורות איבערהויפּט תבואה און זוימען, וועלכע מ׳האָט געשיקט קיין ריגע. אין שטאָט זיינען געווען 63 קראָמען אין ווערט פון העכער זיבן הונדערט טויזנט רובל, און בערך אַ 100 וואַרשטאַטן.

פון געאָגראַפישן הינזיכט געפינט זיך דיסנע אין אַ פּרוכטבאַרן פּליין, וועלכע איז גוט צו קולטיווירן תבואה, פלאַקס, פּרוכט און גרינסן. אַ העלפט פון דיסנער „פּאָוויאַט", בערך 257,496 קוואַדראַט וויאָרסט, זיינען געווען באַדעקט מיט וועלדער. אויך די וועלדער זיינען געווען אַ קוועלע פון פּרנסה פאַר די דיסנער איינוווינער אין צייט פון געוויסער: אין פרילינג און האַרבסט צייט, פלעגן דורכשווימען דורך די דיסנער טייכן הונדערטער טויזנטער בעלקעס אַלס עקספּאָרט קיין ריגע.

דאָ זעען מיר גאַנץ דייטלעך, אַז ווען דיסנע האָט אויפגעהערט זיין אַ גרענעץ שטאָט און זי האָט זיך צוריקגעקערט צו איר נאַטירלעכן געגנט, האָט זיך געענדערט צום גינסטן איר עקאָנאָמישע אַנטוויקלונג, וועלכע האָט מיט זיך געבראַכט אויך אַ דעמאָגראַפישע ענדערונג.

ווען און פון וואַנען זיינען געקומען די יידן קיין דיסנע און איר סביבה?

ווי געזאָגט, זיינען ניט איבערגעבליבן קיינע היסטאָרישע דאָקומענטן וועגן דיסנער קהילה. די ערשטע סטאַטיסטישע ציפערן וועגן דיסנער קהילה זיינען פון יאָר 1797. די ציפערן און די געשיכטע פון די יידן אין ווייס־רוסלאַנד, ערמעגלעכן אונדז אומגעפער אַרויפברענגען איניקע געדאַנקען וועגן דער אויבנדערמאָנטער פראַגע.

די גירושים פון יידן אין סוף פון פופצנטן יאָרהונדערט, וועלכע האָבן אויסגעליידיקט אייראָפּע פון יידן, האָבן מיט זיך געבראַכט אַ שטראָם פון יידישע עמיגראַציע פון דייטשלאַנד קיין פּוילן־ליטע, אין די געביטן צווישן דער עלבאַ און דניעפּר. לויט קריסטלעכע טראַדיציעס איז דערציילט וועגן יידן אין יענער תקופה

אין קיעווער קרייז. ס'זיינען פאַראַן היסטאריקער, וועלכע מיינען, אז צו די יידן פון פוילן און ליטע זיינען צוגעקומען די שרידים פון די העכערע שיכטן פון קוזאַריש־מאָנגאָלישן פאָלק, וועלכע האבן זיך מגייר געווען.

אין זעכצטן יארהונדערט האט די עקספאנסיע פון דער פויליש־ליטווישער מדינה פארשטארקט דעם עקספארט פון לאנדווירטשאפטלעכע פראדוקטן און פון האלץ קיין מערב אייראפע. די פוילישע רעגירונג האט פאנאנדערגעטיילט די לאנדווירטשאפטלעכע איינגענומענע ריזיקע שטחים צווישן דעם הערשנדן שיכט אין לאנד און די האבן מיט אלע מיטלען געזוכט וועגן כדי אויסנוצן עס אויף אַ מאקסימאלן אופן לטובת זייערע קעשענעס. ניט פארשטייענדיק אליין אין לאנדווירטשאפט, אין האנדל און ווירטשאפטלעכע אדמיניסטראציע האבן די שליאכטעס געגעבן זייערע הויפן אין ארענדע צו יידן, וועלכע זיינען געווען באהאוונט אין די ווירטשאַפטלעכע צווייגן. אויף אזא אופן האבן יידן אנגעהויבן אריינדרינגען אין די ווירטשאַפטן אויך אין ווייס רוסלאנד, ס'איז שווער זיך פארצושטעלן דאס באזעצן און ענטוויקלען פון די געביטן אין ווייסרוסלאנד, אזוי ווי די אוקראינער סטעפּן, אָן דער וויכטיקער שפּענדונג און פלייסיקייט פון די יידישע אַרענדארן, סיי אין פינאַנסיעלן ווי אויך אין עקספּארט געביט. מיר האבן שוין אויבן דערמאנט, אז איידער דיסנע איז געווארן א שטאט, איז זי געווען אַ לאנדווירטשאַפטלעכע קאלאניע, וועלכע האט געהערט צו איינעם פון די פוילישע מאגנאטן. מעגלעך, אז דאס איז געווען איינער פון דער פאמיליע פאטס, דער דוכס פון ליטע און ער האט עס אָפּגעגעבן אין אַרענדע א יידן, אזוי ווי אנדערע הויפן אין געגנט.

די יידן־פראגע האט זיך צום ערשטן ערוועקט אין רוסלאנד, נאָך דער ערשטער חלוקה פון פוילן, ווען אין יעקאטרינאַ דער צווייטערס צייטן האט רוסלאנד צוגענומען פון פוילן פּאָלאָצקער און מאָהילאָווער קרייזן מיט זייערע הונדערט טויזנט יידן. שווער איז געווען רוסלאנד צו באשטימען וועגן איר באציאונג צו יידן. דעריבער איז טאקע איר באציאונג ניט געווען סטאַביל. פון איין זייט האט די רעגירונג ניט געקענט זיך באציען פּאָזיטיוו צו יידן, ווייל דאס איז געווען אין געגנזאץ צו דער קריסטלעך־פאנאטישער צוואה פון דער רוסישער קעניגין אליזאוויעטא, וועלכע האט ניט געוואלט „געניסן און פארדינען פון יעזוס'עס שונאים". פון צווייטן זייט איז געווען רוסלאנד'ס לאַגע שווער אין עקאָנאמישן הינזיכט און זי האט ניט געקענט ניט אָנקניפּן באציאונגען מיט יידישע קרייזן, וואס נאר זיי האבן איר געקענט העלפן. אזוי ארום האט דער גובערנאטאָר גראף טשערנישעוו ניט פאָרמעל ערלויבט די יידן צו פארנעמען זיך מיט האנדל און אָרגאניזירן קהילות אין די שטעט און דערפער. די יידן איז געגעבן געווארן די מעגלעכקייט צו געניסן פון די רעכט, וועלכע זיי האבן באזעסן אונטער דעם פוילישן רעזשים.

די שטאָט אָרדנונג, וועלכע ס'איז איינגעפירט געווארן אין רוסלאנד, לויט וועלכער דער אונטערשייד צווישן שטאטישע איינוווינער און סוחרים ווערט געמאסטן לויטן קאפיטאל וואס יעדער פון זיי פארמאגט, האט שטארק געטראָפן די יידן, ווייל ביידע קאטעגאריעס זיינען געווען באגרענעצט צו לעבן נאר אין שטאט. די ארדנונג האט טאקע ערמעגלעכט יידן אויסגעוויילט צו ווערן אין די מוניציפּאלע אמטן פון די שטעט, אבער דאס האט ערוועקט שנאה ביי די קריסטלעכע איינוווינער. גלייכצייטיק האט די רעגירונג פאראָרדנט ארויסצוטרייבן אלע יידן פון די דערפער און הויפן און ביי זיי צוגערויבט זייערע פרנסה קוועלן.

און אַזוי דערציילט א פאלאצקער ייד פון יענער תקופה (1782): „מ'האט ביי די יידן צוגענומען די פּאבריקלעך צו ברייען ביר און פּראָדוצירן בראָנפן, די קרעטשמעס און אנדערע פרנסה קוועלן. טויזנטער משפחות זיינען פאַראָרעמט געווארן. גלייכצייטיק האט מען איינגעפירט באגרענעצונגען פאר יידן אין האנדל און מלאכה". יידן זיינען מיט געוואלד אריבערגעפירט געווארן אין די שטאטישע בירגער קלאַסן.

אַ יידישע דעלעגאציע האט געבראכט פאר דער קעניגין יעקאטערינאַ א ביטע צו פארלייכטערן די פארשיידענע גזרות צוליב די ליידן, וועלכע זיי האבן פארשאפט די יידן. די קעניגין האט אין א גוטמוטיקן גייסט ארויסגעגעבן א באפעל, וועלכער האט, כאָטש ער איז ניט אויסגעפילט געווארן ביזן סוף, אבער ער האט דאך פארלייכטערט די פרנסה פאַר יידן. מ'קען כמעט פעסטשטעלן, אז דא איז געווען דער אָנהויב פון

„תחום המושב"־גזירה, וועלכע האט באגרענעצט דאס וווינען פון די יידן אין רוסלאנד נאר אין די קרייזן, ווו יידן זיינען געווען געדיכט קאנצענטרירט. אַזעלכע זיינען צום ערשטן געשאפן געווארן אין ווייס־רוסלאנד.

אין סוף אכצנטן יארהונדערט האט אויסגעבראכן א הונגער אין ווייס־רוסלאנד. די פריצים האבן עקספּארטירט א טייל פון די תבואה און פון אנדער טייל תבואה האבן זיי אויסגעארבעט שארפע געטראנקען, וועלכע זיי האבן אויך עקספּארטירט קיין אויסלאנד, ניט איבערלאזנדיק פאר די ברייטע מאסן קיין ברויט. די קאמיסיע, וועלכע איז נאָמינירט געווארן דורך דער רעגירונג אויסצופאָרשן די סיבה פון הונגער, האט אויסגעפונען, אז די יידן זיינען שולדיק, און אַלע פארלייכטערונגען זיינען בטל געוואָרן. די יידן האבן ווידער געמוזט וואַנדערן אין שטאָט, אבער די שטאטישע קריסטן האבן ביי זיי צוגערויבט די רעכט פון שטאטישע בירגער און די רעכט צו האנדלען.

אין דער ווייטערדיקער טאבעלע איז פארגעשטעלט געווארן די באפעלקערונגס באוועגונג אין משך פון 100 יאר, 1797—1897, און דער אנטייל פון די יידן אין שטאטישן האנדל אין די 8 יאר 1797—1805. ווי ס'ווייזט אויס, ווערט דארט גערעדט ניט וועגן קרעמער נאר וועגן סוחרים אין אַ ברייטן פארנעם, ווי וואלד סוחרים, פלאַקס סוחרים א.א.וו. די טאבעלע איז גענומען פון א רעגירונגס שטייערן־רשימה פארעפנטלעכט אין דיסנע.

אין דיסנע	1797	1799	1802	1805	1847	1861	1897
די צאָל פון אלע איינוווינער	1576	2089	2456	2411		6646	6756
ניט יידישע איינוווינער	1164	1404	1746	1719		3646	2139
יידישע איינוווינער	412	685	710	692	1880	3000	4617
ניט יידישע סוחרים	39	40	110	160		—	—
יידישע סוחרים	46	24	17	11		—	—

דער צוזאמענשטעל פון דיסנער באפעלקערונג און די צאָל איינוווינער אויף א סוחר

יאר	% יידן	% ניט־יידן	איינוווינער אויף יעדן סוחר	
			יידן	ניט יידן
1797	25.0	75.0	9	30
1799	32.5	67.5	28	35
1802	28.5	71.5	42	16.5
1805	28.5	71.5	63	14
1861	45.0	55.0	—	—
1897	68.0	32.0	—	—

און יעצט אייניקע מסקנות:

א. אין משך פון די 100 יאר איז געוואקסן די דיסנער באפעלקערונג 4 פאך.

ב. דער ניט יידישער חלק פון דיסנער באפעלקערונג איז געוואקסן 2 פאך.

ג. די דיסנער יידישע באפעלקערונג איז געוואקסן אין משך פון דער תקופה מער ווי 11 פאך.

ד. אין די יאָרן 1797—1805, 8 יאר, איז געשטיגן די יידישע באפעלקערונג אין דיסנע פון 25% ביז 28.5%.

ה. אין 1897 האט די יידישע באפעלקערונג געשטיגן ביז 2/3 פון דער אלגעמיינער צאל דיסנער בירגער.

ו. אין געגנזאץ צום וווקס פון די יידישע איינוווינער אין דיסנע ווערט די צאל יידישע סוחרים ווייניקער פון יאר צו יאר. אין 1797 איז געווען יעדער נייענטער ייד אין דיסנע אַ סוחר, און צווישן די קריסטן יעדער דרייסיקסטער. אין משך פון די 8 יאר איז דער יידישער מסחר אין דיסנע געפאלן ביז 63 יידן אויף 1 יידישן סוחר אין קעגנזאץ צום קריסטלעכן האנדל, ווו יעדער פערצנטער קריסטלעכער איינוווינער אין דיסנע איז געווען א סוחר.

דער פּאַרהעלטניסמעסיקער און אבסאָלוטער געוווּקס פון דער יידישער באפעלקערונג אין דיסנע און זייער פּאזיציע אין שטאטישן האנדל זיינען נאר אַן

זיינען נאר א ביישפיל פון דער לאגע פון די יידן אין רוסלאנד. די גזירות און פארבאָטן זיינען געווען דער גורל אויך פון דיסנער יידן. זיי האבן ניט געקענט וווינען אין די דערפער און אין די הויפן אדער קויפן באָדן. די באפרייאונג פון די פויערים האט ביי זיי צו־גענומען זייער פרנסה אלס ארענדארן און פאַרמיט־לער און זיי האבן זיך געמוזט באנוגענען מיט פעדלע־ריי, קרעמעריי און מלאכות. זייער איינציקער מקלט איז געווען די שטאָט. דאס קאנצענטרירן זיך אין שטאט איז אויך געווען א רעזולטאט פון שטענדיקן פחד פאר פאָגראָמען און אָנפאלן, וועלכע די רעגירונגס־קרייזן האבן אונטערשטיצט און פאנאנדערגעבלאזן די שנאה אין די נידעריקע שיכטן פון רוסישן פאלק. געדיכטע יידישע צענטערס אין די שטעטלעך זיינען געווען א מיטל צו זעלבסטפארטיידיקונג.

און ווידער דערציילט אונז א ייד אין 1897, דער יאָר אין וועלכן דיסנער יידן זיינען געווען 2/3 פון דער אַלגעמיינער באפעלקערונג, צוליבן פארלאָזן די דער־פער:

„ווער ס'איז ניט ארויס מיט גוטן האט מען ארויס־געטריבן מיט געוואלד. פיל זיינען ארויסגעטריבן גע־ווארן אָן רחמנות, באגלייט דורך אויפגערייצטע פויע־רים אדער מיליטער. מ'האט זיי געשלאָגן אזוי ווי בהמות און אַריינגעבראכט אין די שטעט און שטעטלעך. דאר־טן האט מען זיי איבערגעלאזן אויפן גאס אָן א דאך איבערן קאָפּ. איבערהויפט איז געווען גרויס די אכ־זריות פון גירוש פון די דערפער אין וויטעבסקער קרייז.”

שווער איז געווען דער גורל פון דעם רוסישן יידנ־טום און פון די דיסנער יידן צווישן זיי. יעדעס יאר מיט אירע גזירות.

וועגן יאר 1897 ווערט דערציילט, אז דיסנער איינ־וווינער האבן געציילט 6739 נפשות, צווישן זיי ארום 5600 יידן, צום גרעסטן טייל — קרעמער. אויך איז אין דיסנע געווען ארום 265 טאג אַרבעטער. 8 משפ־חות האבן זיך באשעפטיקט מיט גרינס־צוכט אויף אַ שטח פון 5 דעסיאטין געדונגענעם באָדן. נאך 437 דעסיאטין באדן האבן די דיסנער יידן באארבעט אין דער נאָענטער סביבה. אין ישטאט איז געווען א יידי־שע שולע מיט 170 שילער און שילערינס.

און צום סוף די צאל פון יידישע איינוווינער אין די ארומיקע קהילות פון דיסנער אומגעגנט אין יאר 1847:

דיסנע	— 1880	גלובאָקע	— 2183
דרויע	— 2366	גאלוביטש	— 175
גערמאנאָביטש	— 166	שארקיישטשענע	— 472
לוזשקי	— 458	פאָסטאוו	— 554
ליאנפאָל	— 280		

אין יענעם יאר זיינען געווען אין דיסנער אומגעג־גנט ארום 205,000 נפשות און צווישן זיי 20,732 יידן, ד.ה. העכער 10%.

אַ טיפישע גרענעץ שטאָט, אַ שטאָט, וואס איז אָפּ־געריסן געווארן אויף א קענטלעכן אופן פון איר נאַטירלעכער פאַנאָראַמע, וואס האט פון איר אוועקגע־נומען אירע עקאנאָמישע קוועלן צוליבן פאָליטישן מצב, איז דיסנע געווארן אין 1921. די לאגע האט זיך געצויגן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מל־חמה. דיסנע איז ערווייטערט געווארן פון דער נאָ־ענטער אייזנבאן סטאנציע באַרקאָוויטש און די דווינע האט אויפגעהערט דינען אלס אַ קאָמוניקאציע מיטל צו עקספּאָרט קיין ריגע אין באלטישן ים.

אין די יארן האט זיך געענדערט די פראָפּאָרציע פון דער באפעלקערונג אין דיסנע. העכער 80 פראָצענט פון אירע איינוווינער זיינען געווען יידן. דער פראָצעס איז ערשינען נאך אין די ניינציקער יארן פון פאַריקן יארהונדערט. די קריסטן זיינען צום מערסטנטייל גע־ווען די רעגירונגס באאמטע און נאר א קליינער טייל פון זיי בעלי־מלאכות און קרעמער. גאנץ ווייניק קריסטן האבן געארבעט אלס טאג־ארבעטער ביי די יידישע איינוווינער.

די יידן האבן צום גרעסטן טייל געעפנט קראָמען אדער האבן זיך פארנומען מיט האַנדל פון פלאַקס, פעל, אייער א.א.וו. נאכן 1921, ווען דער צפון טייל איז אפגעריסן געווארן און אריבער קיין סאוויעט רוס־לאנד, זיינען די קליינטן געווארן ווייניקער. קראָמען האבן זיך געשלאָסן און געעפנט און די יידישע קרע־מער האבן שווער געהארעוועט צו פארדינען זייער ברויט. ס'זיינען טאקע געווען אייניקע יידן, וועלכע האבן זיך כלומרשט פארנומען מיט עקספּאָרט, נאר די זיינען געווען בעסער געזאגט נאר פארמיטלער פון

עקספּאָרטירער, וועלכע האבן זיך געפונען אין ווילנע און אנערע פוילישע שטעט. אויסער האָלץ, וואס אויף דעם איז דערגרייכט געווארן אן אָפּמאך צווישן פוילן און רוסלאנד און האט ערמעגלעכט עקספּאָרטירן עס מיטן דווינע, זיינען אלע אנדערע סחורות געפירט גע־ווארן ביי וואגנס געשפּאַנט מיט פערד, אויף ניט קיין אַספאַלטירטע וועגן, וועלכע האבן פארלוירן זייער אויסזען אין די רעגנצייטן.

אויסער די בעלי־מלאכות, וועלכע האבן באדינט די אָרטיקע באפעלקערונג און אויך די קריסטן אין דער אומגעגנט, האט א גרויסער טייל פון די דיסנער יידן געפונען זייער ברויט דורך שווערע ארבעט אין רייניקן פלאקס, פעדלעריי אין די ארומיקע דערפער און אפילו אין קאָנטראבאנדע.

אַ שווערן לעבן האבן געהאט דיסנער יידן, אבער דאס לעבן אין דער יידישער שטעטל איז געווען מונ־טער פול מיט שמחה, אַזוי ווי חסידים קענען זיך פרייען (פאָרמעל זיינען אין דיסנע ניט געווען קיין מתנגדים). די יוגנט איז געווען פול מיט לעבנס־לוסט, משכילים, צוגעבונדן צו דער טראַדיציע מיט לייב און לעבן און טראָגן דער מאָדערניזאציע, וועלכע האט פּאַרשפּעטיקט צו דערגרייכן אין שטעטל, זיינען די איינוווינער געווען פארבונדן מיט דער אויסער־לעכער, אַלגעמיינער און יידישער וועלט. יוגנט באַוועגונגען, עליה קיין ארץ ישראל, פּאָליטישער „געראנ־גל", דאָקטוירים, אדוואָקאטן, לערער, — פּרוכט פון שאפונג און ארגאניזירונג אין פארלויף פון 400 יאָר. דאס אלץ איז געווען אין דיסנע. געווען און מער ניטאָ.

זלמן זמירין: מחיי העיירה

שלוש עירות — דיסנה, גלובוקה ודרויה — שכנו סמוכות זו לזו במישורה של רוסיה הלבנה. הן היו כקדקדים של משולש אחד. עירות אחיות היו, המרחק שביניהן לא היה אלא שבעים עד מאה קילומטר, אף על פי כן, לא הרי אופיה של זו כהרי אופיה של זו. זכתה דיסנה שנשתבחה בפי הבריות מכלן.

מוניטין של דיסנה בפי הבריות — „דיסנה ושכו־ריה". כנגד זה אמרו — „גלובוקה וקבצניה" ו„דרויה וחכמיה". כנויה של דיסנה לשבח ושל חברותיה לגנאי.

„דיסנה ושכוריה על שום מה?

על שום שכל תושביה נמנו עם חסידי חב"ד שחיבה יתרה נודעת מהם לטפה המרה. אמת, שרק מעו־טם של בני דיסנה היו שומרים מצוות ומאריכים בל־בושם כיאות לחסידים. אך ככל שהדבר נגע בכוסית משקה בחג ובמועד, או בסתם יומא דפגרא, נהגו כח־סידים לכל דבר.

גאות כלם היתה על השתיכותם לשבט חסידי חב"ד ולא חלילה ל„מתנגדים". אפילו לא לחסידיו של רבי אחר.

„גלובוקה וקבצניה" על שום מה?

על שום מצבם הירוד של בני העירה בימים שלפני מלחמת העולם הראשונה. בתחילה היתה דיסנה מרכז הנפה ומקום מושבם של מוסדות ממשלה רבים. כן היתה היא מרכז של מסחר לכל הסביבה. אחרי המל־חמה התחלפו היוצרות. גלובוקה הפכה למרכז הנפה וצומת דרכים חשוב ואילו דיסנה ירדה מגדולתה והפ־כה לעירת גבול נידחת. אך אנשי דיסנה לא ותרו על יחוסם. הם ראו את עצמם אנשי מעלה שירדו מנכסיהם ועדין לא איבדו מהכרת ערכם. על אנשי גלובוקה, ששחקה להם השעה, המשיכו להסתכל כעל הדיוטות. והדיוט שעלה לגדולה, עדין הוא הדיוט. הכנוי „גלאב־אקער טארבעס", כלומר גלובוקה וקבצניה, נשאר בעי־נו.

„דרויה וחכמיה" על שום מה?

זאת אין איש יודע, כשם שאין יודע מקורו של הכנוי „חכמי חלם". כמו בחלם, כן גם כאן לא נאמר „חכמים" אלא בלשון סגי־נהור, והכונה לטפשים. בני

דרויה עצמם לא סברו שהכנוי הולם אותם, אך כיון שדבק — דבק.

דרויה התהדרה בבית כנסת עתיק שהיה בה והיה מקושט בציורים אמנותיים ובדהיטים וכלים נאים. רבים באו ממרחקים לחזות בבית הכנסת. בדרויה נולד גם הסופר אלתר דרויאנוב, הנושא את שמה.

לא הרחק משם, בלוז׳קי, עירה קטנה שבין דיסנה וגלובוקה, נולד אליעזר בן יצחק פרלמן הוא אליעזר בן יהודה מחיה השפה העברית ומחדשה.

עירה של נהרות וגבול

דיסנה זו שלנו שכנה על שני נהרות — הדוינה המערבית והדיסנקה. הדיסנקה הביאה מימיה מארץ פולין ושפכתם לתוך הדוינה, והדוינה שהיתה גבול בין פולין לרוסיה הסוביטית, נשאה אותם לעבר ריגה שעל הים הבלטי. דיסנה שכנה במקום פגישתם של שני הנהרות, בצד הפולני של הגבול.

במקום שנפגשו הנהרות היה אי גדול מארך, ששמש מקום מרעה לפרותיהם של בני העיר, בנוסף לשדות המרעה שמעבר לבתי הקברות „הישן" ו„החדש". פרות היו מצויות הרבה בדיסנה, לפי שכל האדם שהשיגה ידו, או, כפי שנהגו לומר, כל שכיבד את עצמו, היתה לו פרה חולבת ברפת שליד הבית. פעמים אף שתי פרות. לפי המסורת היה האי מעשה ידי אדם ונוצר בפקודתו של סטיפן בטורי מלך פולין שעה שנלחם במוסקבה. באי הוקם מחנה של צבא וזה היה ראשית בנינה של העיר דיסנה. רובה ככלה היתה העיר קבועה במשולש שנוצר על ידי שני הנהרות. מעבר לנהרות ובצד הרחב של המשולש היו שלושה פרברים.

לפני מלחמת העולם הראשונה היתה העיר מרכז הנפה ומסחרה פרץ בפולין ובמרחבי רוסיה. מלחמת העולם והמלחמות שנתלוו לה הורידו את העיר מגדו־לתה. קרבות התנהלו בתוך תחומי העיר והחריבוה למחצה. בתום המלחמה קמה פולין לתחיה והגבול בינה לבין מדינת הסוביטים חצה את העיר לשנים. דיסנה נשארה בפולין, ואילו הפרבר שמעבר לדוינה עבר לרוסיה. משפחות נתפלגו אז לשנים וקרובים נותקו זה מזה. הם יכלו לראות איש את רעהו מרחוק, אך לבוא בדברים אסור היה. כל שעשה כן נחשד ברגול.

מה עשו יהודים? זוגות זוגות ירדו לשפת הנהר מזה ומזה והביאו אתם כבסים לשטיפה, אגב מלאכתם שוחחו ביניהם בקול רם והמים הוליכו את הקולות אל עבר הנהר. כשנזדמן למקום שומר משומרי הגבול, אמרו לו כי אך שיחת רעים ישוחחו ביניהם.

אנשים רבים השתדלו לעבור את הגבול לצד ה„א־דומים", אם כדי להצטרף לחלק המשפחה שנשאר שם ואם משום שקסם להם המשטר החדש שהבטיח חופש ושויון, אפשרות של עבודה והשכלה. נלוו עליהם גונבי גבול מבריחים, שעברו עבור ושוב. פעמים, שלא ניתן לומר מי עובר את הגבול לצמיתות ומי לשם בצע כסף.

חצית הגבול היתה כרוכה בסכנת נפשות. העושים כן עלולים היו להירות ללא אזהרה בידי שומרי הגבול שבשני הצדדים. במקרה הטוב היו נאסרים ונאשמים בריגול. אלה היו נעלמים באחד מבתי הסוהר של הפולנים או הבולשביקים ללא השאר עקבות.

דרך בדוקה לחצות בה את הגבול היתה לעבור את נהר הדוינה בחורף. הנהר היה קפוא ומכוסה במעטה קרח ושלג עבים. גונבי הגבול התעטפו בסדינים לבנים מראשם ועד כפות רגליהם, כדי שלא יתגלו על ידי שומרי הגבול.

איסר הסנדלר החליט אף הוא לעבור ל„עבר ההוא" ולנסות שם את מזלו. לאחר שיסתדר, חשב, יעביר גם את אשתו וילדיו. הוא שכר מורה דרך, גוי בשם קוז׳מה, שיעבירנו את הגבול עד למרחק של כמה קילומטרים מן העיר. כיון שהדבר היה אחרי חג הפסח והנהר לא היה קפוא, הוחלט שיוליכנו בדרך היבשה. מלבד הכסף עבור „המדריך" לקח אתו איסר קצת כסף להתכלכל בו בימים הראשונים. דבר זה היה ידוע לקוז׳מה.

חלפו ימים ושבועות ומאיסר לא הגיעה כל ידיעה. לבסוף אי אפשר היה עוד להסתיר את דבר העלמו והענין נמסר למשטרה. „מורה־הדרך" קוז׳מה נאסר ואחרי חקירה הודה, שבדרך, בהיותם בחרשה לא הרחק מהגבול, הרג את איסר הסנדלר בהכותו באבן בראשו. הוא הוציא מכיס נסתר בבגדי ההרוג את כספו ושעונו וקבר אותו לרגלי עץ הלבנה. קוז׳מה הוביל את המש־טרה למקום המעשה ושם נמצאה גופתו של איסר מכוסה בעפר ובעלים.

מקרה הרצח החריד את כל העיר. בשבת, לאחר

שנתגלה המעשה, נהרו כלם מילד ועד זקן לראות את מקום הפשע ולהתבונן בשרידי הבגדים והארבע־כנפות שהיו עדין תלויים על העץ. קוז'מה הרוצח הובא לבית המשפט המחוזי בגלובוקה ונשפט למות בתליה. פסק הדין הוצא לפועל בפומבי, למען יראו וייראו.

אל הפרבר שמעבר לדיסנקה הוליך גשר. ילדי ה„ח־דר" היו מספרים, שהגשר תלוי ועומד על גבי כריות של גומי, כדי שיהא גמיש ויוכל לעמוד בעומס התחבורה. לגשר היו שלושה חלקים, שנשענו על עמודי אבן תקועים בתוך הנהר. למעקה הגשר היתה צורה של שלושה חצאי מעגל עשויים פלדה, חצי מעגל לכל חלק. בעמדך על הגשר ובהסתכלך במים למטה, נדמה לך שאתה מפליג והולך יחד עם הגשר במעלה הנהר. הגשר היה מקום טיול חביב על הנוער בעונת האביב, כשהגן עדיין לא היה ראוי לטיל בו.

סמוך לשפך הדיסנקה היה נטוע גן עצי סרק, שנקרא „הבולואר הישן", להבדילו מ„הבולואר החדש" שהיה בקצה השני של העיר, על שפת הדוינה. הבו־לואר הישן, כשמו כן היה. רב־שנים היה, עציו עבו־תים ומרובי צל. גדלו בו אלונים, ערמונים, עצי לבנה ושאר עצי צפון. גונו הירוק באביב ובקיץ פינה את מקומו בסתיו לצהוב, חום ואדום, בכל הגונים וצרו־פיהם. בחורף שלטו בו שחור הגזעים והבדים ולובן השלג.

באמצע הגן, לאורכו, עברה דרך כבושה להולכי רגל ולרוכבי אופנים ובצדדים היו דשאים ושבילים.

ספסלים לרוב היו קבועים בגן עד שפת הנהר ממש, לשם מנוחה, לקריאה בספר מתוך התבודדות או ל„ח־טיפת" תנומה קלה לרעש העצים ושקשוק מי־הנהר. הגן הזה היה מקום הטיולים העיקרי בעונת הקיץ, בו נערכו משחקים בכדור־סל ותחרויות ספורט של תלמידי הגימנסיה ומוריה.

מאחורי הגן השתרעו גני הירק, שהיו שכורים בידי יהודים ומעובדים בידי פועלות נוצריות. הלאה מזה, בתוך גני עצי פרי, עמדו בתים של נוצרים, ספק חקלאים ספק בעלי מלאכה, או פקידי הרשות. לשם היו מתחמקים צעירי העיר ביום הכפורים. משנתמשך להם הצום יתר על המידה, הלכו לשם לארוחה קלה שקנחוה בפרי העצים.

„הבולואר החדש" לא היה אלא שדרת עצים לאורך הרחוב שעל שפת הדוינה. היה זה רחוב שרובו גויים. היהודים שגרו בו היו סוחר היערות העשיר של העירה, סוחר בסוסים ומלמד דרדקי מודרני, חתנו של הסוחר במעיים של בהמות. השדרה שברחוב הו־בילה לעבר גני־הפרי הגדולים שמחוץ לעיר.

בבית החולים שעמד בתחילת השדרה היה משמש רופא ראשי ממוצא טטארי. הוא היה מנתח אמן. אמרו עליו, שאחרי מנה הגונה של מורפיום שהוא מזריק לעצמו הוא מפליא לעשות באזמל המנתחים. הוא חתך וגזר בבשר החי וסילק כל מיני פורענויות מגופיהם המסורבלים של איכרי הסביבה ושל יהודי העירה. כך נהג בחולים צעירים. לזקנים שבאו אליו להתלונן על מיחושיהם היה עונה בזו הלשון:

„וכי מה אתה רוצה? זקן אתה והגיעה שעתך למות. פנה מקומך לצעירים ממך".

בית חולים זה דמה בגדלו ובמבנהו לבנין „בקור־חולים" בירושלים. היה זה בית־לבנים אדום בן שתי קומות ולו שלושה אגפים מוקפים גן גדול.

גני הפרי, בעיקר גני תפוחים, הוו אחד ממקורות הפרנסה של אנשי העיר. יהודים חוכרי גנים היו יוצאים סמוך לפסח, ואפילו מוקדם יותר, אל בעלי האחוזות בסביבה, וקונים מהם את היבול המשוער של הפרי. עמדה להם מומחיותם באומדן היבול, להכריע לרווח או להפסד. מעתה היו הטפול בפרי ושמירתו באחריות החוכר. הפרי נקטף בסתיו ונשלח בעגלות עד לתחנת הרכבת, מרחק של עשרות קילומטרים, ומשם למרכזי הארץ ואפילו לחוץ לארץ.

ענף פרנסה אחר היה הפשתן. הוא היה נקנה בלתי מעובד על ידי סוחרים אמידים בעיר. אלה היו מעב־דים את הפשתן הגלמי ע"י ניפוט בלוחות עץ דמויי חרב, אחר כך כבשו אותו בחבילות, ושלחו לבתי החרושת. מלאכת הניפוט היתה נעשית בידי פועלים יהודים ועונתה בחורף. בחצרו של סוחר הפשתן, מתחת לסככה, היו עומדים פועלים איש איש על יד מוט תקוע בקרקע. על המוט היתה נתונה חבילת פשתן. בחבטות נמרצות וקצובות בחרבות העץ היו מנקים את הפשתן מן המוץ שכיסה את כל החצר וסביבותיה.

פעם, בעיצומה של עונת הפשתן, הופיעה בכל בתי המדרש של העיר מודעה מטעם הרב דמתא, וזה תכנה בערך: „למען השלום ולמען שם שמים שלא יתחלל

ח"ו, מתבקשים אחינו בני ישראל העוסקים בעסק הפשתן להמנע מלצקת מים לתוך חבילות הפשתן ל־הגדיל את משקלן, וה' ישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם של אלה אשר ישמעו לבקשה זאת.

לאחר המלחמה, דמתה העיר לבעל בית עשיר וחשוב שירד מגדולתו. היא איבדה את הקשר עם הסביבה החקלאית, גם נותקה מקוי התחבורה. פעם הוליכו ממנה דרכים לרוסיה והדווינה חיברה אותה לנמל ריגה. עתה נותקו הדרכים ונאסר השיט בנהר. מספר התושבים בה ירד עד למחציתו ועמד על חמשת אלפים נפש. כאלף מהם היו נוצרים שישבו בעיקר בגדות הנהרות, ואילו מרכז העיר והפרברים שמעבר לנהרות היו מיושבים יהודים.

הרחובות במרכז העיר היו מרוצפים אבנים עגולות שצבען אפור. אדם שנסע בעגלה על גבי "כביש" כזה יצא ידי חובת חבוט הקבר... שאר רחובות לא היו מרוצפים. בקיץ היו דרכי עפר ובחורף מסילות שלג. בסתיו הפכו אלה לשטחי בוץ, כגון הרחוב "הסבינ־סקאי", דהיינו רחוב החזירים.

ביתו של אדם

בתי העיר היו בנויים ברובם קורות עץ מונחות אחת על גבי השניה, נדבך על נדבך. מעט הבתים שנבנו מלבנים היו בני שתים ושולש קומות. אלה עמדו ברחוב "הגדול" וסביבותיו. רבים מהם נעזבו במלחמת העולם הראשונה. בעליהם, שהיו מעשירי העירה, נפוצו לכל עבר מחמת המלחמה והרעב, או הוגלו על ידי המשטרים השונים שהתחלפו חדשים לבקרים. בעמדם ריקים, הפכו בתים גדולים במרכז העיר ובעיבורה לחרבות.

גגות הבתים היו עשויים רעפי עץ מארכים. הצד המחודד של הרעף נכנס לתוך שגם ברעף שלידו. בכך ובעזרת השפוע, נעשה הגג בלתי חדיר למים.

הכניסה לבית היתה במרפסת עץ קטנה אליה עלו במדרגות אבן אחדות. מהמרפסת היו נכנסים לתוך פרוזדור אפל שהוליך אל חדרי המגורים. אלה היו על פי רוב שלושה: חדר־אוכל, חדר־אורחים וחדר שינה. הרהיטים המודרניים ביותר היו ראי גדול ש־התרומם מן הרצפה ועד סמוך לתקרה ושעון־מטולטלת של קיר שדמה בגבהו לראי.

הקירות בחדר האורחים היו מקושט'ם בתצלומים. קיר אחד היה תפוס כמעט כלו בתצלומיהם של בני המשפחה ובמרכזם תצלום של כל בני המשפחה כלם, החל בסבא וסבתא וגמור באחרון התינוקות שנישא בזרועות אמו. על גבי קיר אחר נתלו תמונותיהם של גדולי העם ומנהיגיו. היו בהם הרבי ר' שניאור זלמן בעל הזקן הלבן והארוך שהסתלסל בדרכו ונתעגל בסופו. היה "הצמח־צדיק" בעל הזקן המרובע, כשהוא יושב בכורסה בעלת משענת גבוהה ומחזיק ספר גמרא ביד. לא רחוק מהם היתה תלויה תמונה של הברון הירש בשפם של פריץ ותמונה של הרצל, כשהוא עומד נשען על מעקה הגשר ומביט בעיניו החולמות. גם תמונותיהם של ביאליק וצ'רניחובסקי לא נעדרו.

אגף לעצמם תפסו בבית, התנור והמטבח. התנור היה מבנה גדול של לבנים, מטויח מבחוץ, שגדלו היה כדי מחציתו של חדר. גדול היה כל כך, עד שאפשר היה לישון על גבו בלילות החורף הקרים. זקנים חיבבו אותו מקום ביותר.

פרט לתנור הגדול עמד בין חדרי המגורים תנור קטן יותר שפנה לכל החדרים כלם. בו בשלו ובו חממו את הבית בימי החורף. בקיץ ולכבוד שבת השתמשו בתנור הגדול שבמטבח. עצים להסקה שמשו גזרי עץ שנקנו מהאכרים בשוק. בערב שבת, עם חשכה, הוכנסו מאכלי השבת לתוך התנור ופיו נסכר בלוח עץ ובס־מרטוטים לחים, לבל יתנדף חומו.

בתחתית התנור סמוך לרצפה נמצא כוך עמוק. כאן החזיקו לעתים קרובות עופות עד לשחיטתם.

הרצפה היתה עשויה לוחות עץ. בבתי העשירים היו צובעים אותה בצבע אדום. את הרצפה נהגו לשטוף אחת לשבוע, לכבוד שבת. לאחר השטיפה היו מפזרים על הרצפה חול צהוב, שספג את שרידי הרטיבות ודמה לשטיח אדמדם זהוב שהוסיף נוי לבית. חול היו מפזרים בערבי שבתות גם בחצר לפני הבית.

החול נכרה כרגיל בחצרות הבתים. היו חופרים בור ומעמיקים עד לשכבה המבוקשת. בחורף, כשה־אדמה היתה קפואה ומכוסה שלג וקרח, היו נערי הכ־פרים מביאים במגררותיהם חול למכירה. הם נטלו במחירו כסף מלא.

בבתים רבים היתה סוכת־קבע, שהוותה חלק מן הבית. בכל ימות השנה שמשה הסוכה מחסן לכלים,

או שאבסו בה אווזים בימי החורף. בסכות היה גגה של הסוכה מתרומם ונפתח בעזרת מוט ארוך. תקרת הסוכה היתה שתי וערב של קרשים. לא נשאר אלא להניח על גבם את הסכך. שמשו לכך כרגיל ענפי עץ אורן שנקנו מן האכרים בשוק. לפני החג טרחו עוד להדביק עתו־נים ישנים על הסדקים שבסוכה, לבל תשוב דרכם הרוח. יושבי הסוכה יכלו לקרוא בהם להנאתם בין מנה למנה.

מן הסוכה הובילו מדרגות אבן למרתף. המרתף שמש מחסן של צרכי אוכל בימי החורף ומקרר בקיץ. במרתף נאגרו תפוחי אדמה, גזר, סלק ושאר ירקות שנשתמרו בו היטב. בכל עת עמדו שם חביות מלאות כרוב חמוץ ומלפפונים שנכבשו. לוחות עץ הונחו בפתחי החביות ועליהם אבנים כבדות, כדי לשקע את הכבושים במים.

בפנה רחוקה, ליד ארון־קיר שנשמרו בו כלי הפסח, עמדה חביונה חדשה מלאה חמיצת סלק לפסח. החמי־צה הוכנה בין ט״ו בשבט לפורים, כדי שתגיע לגמר מלאכתה בפסח. במרתף העמידו גם כדים גדולים מלאים חלב. החלב הפך לחלב חמוץ ועליו שכבה של שמנת.

בשר ודגים נשתמרו במרתף כמו במקרר של ימינו. במרתף החזיקו גם את המרקחות למיניהן. מרקחת של דובדבנים ושל תות שדה, של דומדמניות ושל גרגרי־יער אדומים ושחורים, של תפוחים ושל אגסים קלו־פים ושאר מיני פרות שנשתבחה בהם סביבת העיר.

את המרקחות היו מעלים מתוך המרתף בשבת ובחג לאחר שינת הצהרים. כפית או שתים של מרקחת היו משביחות את טעמו של כוס התה ומקנות לו מראה חגיגי. המרקחת היתה כיבוד של חובה לאורחים, ממש כמו כריכים של בשר ונקניק בימינו. עוד שמשה המרקחת מזונו של אדם בשעת מחלה.

מים לצרכי הבית החזיקו בחבית שעמדה בכל עת בפרוזדור סמוך לכניסה. את החבית מילא כרגיל לייזר מוביל המים, ששאב את מימיו בנהר או באחת הב־ארות. הוא הוביל בחביתו מים לכל בתי העיר. קונ־דסים אהבו להוציא את המגופה מן החבית בהעדרו והיתה לו בהם מלחמת תמיד.

באין לייזר היתה מביאה מים לבית, המשרתת ובשעת הדחק אף בני הבית עצמם. הללו היו נושאים את המים באסל ושני דליים.

מתוך החבית נשאבו המים בכלי נחושת בעל שתי ידיות. הידיות נצמדו לכלי בשני חישוקים שלפתוהו סביב. כך היה כלי השאיבה כשר לנטילת ידים של שחרית ושלפני הארוחות. החישוקים באו, כדי שלא תחוברנה הידיות לכלי עצמו, לפי שאם נצמדו הידיות על ידי סמרור נפגם הכלי ונעשה „שבר כלי״ שהוא פסול לנטילת ידים.

ושתי ידיות לכלי אחד למה?

בנטילת ידים יש לצקת מים על שתי הידים כמה פעמים לסרוגין, כשאין יד נוגעת בחברתה. דבר זה אפשר לקיימו רק בעזרת כלי בעל שתי ידיות. מעבירים אותו מיד ליד בלי חשש של מגע ביניהן.

רוב המשפחות אפו את לחמן בביתן. ביום ראשון בשבוע אפו את הלחם לימי החול וביום חמישי את החלות והעוגות לשבת. הלחם נאפה ככרות גדולות בנות קילוגרמים אחדים כל אחת. את העיסה לשו בתוך ערבה, היא ה„דייזה״, דמוית חבית. כדי לצור צורה של ככר, היתה עקרת הבית קורצת מן העיסה מקרצת של בצק, זורקתה באויר וקולטתה כמה וכמה פעמים, עד שקבלה צורה עגולה.

לחגים, וביחוד לחג השבועות, אפו עוגה שקראו לה „באבקה״ שפרושו סבתא. לתוך סיר אפיה הוכנסו בצק, סוכר, חלב, ביצים, חמאה ושאר תוספות. הבצק לא היה רב וכיסה בקושי את קרקעית הסיר. אגב אפיה תפח הבצק וגאה, עד שעבר את גדות הסיר. כשה„באבקה״ הוצאה מן התנור, דמתה לפטריה חומה וריחנית.

היטב ידעו האנשים להכין מאכלים טובים וט־עימים,, אך הם ידעו גם לאכול אותם. בשום פנים אין לומר שהיו גרגרים הלהוטים אחר האכילה. תמיד חיפשו צד רוחני מוסרי כדי להדגיש את מותר האדם היהודי. הם נמנעו מלאכול שתי פרוסות לחם זו על גבי זו כדרך הגויים, משום גרגרנות ומרחו את הלחם בכפית ולא בסכין משום „ובחוקותיהם לא תלכו״ (אגב, משום „חוקות הגויים״ מקפידים יהודים שלא ללכת בגלוי ראש, איסור שאין לו אחיזה לא בתורה ולא בספר דינים אחר).

לעולם לא יאמר איש חסיד נהניתי מארוחת הצ־

הרים או: אוכל זה הסב לי הנאה. הבעת הנאה מדבר גשמי כמו האכילה חורג מגבולות הנימוס והוא מדרכי הבורים וגסי־הרוח. וכי איך אפשר ליהנות מאכילתם של יצורים שחיו ונשחטו. אמת שהברכות שנאמרו בשעת שחיטה ואחר כך בסעודה, מביאות אותו יצור, שחי חיים בהמיים לידי „תיקון". מכל מקום קשה ליהנות ממותו של יצור כלשהוא. רשאי אדם לשבח את עקרת הבית ולומר שהתבשיל עלה יפה, אבל לומר „נהניתי מן האוכל" — לא. ליהנות אפשר מסוגיה קשה בתלמוד שאדם יורד לסוף דעתה, מקושיה ותרוץ נאים שמזדמנים לו אגב תלמודו וכיוצא בזה. קושיה חמורה שאדם מעלה בתלמוד אין הנאה גדולה מזו. קושיה טובה, העריכוה יותר מן התרוץ, לפי שאם ישנה קושיה יימצא התרוץ, אך באין קושיה תרוץ מנין? יש וקושיה שאדם מעלה כבר נשאלה על ידי גדולים וטובים שקדמו לו, כגון רש"י, בעלי התוספות או המהרש"א. בכך אין רע. אדרבא, קלס לו שכיוון לדעת גדולים. כאלה הן הנאותיו של אדם מישראל ולא, חלילה, תאות האכילה.

יוצאת מכלל ההנאות הגשמיות היא הנאת בית המרחץ, שבה רשאי אדם לנקוט לשון הנאה ולומר „נהניתי מן המרחץ בשל מימיו הטובים או בשל מעוט המבקרים או בשל הזעה והלקאה טובה". שכזה לא יהא חשוד שהוא חומד הנאות גשמיות ומבכרן על פני הנאות שברוח. הן כל כולה של הרחצה לא באה אלא לכבוד שבת, ונקיון הגוף הוא מדרגה בדרך לנקיון פנימי רוחני. הגוף — הקליפה מן הדין שיהא נקי, כדי שיוכל להחזיק בתוכו דבר נקי וטהור כמו הנשמה.

בית המרחץ הצבורי עמד לא רחוק מגשר הברזל. עד יום רביעי בשבוע התרחצו בו הנשים, ובימים חמישי ושישי הגברים. המים הגיעו לבית־המרחץ באמת־מים מהנהר הסמוך. בחדר הרחצה הכללי נשאבו המים מברזים לתוך דליי עץ ששמשו קערות רחצה. השתמשו בהם אגב ישיבה על ספסלים. היתה גם מקלחת אחת, אלא שזו נסתמה פעם, ושוב לא תקנוה. מחדר הרחיצה הגדול נכנסו לתוך חדר ההזעה. היה שם תנור מלא אבנים מלוהטות ששפכו עליהן מים בדליים. המים נתאדו תיכף לשפיכתם ויצאו לחלל החדר בצורת אדים חמים. שופך המים היה צריך להיות זריז למדי, כדי שיספיק להתכופף מיד לאחר שהריק את הדלי לתוך התנור ולא יכווה באדים המתפרצים. רובו של החדר היה תפוס באצטבאות שהגיעו עד סמוך לתקרה. עם העליה במדרגות היה החום עולה. לאצטבה העליונה היו מגיעים רק עזי הנפש שבין וותיקי המזיעים. חבילות זרדים שמשו להלקות בהם את השוכבים שם, לשם נקוי יסודי של גופם. פרט לבית־המרחץ הצבורי היו עד שני בתי מרחץ של גויים בעיבורה של העיר. לשם היו הולכים האיסטניסים, שלא רצו להתערב ב„עמך" בענין כה עדין ואישי כמו רחיצת הגוף. הרחיצה בבית־המרחץ הקטן, שהיה גם נקי, היתה אמנם יותר נעימה ונוחה, אך היתה חסרה את האוירה העממית.

כשפגש אדם בחברו החוזר מבית־המרחץ, ברכו בברכת „לרפואה". כך גם ברכוהו בני ביתו בשובו.

בקיץ הרבו להתרחץ בנהר הדיסנקה. הדוינה היתה אסורה לרחיצה בגלל בטחון הגבול. הרחיצה היתה בלי בגד רחצה, גברים לחוד ונשים לחוד, במקומות קבועים. כלם, מנער ועד זקן, ידעו לשחות במים, אם מעט ואם הרבה. כל מתרחץ בנהר ראה חובה של כבוד לעבור בשחיה את הנהר עד לחופו השני, או לפחות עד לשרטון שבאמצע הנהר, במקום בו המים רדודים ואפשר לעמוד ולנוח. בשבתות ובימים של פגרא היו חבורות מבני הנוער יוצאות לשפת הנהר ושוכרות סירות משוט לטייל בהן במשך היום. צי של סירות היה מפליג אז במעלה הנהר.

ככר השוק ומוסדותיו

במרכז העירה השתרעה ככר השוק, שהיתה מוקפת מארבע רוחותיה מוסדות צבור חשובים. בצד רחוב המסחר התנוסס לתפארה בית־העם. היה זה בית־אבן גדול, שהכיל אולם לאספות־עם והצגות תיאטרון וראי־נוע. היהודים, ובעיקר חברי התנועה הציונית והחלוצית, הרבו להשתמש בבית זה לאספות ולהצגות. בית־העם היה רכושה של העיריה והיו מתקימות בו אספות־עם ביום חג העצמאות של פולין. באספות־העם היה מנהל הגימנסיה הממשלתית מזיל דמעות מהתרגשות, בהזכירו בנאומו המסורתי את המרשל פילסודסקי והלגיונים שלו — משחררי פולין. בית־העם נקרא בפי העם „צ'יינה", כלמר בית התה, על

שם התפקיד שמלא בהיבנותו. הוא נבנה בימי הצאר כבית צבורי למשתה תה. בבית־העם התקיימו גם הצגות החוג הדרמטי של החובבים מבין הנוער היהודי. החוג הציג מחזות כמו הדיבוק, טוביה החולב, הזכיה הגדולה, מושקה חזיר ועוד.

בהצגות ראינוע (הקולנוע עוד לא היה בארץ) היו יושבים ביציע כמה פרחי כלי־זמר ומלוים בכנורותיהם את הסרט. הם היו מנגנים מנגינות של שירי לכת ורקודים, לפי צורך העלילה שעל הבד. אותם כלי־זמר היו מנגנים בחתונות את מנגינת הדוברידז׳ים לכבוד החתן והכלה. במנגינה הזאת היו מלווים את הזוג הצעיר לחופה. נשים רגשניות הגיעו בה לידי דמעות וגברים למצב רוח רציני וחגיגי. השם „דוברידז׳ים" הוא, כנראה, שיבוש של הבטוי הרוסי „דוברי דין", שפרושו יום טוב, ומשמש כברכת שלום.

צדו הימני של ככר השוק נסגר על ידי בנין האטליזים. זה היה מבנה ארוך מחולק לתאים, תא לכל קצב. האטליז הראשון בשורה היה אטליזה של רבקה. אשת־חיל זו היתה ראש המשפחה ומפרנסה בזמן מחלתו הממושכת של בעלה, וכן אחרי מותו. היא שמשה גם כראש הקצבים ודברם. על פיה ישק כל דבר שבין הקצבים לבין עצמם ובין הקצבים לבין כלי הקודש והשלטונות. לה היה האטליז המצליח ביותר. רבים מפקידי הממשלה נמנו על לקוחותיה.

שני בשורה היה אטליזו של חיים. מימרא היתה שגורה בפיו: „טוב שבקצבים שותפו של עמלק". ר׳ מרדכי, אביו של פסח הקצב, היה מפרש מימרא זו כך: „אוי ואבוי לו לעמלק על השותף שמצא לעצמו". היתה זאת בקורת עצמית נוסח קצבים.

שכנו של חיים, דוד, היה גדל־קומה, רחב־כתפים ומגודל־אברים. אפו התבלט בארכו ונראה כשופר. צבע פניו וידיו דמה לצבע הבשר שזה אך הובא מבית המטבחים. בשעת מריבה, כשדין ודברים לא היה בהם עוד להועיל, ידע לתקוע סכין „במקום שצריך".

אחרונים בשורה עמדו אטליזיהם של הנמושות. חיים האלם היה קצב עצמאי. למרות מומו, התמצא בהויות העולם לא פחות מכל אדם אחר. הוא ידע את כל הספורים ודברי הרכילות שהילכו בעיר. אין צריך לומר, שנהל את עסקו כאחד הקצבים המצליחים ופרנס את הוריו הזקנים ואת אחותו שהגיעה לפרקה.

אחריו נמצא אטליזה של מרה האלמנה ושני בניה הרוקים הזקנים, וכן אטליזו של נח־דוד, העני שבקצבים. זה האחרון היה מכניס את קצה זקנו לתוך פיו כל אימת שעמד בפני בעיה מבעיות העסק והפרנסה. בשעת מצוקה פנה נח־דוד למנחם השוחט, שיהיה לו ערב להלואה. הלה, שכבר נתנסה בערבויות מסוג זה, סרב לחתום. אמר נח־דוד: — אני לא מבקש ממנו שיפרע את ההלואה. כל שאני מבקש הוא, שיחתום את שמו ושם משפחתו על השטר. לא יותר מכך. וכי דבר קשה הוא לחתום את השם? רק את השם ואת שם המשפחה...

בין הקצבים הסתובב דנילקה השקץ. הוא נפצע ברגלו בשלהי מלחמת העולם, כשפגז פגע בביתו. צולע ברגלו הלך בכל מיני שליחויות. הוא גם עזר להביא בהמה לבית־המטבחים ולהכינה לשחיטה. אחרי שגמר לכפות פרה או עגל, היה פונה לשוחט ביידיש מיוחדת במינה: — רב נחום, זייצ׳ה מטריחן! כלומר, רבי מנחם, יטריח נא את עצמו וישחט את הבהמה.

מאחורי האטליזים, לצד רחוב הקופה, שנקרא כך על שם סניף הבנק הממלכתי שהיה באותו הרחוב בימי הצאר ניקולאי, עמד בנין העיריה. לידו נמצא בית מכבי האש, ה„פוז׳ארנה קומאנדה" על כל אביזריו. בית העיריה היה בנין לבנים אדומות. הפולנים חטטו ומצאו בעלית הגג שבו חותמת עתיקה בשפה הפולנית מימי המלך זיגמונד אוגוסט השני. הם הוסיפו לה חלק חדש מסביב וקבעוה לחותמת של העיריה. ליצני הדור אמרו, שמעשה החותמת בדוי הוא ולא נועד אלא להוכיח את עברה הפולני של העיר.

בעיריה לא היתה דריסת רגל לפקיד יהודי. כנגד זה היה חלקם של היהודים רב ביותר בין משלמי המסים. ליהודים היו נציגים אחדים במועצת העיריה וחצר בית הכנסת, ה„שולהויף", נקרא על שם ברק יוסלביץ׳ (יהודי שלקח חלק באחת ההתקוממויות הפולניות נגד משעבדיהם.) זה היה כל חלקם של היהודים בשלטון המקומי בעיר, אף שהם היו שמונים אחוז מתושביה.

לעומת זאת היתה אגודת מכבי האש שעל יד העיריה מעין מדינה יהודית. רובם ככולם של חבריה היו יהודים, וכך גם מפקדה. בשעת מלוי תפקידם ובאימוניהם לבשו מדים כחולים בעלי פסים אדומים,

שעברו לאורך התפרים על המכנסים ומסביב לצווארון. לראשיהם חבשו כובעי ארד נוצצים. נוצצו גם כפתורי חולצותיהם.

כשנודע לשומר התורן כי נפלה דליקה בעיר, היה פותח את מחסן מכונות הכבוי ומפעיל את הצופר. הצופר היה ספק רם־קול ענק, ספק משאבה. השומר דרך ברגליו על בסיסו של המכשיר ובידיו העלה והוריד את הידית. האויר שנלחץ לתוך הרם־קול, הוציא קול תרועה מחריש אזנים. הקול נשמע נוקב, זורע אי־מנוחה ומבשר רעות. טרו — טרווו — טרווו —.

ביותר היתה התרועה מטילה פחדים באישון לילה, בהעירה משנתם את כל תושבי העיר. לצופר המריע היה מצטרף לאחר זמן קול פעמון, שהיה תלוי על עמוד גבוה בחצר העיריה. הפעמון הופעל בחבל, ש־השתלשל וירד עד הקרקע. קולו המתכתי הגבוה וקצב פעימותיו המהיר של הפעמון הכניסו נימה מעודדת במצב הרוח של בהלה שעורר הצופר גס־הקול.

לשמע קולות האזעקה היו מכבי האש לובשים חיש מהר את מדיהם, קופצים ועולים על סוסיהם (רובם השתייכו לחוגי בעלי העגלות) ודוהרים לעבר מחסן האגודה. קול דהרת סוסים בחול, או על מרצפת האבנים, היה גם הוא שייך לקולות המבשרים דליקה. ראשונים שהגיעו למחסן הוציאו את מכונות הכבוי, רתמו בהן את הסוסים ומהרו למקום הדליקה.

במהומה הרבה היו אנשים מוציאים ראשיהם מבעד לאשנבי בתיהם, חוקרים לדעת היכן בוער. אי משם באה תשובה: — אצל גוי. תשובה זו היה בה מן המרגיע משני טעמים. אם הניזק איננו מבני ברית, אין האחריות חלה על בני העדה. ועוד שהגויים גרים בקצה העירה והסכנה שהאש תתפשט אינה רבה. אפשר לכן לשכב לישון ולסמוך על מי שתפקידו בכך, שיעשה את מלאכתו באמונה. אם השרפה היתה בקרבת מקום ו„הנשרף" היה מבני ברית, היו אומרים: אוי, רחמנות! ומוסיפים מספר המציין את שויו של הבית ואשר בו. רבים, ובעיקר הצעירים מן הסביבה הקרובה למקום הדליקה, היו ממהרים לעזור בכבוי האש.

„על הכל עת", היו הנחלצים לכבוי קוראים איש לרעהו. במבטאם הליטאי נשמעו הדברים כאילו אמרו „על הכל אש", והוא רמז לפסוק „לכל זמן ועת לכל חפץ" שבקהלת.

כיון שבתי העירה היו ברובם בתי עץ, היה „התר־נגול האדום", כלומר אש הדליקות, אורח תדיר בה. זקני העיר זכרו שתי דליקות גדולות, שבהן נשרפה כמעט כל העירה. לפי זמנן של הדליקות היו מחשבים את זמנם של מאורעות חשובים בחיי העיר ותושביה. וכך היו אומרים: — הדבר היה חמש שנים אחרי השרפה הראשונה, או: — שנה לפני השרפה השניה.

בצדו השלישי של ככר השוק עמד צריף עץ גדול שנקרא בשם „המאזניים". בצריף היו תלויים מאזני ענק בשרשרות של ברזל שנשתלשלו מן התקרה. כאן אפשר היה לשקול כל דבר שנסחר בו בשוק, החל בשק חטים וגמור בפרה או בחזיר, להבדיל, הצורח בקולי קולות. לבעל המוסד הזה קראו „איש המאזנים".

בצדו הרביעי של השוק עמד בית הכנסת של הק־צבים, עליו נספר עם שאר בתי הכנסת שבעיר.

בכל ימות השבוע היתה ככר השוק כמעט ריקה מאדם. נראו בה עוברים ושבים מעטים וכמה רוכלות זקנות שמכרו תפוחי־עץ פגומים, וכלי חרס מתוצרת המקום. בימי שלישי וששי בשבוע התקיימו בשוק ירידים. בעיקר היו ירידים הומים בימי החורף, כשהא־כרים פנויים מעבודת השדה ויבוליהם אסופים באס־מהם. כל הככר והרחובות הסמוכים לה היו מתמלאים עגלות אכרים, שסוסיהן הותרו מן הרתמות ויצוליהן הורמו כלפי מעלה לבל יתפסו מקום מיותר. בשוק יכולת לקנות מטוב הארץ. כל מיני דגן: שפון, חטה, שעורה ושבולת־שועל. בעלי חיים כמו בקר צאן, ול־הבדיל, חזירים, שחת וקש לפרותיהם של בני־העיר ועצים להסיק את תנוריהם. אומני־היד שבאכרים היו מביאים כלי עץ למכירה: תרוודים, דליים, חביות לחמיצה של פסח וכדומה. מן הסחורות העיקריות בשוק היו פרוות של בעלי־חיים ששמשו לתפור בהן מעילי פרווה יקרים. שני לפרוות היה המסחר בזיפי חזיר.

סוחרים, רוכלים, סרסורים וסתם בעלי־בתים, היו יוצאים ליריד לחפש „מציאות" ולקנות צרכי מסחרם וביתם. האכר בשוק פנה ליהודי בתואר „חזיאאין", כלומר בעל־בית, על דרך הנימוס. בעלי זקן זכו לתואר „סטאריק", כלומר זקן. רבים מבעלי הזקן נודע להם בשוק בפעם הראשונה, כי הם נמנים עם הזקנים, אם כי עדין חשבו את עצמם לצעירים.

מספרים על יהודי „בעל קורא", שישב מול חלונו

הפתוח ועבר על פרשת השבוע, כפי שצריך לקרותה בתורה ביום השבת. אותה שעה עברה ברחוב אכרה ובידה תרנגול למכירה. רצה האיש לקנות את העוף. כדי שלא יפסיק מעבודת הקודש, פנה לאכרה ברוסית עממית ובניגון של טעמי המקרא: — בַּ בָ אַאאא, שְׁטוֹ טִי פְּרוֹסִיש, זַא פִּיטוּכָההה? בפשטא, מונח וזרקא, כלומר, אשה, כמה את רוצה בעד התרנגול?

לשמע הניגון והנוסח המוזרים של השאלה נתבלבלה האכרה. אך ירדה לדעתו של האיש. היא הפטירה קצרות: — רוּבְּ! כלומר, מחיר התרנגול הוא רובל אחד.

ענה לה היהודי במרכא, טפחא, מונח, אתנחתא: — רוּבְּ נְיֶה רוּ—וּ—ב פָּלַאוִי—נוּ דַא—ם. פרוש הדברים: —רובל לא אתן. אך את מחציתו תקבלי. העסקה נסתימה בכי טוב.

מעשה גורר מעשה. מעשה בשני אכרים, שעמדו שעונים על עגלותיהם בשוק באפס מעשה ושוחחו בה־ויות עולם. אמר אכר לחברו: — הפרות הללו אין לך כמעט אחת מהן שתמות כדרך כל הארץ. כי תגיע שעתה, שחוט תשחט בגלל בשרה הטעים ועורה שהוא טוב למגפים. אף על פי כן, רב מספר הפרות בארץ מן הסוסים.

— למה זה תתמה? — ענה חברו. הדבר פשוט ביותר. מספר הסוסים קטן, משום שהם נגנבים יותר.

ואמנם צדק אותו אכר. גנבת סוסים היתה נפוצה מאד. סוג מיוחד של גנבים התמחה בכך. גבריאל גונב־הסוסים היה יושב רוב ימיו בבית הסוהר. כשהיה מרצה עונש מאסר וחוזר לביתו, היה יוצא מיד לעבודה מחדש. פעם או פעמים היה מצליח לחמוק מעיני הרשות ובפעם השלישית היה נתפס יהולך „לשבת" לשנה. אשתו וילדיו היו אותה שעה מחזירים על הפתחים באין מפרנס.

בתי הכנסת

בתי כנסת רבים היו בעיר ולכל אחד כנוי משלו. כבר זכרנו את בית הכנסת של הקצבים שעמד בככר השוק. מספר הקצבים שהתפללו בו לא עלה, אמנם, על זה שבבתי התפילה האחרים. אך משום מה נקרא הוא על שמם. היה זה בנין עץ צבוע ירוק ששמשות צבעוניות היו קבועות בחלונותיו. רובם של המתפללים בו לא היו שומרי מצוה מובהקים, אף על פי כן באו בימי שבת ומועד, ובחלקם גם בימי חול לבית המדרש, כמנהג גוברין יהודאין.

בית הכנסת של הקצבים נחשב לבית תפילה מודר־ני. עזרת הנשים לא היתה בעליה, כנהוג, כי אם בגובה אולם הגברים, והיתה מובדלת בקיר בעל אש־נבים קטנים, כדי שהתפילה תישמע.

מספרים, כי בשכבר הימים היה נהוג להושיב בעזרת הנשים גבר יודע ספר, שיקרא את התפילות בפני הנשים. מטעמי צניעות היה האיש יושב בתוך חבית. בקהל הנשים, באחד מבתי התפילה, היתה אשת קצב ששמיעתה לקויה. היא בקשה מהלחשן שירים את קולו ובשכר זה תתן לו חתיכת „קישקע", כלומר מעיים לעשות בהם חמין. הלחשן, שלא היה רודף בצע מטבעו, ענה לה תוך כדי תפילה ובאותו הניגון: — כן קישקע או לא קישקע, ארים את הקול.

הנשים שמסביב לא עמדו על כך שהדברים הם תשובה לשאלה וחזרו עליהם בקול תחנונים ובכי: — כן קישקע, לא קישקע, ארים את הקול.

פרט לבית המדרש של הקצבים, עמדו בחצר בית הכנסת עוד שני בתי־תפילה. בית הכנסת הגדול המכונה „המנין של פסח" ובית המדרש הליובאביצ'י המכונה „בית המדרש של גצל". גם פסח וגם גצל היו בשעתם שמשים בבתי כנסת אלה וזכו שנקראו על שמם.

„המנין של פסח" היה בית התפילה הראשי בעיר ונתקיימו בו אספות העם שדנו בעניני הקהל. בו נשאו מדברותיהם גם המגידים הנודדים שהגיעו לדיסנה ובו התקיים השעור היומי בגמרא.

בסמוך לבתי תפילה אלה נמצא בית המדרש, או המנין הסבינסקאי, שנקרא כך משום שעמד ברחוב הסבינסקאי. שלושה בתי כנסת אלה היו בנויים לבנים אדומות. שאר „המנינים" היו משוכנים בבתי עץ. כאלה היו בית המדרש של בית המרחץ (דער באד מנין), שאין יודע למה נקרא כך. הזהירים בכבודו של מקום קדוש קראו למנין הסבינסקאי בשם „בית המד־רש הקר", ולזה של בית המרחץ „דער טאל־מנין", או „מנין העמק". בשכונת „התכנית החדשה", או „השכון החדש", עמד בית המדרש של „התכנית".

חצר בתי הכנסת, שמש מגרש משחקים לילדים בכל ימות השנה ובעיקר בשבתות, בחגים כשהוריהם נמצאו בבית הכנסת. בשעת קריאת התורה יצאו לחצר כל אלה שלא היו להם סכויים, או רצון, לעלות לתורה. בשיחותיהם בחוץ דנו כרגיל בפוליטיקה המקומית והעולמית כאחת. אחד מראשי המדברים היה מראה על כף ידו את מפת כל העולם. הנה רוסיה, וכאן על יד האגודל גרמניה, ושם אנגליה, ובצד אמריקה ויפן. כשהיה המדבר קופץ את ידו, היו האימפריות האדירות נמצאות בידו של המדינאי שלנו לשבט או לחסד.

החזנות לא היתה מקצוע להתפרנס בו. עסקו בכך חובבים ללא שכר. בכל ימות השנה עבר לפני התיבה מי שעבר. בימים הנוראים שמשו בכך בעלי חזקה. סוחרים וחנונים, שכל ימיהם היו שקועים במ״ט שערי פרקמטיה, פרקו מעליהם בבוא הימים הנוראים את עול העסקים, לבשו טלית ו„קיטל״ (חלוק לבן בעל שרוולים רחבים), חגרו עצמם בחגורה והפכו שליחי צבור. משה בימבד הגביר של העיר, בעל תחנת החשמל, המנסרה וסוחר היערות, עבר לפני התיבה בבית המדרש הגדול. לכתריאל יפה הזקן בעל זקן השיבה הארוך, שהיה סיטונאי לצרכי מזון, היתה „חזקה״ לעבור לפני התיבה בימים הנוראים בבית המדרש של גצל, כלומר הלובאביצ׳י. מנדל אוריס, שבכל ימות השנה היה נתון ראשו ורובו בחנות המכולת שלו ודבקו בו ריח הנפט, הסבון והדגים המלוחים, התפלל בבית המדרש של בית המרחץ, או בעמק. כל אלה שהזכרנו התפללו שלא על מנת לקבל פרס, להוציא שני מנעימי זמר, האחד שען והשני מלמד דרדקי, שנזקקו לשכר חזנות להשלמת פרנסת ביתם.

מהיכן למדו כלם את המקציע אין יודע. אף על פי כן היה לכל אחד נוסח משלו ומנגינות משלו לסדר התפילות בכללן ולכל תפילה חשובה לעצמה. היו מתפללים, שעברו מבית כנסת למשנהו לשמוע את „ונתנה תוקף״, או את „העבודה״ מפי כל חזן וחזן.

האיסור על הדבור בשעת התפילה, או בטקסים דתיים אחרים, חל רק על שפת יידיש. עברית ולועזית שמשו אמצעי הגבה בשעת הדחק. נטל אדם את ידיו וברך על נטילת ידים, הוא אסור בדבור עד שיברך על הלחם ויגגוס ממנו כזית. פתאום הוא מבחין, ששכחו להגיש סכין ומלח לטבול בו את הפת. הוא פונה בקוצר רוח בעברית: נו, או, סכן, מלח! רוצה לומר, מהרו והביאו סכין ומלח.

או שעומד אדם באכסניה על אם הדרך, כשהוא שקוע בתפילת שמונה־עשרה, והנה הוא מבחין מבעד לחלון שסוס התיר את עצמו וברח. הוא מודיע על זה לבעל הסוס בזו הלשון:

הי! אסור לדבר! סוס פאביך. ובלשון פשוטה — סוס אחד מסוסיך האבירים ברח לו.

המשרתים בקודש

כשנפטר הרב הזקן רבי ישראל, בעל מחבר ספר „סוגה בשושנים״, נשארה משרת הרבנות בדיסנה ללא ממלא מקום. אמת שבנו אליהו עלה על כסא הרבנות תחתיו אלא שאנשי העיר לא הכירו בו כמנהיגם. הרב הזקן היה גדול בתורה ומקובל על הצבור. לא כן בנו. אנשי הקהל לא נזדקקו לו בעניניהם ולא הביאו לפניו את שאלותיהם. את עניניהם האישיים, בררו בועד הקהלה ובשאלות של כשרות, פסק מנחם השוחט שלא על מנת לקבל פרס. כי התדיינו בעניני ממון והוצרכו ל„דין־תורה״, ישבו בדין השוחט, גבאי בית הכנסת הגדול ואחד הסוחרים.

כשראה רבי אליהו כך אמר: — אם אינכם רוצים בי כרב, הבה אהיה שוחט.

הרב השוחט לא האריך ימים בתפקידו החדש. לאחר יום הכפורים נפטר.

אחרי מותו של אליהו, החליטו קברניטי הקהל כי הגיע המועד לקבל לעירם רב שיהא ראוי לאצטלא זו. הוזמנו שני מועמדים. אחד היה גדול בתורה ויראי־שמים, אך דל־צורה ועניו והשני היה אדום־שער וגדול־קומה שהצטין בלשונו השנונה. מביני דבר אמרו שאין הוא בקי ביותר ב„אותיות הקטנות״. שני המו־עמדים נשאו את מדברותיהם מעל בימת בית־הכנסת הגדול. הראשון דרש דרשה רצופה דברי תורה עמוקים והעלה פרושים חריפים ומחכימים שמהם נהנו ביותר הלמדנים שבקהל. אלא שרוב הצבור נשאר אדיש משום שלא הבין את הדברים. השני דרש כדרך המגידים. הוא צרף פסוק לדרש ומשל שאינו מתאים לנמשל והעלה סברה שנמצאה בסתירה לכתוב מפורש וסיים במעשה בצפור אחת מכרכי הים, שהיא משל לכנסת ישראל בין הגויים. הדרשה נאמרה בקול רם ובנגון

שובה לבבות, בעקר את לבבות הנשים. בתחרות זכה אדום־הזקן בעל הצפור מכרכי הים ,ונתקבל לרב העדה.

כרגיל לא היו המגידים מקובלים על יודעי התורה בעיר, לא הם ולא דרשותיהם. פרט ליוצאים מן הכלל מעטים, נחשבו לאנשים שלא בלבד שיש להטיל ספק ביראת־שמים שלהם אלא אף בבקיאותם במקורות. ידי־עותיהם היו לרוב שטחיות. בעל בית מן הבקיאים, שעקב אחר דרשתו של המגיד בתשומת לב גילה שאינו יודע מה אומר פרשן פלוני באותה סוגיה וכי ראיות שהוא מביא לדבריו, אינן אלא סותרות אותם. דרשתו של המגיד עשויה אמנם לשבר את אזנם של עמי־ארצות המתפעלים מרוב הספרים המצוטטים והפ־סוקים המוזכרים כבדרך אגב בשטף לשון ובנגון לוקח לב. המבינים ב„נקודות השחורות" היו אומרים שד־רשה כזאת לא לשבר את האזן באה (בשין שמאלית) אלא לשברה (בשין ימנית).

מעשה שטן. גם הרב החדש לא האריך ימים ושבק חיים לכל חי, בהשאירו אלמנה ושלושה ילדים קטנים. מספר הרבניות האלמנות הגיע עכשיו לארבע. היתה האלמנה מריאשה, אלמנתו של הרב רבי שלמה, שמת בצעירותו כארבעים שנה לפני כן, היתה אשתו של רבי ישראל והיתה אשתו של אליהו בנו. עתה נוספה אשתו של אדום־השער.

אחרי אדום השער, נתקבל לרב, צעיר בריא־בשר ובעל־צורה שהיה אדמוני אף הוא. רב זה לא בזכותו שלו נתקבל, אלא בזכות חותנו אבי־אשתו שהיה מקובל על הבריות בכל הסביבה. חותנו גם נשא את נאום המבחן והצליח.

מעמד השמשים ירד פלאים עם הסתלקותם של פסח וגצל, שזכו ועל שמותיהם נקראו ,שני בתי כנסת. השמשים שאחריהם, היו עמי־ארצות שתפקידם נסתים בכך שהסיקו את התנורים וכבדו את הרצפות. איצ׳ה־יודה הפיסח, היה שמש בבית המדרש של „בית המרחץ", וכיהן גם כשמש העיר. הוא הלך בשליחותו של הרב, חילק הזמנות לחתונות, לטקסי ברית מילה וכיוצא בזה. גאותו של איצ׳ה־יודה היתה על כך שהכריז על כניסת השבת. בערב שבת סמוך לזמן הדלקת הנרות היה עובר ברחובות העיר ומכריז בקול רם ובנגון מיוחד את המלים: — אין — שול — אריין!

ה.א האריך בהברה האחרונה ככל שהספיקה נשימתו.

לא לבדו היה איצ׳ה־יודה קורא את קריאתו. מק־הלת ילדים, שהלכה וגדלה מרחוב לרחוב, לותה אותו בכל הדרך וסייעה לו כמקהלה המסיעת לחזן מפורסם. קולו שלו כמעט ולא נשמע בתוך צוחתם של הילדים.

אין שו...ל אריי...ן. לבית הכנסת מהרו! קריאה זו היתה אות לנשים שהגיעה השעה להדליק את נרות השבת. כי נמצאה אשה שלא שמעה את קריאתו של שמש העיר ולא מהרה להדליק את הנרות, היתה המשרתת השיקסה מזכירה לה זאת.

„חז׳איקה אוז׳ו ז׳יד קריצ׳אל", אמרה לבעלת הבית, „היהודי כבר צוח".

איצ׳ה־יודה זה היה, כאמור, פיסח. אמרו עליו שהוא זריז מאין כמוהו, כי על כן עושה הוא הכל על רגל אחת.

כבר הזכרנו, כי במותו של הרב הזקן, רבי ישראל, נעשה מנחם השוחט הפוסק בשאלות כשרות ויושב ב„דיני תורה". ראוי הוא שנרחיב עליו את הדבור. מנחם השוחט היה בנו של דוד הירשל המוזג מבויובקה, שהוא כפר מכפרי הסביבה. את אומנות השחיטה למד מחתנו, השוחט הזקן ר׳ זלמן, וזאת לאחר שקבל סמיכה לרבנות. כשנשא את בת השוחט לאשה, היה סמוך על שלחן חותנו כמנהג הימים ההם. אגב כך למד את מלאכת השחיטה. בבית חותנו גם נולדו לו בניו הרא־שונים, שמספרם הגיע לאחר מכן לתשעה. הוא ביכר את השחיטה על הרבנות, לפי שראה בעבודת השחיטה מלאכה, שלא כרבנות שבה נעשית התורה קרדום לחפור בו. הוא הגשים את העקרון „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות" הלכה למעשה.

חותנו של ר׳ מנחם השוחט, ר׳ זלמן, היה אדם רפה בגופו אבל גדול בתורה, פקח ומקובל על הבריות.

הוא היה אוהב דבר הלצה, אך בעשותו מלאכתו כשו"ב (שוחט ובודק), לא היה רציני ממנו, לפי שמלאכת השחיטה של בהמות גסות או דקות, מדת הדיקנות נאה לה ביותר. לאחר שחיטת הבהמה פותחים את חזה והשוחט בודק את האברים הפנימיים, אם אין בהם פגם כל שהוא, המטריף את הבהמה כולה. לא נמצא בהם פגם, היציא השוחט חלק קטן של הריאה לסמן שהבהמה כשרה. חתיכת הריאה הזאת נקראה בשם ,הגנב׳. את

כל ה,גנבים׳ לקחו השוחטים אתם הביתה מאכל לחתו־לים.

נמצא פגם באחד האברים של הבהמה השחוטה, נש־אר ה,גנב׳ במקומו לסמן שישנה „שאלה״ בבהמה ויש להביא את האבר הפגוע לביתו של השוחט, שם יתברר אם הבהמה כשרה או טרפה.

שנים הם הפגמים העיקריים העלולים להטריף בה־מה, חור בקרום של הריאה ומסמר או גוף זר אחר נעוץ בדופן הקיבה.

היתה הריאה דבוקה לדופן בית החזה, היה השוחט מסיר בזהירות את הבשר הצמוד לריאה ומצוה על הק־צב בעל הבהמה לנשוף אויר לתוך הריאה דרך הקנה. הקצב שם את קנה הריאה לתוך פיו ונשף בכל כוחו. הריאה התנפחה והתרוממה, כאילו קמה לתחיה. אתה התנפח כמובן גם הקצב. מרוב התאמצות היו פניו הא־דומים מכחילים ועיניו, שנדמה היה כי עוד מעט יצאו מחוריהן, היו נעוצות בידיו של השוחט. הטרפת ה,חתיכה׳ — כך קראו לבהמה השחוטה — היתה מביאה נזק גדול לקצב, כי בשר הטרפה מחירו קטן בהרבה מהכשר.

כשהריאה התנפחה כל צרכה, היה השוחט יוצק מעט מים על מקום ה,שאלה׳. אם מתוך המים בצבצו שלפו־חיות של אויר, סימן שבקרום הריאה יש נקב והבהמה טרפה. נשאר הקרום שלם אחרי הסרת הבשר הדבוק והאויר שבריאה איננו מבצבץ — הבהמה כשרה. בו במקום היה ה,גנב׳ נחתך ונזרק להתול.

ה,שאלה׳ המסוכנת השניה היא מסמר או גוף חד אחר נעוץ בקיר ההמסס המכונה „צפצכה״. במקרה זה מוציאים את הגוף הזר ומסלקים בסכין חד את הבשר המחורר והנגוע. אם אחרי כל זה נשארה שכבה של בשר בריא בדופן ההמסס, היתה הבהמה כשרה. נמצא חור בדופן, או שהמסמר עבר את הדופן לצד שני בצורה נראית לעין, נגזר דינה לטרפה.

השוחט עבד בזהירות רבה, שלא לגרום לנקב במקום שהיתה תקוה כי ישאר קרום, ולו גם הדק ביותר. בזרי־זות כפיו היה תלוי סכום כסף גדול לרווח או להפסד.

השוחט הזקן ר׳ זלמן היה אומר: „איני מפחד מפני המלקות שאספוג בעולם הבא בעד השאלות שהכשרתי שלא כהלכה. אבל חושש אני מאד בשל השאלות שהט־רפתי בשגגה, כי מדובר בממונם של ישראל״.

אחרי מותו של ר׳ זלמן מלא מנחם חתנו את מקומו. עד מהרה הוכיח, שבלמדנותו ובמדותיו ראוי הוא לת־פוס את מקומו של חתנו. פעילותו חרגה הרחק מעבר לתחום מלאכת השחיטה. כבר הזכרנו, שהוא מילא תפ־קידי רבנות והיה פוסק בשאלות כשרות ויושב בדיני תורה. הוא היה גם המוהל בעיירה ובכפרים שמסביב. כן היה גבאי בבית המדרש הליובאביצ׳י ובעל תקיעה וקריאה. את כל התפקידים האלה מלא שלא על מנת לקבל פרס. הוא מצא גם פנאי לקרוא ולהסביר את הדף היומי בגמרא ופרק שבועי במשניות, בשבת אחרי התפילה.

כל הבנים הזכרים בעיר נמולו בידיו של השוחט ר׳ מנחם. הנשים ילדו אשה בביתה בעזרתה של דבורקה החובשת, ששמשה גם כמילדת. היתה גם מילדת נוצ־ריה שטפלה ביולדות יהודיות.

כשנולד בן־זכר היו מודיעים למוהל על המאורע והוא היה שולח לבית היולדת גליונות מיוחדים של פסוקי שיר־המעלות מתהילים. גליונות אלה היו מניחים מתחת לכרה של היולדת ומדביקים על המזוזה של הדלת לשמירה מפני המזיקים והשדים האורבים לרך הנולד, כל עוד לא נכנס לבריתו של אברהם אבינו. לאותה מטרה היו גם טומנים מתחת לכר של היולדת כלי של מתכת, כגון מספרים, סכין וכדומה. לבתיהם של בעלי בתים חשובים היה המוהל שולח את סכין המילה לשימו מתחת לכר...

כמה ימים לפני מועד הברית היו מזמינים את המוהל לראות את הרך הנולד ולקבוע אם אפשר לקיים את ברית המילה. ר׳ מנחם היה בודק את התינוק ופוסק, בעיקר לפי טביעת־עינו המנוסה, אם הוא בקו הבריאות ואפשר לערוך את הברית במועדו, או שיש לדחותו עד שבריאות התינוק תשתפר. דברי המוהל נמצאו נאמנים ולא קרתה תקלה אף לאחד ממאות הילדים שעברו תחת ידו המנוסה.

בערב פסח, כשתמו ההכנות לחג, הפך ביתו של מנחם השוחט לבית־חרושת זוטא. מיצר היה חרוסת לחלוקה לכל מאן דצריך, ותמד — מע״ד בלעז — לשתיה בחג.

חרוסת הכין מתפוחי עץ, אגוזים, זנגביל טחון ויין. אחרי תפילת ערבית, לפני ה„סדר״, היו באים הלקו־חות לקבל את מנתם. הם הביאו קעריות קטנטנות מיוח־

דות לדבר. מי שבא ללא כלי היה מקבל את החרוסת בין שתי פרוסות מצה.

רוב מקבלי החרוסת היו מבין מתפללי בית־המדרש הליובאביצ׳י והשכנים שברחוב. אחרון הבאים היה חיים הישל הבלן. זה היה דופק בדלת, כשמשפחת השוחט כבר ישבה מסביב לשלחן הסדר. טרוד היה בעניני בית־המרחץ ועתה, שהוא בדרך הביתה, סר ליטול את חלקו בחרוסת השוחט.

את התמד היה מתקין אחד מבניו של השוחט, לויק. הוא בישל שרשי זנגביל בסיר מלא מים, עד שהמים קבלו טעם מריר חריף. אחרי שהמים התקררו במקצת, יצק אותם לתוך בקבוק־ענק שהיה נתון בתרמיל־קש קלוע. כן המיס במחבת חתיכות של סוכר ומזג לתוך התמד, שקבל בזאת צבע של יין אדום־כהה וטעמו חריף־מתוק.

ר׳ מנחם השוחט היה מנהיגם של החסידים ומסביר תורת הרבי. בביתו התקיימו מסיבות החסידים בהז־דמנויות שונות וההזדמנויות היו רבות. המסיבה העי־קרית היתה בי״ט בכסליו, יום צאתו של הרבי „הזקן״ מכלא הצאר הרוסי. מסיבה אחרת היתה בחג שמחת־תורה, שהוא יום ראוי שחסידים יתאספו בו ויקיימו מצות „ושמחת בחגיך״. שביעי של פסח, יום השנה למותו של אבי־השוחט, היה גם הוא יום של מסיבה.

המשתתפים במסיבות היו מתפללי בית־המדרש הליובאביצ׳י, שכניו הקרובים של ר׳ מנחם ועוד כמה מוותיקי החסידים. המארח היה מכבד את המסובים במשקה ובדברים לקנוח ובשאר מיני פרפראות שהם יפים למשקה והוא יפה להם.

אחרי דברי פתיחה קצרים של ר׳ מנחם ואחרי שתיית ה„לחיים״ הראשון, היה לייבקה ברכה׳ס מתחיל להנעים בזמירותיו. שיריו היו תערובת של עברית רוסית ויידיש והנעימות נעימות־עם רוסיות וניגוני תפילות יהודים. לייבקה ברכה׳ס בעל הזקן המרובע, שגולה רוכבת לו על קצה אפו וקולו צרוד, היה הסוליסט וקהל החסידים היו מחזיקים אחריו.

אחד השירים התחיל ברוסית המונית בזו הלשון: „כתרינה מלאדיצה, פוידי סיודה״ פרוש הדברים: קטרינה הנערה, בואי אלי. בשינויים קלמבוריים בנו־סח השיר היה זה הופך לשיר עברי חסידי שמלותיו הן: כת רינה מלא דיצה, פדית שדי.

זמירות לשבת בנוסח יהודי פולין וגליציה לא היו מקובלות על החסידים הליטאים. הם ראו משום מה צד של גיחוך בשירת אנשים מלומדה על יד שלחן השבת. זמירות החסידים לא היו קשורות בשבת דוקא, אלא היו בטוי למצב רוח מסוים במסיבה. עיקרן היה ניגון ללא מלים.

לאות שהשוחט עומד לשאת את דבריו בעניני דיומא היתה משתתקת השירה לאלתר. עניני דיומא, פרושם היה פסוק מתוך פרשת השבוע, כגון: ביום השמיני עצרת תהיה לכם, מוסבר על פי תורת החסידות. ר׳ מנחם היה מפליג בפרושים וחידושים שנאמרו על ידי הרבי. אגב כך הוסיף דברים שראה אצל מפרשים מוסמכים ורעיונות משלו. בין יתר הדברים הסביר את דרגות „ביטול היש״ ו„התפשטות הגשמיות״. באיזו דרך יכול חסיד להגיע לכדי בטול ישותו החמרית והאנוכית, לפשוט מעליו את קליפת הגשמיות ולעבוד את בוראו ברמה גבוהה של רוחניות צרופה. גם ענין „שבירת הכלים״, מונח ידוע בתורת החסידות החבדית, מצא את הסברתו בדברי השוחט.

עיקר חשוב בעבודת הבורא — היא השמחה. יש לעבוד את השם יתברך מתוך שמחה ועליצות ולא חס וחלילה מתוך עצבות וכמי שכפאו שד. העצבות מביאה לידי חטא. העצבות כמוה כעבודה זרה וכל חסיד ירחק ממנה. ואם כי השמחה היא ענין שבא מעמקי הנפש, אין לבטל גם אמצעים חיצונים כדי לגרש את העצבות ולהרבות את השמחה. מכאן ערכו הגדול של היין, המשמח לבב אנוש ומכאן חיבתם של החסידים לכוסית המשקה, לניגון ולבלוי בצוותא — דברים המשרים שמחה. שתית ייש בחג ומועד לא היתה שתיה סתם, כי אם שתיה שבמצוה.

הקהל הקשיב בדבקות וכל אחד הבין כפי השגתו. אחרי שר׳ מנחם השוחט גמר את דבריו, היתה משת־ררת שתיקה של דרך־ארץ, המביעה יותר מאשר מחיאות כפיים סוערות. כאן היה אליהו בנו של הירשל, בנו של בנימין־ברוך, פותח בניגון של הרבי „הזקן״, והוא הניגון המפורסם והחביב ביותר על חסידי חב״ד, שהרבי הזקן ר׳ שניאור זלמן מליאדי חיברו בשבתו בבית־הכלא בפטרבורג. הניגון התחיל בנעימה מתונה עצובה במקצת, כשמספר העוזרים למתחיל הוא קטן. לאט לאט עולה הניגון בדרגות ההתלהבות, ומתרחב

מעגל המשתתפים, כשהנוסח המלווה את המנגינה היא ההברה היחידה "אי" הנשנית וחוזרת בלי סוף. אי־אי־ אי... אגב שירה נעצמות העיניים, זקנים מתנדנדים ומתבדרים ומצחים מתקמטים מרוב דבקות ומתיקות. גם הידיים נוטלות חלק בשירה ואצבעות מתנופפות ומנקשות זו בזו לקצב הניגון.

אחד המסובים פולט קריאת אי יוצאת דופן, סתם אי, כקריאת תגר על סדרי העולם הלקויים. ומיד חוזר ומשתלב בקצב הכללי והניגון משתלהב ועולה למרומי הסולם. האי־איים רודפים זה את זה במהירות, עד שמגיעה נקודת השיא שאחריה באה התפרקות. הקצב נעשה שוב אטי, הקולות יורדים וקולחים בנחת, כנחל השט לאטו אחרי נפלו מאשד גבוה. השרים פוחתים והולכים. בצלילים האחרונים של הסיום נשאר שוב אליה, הירשל בנימין־ברוכ׳ס לבדו.

כאן מתחילה אשת השוחט בעזרת בניה להגיש את ה„כיבוד". כבר קודם לכן היו על השולחן רקיקים קעו־רים ופריכים, שנעשו מביצים וסוכר, והם פטורים מנ־טילת ידים. עכשיו הובאו דגים מלוחים או כבד קצוץ, פתיחה למעיים הממולאים, הלא היא ה„קישקע" הידועה. בשבת או בחג היה נוסף עוד "קוגל" מאטריות או „טייגכץ" מתפוחי־אדמה מרוסקים, והוא דבר דומה למה שקוראין בימינו פשטידה. אלא שאוכלי הפשטידה של ימינו אינם יודעין ולא כלום על טעמם של הקוגל והטייגכץ, מעשי ידיה של השוחטת, שנעשו על טהרת השומן מן העוף ללא כל שמן או מרגרינה.

בי"ט בכסלו היה „עקר" הכיבוד הלביבות. כאן מקום להעמיד את הציבור על טעות גדולה שהם טועים. אותן לביבות של ימינו, הנאכלות מיד להורדתן מן המחבת, אינן בגדר לביבות כלל. לביבות אמיתיות חסי־דיות, אחרי שמורידים אותן מן המחבת, בה טוגנו בשומן תרנגולת או אוז — מלאכת הכנתן רק מתחילה. מכניסים אותן לסיר שדפנותיו מרוחים בשומן נוזל ובין שכבה לשכבה של לביבות חוצצת שכבה של אותו שומן. הסיר המלא מוכנס לתנור לטיגון נוסף לכמה שעות. קשה לתאר את טעמן הטוב של הלביבות כשהן יוצאות מן התנור שחומות, פריכות, ונוטפות שומן.

כיון שהוגשו הלביבות, עסוקים הכל באכילה ומ־ביעים את הערכתם לבעלת הבית על תבשיליה ועל דברי המאפה מעשי ידיה. אותה שעה מכריז משה זלמן המלמד, החסיד הותיק, שצריך לקחת קצת משקה. הצעתו מתקבלת בהסכמה כללית, אלא שמתברר כי המשקה אזל. מניה וביה נערכת מגבית בין המסובים לקנות משקה. כשהסכום הנאסף אינו מספיק, עולה משה זלמן המלמד על השלחן, תופס בידו זנב של דג מלוח או משהו אחר משיירי הסעודה ומכריז: — "מוכ־רים זנב של דג מלוח וקליפה של בולבוס. כל המרבה במחיר זוכה".

משה זלמן המלמד הוא שמן ובעל גוף מסורבל. כשהוא עומד על השולחן, הוא רומס במגפיו הגסים כלים וצלחות, מאכלים ומפות. בני ביתו של השוחט ממהרים להציל מה שאפשר מתגרת מגפיו של משה זלמן. והוא ממשיך בהתלהבות ובהצלחה במכירה הפומ־בית שלו.

כשנמכרים כל הזנבות והקליפות שעל השלחן, מובא משקה ללגימה מחדש ומצב הרוח מתרומם שוב. לייבקה ברכה׳ס פונה להירשל בנימין־ברוכ׳ס היושב על ידו ואומר:

„הבה ואוכיח לך, שאני הוא האדם החשוב ובעל־הערך מכל האנשים בעולם".

הירשל מעמיד כנגדו פנים תמהות כאומר: הא כיצד? ולייבקה ברכה׳ס ממשיך:

„דבר ידוע הוא שהעם היהודי הוא העם הנבחר מכל אומות העולם, שהרי כתוב: „אתה בחרתנו וכו׳. העם היהודי, בעוונותינו הרבים, מחולק למתנגדים וחסידים. המתנגדים הרי אינם בבחינת אדם, נשארים רק מעט החסידים ואנשי המעשה. עכשיו שים לב. חסידי הרביים השונים לחצרותיהם במה הם נחשבים לעומת החסידים שלנו, חסידי חב"ד, הלא כאין וכאפס. ובינינו לבין עצמנו, שנינו יודעים ומכירים את קהל החסידים שלנו. איזה מיני ׳בהמות׳ הם, במחילה מכבודך, רובם ככולם. נשארים, איפוא, רק אנחנו שנינו, אני ואתה. נו, ואותך הן כלם מכירים".

משה זלמן המלמד תופס את לייבקה ברכה׳ס ושניהם עוליו שוב על השולחן ופותחים בריקוד, כשהקהל שר ומוחא להם כף.

„וטהר לבנו, וטהר לבנו, וטהר לבנו לעבדך באמת..."

„והנחילנו ה׳ אלהינו באהבה וברצון, בשמחה ובש־שון, בשמחה ובששון, בשמחה ובששון...

אנשים מאנשי העיר

כרגיל נקרא אדם בשמו ובחניכתו. אנשי העיר היו נקראים בשמם ושם אביהם או אמם. לפעמים אף הוסיפו לכך את שם אביהם זקנם, כגון חיים יונה׳ס שהוא חייו בן יונה, או חיקה כתריאל־הירשל׳ס, כלומר חיקה של כתריאל הירשל. בנה של זו היה נקרא איזיק־חיקה־כתריאל־הירשל׳ס. כן היו ציפקה־מיכל־דוד׳ס ובתה באשקה־ציפקה־מיכל־דוד׳ס. איזיק מנדל אור׳ס, זלמן חיים דודו׳ס, טוול־יודה־יוסל׳ס וכדומה.

היו אנשים שזכו לכינוי מיוחד והיו משפחות שזכו לכך. כנויי־משפחה עברו כרגיל בירושה. היו גם כנויים לכמה משפחות מקורבות. כאלה היו ״המלאכים״. תחילה היו שלושה אחים — רפאל, גבריאל ומיכאל — שהיו נקראים, כמובן, ״המלאכים״. מהם קבלו צאצאיהם את הכנוי הזה.

היה אחד שכנויו היה ״הקומנדנט״, כלומר המפקד. לאחר קראו ״היחף״ ולעוד אחד ״המתנדנד״. היתה גם משפחה ״הברונים״ — הברון הזקן ובניו, שמשום מה נשארו רווקים זקנים, למרות תארם הרם. לאחד ברוך, שהיה בעל קומה למעלה מהרגיל, קראו ״פולטורה ברוך״, כלומר ברוך וחצי.

מאחורי בית העיריה, מול הקזנאצ׳ייסטווה (בית־האוצר לשעבר) גר המלמד רבי יהודה יהושע״ס עם בתו מרקה ובעלה לייבה. חתנו של יהודה המלמד היה עגלון ביש מזל. מעולם לא הגיע לסוס שהיה בכוחו לסחוב עגלה או מגררה. הסוס של לייבה היה תמיד מסוג ה״נבלות״ הגוררות בקושי את רגליהן. כיון שידו לא השיגה לקנות סוס טוב וחזק ולטפל בו כראוי, היה אנוס להסתפק בנסיעות קצרות בטווח יכולתה של ה״נבלה״. לייבה היה נוהג צנע במזונותיו של הסוס, כי את רווחיו הזעומים היה צריך לחלק בין הסוס ובין בני ביתו, וכמובן שיד הסוס היתה על התחתונה. הוא לא יכול היה לעמוד על זכותו בקול רם כמו אשתו של לייבה, מרקה, בתו של יהודה יהושע׳ס. לעומת זאת לא חסך לייבה מסוסו את נחת שוטו והיה מצליף ומכה בו בלי הרף, כל משך הנסיעה. כשהצלפות השוט לא הועילו עוד והסוס לא הגביר את המהירות, היה לייבה הופך את השוט ומרביץ במפרנסו במקל. אין פלא שסוסיו של לייבה לא האריכו ימים ושבקו חיים לכל חי אחרי תקופת שרות קצרה.

אחרי ״נפילתו״ של הסוס היה לייבה פונה לשכניו ברחוב, שיעברו על פתחי נדיבים לקבץ כסף כדי קניתה של ״נבלה״ חדשה. לפעמים היה מזדמן לידיו של לייבה סוס ככל הסוסים. בידי בעלים אחרים היה יכול להאריך ימים. לא כן בידי לייבה. אותו היה תוקף יצר ההחלפה והיה מחליפו בסוס אחר. החלפת סוסים היתה שעשוע נפוץ בין בעלי־העגלה ובעלי־סוסים בכללם. לייבה היה יוצא לשוק עם ״אבירו״ ומחליפו באחר, כשהוא מקבל שק שעורה כתוספת. בבואו הביתה עם ה״מציאה״ היה מגלה, שאין זו מציאה כלל כי אם ״נבלה״ מן הסוג שכבר הכיר.

לא רק הסוס היה מקור של פורענות במשקו של לייבה. ביום בהיר אחד נשבר לו גלגל בעגלתו והרי שוב הזדמנות לשניים מבחורי השכנים לחזור על הפתחיו ולאסוף דמי גלגל לעגלון ביש המזל.

מול ביתו של לייבה, עמד ביתו של מנדל הילה׳ס. זה היה בית לבנים בן קומה אחת מכוסה ברעפי־עץ. על יד הבית, בצד הרחוב שירד לדווינה, גדל עץ לבנה זקן ורב ענפים, שתלו ברפיון מכל הצדדים או שנטל־טלו ברוח אנה ואנה. את חלונות ביתו של מנדל הילה׳ס, משני צדי המשקוף, איוו להן הסנוניות לבנות בהם את קניהן. באביב, בשובן מהארצות החמות, היה הרחוב מתמלא בציוצן, עפות היו הלוך ושוב מן הנהר אל חלו־נותיו של מנדל הילה״ס ובפיהן חומר לבנין הקן. כש־בקעו הגוזלים, היה שוב מתמלא הרחוב המולתן של סנוניות, כשהן רודפות אחרי יתושים ותולעים, טרף לגוזליהן.

מנדל הילה״ס היה יהודי בשנות הזקנה המוקדמות ובעל זקן שהלבין בטרם עת. בן עשירים היה, שירד מנכסיו והפך לקבצן גמור. לפרנסתו היתה לו מעין אכס־ניה לאכרים הבאים לשוק, אך זו לא הגיעה לכלל בית־מלון או בית־מרזח של ממש. לימים נעשה הילה שמש בבית הכנסת של הקצבים וכל יודעיו נדו לו. צאו וראו — אמרו — למה הגיע מנדל בנו של הלל, שלפי עדותה של אמו הישישה שחיה בביתו, היה רגיל בעשירות ואוהב מכל דבר ״הרבה ומן המובחר״.

מנדל הילה׳ס היה אדם בעל עקרונות. מעודו לא יצא מתחום העיירה. בעיקר נזהר שלא לעבור את הגשר שעל הדיסנקה, שמא יתמוטט זה ברגע שיעבור בו. גם לחתונת בנו בעיירה הסמוכה לא נסע והסתפק

בכך שלווה את משפחתו עד לגשר הברזל. מסיבה דומה לא רחץ מעודו בבית־המרחץ הציבורי, שמא תתמוטט התקרה, דבר שארע, לפי השמועה, אי פעם אי שם.

וראה זה פלא. בשלהי מלחמת העולם הראשונה, בזמן הקרבות בין צבאות הפולנים והבולשביקים, היתה דיסנה מטרה להפגזות תותחים של שני הצדדים. במשך ששה חדשים היתה החזית בתוך העיר ממש, או בסבי־בתה הקרובה. בתחילה חשבו אנשי העיר, שהיורים אינו מתכוונים להם. אך כשאחד הפגזים פגע בבית והרסו וכמה מיושביו נפצעו, הבינו אנשי העיר שהיריות מסכנות גם אותם. מאז היו כל התושבים חשים למצוא מקלט במרתפים מקורים בתקרה משורינת, או בתוך מבנים בעלי קירות אבן עבים. רק מנדל הילה׳ס לא חיפש לו מקלט כשאר אנשי העיר ובני ביתו בתוכם. הוא נשאר יחידי בביתו, ישב באחת הפינות וקרא בספר התהילים. אין צורך להוסיף, שהוא יצא בריא ושלם מכל ההפגזות...

בבית־עץ, בחצר מאחורי בית הלבנים, ישב חיים יצקה בנו של מנדל. הוא היה אברך בעל זקנקן שחור, ממעט בדבור וחיוך בישני שפוך על פניו. היתה לו אשה ושבעה ילדים. פרנסתו היתה על חנות המכולת, שאפשר היה לקנות על כל סחורתה בזהובים מעטים. הרוח החיה בעסק היתה אשתו רוחמה, ואילו חיים־יצקה הסתפק בזה שעמד מאחורי הדלפק ושקל פונט (כחצי קילוגרם) מלח לאכר פלוני או רבע הפונט גריסים לאשה אלמונית.

בחגאות של הנוצרים היו מתאספים בעיר אלפי אכרים מכל הסביבה לתפילה בכנסיה. פעם בשנה היתה מתקיימת תהלוכה דתית. תמונות קדושות נישאו בה בידי נכבדי המאמינים והכומר הלך מתחת לחופה שנתמכה בידי גויים משופמים, לבושים בחלוקים לב־נים. אחד השמשים הלך כל הדרך אחורנית לפני הכומר והקטיר לפניו קטורת מתוך כלי העשוי לדבר. גלויי ראש נהרו אחריהם המון אכרים ועירונים, כשהם מצטלבים וכורעים ברך חליפות ושרים דברי תפילה ומזמורי תהילים בשפתם. בעירה לא היו אף פעם מקרים רציניים של התנפלויות על יהודים, לא מאור־גנות ולא „פרטיות״. אף על פי כן היו היהודים נמנעים מלהמצא ברחובות בעבור התהלוכה.

חיה־שרה הזקנה, גרושתו של השוחט בראותה דרך החלון את המון הנוצרים הממלאים את כל רוחב הרחוב והנוהריו כזרם שאין לו סוף, פרצה בקריאה: „אוי, מהיכן באים כל כך הרבה גויים!״ סבורה היתה שעיקר ישובו של עולם הוא ביהודים, ואילו הגויים הם תוספת בלתי חשובה שנבראה לספק ליהודים את צרכיהם החיוניים, להסיק תנוריהם ולהוריד את הפמוטות מן השולחן ביום השבת.

משוגעים, מומרים וכיוצא בהם

כמו בכל עיר המכבדת את עצמה, היו גם בדיסנה משוגעים. היו שהגיעו לדרגה של „משוגע־העיר״ והיו נמושות שפרסומם מועט, ואולי גם שגעונם לא היה אלא חלקי.

ראשון לכלם היה „המלך״, שהוא טיפוס ידוע בכל מקום ובכל ציבור של משוגעים. הוא היה גוי, שתלה על חזהו מטבעות, כפתורים וסמלים, והכריז על עצמו בראש כל חוצות כעל מלך כל פולין וליטא, נין ונכד לקאזימיז׳ הגדול. ראיה לדבר שמשו לו „אותות ההצ־טיינות״ הרבים המקשטים את חזהו לזכר הקרבות הר־בים שיצא מהם עטור נצחון.

שניה במעלה היתה חיקה המשוגעת, שהיתה חוזרת על משפט אחד: „בואו ונלך לליבה״. לייבה היה דודה שבקרה בביתו לעתים קרובות. מספרים על חיקה, שהח־ליטה פעם לטבע את עצמה בנהר הדווינה. הלכה לנהר ואמרה לקפוץ למים. פתאם הרגישה שהמים קרים. אמרה: „מוטב לחכות עד לאחר חג הפסח, כשהמים יתחממו. בינתיים אני רואה את העולם ואת כל אשר בו״.

עם המשוגעים נמנה ישראל העוור, אף שהיה יותר עוור מאשר משוגע. הוא היה מחזר על הפתחים וחבורת ילדים לוותה אותו בקריאות גנאי ובהתגרויות. פעמים אף משכו בשולי בגדו. ישראל היה מגרש אותם מעליו במקלו העבה והמסוקס, בגערות ובקללות. לפע־מים נמאס לילדים המשחק עם ישראל העוור והיו עוז־בים אותו לנפשו. אז היה מרגיש עצמו בודד ועזוב. הוא היה מתישב על איזו מדרגה ורוטן בקול: „איפה הם הממזרים? איפה הם?״

מכל המשוגעים, פחדו ילדי החדר במיוחד מגרישקה המשוגע, שהיה מכונה „סטאטוי״. גרישקה סטאטוי היה שקץ גבה קומה, שהיה מתרוצץ ברחובות וזורק אבנים

בכל מי שלא מצא חן בעיניו. לעולם לא היית בטוח אם אינך אחד מאלה. עיקר ממשלתו היתה פרושה בסביבת העיריה ומחסן מכבי האש. בקרב האבנים הנודע, שהתחולל בין נערי־היהודים וה„שקצים" בשלהי המלחמה, שימש גרישקה המשוגע מנהיג וצלף ראשי של השקצים. מנהיגם של היהודים היה טוויל יהודה יוסל'ס.

לפני המלחמה שלט בעיירה קאשיל השוטר, שהיה מטיל אימה על מבוגרים וילדים כאחד. במשטר הצאר היה השוטר בבחינת כל יכול ועל פיו ישק כל דבר שבין היהודים והשלטונות. רק מתנת יד היתה עשויה להשפיע עליו. אחרי המלחמה ירד קאשיל מגדולתו והיה ככל הגויים. הוא התפרנס משמירת לילה אצל הסוחרים.

בנדק, הגוי הקבצן בעל התרמיל הגדול והעמוק, חזר על בתי היהודים בעיקר בשבתות. בשלשלו את פרוסת החלה שניתנה לו לתוך תרמילו, היה ממלמל „דזיאקויא" (תודה) ומסתלק אגב השתחוויות וקידות רבות. דפיקות מקלו של בנדק על אבני המרצפת היו מטילות אימה על הילדים, הוריהם ואחיהם המבוגרים אימו עליהם שאם לא יהיו ילדים טובים — יימסרו לבנדק והוא יכניסם לתוך תרמילו העמוק.

מארילה היתה, בשכר פרוסת חלה, מורידה בשבת את הפמוטות מהשלחן ובתוספת של כמה פרוטות היתה גם מסיקה את התנור. עקרות בית, שלא רצו בשרותה אספו את ארבע קצות המפה שעל־השלחן והסירו אותה יחד עם הפמוטות בלי לנגוע בהם. המפה עם הפמוטות היתה מונחת בקרן זוית עד למוצאי השבת.

אדם ידוע בעיירה היה גם פיוטרה „מוביל הזהב". הוא היה מנקה את בתי הכסא בחצרותיהם של אנשי העיר ומוציא בעגלתו את תוכן הבורות אל מחוץ לעיר. בעבודתו נמצאה תמיד פרוסת לחם בידו ובפיו. אשתו עזרה לו בעבודה ולוותה אותו אל מחוץ לעיר בהאירה לו בפנס את הדרך, כי על כן עבד לרוב בלילות. אמרו, שהיא היתה משומדת. ותמהו הבריות מה ראתה זו להמיר את דתה בכדי להיות „עזר כנגדו" לפיוטרה „מוביל הזהב"?

עוד מומר, שלא ראה ברכה באמונתו החדשה, היה גדליה בנו של המוזג מהכפר הסמוך, שהפך להיות אכר פשוט והיה מביא ביום שוק את פרי משקו למכירה ליהודים. כרגיל היה יהודי ממיר את דתו לשם עליה בסולם החברה. אך מעמד האכרים לא נחשב על המעמדות המכובדים.

רעש גדול עוררה אחותו הצעירה של אותו משומד, שגם היא עשתה אותו מעשה, אבל במסיבות דרמאטיות ורומנטיות יותר.

אסתר היפה גדלה בכפר בין ילדי האכרים. ידיד נעוריה היה אחד מצעירי הכפר, שנעשה מזכיר ועד הכפר. היא היתה יתומה מאביה. אמה, שהיתה מטופלת בהרבה ילדים וטרודה בעסקי בית־המזיגה לא הספיקה לתת דעתה על חינוכם היהודי של הילדים.

כשהגיעה אסתר לפרקה וקשריה עם ה„שקץ" נעשו הדוקים ורציניים, החליטה אמה שהגיעה הזמן להוציאה מן הכפר ולהביאה בין היהודים. היא מצאה בעיר חתן לבתה, בעל בית־חרושת למי־סודה. החתן לא משך את לבה של אסתר כלל וכלל, אך בלחץ המשפחה ושידולי הקרובים הסכימה להתחתן אתו. בזמן החתונה, וכן בימים שלאחר מכן, היתה הכלה שרויה במצב רוח רע. היא לא שמה לב לאורחים. כאילו היתה בעולם אחר. החתן קנה בית מוקף גן עצי פרי, סמוך לשפת הנהר, ונכנס לגור בו עם אשתו העצובה והמהורהרת. יודעי דבר הביעו חששם בגלוי. ולואי וייגמר כל זה בכי טוב — אמרו.

ימי שבתם של בני הזוג בבית החדש לא ארכו. כשבועיים לאחר החתונה ברחה אסתר מבית בעלה בעזרתו של אהובה, מזכיר ועד הכפר. היא לקחה אתה את כל התכשיטים והמתנות שקנו לה בעלה וקרוביה. מקלט ראשון מצאה בביתו של הכומר. ימים אחדים לאחר מכן התקיים בכנסיה טקס טבילתה וחתונתה. ראשי השלטון בעיר — ראש העיר ומפקד המשטרה — שמשו לה שושבינים. תושבי העיר, יהודים וגויים, התאספו לצפות במחזה.

בתי החינוך

רוב ילדי העיר למדו בבתי אולפנא יהודים. אלה היו ה„חדרים", התלמוד־תורה וזמן מה גם בית ספר עממי, ששפת הלימוד בו היתה יידיש. זה האחרון לא האריך ימים ונסגר.

בחדרים למדו ילדים ונערים. הקטנים למדו קריאה עברית ותפילה. גדולים מהם למדו תנ"ך וגמרא. פרט להפסקה לארוחת צהרים, נמשכו הלימודים כל היום

כלו. בחורף, כשחזרו הילדים מן החדר, כבר היה חושך בחוץ. הרחובות לא היו מוארים כמעט, הילדים נשאו אתם פנסים שנרות דלקו בתוכם.

התלמוד־תורה היה כעין חדר משופר. הוא היה מחולק לכיתות ורבי מיוחד לימד בכל כיתה. פרט ללימודי החדר הרגילים, לימדו שם גם היסטוריה, עברית, חשבון ודקדוק. בכיתות הגבוהות לימד את שפת המדי־נה וספרות יידיש מורה מן ה„חופשים". התלמוד תורה שכן בבית גדול, שתרם בשעתו אחד מעשירי העיר, כשנטרד בזמן המלחמה לארצות הים. בקומה הראשונה היו חנויות. דמי השכרתן שמשו לקיום המוסד. הלימוד היה חינם.

בימי מתיחות אנטישמית, כשהיה חשש ששקצים יזרקו אבנים בילדי ישראל השבים לביתם, ננקטו אמצעי בטחון. הילדים שבו לבתיהם ערוכים זוגות זוגות ובראשם הרבי משה זלמן, יהודי בעל כרס. במקלו העבה והמסוקס שהניף ברמה סוכך על צאן מרעיתו, שהלכו אחריו בטח. הוא היה מלוה אותם עד לפרשת דרכים, שם התפזרו איש לבית אביו. כשרו של משה זלמן בהגנה לא בא מעולם לכלל נסיון.

אותו רבי ר' משה זלמן היה מפסיק לפעמים את השעור, מוציא את קופסת הטבק שהיתה עשויה קרן ושואף כמות עצומה של טבק לתוך נחירי אפו. אחרי שאיפת הטבק היה שוקע בהרהורים, כשמצחו שעון על כף ידו ועיניו עצומות. אותה שעה, אם פנו אליו בשאלה או הקימו רעש גדול מדי, היה אומר מבלי לפקוח את עיניו: אל תפריעו לי עכשו, אני נמצא למעלה. הילדים הבינו, שהוא נמצא בעולמות העליונים ואין דעתו פנויה לדרדקים שכמותם.

בתלמוד־תורה לימד עוד הרבי יהודה יהושע'ס. הוא היה יהודי מופלג בתורה וביראת שמים באמת ובתמים, שלא כבני אומנותו האחרים שעשו את תורתם ואת יראתם קרדום לחפור בו. אותו ואת הר' משה זלמן שמו הילדים מטרה למעשי הקונדס שלהם. מנהג היה אז לזמזם בשעת השעור ניגון מונוטוני בפה סגור. הרבי לא יכול היה לגלות מי מה„תכשיטים" מפריע לו להסביר את מכירת הבכורה ליעקב. יש שבסמוך להליכה הביתה היה נעלם המקל של הרבי. לאחר חיפושים רבים נתגלה בתוך התנור בו היה צפוי להשרף. פעם אחרת היה החדר מתמלא בעצי הסקה. מקומם של העצים הוא, כרגיל, בפרוזדור. בחדר הם היו הופכים לספרי תורה ונושאיהם לחוגגי הקפות של שמחת תורה. אי משם צצה פתקה, שנתלתה על מנורת החשמל, ובה הבעת אי אימון ברבי משה זלמן ודרישה להחליפו באחר. אך ראו זה פלא. כל התעלולים עברו ללא עונש, אף לא על ידי מנהל המוסד ר' ברוך יוסל.

בפרוזדור האפל של התלמוד־תורה עמדה חבית מי שתיה. שני תלמידים מן הכיתה הבוגרת תפסו פעם בהפסקה הגדולה ילדים מכיתת הדרדקים וטבלו את ראשיהם בתוך החבית בזה אחר זה. כששערותיהם נוט־פות מים, רצו הקטנים להתלונן בפני המנהל הר' ברוך יוסל. העונש שהמנהל הטיל על שני המטבילים היה, שכי־נה אותם בשם „כמרים", כי על כן עשו מעשה כמרים בהטבילם במים טהורים את קרבנותיהם. הרבי ברוך יוסל היה מקובל ביותר על התלמידים. חוץ מתנ"ך וגמרא היה מלמד גם היסטוריה. הוא לימד על אלכסנדר מוקדון כיצד טס על גבי נשר אל השמש, ועל החשמו־נאים. כן לימד חשבון, דקדוק ואסטרונומיה. להוציא צבי־טה באוזן, לא היה מעניש עונשי גוף והיה מישר את כל ההדורים בין התלמידים לרביים ובין התלמידים לבין עצמם.

את בית הספר העממי יסדו האידישיסטים, שעיקר אמונתם לא היתה אלא התנגדות לציונות, לעברית ולדת ישראל. בשעור לטבע הכריז המורה באזני התלמידים, שאין אלהים בעולם. יש רק טבע. כיון שלא היתה לאידישיסטים משענת בצבור, נסגר בית הספר לאחר זמן לא רב.

מוסדות חינוך ממשלתיים פולנים היו שנים: בית הספר העממי הפולני והגימנסיה הממשלתית. בית הספר העממי עמד בדרגה נמוכה לפי מושגינו היום. למדו בו בני דלת העם מכל חלקי האוכלוסיה בתוקף החוק לחינוך חובה חינם.

הגימנסיה הממשלתית זכתה לטיפוח השלטונות בהיו־תה עמדת־חלוץ לתרבות פולין בעיר גבול, שמעטים היו בה הפולנים. רוב התושבים, פרט ליהודים, היו רוסים לבנים — ביאלורוסים. הגימנסיה שכנה בשני בנינים, שנטשו שלטונות הצאר הרוסי, בית האוצר הלבן ובית הסוהר אדום הלבנים. היה בגימנסיה אולם גדול להתעמלות ובו כל המתקנים המודרניים וכן אולמות לפיסיקה ולטבע ובהם מעבדות ואספי־מוצגים אם

נזכור, שמדובר בעירה נידחת מלפני עשרות שנים, הרי שהגימנסיה היתה ברמה גבוהה ביותר. כיון שהפולנים היו מעוט בין התלמידים, היה היחס ליהודים ליבראלי והיו זמנים, שמספרם הגיע לכדי ארבעים אחוז מכלל התלמידים. שכר הלימוד בגימנסיה היה נמוך יחסית ורבים נהנו מהנחות גדולות. ההנחות ניתנו לא לפי תוצאות הבחינות, כי אם לפי מצבם הכלכלי של הורי התלמיד. תלמיד הגימנסיה, שעמד בבחינות הכניסה, היה פטור מבחינות בינים עד לבחינות הבגרות. זכות המעבר מכיתה לכיתה נקבעה על ידי מורה הכיתה, שהכיר כל תלמיד לפי מבחני השגרה שערך במשך השנה.

המורים היו ברובם המכריע פולנים. בודדים בהם היו יהודים מתבוללים מגליציה ורוסים. התלמידים היהודים דברו ביניהם לבין עצמם אידיש גם בין כתלי הגימנסיה. היתה זאת מורה יהודיה, שהעירה להם על כך. ״כאן גימנסיה פולנית״, אמרה „אסור לדבר כאן אידיש״. גם הערה זו לא הועילה.

המנהל היה פולני בעל השקפות ליבראליות, דוקטור לפילוסופיה. מפוזר, הוא לימד ספרות, היסטוריה ומבוא לפילוסופיה. הוא היה בא לשעור, כשהכפתור העליון במעילו מכופתר בלולאה של הכפתור שלאחריו, מכנסיו מכופתרים למחצה ועניבתו שמוטה לצד. בלבוש כזה היה מפליג בסוגיות עמוקות, כגון האימפרוביזציה של מיצקביץ׳ או מנגנון האסוציאציות בתורת הפסיכולוגיה המודרנית.

המורה הזקן לרומית ולתרבות עתיקה היה רוסי. היה לו קלסתר פנים של סנטור רומי והוא ניהל אורח חיים ספרטני. הוא היה לובש חולצה בעלת צווארון פתוח בקיץ כבחורף. כובע מעור כבשים חבש דוקא בקיץ. במשך כל השנה היה מתרחץ בנהר, גם בימי הקור הגדול ביותר. לילדיו קרא בשמות מתוך ההיסטוריה העתיקה והמיתולוגיה.

אחד ממחנכי הכיתות היה כומר צעיר בעל השכלה רחבה. הוא ידע כמעט את כל שפות אירופה וכן רומית, יונית ועברית תנ״כית. כשהיה מגיע ברומית למילה שקשה לתרגמה לפולנית, היה מתרגמה לעברית, בכדי שהתלמידים היהודים יוכלו לעמוד על פרושה המדויק. למרות שהיה אנטישמי, שמר על אוביקטיביות ביחסיו עם תלמידים.

היחסים בין התלמידים היהודים והנוצרים לא הצטיינו לא בידידות ולא באיבה גלויה. חברות נתקשרה רק בין תלמידים מבני אותה עדה. בימים של מהומות אנטישמיות בערים האוניברסיטאיות שבמדינה, בוילנה או בוארשה, היתה עוברת תסיסה גם בין השקצים בגימנסיה, אבל עד לידי התנגשות לא הגיעו הדברים.

פעם נתאספו כמה שקצים בזמן ההפסקה והחלו לשיר שירים בגנותם של היהודים. נתאספו למולם תלמידים יהודים ובראשם אחד גברתן מופשל שרוולים, כאומר:

— נסו נא ונראה כוחם של מי גדול יותר. השקצים הסתפקו בהפגנתם והתפזרו. בינתים פשטה שמועה בעיר, שמכים יהודים בגימנסיה. מיד החלו להגיע לגימנסיה עגלונים, קצבים וסתם יהודים לעזרת התלמידים היהודים. המשטרה עצרה בעדם בהבטיחה שלא יקרה שום דבר בגימנסיה.

רבים מבני העיר והסביבה רכשו את השכלתם בבית ספר זה והמשיכו את למודיהם בפולין ומחוצה לה.

מעשי־קונדס ושאר דברי הבאי

הוי העירה וסביבתה נתן מקום להרבה מעשי משובה של בני־הנעורים. פרט למשחקים ופעולות ספורט עסקו גם בדברים שמעשי קונדס ועברינות משמשים בהם בערבוביה. כזה היה, למשל, קטיף התפוחים בגני זרים. לכאורה היתה זו גנבה פשוטה, אך באמת לא היה זה אלא מעשה קונדס שנעשה בחברותה. בני החבורה היו מהדקים את חגורותיהם, כדי שהחולצות שלגופם ישמשו בתי קיבול לקלוט בהם את השלל. אחד מבני החבורה היה נכנס לביתו של בעל הגן לשאת ולתת אתו בענין כלשהו, אותה שעה היו חבריו חודרים לגן מבעד לפרצה שמצאו מן המוכן, או אף פרצו במיוחד, וממלאים את חולצותיהם מכל הבא ביד, תפוחים, אגסים ושזיפים. כשיצא חברם מבית בעל הגן, כבר היו כלם במקום מבטחים ממתינים לחלק עמו שלל. כרגיל, היו נושאים את הפרי הגנוב לשפת הנהר, שוכרים סירה ומפליגים בה כדי לאכול את הפרי בנחת ובהנאה.

מעשה משובה אחר שהנאה בצדו היה הכאת חזיר שנקלע אל חצרות היהודים. היו חוסמים ל„דבר אחר״ את דרך הנסיגה וממטירים עליו אבנים, מקלות וכל הבא ביד. בהתאמצו להחלץ מהמלכודת, היה החזיר נלכד בין קרשי הגדר ללא יכולת לזוז, לא החוצה ולא

חזרה פנימה. כאן מצאו להם ה„חברה" הזדמנות לגבות את חובם והכל באין מפריע. צריחותיו של החזיר היו נשמעות גבוה גבוה. הילדים טעמו בהכאת חזיר טעם של מצווה, כאילו עשו נקמה באנטישמים. עם זאת נזהרו מלחבל בו ולעשותו בעל מום, כדי שלא יהיה להם עסק עם הגוי בעל „הדבר־אחר". רק לאחר זמן רב היה החזיר משתחרר מן הגדר ונמלט כל עוד כוחו בו, צולע על אחת מרגליו ודם זב מזנבו ומראשו.

משחקי הרחוב הנפוצים ביותר היו מחבואים, „לפטו" ו„פלנדרה". משחק המחבואים ידוע היטב גם בימינו. משחק הלפטו היה משחק בכדור בשתי קבוצות. נער מבני חבורה אחת היה מרחיק כדור קטן במכת מקל וחבריו אצו רצו אותה שעה לקצה המגרש האחר. על בני החבורה השניה היה לתפוס את הכדור ולפגוע בו באחד הרצים.

משחק הפלנדרה הוא משחק במקלות. משחקים בו שנים. זה שתורו לשחק, מרחיק מקל של חברו למרחק רב ומניח את שלו על שתי אבנים. חברו זורק את מקלו אל האבנים ומשתדל להפיל את המקל המונח עליהן.

כדי לקבוע מי ישחק ראשון במשחק כלשהו, היו פוקדים את המשתתפים במלות של פזמון מקובל לכך. זה שהמלה האחרונה בפזמון היתה מכוונת אליו, זכה בתור או הפסידו. הכל לפי מה שנקבע מראש.

אחד הפזמונים היה כמעט כלו בעברית:

פעם אחת הלכתי בדרך פגשתי איש חזק ושמו קוזאק
נגאיקה (מגלב) בידו וחרב בצדו
אמר אלי דזינגי דאוואי (כספך הב)!
איינס צוויי דריי (אחת שתים שלוש) א הונט ביסטו (כלב אתה)
ארויס פריי (צא חפשי)

פזמון אחר היה כלו באידיש:

„רויטע פאטשיילע
גרין און בלוי
אויסגעפארבן פאדארא
פאדארא האט געהאט א זון
האט ער געגעסן פוטער מיט הון
פוטער מיט הון האט ער געגעסן
דאוונען או בענטשן האט ער פארגעסן
איינס, צוויי דריי
אדער, לאדער, ליי.

וזה תרגומו:

סודר אדום, ירוק וכחול
צבע אותו פאדרו
לפאדרו היה בן
אכול אכל תרנגולת בחמאה
תרנגולת בחמאה הוא אכל
תפילה וברכה הוא שכח
אחת, שתים, שלוש, אודר, לודר, לי.

הנוער בעיירה התחלק לשלושה סוגים. נוער לומד, נוער עובד ונוער הולך בטל. חלוקה זו תאמה את הנוער כלו, ללא הבדל מעמד חברתי. רובו של הנוער היה מאורגן בתנועות ציוניות־חלוציות, החל ב„השומר הצעיר" וגמור ב„ביתר". כיון שלא חסרו בעיר בתים ריקים, שכרו תנועות הנוער במשותף בית־אבנים גדול מול לכנסיה הפרבוסלאבית, בדרך לגן־העיר הישן. בית זה הפך לבית ארץ־ישראלי לכל דבר. בחדרים השונים התנהלו בכל ערב אספות, שיחות, שעורים לעברית ולידיעת הארץ, מסיבות ונשפים. קולות שירה ורקודים בקעו מן הבית עד מאוחר בערב. הגיעו הדברים לידי כך, שאנשי הכנסיה התאוננו בפני השלטונות שהרעש בבית הארץ־ישראלי מפריע להם בתפילתם. מאז היה צריך להנמיך את קול השירה בשעות מסוימות ולעצור בעד קצב הריקוד.

לתלמידים אסור היה להשתייך לארגון או להסתדרות שאין עליהם גושפנקא של בית הספר. כן אסור היה להם להימצא בחוץ אחרי השעה עשר בערב, או לבקר בהצגה כלשהי בלי היתר מיוחד של הנהלת הגימנסיה. על מלוי תקנה זו שקדו, מלבד המחנכים והמורים, גם המשטרה. נוסף לכך הסביר מנהל הגימנסיה, ש„הציונות היא פנטסמגוריה". אך כל זה לא מנע מהתלמידים היהודים להשתייך לתנועות הנוער, להדריך וללמד את הילדים הצעירים מחוסרי ההשכלה. לנוער היהודי בפולין בכלל ובעיירה נידחת בפרט, נתנו תנועת הנוער והשאיפה לעליה לארץ, תקוה לעתיד וטעם להווה.

ואכן רבים מבני העיירה הגיעו מתוך כך לארץ.

המועדון היה כאבן שואבת לנוער. בו נוצרו זוגות ובו היה מרכז חיי החברה והתרבות בעיר. מספר החברים המאורגנים היה למעלה מחמש מאות מבין כארבעת אלפים יהודים.

בקצה הרחוב הגדול, סמוך לשפת הדווינה, עמד בית היראה של הקתולים, כלומר של הפולנים. הוא היה מוקף גן עצי נוי ומגודר בתיל דוקרני. עצי הערמון שבו גדלו סמוך לגדר וענפיהם הגיעו כמעט לצד השני של הרחוב. ילדים נהגו להוריד את פרי הער־מונים. באותה כנסיה נגנו תמיד בעוגב. ילדי החדר ספרו, כי בעוגב זה ישנו חלק מהמגרפה של בית המקדש.

מול הכנסיה הקתולית נמצא בית המרקחת הגדול. בחלון הראוה של בית המרקחת עמדו שני כדורי זכוכית גדולים מלאים מים צבעוניים. באחד היו מים אדומים ובשני כחולים. מי שהסתכל בכדורים, ראה את עצמו כבראי עקום. ראשו קטן, בטנו גדולה ורחבה ורגליו קצרות, אפו ופיו התרחבו וקדקודו נתחדד. גם הבתים שממול נראו עקומים.

בדרך כלל היו אנשי העיר מחוסנים באופן טבעי בפני ההתבוללות. הם ראו פחיתות כבוד לעצמם לזנוח את שפתם ולהחליפה בשפת עם הארץ, רק במשאם ומתנם עם הגויים, או לצורך הלימודים בבית הספר הממשלתי ולקריאה בספרות פולין ורוסיה, למדו רוסית ופולנית. תאריך עברי לציון מאורעות אישיים ומשפ־חתיים היה דבר מובן מאליו. החיים התנהלו כבתוך אוטונומיה לאומית בעלת שרשים עמוקים בהוי ובה־כרתם של האנשים. במתבולל, כמו בממיר את דתו, ראו פחדן ובוגד העוזב את המערכה ועובר לצד החזקים.

קשרי התחבורה של העירה עם העולם הגדול קוימו בעגלות בקיץ ובמגררות בחורף. תחנת הרכבת הקרובה ביותר היתה במרחק של שלושים וחמשה קילו־מטרים מן העיר. נסיעה בעגלה לשם ארכה ארבע עד חמש שעות בדרך עפר. כנגד הטורח והטלטול בעגלה בקיץ, היתה הנסיעה בחורף תענוג. השלג שנכבש היה לכביש חלק שעליו טסו עפו המגררות כמכוניות על פני כביש מודרני.

לעיר הנפה גלובוקה, מרחק של שבעים קילומטר, נסעו כשבע שעות. לפעמים נשארו הנוסעים ללון בכפר שבאמצע הדרך. כאן יכול היה הנוסע ליהנות בביתו של אחד ממכריו של בעל העגלה מלינת לילה בבגדיו על ספסל עץ ומלגימת יי״ש מעשה ידיו של המארח, „סמוהונקה״ בלע״ז. עינה של הסמוהונקה, שעשיתה היתה אסורה מטעם הרשות, היה כעין האדמה האפורה, אך בעל העגלה מצא בה אלף טעמים.

לימים העמידה שותפות של יהודים ונוצרים אוטו־בוס לשרות הנוסעים מדיסנה לגלובוקה. האוטובוס נסע פעם ביום, כאשר מזג האויר ומצב הדרך איפשרו את הנסיעה. תחילת שרותו של האוטובוס היתה בסמן רע. כשהגיע האוטובוס בפעם הראשונה לעיר וחנה על יד מלון „רופו״, נתכנסו כל דרי הרחוב לראות בפלא. לא נחה דעתו של איש עד שלא נגש וששש בידו את הקרון ונוכח לדעת, כי אכן דבר של ממש הוא. למחרת, בנסיעה הראשונה, קרתה תאונת הדרכים הראשונה בדיס־נה. בניומקה, שהיה עד אז משמשו של גביר העיר בעל תחנת החשמל וסוחר היערות, נתמנה משנה לנהג האוטובוס. בזמן הנסיעה עמד על המדרגות ונלחץ בין דלת האוטו לבין עץ שבצד הרחוב. הנסיעה הראשונה של האוטו נגמרה במותו של בניומקה.

באביב, כשהפשירו הנהרות וגאו מימיהם, היתה באה עונת השטת הדוברות. סוחרי היערות היו משיטים את עציהם הכרותים במורד הדווינה עד לריגה שעל הים הבלטי ומשם באניות לארצות הים. בדיסנה היו הדוברות מתעכבות לכמה ימים לצרכי בדק, לבל יתפרקו בדרכם הארוכה. כאן גם נחו המשיטים וכאן מדדו ורשמו את נפחם של העצים. כשהגיעה העונה, היה כל הנהר מתכסה בדוברות מגדה לגדה. על כל דוברה היתה מלונה ומדורת עצים. המשיטים, שהשתמשו במשוטים עצומים, היו יוצאי לטביה, שאומנות זו היתה מסורת בידיהם מאבותיהם. הם היו אכרים גברתנים שזופי שמש ורוח, שדברו בשפה בלתי מובנת וגמגמו מעט רוסית וגרמנית.

החנונים ואופי הלחם היו מצפים לעונה זו בכליון עינים. המון הפועלים, שהפרוטה מצויה בכיסם, היו פושטים בעיר ולא עסקו אלא באכילה ובשתיה. גם הדוברות שבאו מרוסיה עברו בתחומי העיר. את אלה השיטו נשים יחפות בריאות בשר. דבר קשה לבעלי הדוברות היה המעבר בין עמודי הגשר. רוניק, ליטאי

אדום פנים וצואר, מפקד המסע, היה מתרוצץ על פני הגשר כמטורף, צועק, מקלל ומנפנף במקלו לעבר הספנים שעל הדוברות. הוא היה מזרזם למלא את הוראותיו, כדי שיעברו בין שני עמודי הגשר ללא תקלה.

העיר, הקבועה בין שני הנהרות, היתה סובלת לעתים קרובות משטפונות. אלה באו כרגיל באביב, אחרי הפשרת השלגים והקרח. המים היו גואים מרגע לרגע ומציפים את הבתים הקרובים לגדות הנהרות. לפעמים היה רוב שטחה של העיר הופך לאגם רחב ידים זרוע גגות של בתים. המים היו מגיעים עד למרכז העיר, שהפ־כה לונציה זוטא. התחבורה התנהלה בסירות, בדוברות ובכל כלי שאפשר להשיטו במים. דיירי הבתים המוצפים התאכסנו אצל קרוביהם וידידיהם, שהשטפון לא הגיע אליהם. על המים הגועשים נישאו שרידי מבנים מעץ, שנסחפו בזרם מן הכפרים שבמעלה הנהר. לפעמים אפשר היה לראות על קורת עץ תרנגול או חתול חי, נישא בזרם לקראת גורל בלתי ידוע. השטפון היה נמשך ימים אחדים. כשהמים חזרו לאפיקם הרגיל, חזרו המפו־נים לנקות ולתקן את בתיהם.

שלמה מינץ: דיסנה של ראשית המאה

בימי ילדותי, בשנים 1900—1914 חיו בדיסנה כש־מונת אלפים תושבים, חצים יהודים וחצים גויים. דיסנה היתה אז עיר נפה, אך למרות זאת לא היו בה אנשים עשירים. אבי, מנדל מינץ, שנחשב לגביר בשל בית המסחר הגדול לבדים שהיה לנו ובשל המסחר ביערות בו שלח ידו לא היה עשיר. אני ואחותי צילה למדנו בויטבסק וחלק גדול מהכנסתם הוציאו הורינו להחזקתנו. הם עצמם חיו בצניעות. אני זוכר שאבא היה לווה לעתים קרובות כסף לניהול עסקיו. כזה היה מצבם של רוב האמידים. רוב התושבים התפרנסו בדוחק. תעשיה לא היתה והכל עסקו במסחר ובמלאכה זעירה כמו חיטות, סנדלרות וכיוצא בזה. בימי השוק היו האכרים מביאים את תוצרתם למכירה ליהודים וקנו מהם את צרכיהם המעטים. האכרים עניים היו. אפילו נעלים לא נעלו לרגליהם. חלק מתוצרת האכרים היו היהודים מוכרים אל מחוץ לעיר ואף בחוץ לארץ.

יהודי דיסנה עשו הכל בחפזון, כאלו חששו שמא לא יספיקו לגמור את מלאכתם. דאגת־תמיד דבקה בהם וחרשה קמטים במצחם. הדאגה לפרנסה, לבריאות ולשכר לימוד לא הרפתה מהם אף לרגע. בדרך כלל היו אנשי עבודה מלאי מרץ וחרוצים. הם עמדו בחנויותיהם מהשכם בבקר עד לשעה שמונה בערב ללא הפסקה. היה הכרח בדבר לפי שהאפשרויות הכלכליות היו מצומצמות. תחנת הרכבת הקרובה „בורקוביצי" היתה רחוקה ארבעה עשר קילומטרים מהעיר. הסחורות לתח־נה וממנה הובלו בעגלות וזה היה מיקר את תן מאד.

שני ימי שוק התקיימו מידי שבוע בדיסנה, ביום ראשון וביום חמישי. עקר הפדיון היה בימים אלה. בשאר ימי השבוע היה המסחר מתון, ואנשים נתפנו לגבית חובות ולהשגת גמילות חסד. חלק מבעלי החנויות היו יושבים בשעות הפנאי בבתי־הכנסת ולומדים גמרא. אחרים התמסרו לעבודה צבורית. הזיקה לצבור והעזרה ההדדית היו מפותחים למדי בקרב יהודי דיס־נה. אני זוכר שאבי המנוח היה שנים רבות ממונה מטעם הקהלה על קופות העזרה לנזקקים כמו בקור חולים, הכנסת כלה, תלמוד תורה וכו'. הכסף נאסף מתרומות חדשיות והנצרכים היו באים אליו לקבלת העזרה. עניים ונצרכים לא חסרו, ברוך השם.

גם הנשים תרמו חלקן. בחסותה של כל בעלת בית נמצאה משפחת עניים, לה עזרה בסתר במלבושים, בתבשילים לשבת ובקצת כסף. ילד מאותה משפחה אף היה בא יום יום לארוחת צהרים. כשבעלת הבית לא יכלה לתת לילד ארוחה מדי יום, היו שבע נשים מסכימות ביניהן להאכיל את הילד—אשה ביומה. (לכך קראו „אוכל ימים ובולע דמעות — ער עסט טעג און שלינגט טרערן"). כי ארע, חלילה, אסון ונשרף ביתו של יהודי או מת סוסו של עגלון, היתה מתארגנת קבוצת מתנדבים שעברו מבית לבית ואספו כסף לנפגע. כעבור

זמן לא רב היה בית חדש עומד על תלו והעגלון המשיך בעבודתו. בעיר כמעט ולא היו פושטי יד. יהודי דיסנה לא השפילו עצמם, אפילו לא עניים מרודים שבהם.

בערב שבת לבשו הכל פנים חדשות. הגברים היו רצים לבית המרחץ וכשיצאו ממנו אדומי פנים, ניכר שנוי בהתנהגותם. דומה שהוקל להם וכאילו השתחררו ממעמסה כבדה. הליכתם נעשתה מתונה ועל פניהם הבעת הנאה. כאשר נסגרו החנויות ובעלות הבית, אף העניות שבהן, ערכו את שולחן השבת והדליקו נרות, ירדה כאילו השכינה לרחף על פני העיר. שופעת אדיבות, היתה בעלת הבית מקבלת את פני האורח שהביא בעלה מבית הכנסת לארוחת ליל שבת. לא פעם הרהרתי בזו הרוחניות העמוקה המצויה בעם הזה. כיצד שמר אינסטינקטיבית על חוק יום המנוחה. למרות הצרות שהיו מנת חלקו מדורות, שמר על כוחו הנפשי הכביר ועל דמותו האצי־לית, שסייעו לו להחליף כוח ולהמשיך בדרכו. ביום השבת, אחרי מנוחת הצהרים, היו כל יהודי דיסנה יוצאים מבתיהם. משפחות משפחות, אנשים נשים וטף, לבושים בבגדי שבת, טיילו בגנים היפים. הגברים צעדו, כשידיהם שלובות מאחוריהם והממחטה קשורה לידם או תקועה בשרוול בגדם. הם שוחחו שיחת חולין והביעו דעתם בשאלות הפוליטיקה. היה בכך בטוי נאה לשאיפתם לחרות.

עד שנת 1912, או 1913, היו בדיסנה שני בתי ספר: בית ספר עממי ממשלתי, אשר למדו בו יהודים וגויים ובית ספר עממי ליהודים בלבד. כן היה בעיר תלמוד־תורה. כדי ללמוד בבית ספר תיכון, צריך היה לנסוע לויטבסק או לפולוצק או לדווינסק. מעטים היו ההורים בדיסנה שיכלו לשלוח את ילדיהם לבית ספר תיכון בעיר אחרת. למדו אז בגימנסיות מחוץ לדיסנה שבעה או שמונה תלמידים בלבד. רבים הנערים שקנאו במאו־שרים האלה. גם המבוגרים שאפו לדעת. יצר הלימוד היה טבוע בדמם של יהודי דיסנה. רק העבודה הקשה וחוסר מוסדות השכלה מנעו זאת מהם. הם הרבו לקרוא עתונים. ספר היה עובר מיד ליד. האינטליגנציה של דיסנה היתה נותנת לנערים ולמבוגרים מן המוכשרים ביותר שעורים חינם. לפעמים אף הרצו ברבים.

מוסדות הבידור לא היו רבים. מימי ילדותי אני זוכר את התזמורת, שארגן שמעון אשרי. הייתי בא לבית מלונו להאזין לה בשעת החזרות. בספורט לא עסקו. פעם בשלושה או ארבעה חדשים היה בא לדיסנה תיאטרון. קראו לו „די טרופע" — „הלהקה". הוא היה מציג הצגה אחת ויחידה. להצגה נוספת לא היה קהל. האדוקים לא הלכו להצגות. ההצגות היו ב„צ'יינה" — בית התה, שהעיריה בנתה בככר השוק. התפאורה היתה רכוש הצ'יינה וכללה יריעת בד עליה מצוירים שתי שורות עצים וחדר מקרטון, שניתן לפרקו לשלושה קירות ובהם שלוש דלתות ושני חלונות. שאר האבי־זרים, צרכי לבוש וכיוצא בזה, קבלו בבית מלון או לקחו בהשאלה בשכר בבית מסחר. ההצגות שהציגו היו „חסיה היתומה", „המכשפה", ועוד. דמי כניסה נעו בין עשר לחמשים קופיקות. מראה השחקנים עורר רחמים. תמיד היו רעבים למחצה. משחקם והתנהגות הקהל בשעת ההצגות תואר במדויק בספורי שלום עלי־כם. לעתים רחוקות היתה מתארגנת להקה מצעירי העיר ומציגה הצגות יותר מודרניות של שלום עליכם, פרץ ואחרים. ההכנסה מהצגות אלה היתה תמיד קודש למוסדות העזרה. לעיר היה מזדמן לפעמים גם מגיד שדרש בבית הכנסת. אף צעירים היו בין הבאים לשמוע, אך תמיד היתה הבעת ספקנות נסוכה על פניהם.

החיים בדיסנה היו אפורים, אפורים מאד. המוכשרים בבני הנוער שאפו, כאמור, לעבור לערים יותר גדולות לחפש שם את מזלם. כאשר היה מי מהם חוזר כעבור שנה או שנתים בחליפה מודרנית ובכובע יפה, הביטו בו הצעירים בהערצה ובקנאה. העיר התרוקנה דרך קבע מהאמיצים והמוכשרים בבניה.

למהפכה של שנת 1905 נגד שלטון הצאר היתה השפעה גדולה על צעירי דיסנה. נוסף לחרויות הכלליות, שלהן שאפו כל עמי רוסיה, התעוררה ביהודים התקוה הנשגבה כי בא הקץ לסבלם כיהודים. מפלגות התארגנו באופן חופשי. מבחוץ הגיעו מרצים ומארגנים והביאו חומר תעמולה רב. היה שיתוף פעולה מלא בין האינטלי־גנציה לפועלים. אספות ווכוחים היו עד בלי די. אני זוכר, שביום שבת אחד, כשבאתי לחופשה מלימודי, טיילתי עם הורי בגן הדורושקוביצ'י. לפתע נשמע שיר מהפכני ועל פנינו עברה תהלוכה של כמאה איש עם דגל אדום. באותם ימים היו תהלוכות רבות כאלה. באי כוחן של המפלגות אף התחילו לדרוש הטבות בתנאי העבודה של השכירים — הגדלת שכרם והגבלת שעות העבודה לשמונה שעות. הם לא פסחו אף על החיי־

טים והסנדלרים, שהרויחו בקושי את לחמם. גם לעוב־דות בחנותנו דרשו תנאים יותר טובים. כאשר לא נענו, זרקו לחנות פצצת סרחון. הדבר עזר. כל הפעו־לות הללו נעשו בגלוי. המשטרה לא התערבה זמן מה והמפלגות היו חופשיות לפעול כאות נפשן. כעבור זמן קצר התארגנה הקונטר־רבולוציה. הצבא והז׳נדרמריה דכאו את המהפכה באכזריות. גם צעירי דיסנה שלמו בעד רצונם להשתחרר מהכבלים שחנקו אותם. חלק מהפעי־לים ברחו. אחדים נשפטו ונשלחו לסיביר לעבודת פרך. אחרים נאסרו, הוכו ועונו בבית הסוהר של דיסנה. אחד אפילו יצא מדעתו ומת כעבור זמן קצר. משטרת דיסנה הצטדקה בכך, שהיה עליה להוכיח ל„נצ׳לסטבו" (הממשל), שהיא נאמנה לתפקידה. המפלגות המשיכו לפעול במחתרת. הם ארגנו ילדים בני עשר עד שתים עשרה, שחילקו ספרים וחוברות בין העמלים. הפעולה הזאת התנהלה בעיקר בבתי הכנסת. גם אחותי צילה השתתפה בפעולות הללו. מרצים היו באים לחוגים מצומ־צמים של פעילים ואלה הפיצו את דבריהם בין כל חברי המפלגה. אפשר לומר, שהמחתרת המשיכה לפעול בהיקף ניכר.

היחסים בין המשטרה ליהודים היו טובים למדי. במשטרת דיסנה היו ארבעה או המשה שוטרים ומחלקת ז׳נדרמריה עם שני קצינים. השוטרים היו באים לבתי היהודים לברכם בחגם ולקבל כוסית יי״ש. בעד כסף אפשר היה כמעט תמיד להסתדר עם המשטרה. היחסים בין היהודים לגויים היו טובים אף הם. אוכלוסית הגויים היתה מעורבת מרוסים, פולנים וליטאים. בימי הצאר לא היו הפולנים והליטאים מדוכאים כמו היהודים, שהו־כרחו לגור בתחום מוגדר. אבל גם הפולנים והליטאים סבלו מכל מיני הגבלות. לכן היה יחסם ליהודים לא רע, אף שהיו בהם אנטישמים. ההסתה הפראית של „המאה השחורה" (ארגון קיצוני ימני של רוסים) נגד היהודים אחרי המהפכה של שנת 1905 ועלילת הדם נגד ביילים, שאורגנה על ידה, הביאה שורה של פוגרומים על היהודים ברחבי רוסיה. גם יהודי דיסנה חיו אז במתיחות מתמדת. הם חששו שביום ראשון או חמישי בשבוע, כשיבואו האכרים בהמוניהם לשוק יערכו פוגרום. בעיר התארגנה הגנה עצמית אבל כוחה היה קטן. ליהודים נודע המועד בו התכוננו הגויים להתנפל עליהם. יום לפני ההתנפלות הלך דודי נתן דובקין לכומר הכנסיה הפרבוסלבית רפלוביץ׳ ודבר אתו על חובתו המוסרית ככהן דת למנוע את הפוגרום. ואמנם לא היה בדיסנה אף פעם פוגרום. לבנו הבכור של הכומר, שלמד בבית ספר תיכון של כוהני דת, היו ידידים בין האינטליגנציה היהודית הצעירה. אפשר שדבר זה השפיע על הכומר.

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. מצבם של יהודי דיסנה השתפר מאד. מחירי הסחורות עלו והיהודים ידעו לנצל את הקוניונקטורה. בהשפעת המה־פכה של שנת 1905 התחילו הצעירים ואף חלק מהוריהם להביט על החיים בעינים יותר חפשיות. מספר גדל והולך של נערים למדו בפרוגימנסיה ומספר לא קטן נסעו ללמוד בערים הגדולות. מצב רוחם של יהודי דיסנה היה שפיר. החזית היתה רחוקה והפרוטה מצויה. במהלומות שבאו על הרוסים בחזית ראו היהודים את נקמת אלוהים.

בשנת 1915, בעצומה של המלחמה, עמדתי לסיים את הגימנסיה. בעצת אבי נכשלתי במתכוון בבחינות הגמר כדי שלא ישלחוני לצבא. אותה שנה, כשבאתי הביתה לחופשת הקיץ, אספתי את תלמידי הכתות הגבוהות של הגימנסיות בדיסנה והחלטנו ליסד ספריה צבורית. בעיר היתה רק ספריה פרטית קטנה בבית מסחר לספרים של שפייר. כסף לקנית ספרים לא היה לנו. הוחלט איפוא לשלוח אותי לויטבסק, למר זליג ביילין ולבקש את עזרתו למפעל. ביילין היה איש עשיר ונדיב ולו קשרי משפחה בדיסנה (הוא היה דודו של ד״ר אהרון ביילין). נסעתי לויטבסק, נפגשתי עם ביילין בביתו וספרתי לו את מטרת בואי. במקום להענות לבקשתי שאל אותי מה עושים יהודי דיסנה לעזרת הפליטים היהודים. הממשלה הרוסית גזרה אז לגרש את כל היהודים מאזור החזית כיון שהאשימו אותם ברגול לטובת הגרמנים. כשלא ידעתי מה לענות, כעס מאד והזמינני לבוא אתו לתחנת הרכבת. בתחנה נתגלתה לעיני תמונה מחרידה. כל הפסים בתחנה היו תפוסים ברכבות מסע ארוכות ובהן אנשים ונשים, זקנים וטף. הם הוכנסו לקרונות מבלי שלקחו אתם כל צדה. פניהם הביעו פחד וחרדה צעקות נוראות בקעו מכל צד. היו שם חולים ונשים שעמדו ללדת וזקנים שנטו למות. לא הזכרתי עוד את מטרת בואי והבטחתי לביילין שמיד בשובי לדיסנה נתחיל בפעולה.

כשחזרתי הביתה התחלתי להתענין בפליטים שבעיר,

אך כאלה לא היו. רק מעטים ראו רכבות פליטים שעברו בתחנת הרכבת „בורקוביצ׳י". פליטים מעטים עברו באניות קטור על נהר הדוינה, בדרכם מדוינסק לפולוצק. את אלה האחרונים ראיתי ובקשתי את אבי לבוא לעזרת הפליטים, אותו ואת שאר חברי ועד הקהילה. הבטחתי כי הצעירים יבואו לעזרתו. כשעבר זמן מה ולא נעשה דבר למען הפליטים, קראתי לאספה את אלה ששלחו אותי לויטבסק ואחרי דברי ההסבר שלי החלטנו להחלץ לעזרת הפליטים שעשו דרכם באניות קיטור. זוגות זוגות יצאנו לאסוף כסף. קבלנו פעם קופיקה ופעם חמש קופיקות. סכומים גדולים לא נתנו. בעית הפליטים לא עוררה עוד תשומת לב. בכסף שאספנו קנינו צרכי אוכל. בכל יום בחמש לפנות בוקר היו שני חברים עולים על האניה העוברת ומחלקים מזון לפליטים נצרכים.

בהתקרב החזית התחילו פליטים להתישב בדיסנה. לאלה היינו מוצאים דירות, אוספים רהיטים ונותנים עזרה אחרת. לבסוף התעוררו גם אבות העיר. ביום שבת אחת עלה אבי על הבמה בבית הכנסת, נאם על ההכרח לעזור לפליטים ותרם למטרה זו מאה רובל. פעו־לה דומה נעשתה גם בשאר בתי הכנסת. בזמן קצר נאספו כחמשת אלפים רובל. מספר הפליטים הלך וגדל. ועד הקהילה יחד עם הצעירים שהתחילו בעבודה, המשיך בה בממדים גדולים עד סוף המלחמה. זכורה לי משפחת פליטים בשם ויצמן שהתישבה בדיסנה. לאחר זמן עלתה לארץ ישראל. האב ייסד בעכו בית־חרושת לגפרורים „נור" ובנו היה רופא ראשי בבית החולים הממשלתי בחיפה.

בסתיו של שנת 1915 נכבשה וילנה בידי הגרמנים. משרדי המחוז והמפקדה הצבאית עברו מוילנה לדיסנה. בקיץ 1916 אפשר היה לשמוע בלילות את רעמי התותחים. הגרמנים היו כמאה עשרים קילומטר מעירנו. הגברים נלקחו לחפור תעלות הגנה. כך התחילו תושבי דיסנה להתכונן לכבושה בידי הגרמנים.

באביב 1917, בעיצומה של המלחמה, התחוללה המהפכה ברוסיה. תהו ובהו השתרר בה. שהיתי אז בפטרוגרד. אחרי ההתנגשות הראשונה בנשק בממשלת קרנסקי החלטתי לעזוב את העיר ולנסוע הביתה. דיסנה כבר היתה כבושה בידי הגרמנים, אך כיון שהיתה הפוגה, עברתי את החזית בקלות והגעתי הביתה. למחרת בואי נפגשתי עם מנהלת בית הספר האידישאי. שמה היה, אם אינני טועה, גברת יעקבסון. היא התלוננה בפני, שועד הקהילה מסרב לקיים את בית הספר בגלל חוסר אמצעים ובית הספר נסגר. היא גם ספרה לי, שבגלל מצבם הרע של היהודים התחילו משפחות רבות לשלוח את ילדיהם לקבץ נדבות, דבר שיביא להרס נפשות הילדים. היא עצמה החליטה לעזוב את דיסנה והציעה לי לנסות ולהציל את הילדים מחרפת הקבצנות. כש־שאלתי בעצת אבי, ספר לי כי מצבם של יהודי דיסנה נעשה קשה מאד. מאז הכיבוש הגרמני שותקו המסחר והמלאכה. הגרמנים לקחו מן האכרים את תוצרתם ומה שנשאר להם, אסור למכור ללא רשיון. הקהילה מקבלת כפעם בפעם רשיון לקנות קמח. כתריאל יפה, או אבי, נסעו אז לאיזה כפר, קנו קמח וחילקו לתושבים נצרכים. אשר לילדים, אין בכוחו של ועד הקהילה להחזיק את בית הספר, כיון שקופת הועד ריקה. פניתי גם לרב מטעם, הרב פרידמן, שישפיע על חברי ועד הקהילה לטובת הילדים. אבל גם הוא סרב. לאחר התיעצות עם מכרים אספתי כחמשה עשר איש, רובם גומרי בית ספר תיכון, והסברתי להם את המצב הקשה של היל־דים וכי „צריך לקחת אותם מההורים", כפי שאמרה מורתם. יש לפתוח את בית הספר ולארגן לידו מטבח, כדי שהילדים יקבלו בכל יום ארוחה. התגובה היתה חיובית וחמה. רוב המשתתפים הביעו נכונות להתחיל בעבודה. כדי לאסוף כסף, הוחלט לערוך יום הגרלה. לשם זה יצאנו זוגות זוגות לאסוף חפצים בעיר. קנינו שעון מעורר ומיחם וביום ראשון בשבוע כשהאכרים באו העירה ערכנו הגרלה שהכניסה לנו אלפים רובל. במודעות שהדבקנו בעיר ספרנו שבית הספר נפתח מחדש וכי הילדים יכולים להמשיך בלימודיהם. עלי, כמנהל בית הספר, היה לדאוג לשלושה דברים, לבחור בחבר מורים, לארגן את המטבח ולהשיג מורה מדופלם שעקר תפקידו יהיה הדרכה של המורים המתנדבים. מורים מתנדבים היו סוניה אטינגן, סוניה דולגופו־לסקה, בתיה קודש, סוניה שולמן, גרישה דובקין, אני ואחרים. (אלכסנדר גופונג היה אז חולה בטיפוס). בית הספר היה בבנין של מטה סמושקוביץ׳, בקומה העליונה. בשבוע הראשון נרשמו כחמשים או ששים ילד. שלחתי מכתב למפקד הגרמני של העיר, בו פרטתי את צרכי האוכל הנחוצים למטבח בית הספר. והנה פלא. קבלנו כל מה שבקשנו ובכמויות גדולות, כי בקשנו עבור

מאה ילד. המטבח היה בבית קטן על יד נהר הדיסנקה. נהלה אותו אלמנה, שמצבה החמרי היה קשה. עזרו לידה אמהות אחדות. כלן עבדו בהתנדבות וקבלו בשכרן רק ארוחות למשפחותיהן. בעצת שמעון אשרי שלחתי מכתב למנהל בית הספר בפולוצק ובקשתיו, שימליץ על מורה מדופלם. כעבור זמן קצר בא המורה. הוא היה היחידי שעבד בשכר. השעורים התנהלו באידיש. היל־דים למדו חשבון, טבע, גיאוגרפיה ותולדות ישראל. ספרים היו בצמצום. בכל יום אחרי השעורים הלכו הילדים בשורות למטבח לארוחת צהרים. התהלוכה הזאת עשתה רושם רב בעיר. גם בואו של המורה לא עבר בלי תשומת לב. חברי ועד הקהילה והרב פרידמן הרגישו את עצמם שלא בנוח. התושבים האמידים התיחסו בתחילה למעשינו בחוסר אמון, כיון שקבלנו ילדים ללא בחינות וללא שכר לימוד וחבר המורים היה חסר הכשרה פדגוגית. הם לא שלחו את ילדיהם לבית הספר. כעבור חדשיים, כאשר בית הספר והמטבח פעלו דרך שגרה, החלטנו לבדוק את יחסה של האוכלוסיה. הודענו במודעות על קבלת ילדים נוספים, בבחינות ובש־כר לימוד. לבחינות באו כארבעים ילד. היה בזה ספוק רב לכל שבאו לעזרת הילדים באהבה ובמסירות.

ערכנו הגרלה נוספת ואספנו כאלף וחמש מאות רובל. בית הספר זכה להכרה מלאה מצד כל תושבי העיר. לקראת החגים קבלו הילדים חופש. המורה המדופלם, שנסע אז לביתו לוילנה לחגים, קבל מאתנו ארבע מאות רובל לקנות בהם ספרי לימוד. מבין התלמידים שלמדו בבית הספר אני מכיר בארץ את צבי מאירי מקבוץ בית השיטה.

בסתיו התעוררה מחדש הדאגה לגורל בית הספר. אני וחברים אחרים צריכים היינו לעזוב את דיסנה כדי להמשיך בלימודינו. חשובה מכך היתה השאלה, איך להשיג כסף. אי אפשר היה לקיים בית ספר רק מתוך תקוה, שהאכרים הגויים יקנו חמש פעמים בשנה כרטיסי הגרלה. כשבוע לפני נסיעתי הוזמנתי לבוא לישיבת ועד הקהילה. הישיבה התקיימה בביתו של פיליפ ניישטט. בישיבה השתתפו אשרי, דובקין, אבי, ניישטט והרב פרידמן. בסדר היום — בית הספר. בפנים נבוכות שבחו והללו את פעולתנו ושאלו בעצתי, איך לקיים את בית הספר לאחר שאסע. עניתי, שיסוד לכל־הוא הרצון לעשות זאת. כדוגמה יכולים לשמש הצעירים, שקבלו על עצמם לפתוח בית ספר ללא פרוטה. ועד הקהילה צריך בכל כוחו לעזור בכסף. לדאבוני לא שמ־עתי תשובה ברורה ועזבתי את הישיבה בלב כבד. הרגש־תי, שאבות העיר עיפים ונבוכים ואינם יודעים מה יהיה עליהם עצמם ומה ילד יום.

ידענו, שהגרמנים יסוגו. לא ידענו בידי מי נפול ואיזה משטר יקום בדיסנה. באספות דרשו הפולנים, שדיסנה תהיה פולנית והליטאים — ליטאית. אנחנו היהודים לא ידענו מה טוב לנו. צעירים שמחו ששלטון הצאר נפל ונתגלו אופקים חדשים. אבותיהם חששו משלטון הבולשביקים. הם ידעו, שעם בואם יתרופף יסוד חייהם. בהרגשת כאב עזבתי את דיסנה בתום הסתיו של שנת 1917. שוב לא ראיתיה. מאז לא ידעתי הרבה על דיסנה ועל יהודיה, אבל מה שידעתי — עורר בי ריגשה וקרב אותי לעמי.

בצער וביגון אני מבכה את השמדתה וחרבנה של עירי הקדושה ואת יהודיה הקדושים, ששרפו את עצמם כדי לא ליפול לידי הצורר הגרמני. יהי זכרם ברוך.

צבי לקח: מלחמת העולם הראשונה

בראשית אוגוסט 1914, הוכרז על גיוס כללי ודיסנה נתמלאה המון אדם רב. המגויסים מן המחוז כלו עברו בעיר והיא המתה ככרך גדול. חויה מיוחדת היתה הפרידה מן המגויסים ליד ה„פרום”, היא המעבו־רת שעל הדווינה. יהודים נפרדו שם מקרוביהם המגוי־סים, התחבקו ובכו. היו גם שהתעלפו. כנגדם נפרדו הגויים מבניהם בקרירות. יהודים חשו בסתר לבם שהם יוצאים למלחמה שאינה שלהם.

כשיצאו המגויסים, ירדה קדרות על העירה. בעלי מלאכה רבים נותרו באפס מעשה והרבה פרנסות פקעו. יום אחד, בשלהי הקיץ של שנת 1915 הופיעו בעיר ז'נדרמים ושוטרים והחלו לחטוף אנשים לעבודה בחפי־רות הגנה. חטפו יהודים בלבד. אנשים ברחו והתחבאו במרתפים ובעליות גג והיתה בהלה רבה. לפנות ערב חדלו לחטוף. החטופים רוכזו במקום אחד למיון. שוחררו החולים ונותני השוחד. כל חטוף יכול היה לשכור לו ממלא מקום במחיר של מאה רובל. למחרת הועברו החטופים לתחנת הרכבת בורקוביץ' לעבודה בחפירות. הם שהו שם שבוע ימים ושוחררו.

לא עברו ימים רבים וצבא הצאר הנסוג נעצר בדיס־נה. עיקרו של החיל תפס את חוות "קמינקה" מעבר לדווינה. שם גם שוכן המטה הכללי של הארמיה הרא־שונה. דיסנה מלאה חיילים. הפדיון בחנויות גדל ועל העיר באה גאות כלכלית שנמשכה עד למהפכה.

בראשית פברואר 1917 פרצה המהפכה. הייתי אז תלמיד החדר. מישהו בא והודיע, כי בצ'יינה — זה בית־הצבור שבככר השוק — מתקיימת אספת עם. רצנו שמה. מצאנו שם את רוב תושבי העיר, גדולים וקטנים. על הבמה ישבו ראשי השלטון. הגוברנטור, האיספרווניק, הנדזירטיל ודומיהם (מושל העיר, המזכיר, המפקח). להפתעת הקהל קם הגוברנטור, הסיר את חרבו והניחה על השלחן. אחריו עשו כן שאר כל אנשי השלטון. הצגה זו והנאומים שנשמעו השרו רוח של שמחה על הכל. מהות המהפכה הוסיפה והתבררה עוד, כשלאחר ימים נראו איבן השוטר וסיקה חברו עוסקים בהובלת זבל בראש חוצות. ירדו מגדולתם.

כבמטה קסם נעשו חיי הצבור בעיר ערים ביותר. נוסדו ארגונים רבים, אף ארגונים ציונים ורבו האספות והנשפים. לבטחון בעיר לא הספיקה המהפכה לדאוג והתושבים הוצרכו לצאת לשמירת לילה לפי התור, איש באזורו.

תשעה חדשים תססו חיי המהפכה בעיר והספיקו לטעת בלב הנוער שבה את החבה לציון ואת הרצון לעלות לארץ ישראל. סמוך לחג הפסח של שנת 1917 כבשו הגרמנים את העיר. אותה שנה היתה שנת בצורת קשה באזורנו. להוסיף על הרעה החרים הצבא הגרמני בכפרים את יבול השדה והבקר והעביר למולדתו. לאכרים לא היה לחם. אכלו לחם מקמח של זרעוני פשתן. בשל הרעב פשטו אף מחלות שונות.

בשלהי 1918 עזבו לפתע הגרמנים את דיסנה. הדבר בא כתוצאה מן המהפכה שפרצה בארצם. בשקט ובסדר התאספו ויצאו את העיר ולא נשאר מהם אלא תחנת החשמל שפעלה בשעות הערב עד לשעה אחת עשרה בלילה.

כיון שיצאו הגרמנים, באו הבולשביקים. הם הנ־היגו משטר אימים בעיר. הטילו מסים ואסרו רבים. לילה אחד אף הוציאו אנשים להורג. בין ההרוגים היו גם יהודים אח ואחות ממשפחת לזרוב, שגרו לא הרחק מהדווינה. רבים מן המובלים למוות הצליחו לברוח בדרך, כיון שהתלינים היו שכורים כלוט.

בסוף שנת 1919 הפכה שוב דיסנה לאזור של קרבות. צבאות פולניה המשוחררת קרבו ובאו מן המערב והבול־שביקים יצאו את העיר בהציתם אחריהם את שני הגש־רים שעל הנהרות. ימים אחדים היתה דיסנה ללא שלטון. בזזו אז את מחסני הקמח ותפוחי האדמה. בעיקר שלחו ידם בביזה הגויים. לבסוף הגיעו הפולנים והת־בצרו ליד הדווינה. דיסנה נמצאה בקו החזית. פגזי הרוסים מעבר לנהר התפוצצו בתוך העיר, הרסו בתים והיו גם נפגעים. אכרי הסביבה חדלו לבוא העירה לימי השוק עם תוצרתם ועל העיר באו ימים קשים ביותר.

באביב 1920 התחילה ההתקפה הרוסית הגדולה. החזית התרחקה והתושבים נשמו לרוחה. כל הקיץ נמ־שכה בעיר תנועת צבא רוסי והיתה זו תקופה של שמחה. חיילים נלהבים עברו בעיר בלוית תזמרות ונהגו לשאול אם עוד רחוקה הדרך לוארשה. גם חיי הכלכלה שופרו במדת מה. אלא שהגלגל חזר והתהפך. ליד וארשה נחלו הרוסים תבוסה ונסוגו מן האזור כלו. הפעם היתה נסיגת הרוסים שקטה. הם לא פוצצו אחריהם דבר. לעיר הגיעו הפולנים ושלטונם התבסס בה. לאט לאט התרגלו בני דיסנה לכך, שעיר המחוז היא גלובוקי. כן פותחו הקשרים עם וילנה.

באותם ימים נוסד "החלוץ", שעמד בקשר עם המרכז בוילנה, משם הגיעו הידיעות וההוראות לעליה ולהכשרה. כבר בשנת 1921 עלו לארץ האחים זמירין יהודה ושמואל, זלמן בלכמן ואחת ממשפחת סקיבין. עליתם עודדה את ההתארגנות לעליה נוספת.

באביב 1921 יצאו מספר חברים מהחלוץ להכשרה בסביבות פוסטב. היציאה להכשרה היתה אז דבר קשה.

ההורים התנגדו, כרגיל, שבניהם יעבדו עבודה פיזית והיה ביניהם מאבק קשה על כך. עידוד להכשרה היו מכתבי העולים הראשונים ותמונותיהם, בהן נראו עומ־דים על המשמר ורובים בידיהם.

באביב 1924 יצאה קבוצה מבני דיסנה להכשרה חקלאית בסביבת וילנה. אתם יצאתי גם אני. כשנה הייתי בהכשרה ובאביב 1925 עזבתי את פולניה בדרכי לארץ. ביום השביעי לחודש מאי הגעתי לחופי הארץ ובלב מלא חדוה ירדתי בחוף חיפה. אשרי שזכיתי לכך.

וועלוול בן ישראל הנגר (גריינימן) ז״ל: **זכרונות של בונדאי**

לבונד הצטרפתי בעודני צעיר לימים. הדבר היה בשנת 1903. בן חמש עשרה הייתי אז. באותן שנים צצו ארגונים מהפכנים בכל רחבי רוסיה, ליטא ופולין. היו ארגוני ס.ד. ו־ס. ר. של הרוסים, היה „הבונד" היהודי והיה פ.פ.ס. הפולני. כן היו ארגונים ציוניים שונים, כמו פועלי ציון, „סיימובצים", טריטוריאליסטים וכן הלאה. יותר מכל אלו המפלגות דיבר הבונד אל לב העמלים היהודים. דכוי היהודים בידי שלטונות הצאר החשוכים קומם את הנוער והקריאה „הלאה שלטון הצאר" בערה בלבותיהם.

הבונד חרט על דגלו את הסיסמה: בחירות כלליות הוגנות, סודיות וישירות. המונים הריעו לו בקול גדול „יחי ארגון העובדים היהודים ברוסיה, ליטא ופולין".

מפלגת הבונד בדיסנה היתה מחולקת לחוגים. ראש־החוג הראשון שלי היתה ביילה בתו של משה החייט, שגרה ברחוב החזירים. היא היתה אחות של אלתר רומר האופה. לאחר זמן לא רב, העבירוני לחוג מתקדם יותר. ראש החוג החדש היה משה׳קה בימבד מזדווינה. משה׳קה היה אז כובען, הוא עבד אצל לייבה הכובען, מול ה„צ׳יינה".

בשבת לאחר ה„קוגל" הייתי עובר את הדווינה במע־ברה לפעולות החוג. משה׳קה כבר המתין לנו שם. לחוג שלו השתייכו גם אחיו נח׳קה ואחותו לאה־דובה. אם איני טועה, השתיכה לחוג גם מירקה לוין היפה מזאד־ווינה. נהגנו ללכת ליער ובשבתנו על העשב היה משה׳קה קורא לפנינו בספרים שונים. לא היתה זאת ספרות כבדה אלא ראשית של הסבר על מעמד העובדים. כיון שהייתי בנו של מנצל, התלהבתי מן הרעיון להפיל את „שלטון החושך" שהיה שנוא על הכל.

כשנודע לאבי שנעשיתי חבר במפלגה מהפכנית, היה אומר לאמי בלעג: שרה׳קה, יושה בן ירחמיאל הסנדלר, וועלוול בן ישראל הנגר יורידו את ניקולאי מכסאו". עלינו הצעירים לא השפיע הרבה לעגם של ההורים. האמנו בכל לבנו שאנו לוחמים למען מטרה צודקת והנצחון יהיה לצדנו. כשם שאבי האמין באמונה שלמה שיבוא המשיח, כך האמנו אנחנו באמונה שלמה שהמהפכה בוא תבוא וניקולאי יורד מכסאו.

בשנים 1904—1905 נחלו חילות הצאר מפלה אחר מפלה במלחמה ביפאן. האוירה היתה רוויה רוח של מהפכה והתקוממת. כשהגיע האחד במאי, עברו נערים חברי ה„בונד הקטן" וציוו על החנונים לנעול את חנויותיהם. היו ביניהם ברוך׳קה הינדע׳ס, חיים הגבוה שנשא לאחר מכן את בתו של משה־יהודה הדייג, אחי שלמה ועוד נערים. החנונים צייתו ונעלו את חנויותיהם, כי לא היה זה בגדר סוד שנערי ה„בונד הקטן" מקבלים פקודות מן ה„בונד הגדול", שהיה ארגון מהפכני מכובד.

למחרת היום נעצרו כל הנערים ונשפטו לשלושים ימי מעצר. הושיבו אותם בבית הכלא שבסמוך לבתיהם של שמערל־זלמן יפה ומשה־חיים מכינזון, במקום בו נהגו הגויים לברוש את הפשתן.

כמובן שבעיר לא סמכו על המזון שסיפקה המשטרה לעצורים. ארגון הבונד קבע מבשלי מזון, איש ביומו. כן קבע מי יעביר את המזון המבושל לבית הסהר. הוראות אלה של הארגון קוימו במשמעת למופת. ימים

אחדים בישלה אמי, משום שבנה שלמה נמנה עם העצורים. אני נשאתי את האוכל אל בית הסוהר.

לא רק פועלים נטלו חלק בכלכלת העצורים. עשו זאת גם בני האינטליגנציה. מניה קלמנוביץ וזלאטקה לנדאו, שהיו אז העשירים בבני העיר, היו חברים מסורים וממושמעים בארגון ומלאו את כל שהוטל עליהם בקשר לכך.

קשה לתאר היום את רוח המהפכה שלבשה אז את בני הנוער בדיסנה. רובם נמנו עם חברי הבונד, אך היו גם חברים ב„אס־אר". אלה האחרונים האמינו, כי כדי לקדם את המהפכה, צריך לפעול בכפרים בין האכרים ולהקנות להם הכרה מעמדית ורבו בהם הנעצרים. עם חברי האס־אר נמנה גם שפסיל שפירא, אחיו של איצ'קה שפירא הקצב. גם הוא נעצר ונכלא בבית הסוהר שליד הדווינה, בשכנות לאבא בימבד וזלקה סלבודקין. בית הסוהר היה מוקף גדר גבוהה של כלונסאות־עץ מחודדים בקצותיהם. בכניסה עמדה סוכת שומרים צבועה בפסים שחורים ולבנים, ובה חייל שנשא רובה במצב הכן. בחצר עמד בית של עץ, שבחלונותיו סורגי ברזל. פעמים רבות בקרתי שם, משום שכמה מן העצורים היו נגרים שעבדו אצל אבי. היינו מעבירים להם לוחות עץ והם עשו בהם ארונות, כסאות, מזנונים וכיוצא בזה. פעמים רבות הבאתי להם טבק, מחורקה, ודגים מלוחים.

יום אחד נודע בעיר, כי בשבת בשעה שתים אחר הצהרים עומדים להוציא מבית הסוהר את שפסיל ואתו סטודנט בשם זשולנירוביץ, ולהעבירם לבורקוביץ ומשם לוילנא. היה יום חורף בהיר. השמש האירה את לבנת השלג והטילה ריגשה בלבבות הצעירים.

בדיוק בשעה שתים, כמצופה, הוציאו משער בית הסוהר את שפסיל, כשהוא כבול יד אל יד לזשולנירוביץ הסטודנט. זה האחרון לבש מדים שדמו למדיו של קצין. שפסיל חש עצמו גאה מאד. וכי קל זה בעיניכם שהוא, שפסיל הסנדלר, כבול יד ביד לסטודנט ושני חילים מלוים אותם מלפנים ומאחור. רבים מבני הנעורים קנאו בהם אותה שעה. כבוד שכזה. ספרו כי מאחורי העיר, מיד לאחר שעברו את הנהר; עלו בעגלת חורף רתומה לשני סוסים שהביאתם לבורקוביץ.

אותם ימים נחשבים בעיני עד היום כיפים בימי חיי.

רבים מן המהפכנים מאותם ימים הרי־אידיאלים, אבדו בקרב הימים את אמונתם בהם. כשפגשתי את שפסיל והעליתי את זכר הימים ההם, אמר כי הוא כבר שכח אותם מכל וכל.

כך ארע גם למשה בימבד, שהיה בשעתו ראש חוג במפלגת הבונד. בשנת 1926 כשבאנו אני, אחותי ויל־דיה לבקר את הורינו בדיסנה, התלונן לפני משה'קה בימבד על אחי שלמה שבא עליו בטרוניה על שהוא עובר לפני התיבה בשבתות בבית־הכנסת.

„לשמרל־זלמן יפה אני כשר", טען לפני „ולשלמה אחיך לא".

דברתי על כך עם שלמה, אך הוא טען בתוקף כי בית כנסת אינו תיאטרון. העובר לפני התיבה חייב להיות יהודי שומר שבת ומצוות ומשה'קה אינו כזה.

כשבקרה שימקה לב מזאדווינה בישראל, מצאה שמ־שה'קה בימבד, הבונדאי לשעבר מהלך בכפה לראשו כיהודי בן מאה־שערים לכל דבר. אלו ראהו אחי בכך היה בודאי מכה על חטא.

וועלוול בן ישראל הנגר (גריינימן) ז"ל: **זכרונות פון א בונדעווער**

משה'קע בימבאד

גאַנץ יונג אין מיינע יארן, אין 1903, א אינגל פון 15 יאר, האב איך זיך אנגעשלאסן אָן דער פּאַרטיי פון „בונד". מיט דעם רעוואלוציאנערן אויפקום פון פארשיידענע פּאַרטייען איבער גאנץ רוסלאנד, ליטא און פוילן, די רוסישע ס.ד., ס.ר., דער יידישער בונד. די פוילישע פּ.פּ.ס. און די פארשיידענע ציוניסטישע אָרגאניזאציעס — פּ.צ. סיימאָוועס, טעריטאָריאַליסטן א.א.וו.

מער פון אַט די אַלע פּאַרטייען האָט דער „בונד“ אַפּעלירט צו די יידישע אַרבעטער מאַסן. די אונטער־דריקונג פון דער פינצטערער זעלבסט הערשנדער צאַ־רישער מאַכט צו די יידן. האָט דער יוגנט רעוואָלטירט. און דער אויפרוף אַראָפּצוּוואַרפן די צאַרישע מאַכט. האָט געברענט אין די יונגע יידישע הערצער.

דער „בונד“ האָט אויך זיין פאַן אַרויסגעשטעלט די פאָדערונג: אַלגעמיינע, גלייכע, געהיימע, דירעקטע וואַל רעכט. האָט מען געזונגען „בקול רם“ ס׳לעבט אין רוסלאַנד, ליטא און פּוילן דער יידישער אַרבעטער בונד.

די פּאַרטיי פון בונד אין דיסנע איז געווען צוטיילט אין „קרוזשקי“ (קרייזלעך). יעדער קרוזשאָק האָט גע־האַט אַ פאַרשטייער. מיין ערשטע פאַרשטייערין איז געווען ביילקע משה דעם שניידערס, וועלכע האָט געוווינט אויף דער שווינסקער גאַס (שפּעטער קאָסאַ־טאַוווסקאַיאַ). זי איז געווען די שוועסטער פון אלתר רוימער דער בעקער. ס׳האָט ניט גענומען לאַנג און מען האָט מיר טראַנספערירט אין אַ העכערן קרוזשאָק. דער פאַרשטייער מיינער איז געווען משה׳הע בימבאַד פון זאַדווינאַ. משה׳קע איז דאַמאָלסט געווען אַ קיר־זשנער. ער האָט געאַרבעט ביי לייבע דעם קירזשנער. אויפן מאַרק אנטקעגן דער טשאַינע.

שבת נאָכן קוגל פלעג איך אַריבערפאָרן אויף זאַדווינאַ מיט דעם פּאַראָם, ווו משה׳קע האָט שוין אויף אונז געוואַרט. אין זיין קרוזשאָק, האָט אויך באַלאַנגט זיין ברודער נאַרקע און זיין שוועסטער לאה־דאָבע. מיר פלעגן אַוועקגיין אין וואַלד, און צוזעצן זיך אויפן גראָז. און משה׳קע פלעגט פאַר אונז פאָרלייענען פון פאַרשיידענע ביכלעך. קיין צו שווערע ליטעראַטור איז דאָס ניט געווען. דאָס איז געווען דער אָנפאַנג פון אויפקלערן דעם אַרבע־טער. צו מיר ווי אַ זון פון אַ עקספּלאָאַטאַטאָר האָט אַפּעלירט די אידייע אַלס אַ גאַנצע — אַראָפּצוּוואַרפן די עקזיסטירנדיקע פינצטערע מאַכט, וואָס איז געווען פאַרהאַסט ביי אַלעמען.

מיין טאַטע, ווען ער האָט זיך דערוווּסט, אַז איך בין געוואָרן אַ שטאָטשניק (אַ מיטגליד פון אַ רעוואָ־לוציאָנערער אָרגאַניזאַציע), פלעגט מיר מיט אַ געלעכ־טער זאָגן: שרה׳קע יאָשע־ראַכמיעל דעם שוסטערס מיט וועלוול ישראל דעם סטאָליערס וועלן אַראָפּוואַרפן ניקאָלאַיען. אונז יונגוואַרג האָט דער געלעכטער פון די עלטערע ווייניק וואָס געקימערט, וויל מיר זיינען געווען פעסט איבערצייגט, אַז מיר קעמפן פאַר אַ גערעכטע זאַך און מיר וועלן געווינען. אָבער אַזוי ווי מיין טאַטע האָט ערלעך געגלויבט, אַז משיח וועט קומען, אַזוי האָבן מיר ערלעך געגלויבט, אַז די רע־וואָלוציע וועט קומען און ניקאָלאַי וועט אַרונטער. די רעוואָלוציע איז געקומען. משיח איז ניט געקומען אין מיין טאַטנס צייטן, און גיי ווייס, אויב ער וועט קומען אין מיינע טעג.

אין 1928, ווען מיין שוועסטער, אירע קינדער און איך, זיינען געקומען אין דיסנע זען זיך מיט אונזערע עלטערן, האָט זיך פאַר מיר משה׳קע בימבאַד בע־קלאָגט, הלמאַי מיין ברודער שלמה קריטיקירט אים, ווען ער דאַוונט שבת פאַרן עמוד. שמערל זלמן יפה איז צופרידן, אָבער ניט שלמה. איך האָב וועגן דעם גערעדט מיט מיין ברודער שלמה. און ער האָט צו מיר געזאָגט: אַ שול איז ניט קיין טעאַטער, אַ חזן ביים עמוד דאַרף זיין אַ ייד אַ שומר שבת, אַ פרומער ייד. משה׳קע איז דאָס ניט.

ווען שימקע לאָוו פון זאַדווינאַ איז געקומען פון ישראל, האָט זי מיר דערציילט, אַז דער אַמאָליקער משה׳קע בימבאַד דער בונדיסט, גייט ניט בגלוי ראש און טראָגט אַ יאַרמולקע ווי אַ מאה־שערים ייד. ווען מיין ברודער שלמה וואָלט דאָס געזען, וואָלט ער זיך געדאַרפט שלאָגן „על חטא“. ווייזט אויס, אַז די נייגונג צו רעליגיע איז שוין ביי אים גאַנץ לאַנג, נאָך פון דער צייט, ווען ער האָט אונטער דער פּוילישער הערשאַפט גענומען טאָן זיינע גרויסע ביזנעס, האָט ער גענומען פילן, אַז אין דעם איז „אצבע־אלוקים“ און ווי זאָגן מיר אין אונזערע תפילות „ונשלמה פרים שפתינו“.

איך האָף, אַז משה בימבאַד וועט נאָך צוגעבן פון יענער צייט.

אויב איך מאַך ניט קיין טעות, האָט די שיינע מירקע לעווין פון זאַדווינאַ אויך באַלאַנגט אין משה׳־קעס קרוזשאָק.

זלמן נתיב (בלכמן): **דיסנה ויהודיה**

עירה יפה היתה דיסנה. יפה להפליא. יושבת היתה על מים רבים ועטורה גנים מטופחים. יערות עצי אורן ולבנה התמשכו ממנה לכל העברים. הפרנסה היתה מצויה ויהודי העיר לבם פנוי להנאה.

חן המקום על יושביו. מה המקום נאה, אף יהודיו נאים. קודש וחול שמשו בה בערבוביה. טרוד אדם בעסקיו ומגיע זמן תפילה, מיד מפסיק מסחרו ואץ להצטרף ל„ברכו" ו„קדושה". בין מנחה למעריב הוא מתפנה להקשיב לדרשתו של מגיד או לשעור בחומש או במשניות. בשעת הדחק הוא נפנה לפנת חנותו לתפילה בלחש. אכרים גויים שרואים אותו בכך פושטים כובעיהם ומצטלבים ביראת שמים.

בתי תפילה ובתי מדרש מצויים היו בכל קרן זוית ובהם תלמודי תורה וישיבות, אומרי תהלים ולומדי משניות, לומדי חומש ורש"י ומעיינים בזוהר. הכל עסקו בתורה, במצוות ובמעשים טובים. מעשים טובים שלהם היו צדקה לעניים וגמילות חסדים, הכנסת כלה ובקור חולים, מתן בסתר וישוב ארץ ישראל. הכל נתבעו ונתנו, הנדיב הרבה והציקן המעיט. מגידים ומשולחים היו באים להרביץ תורה, בדבריהם הטיפו מוסר ופיהם הפיק מרגליות. הם הלהיבו את הצבור והעלו אותו למדרגה עליונה של אמונה באלהי ישראל ובמשיח צדקנו. האמונה בביאת המשיח במהרה בימינו הפיחה רוח טובה ותקוות טובות.

חסידים נהגו להתאסף מידי שבת בבית הכנסת הליובאביצ'י. משולחים היו מגיעים ומשמיעים בין מנחה למעריב דברי חסידות ושומעיהם נתקבצו מכל בתי הכנסיות.

בימי חג ומועד וביחוד בימים הנוראים היתה העיר עוטה רוח של קדושה וטהרה. המלאכה והמסחר שבתו ובבתי התפילה סלסלו חזנים בקולותיהם ושירתם הילכה בכל העיר כלה והרטיטה את הלבבות.

מאורע שחשיבותו מרובה, היה דבר הכנסת ספר תורה לבית הכנסת. כל אנשי העיר, איש ואשה, זקנים וצעירים, נטלו חלק בשמחה ובמצוה הגדולה שזכו בה. התהלוכה עברה בחוצות העיר, כשהכל רוקדים ומכרכרים בחדוה. השמחה אף גרפה עמה מבני העיר הגויים שהצטרפו לחוגגים.

כך חיו יהודים דור אחר דור, עד שבאו הפורענויות. תחילה מלחמת העולם הראשונה והמהפכה של פברואר. לאחר מכן מהפכת אוקטובר. וכל זה כאין וכאפס כנגד המשחית האחרון ימח שמו וזכרו לעולמי עד. זה אשמדאי החריב את העיר היפה והשמיד את כל יהודיה.

יזכרם אלהים לטובה עם שאר צדיקי עולם ויקום דמם השפוך.

ת נ צ ב" ה.

יהודה זמיר: **חסידות וחסידים**

כמבעד לדוק הערפל של זכרונות משחר ילדותי קמות לנגד עיני תמונות של ערבי השבת בבית סבי ר' זלמן השוחט ז"ל. ישוב בראש השולחן, כשקמצוץ טבק הרחה בין אצבעותיו ועיניו עצומות למחצה הטיף את אמריו. בישיבתו ניכר שמבטו מופנה פנימה והוא דולה דבריו מעמקות המחשבה. קהל החסידים, מי בישיבה ומי בעמידה, מקשיב בדריכות לדרשתו השבועית מספר ה„תניא" או מפרשת השבוע. השם הכולל לדרשות אלה היה „חסידות".

התמונות מתבהרות והולכות בזכרוני, כשהן מגיעות

לשנים שלאחר מות סבי, אבי־אמי ז״ל, והמנהיגות עו־ברת לידי אבי מורי ר׳ מנחם מנדל ז״ל. בידו גם החזקה לכהונת שו״ב ומוהל בדיסנה והסביבה.

כמה שנים אחרי מות סבי ז״ל היינו נקראים „נכדיו של זלמן השוחט״. הדבר נמשך עד שאבא כבש לו את שמו בזכות עצמו ומנהיגותו נתבססה. מבלי לפגוע בכבוד אבי הנני מודה, כי הרבה עזר לו בשנים הרא־שונות שם קודמו והבית, שחסידים היו רגילים בו ואשר בניגוד לביתם הפרטי, הגשמי, המלא דאגות פרנסה וצער גידול בנים, היה להם ביתם הרוחני.

דמויות המבקרים עומדות לנגד עיני בבהירות, אף שרק שמות אחדים מהם אני זוכר. אני זוכר את מיכאל ביילין חמור־הסבר, את יהודה המלמד קצר הראי, את שמריהו זלמן יפה ואת כתריאל יפה. את ישראל גריי־נימן הנגר ואת לייבקה ברכ׳הס. את רפאל המלמד ואת גצל השמש. כולם מאזינים בקשב רב לקלוט דברי אלהים חיים. כל שלמדנותו פחותה היתה, כן גדלה דריכותו במאמץ לחדור לרעיונות הנעלים.

בשעת הדרשה שררה התפשטות הגשמיות מוחלטת ובטול היש במלוא מובנו של המושג, ככל שתורת החסי־דות גורסת. איני זוכר שאי פעם בשעת לגימה חסידית או בחג כלשהו יתנה מי מן החסידים את דאגותיו הפר־טיות או יבקש עזרה. לכך היו שמורים זמנים אחרים. שיחה וכוחים בשאלות כלל ישראל מקומם היה בבית הכנסת לפני התפילה ואחריה. התיעצות עם אבא בענ־ינים שבין אדם לחברו, בין איש לאשתו או בעניני עסק נעשו באופן פרטי על כוס תה.

ימי חג ומועד, כגון שמחת תורה, שמחת בית השו־אבה, י״ט בכסלו — הוא יום שחרורו של הרבי ר׳ שני־אור זלמן מלאדי מכלא הצאר בפטרבורג, וסתם סעודה של מצוה, נחוגו על כוסית של משקה. ואף שכמויות המשקה ומיני תרגימא המתלווים אליו היו בלתי מבוט־לים, לא נתקבל הרושם שהמסובים עוסקים בזלילה לשמה. כל זה לא בא אלא לתת לגוף הטרדן את חלקו, שלא יפריע לה לנשמה להתעלות לספירות העליונות, לפשוט את לבוש החולין ולדבוק בכל רמ״ח האברים בבורא עולם, שאין אתר פנוי ממנו וכבודו מלא עולם והברואים נושאי צלמו שמחים להודות ולהלל לשמו הקדוש. מגדיל לעשות עם ישראל שהנחיל לו תורת חיים, תורת אמת וצדק. ההרגשה היתה, שאם עם ישראל בכללו הוא העם הנבחר, כי אז אנו החסידים הננו אבן היסוד, שושבינים ראשונים בקבלת עול תורה ומצוות מתוך שמחת־אין־קץ. כאן מקור ההתלהבות והרקודים עד כדי שכחה עצמית בכל אותם מועדי השמחה שהז־כרתי. ניצוץ כלשהו מאותה שמחה ודמיון מה אליה ראיתי ברקודי החלוצים בשנות העשרים והשלושים, ששמחו בבנין הארץ. המושג „התלהבות חסידית״ פרושו התלהבות ללא שמץ של מלאכותיות ושמחה הנובעת מעמקי הנפש, שהיא חלק ממהות יוצרה בורא עולם. מכאן חדוות ההתיחדות עם הבורא ומכאן גם הסלידה מהתנשאות אדם על חברו.

בשעת לגימה לא נבדל עני מעשיר ופרנס מאיש השורה. לפי מיטב זכרוני היה גם לבוש כולם אחד ומאותו אריג. יד על כתף וסובב המעגל. ברוך אלהינו שבראנו לכבודו... וטהר לבנו לעבדך באמת... רק במקרה דורכות רגלינו על האדמה הגשמית. הנפש כבר המריאה אל על, אל הספירות העליונות בסוד בורא עולם. האדם מורכב מאלמנטים שונים הרחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב. הגוף, שהוא סמל הגשמיות והנשמה, שהיא חלק אלוה ממעל. אף על פי כן כל זמן שהם מאוחדים קיימת הרמוניה ביניהם. מכאן גם מאבק התמיד בין החומר לרוח, היצר הטוב והיצר הרע. דרי־שות הגוף מזה ושאיפות הנשמה מזה.

החסידות הציבה לעצמה כמטרה את שמירת צלם אלהים שבאדם מתוך ביטול היש, את אהבת הבורא וברואיו מתוך חדוות חיים ואת שלילת החיטוט והעצ־בות, כי משני אלה השטן ניזון. מי יתן וגם אנו נוכל לדלות ממעינות אלה בשנים של חוסר מעוף וכמיהה לנעלה ולנשגב.

„דער עיקר איז: דעם השם יתברך דארף מען דינען מיט שמחה, מיט פריילעכקייט און מונטערקייט און נישט חלילה אויס טרויער און נויט. טרויער ברענגט אַ מענטשן צו זינד. טרויער איז געגליכן צו עבודה זרה און אַ חסיד דארף עס אויסמיידן מיט אלע כוחות. און כאָטש שמחה קוועלט פון די טיפּעניש ן פון נפש איז גאָר קיין עוולה נישט, כדי אַרויסצוטרייבן דעם טרויער, צו באַנוצן זיך מיט אויסערלעכע מיטלען, אבי פריילעך זיין. און דעריבער איז אַזוי חשוב דער ווייַן וואס דערפרייט די הערצער. יין ישמח לבב אנוש. האבן טאַקע געטרייע חסידים ליב אַ ביסל משקה, וואס ברענגט מיט זיך א ניגון, אַ „שבת אחים גם יחד" — פארברענגען צוזאמען און, פארשטייט זיך, אויך דברי תורה. דאָס טרינקען אַ גלעזעלע בראָנפן שבת און יום־טוב איז נישט אַ סתם טרינקען. דאס איז אַ מצווה".

דער קהל הערט זיך צו מיט דבקות און יעדער איינער פארשטייט וואס ער הערט, אויף זיין אופן. אָבער אז טרינקען איז אַ מצווה, פאַרשטייט זיכער יעדער חסיד. און וועלכער דיסנער חסיד איז נישט גרייט צו טאָן אַ מצווה?

ר' מענדל דער שוחט האט געענדיקט און קיינער וואַגט נישט צו שטערן די שטילקייט און אָנהובן רעדן אויס דרך־ארץ פאר ר' מענדלען און „דברי תורה".

פלוצלונג הויבט אן אלי הירשל בנימין־ברוך'ס זינגען דעם אלטן רבינס ניגון. שטיל, געלאסן און אפילו א ביסל טרויעריק פון אנהויב, ווערט דער ניגון וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער, ביז ער נעמט אַרום אַלע מיטזיצער און ווערט פארוואַנדלט אין אַ כוואַליע פון התלהבות און עקסטאזע. די אויגן פארמאכט, די בערד צושויבערט, די שטערנס פארקנייטשט, צוגעקנאקט מיט די פינגער צום טאקט, צוגייען אַלע פון דבקות און זיסקייט.

„אַי־אַי־אָי" — דאס זיינען די ווערטער פון ניגון. „אַי" — שרייט אויס א חסיד מיט אַ קרעכץ — אלץ איז בלאָטע און פלעכט זיך מיט זיין „אַי" אַריין אין רבינס ניגון צוזאמען מיט אַלע „אַיעך"... ביזן „ביטול היש". און אַט הויבט אָן דער ניגון אויסגיין. דער טאַקט ווערט לאַנגזאַמער, די שטימען שטילער און געלאסענער, אַזוי ווי א טיכל, וואס שטראָמט לאנגזאם, נאך דעם ווי ער איז אַריבער אַ וואַסער־פאַל. איינציקווייז פאלן אָפּ די זינגער, ביז אלי בלייבט איבער אַליין.

חיה־מוסיע, דעם שוחטס פרוי, ווייס שוין פון דערפאַרונג, אַז ס'איז צייט צו דערלאנגען צום טיש און הויבט אָן צוזאמען מיט אירע זין ברענגען „כיבוד". כיבוד איז אויך פריער געווען אויפן טיש: קיכלעך, וואס צוגייען אין מויל און אנדערע געבעק, איבער וועלכע מ'דארף נאר מאכן מזונות און מ'דארף זיך נישט וואַשן. איצט ברענגט מען צום טיש געהאקטע הערינג, געהאקטע לעבער, געפילטע קישקע. שבת איז מען נאך מכבד מיט אַ קארטאפל־קוגל, אדער מיט אַ לאָקשן־טייגעכץ, וועלכע פלעגן „וויינענדיק" מיט הינערשע שמאַלץ־טראָפּנס דערפרייען די הערצער פון די הונגעריקע חסידים. און דאס אַלץ אַלס פארבייסן צו דאָס „גלעזעלע" בראָנפן.

י"ט כסלו, דער טאג אין וועלכן דער אלטער רבי האט זיך באַפרייט פון תפיסה, פלעגט מען זיך נוהג זיין פארבייסן דעם „לחיים" מיט לאטקעס. און כדי דערווייטערן אייך פון אַ טעות, מוז איך אייך דאָ אויפקלערן דעם אונטערשייד צווישן היינטיקע לאַטקעס און דיסנער לאטקעס. אמתע לאטקעס מאַכט מען פון קאַרטאָפל, געפּרעגלט איז געגדזענע, אדער הינערשע שמאלץ. נאך דעם ווי מען ענדיקט זיי פּרעגלען, לייגט מען זיי אויף אין אַ „שטאָרליע" און צווישן די שיכטן טוט מען אַריין „גריבענעס", מ'דעקט עס צו און מען שטעלט אריין אין אויוון ס'זאָל זיך „טוּשן". ווער קען געפינען ווערטער, כדי אויסצודריקן דעם טעם פון די גאָלד־ברוינע, מחיה־נפשות'דיקע לאַטקעס?

ווי אַזוי קען מען נישט מקבל פנים זיין די לאטקעס מיט אַ לחיים? דער עולם עסט, קוויקט זיך און הערט נישט אויף צו באַרימען דער באלעבאסטעס בריהשקייט אין קאָכן און באַקן. און אט הערט מען

משה־זלמן דעם מלמדס שטימע, דער אלטער איבערגעגעבענער ליובאוויטשער חסיד:

„און וואס איז מכוח א ביסל משקה?״

אַלע זיינען מסכים, אַז מ׳מוז מאכן לחיים, נאר וואס קאָן מען טאָן? מ׳האט שוין אוויסליידיקט אלע פלעשלעך בראָנפן. באלד הויבט מען אן מאַכן אַ „סקלאדקע״. יעדער איינער באַטייליקט זיך מיט אַ געוויסער סומע געלט. אבער משה־זלמן זעט, אַז פון דער „קאמפאניע״ וועט קיין בראָנפן נישט זיין און פלינק, ווי א קאַץ, שפרינגט ער אויף אויפן טיש מיט אַן עק פון א הערינג, וואס איז געבליבן אויפן טיש, אין האנט און רופט אויס: „מ׳פארקויפט אַן עק פון א הערינג און א שאָלעכץ פון א קארטאפל. ווער ס׳וועט מערער באַצאלן — צו אים וועט דאס געהערן!!״

ווי משה־זלמן איז נאר אַרויף אויפן טיש, האָבן באַלד אלע אנגעהויבן ראטעווען טעלער, גלעזער, לעפל, גאָפל, עסנווארג, כדי דער בייכיקער, שווערער ייד זאל עס נישט צוברעכן און צוטרעטן. אים אַליין אָרט עס גאנץ ווייניק. דעם שוחט׳ס משפחה האַלט אין איין ראַטעווען און משה־זלמן, גאַנץ גלייכגילטיק צו די כלים, פאַרקויפט מיט גרויס התלהבות און מיט הצלחה זיינע סחורה.

פאָרקויפט אַלע הערינג־עקן און קאַרטאָפל־שאלעכץ ברענגט מען באלד משקה און די גוטע שטימונג שטייגט.

און אַז ס׳איז גוט אויפן האַרצן און די נשמה איז פול מיט דבקות פאַרציט לייבקע ברכה׳ס זיין ניגון. קענען קען ער זינגען אַ סך ניגונים, אַזוי ווי אלע חסידים, נאר דעם ניגון קען ער אליין נאר זינגען. אַ ניגון, וואס שטאַמט, ווי ס׳ווייזט אויס, פון יענע ערשטע חסידים פון אוקראַינע. אַ טרויעריקע, סענטימענטאָלע, אוקראַינישע מעלאדיע, מיט אוקראַינישע ווערטער, וועלכע דערציילן וועגן אַן אַלטן קאָזאַק, וואס שווימט איינזאַם אין אַ שיפל אויפן דניעפּר און איז פאַרלאָזן אויף גאטס בערא̇ט...

„עך, טי קאזאטשאק, טשומאטשאק ביעדענקי, א. א. וו. עך, עלנטער קאזאק, עלנטער טשומאק, זינגט ער די גויישע ווערטער מיט אַן עכט יידישן אַקצענט.

געענדיקט זינגען ווענדעט ער זיך צו הירשל בנימין־ברוך׳ס, וועלכער זיצט נעבן אים: „ווילסטו, וועל איך דיר איבערצייגן, אַז איך בין דער וויכטיקסטער ייד אויף דער וועלט״.

הירשל בנימין־ברוך׳ס, אַ קלוגער ייד און אַ לץ פאָרשטייט נישט כלומרשט:

„ווי אַזוי?״

„גאַנץ פשוט — ענטפערט לייבקע ברכה׳ס — ס׳איז באַוווסט, אז די יידן זיינען דאָס אוסדערוויילטע פאלק אויף דער וועלט, אתה בחרתנו. צום גרויסן באדויערן האט זיך דאס פאלק צוטיילט אויף חסידים און מתנגדים. די מתנגדים זיינען דאך קיין מענטשן נישט, בלייבן נאר די חסידים. די אלע חסידים פון די פארשיידענע הויפן זיינען בלאטע אין פארגלייך מיט אונז, די ליובאוויטשער. און צווישן אונז גערעדט, מיר ווייסן דאך, אַז אַלע אנזערע חסידים זיינען, במחילה, בהמות. בלייבן מירביידע: דו און איך. נו און דיר קענען דאך אַלע...

משה־זלמן נעמט אן לייבקע ברכה׳ס, שלעפּט אים אָרויף אויפן טיש און זיי הויבן אָן טאנצן. אַלע חסידים באַגלייטן זיי צופּאטשנדיק מיט די הענט און דער „וטהר לבנו לעבדך באמת והנחילנו... שטראָמט פול מיט רוחניות און צויבער.

יהודה זמיר: א חסידישער וועזן

זכרונות פון דער קינדהייט. ווי דורך א פארנעפּלטן שלייער מאָלן זיך פאר מיינע אויגן בילדער פון ערב שבת אין מיין זיידעס הויז, ר׳ זלמן דער שוחט ז״ל. אט זיצט ער ביים טיש אויבן אָן מיט אַ שמעק טאבאק צווישן די פינגער; די אויגן האלב־פאַרמאכט — ער חזרט חסידות. זיין בליק איז געווענדעט צו זיך און ער שעפּט

זיינע רייד פון די טיפעניש פון זיין געדאנק. די חסידים ארום, ווער זיצנדיק, ווער שטייענדיק, געשפאנט, שלינגען מיט דאָרשט זיין דרשה.

די בילדער אין מיינע זכרונות גייען און ווערן קלאָרער, ווען איך דערמאָן מיך די שפעטערע יארן, נאכן טויט פון מיין זיידן, מיין מאמעס פאטער ז״ל. די הנהגה איז דאן אריבער צו מיין פאטער ר׳ מענדל־לייב דער שוחט ז״ל, וועלכער האט אויך גערירשנט די חזקה אלס שטאט־שוחט און מוהל אין דיסנע און אומגעגנט.

נאכן זיידנס טויט האט מען אונדז גערופן „זלמן דעם שוחטס אייניקלעך״. ס׳האט געדויערט אזוי לאנג ביז מיין פאטער האט זיך דערוואָרבן זיין ארט אין שטעטל אין זיין אייגענעם זכות. כ׳מוז מודה זיין, אז אין דעם האט פיל געהאלפן מיין זיידעס נאמען און זיין הויז, ווו חסידים פלעגן זיך צונויפזאמלען, כדי צו פארגעסן די פרנסה דאגות און טעגלעכע צרות, פארטיפנדיק זיך אין א ביסל רוחניות.

אט שטייען פאר מיינע אויגן קלארע געשטאלטן: דער שטרענגער מיכאל ביילין, דער קורצזיכטיקער יהודה דער מלמד, שמערל זלמן יפה און כתריאל יפה, ישראל גריינימאן דער סטאליער און לייבקע ברכה׳ס, פאליע דער מלמד און געצל דער שמש. אלע הערן זיך איין מיט גרויס אויפמערקזאמקייט צו די הייליקע רייד. וואס קלענער דער תלמיד־חכם — אלץ שטארקער די געשפאנטקייט, כדי צו פארשטיין בעסער די געהויבענע געדאנקען.

א פולשטענדיקע באפרייאונג פון גשמיות האט געהערשט אין דער צייט פון דער דרשה, אזוי ווי חסידים זענען זיך נוהג, איך געדענק נישט, אז בעת א חסידישן „לחיים״ זאל זיך אימיצער באקלאגן אויף זיינע פריוואטע דאגות, אדער ער זאל זיך ווענדן נאך הילף. אויף דעם זענען געווען אנדערע אומשטענדן. שמועסן, וויכוחים וועגן קהלשע פראבלעמען — אויף דעם איז געווען די שול פארן און נאכן דאווענען. עצות פרעגן ביי מיין פאטער און ענינים צווישן „ער און זי״ אדער צווישן שותפים — וועגן דעם פלעגט מען שמועסן פריוואט ביי א גלאז טיי.

שמחת תורה, שמחת בית השואבה, י״ט כסלו און סתם א סעודת מצוה פלעגט מען פראווען ביי א גלעזל משקה. און כאטש בראנפן און פארבייסן איז געווען פון „א פולער האנט״ האט זיך קיין מאל נישט געשאפן דער איינדרוק, אז מענטשן זענען געקומען זיך אנשיכורן. א מענטש דארף געבן דעם גוף, וואס פאדערט זייניקע, כדי ער זאל נישט שטערן דערהויבן די נשמה אין די אויבערשטע ספערן, אויסטאָן זיך פון וואָכעדיקייט און באהעפטן זיך מיט אלע רמ״ח אברים מיטן רבונו של עולם. דאס פאלק ישראל איז זיין אויסדערוויילט פאלק און מיר זיינע חסידים זענען דער גרונטשטיין, הויפט מחותנים, וואס טראגן אויף זיך דעם יאָך פון תורה און מצוות, און אלץ מיט שמחה. און וואס איז דער וווּנדער, אז יידן פלעגן אָן זיך פארגעסן פון גרויס התלהבות. א פונק פון יענער שמחה האבן מיר געטראָפן דא אין לאנד ביי די חלוצים אין די צוואנציקער און דרייסיקער יארן.

ביי א גלעזל משקה איז נישט געווען קיין אונטערשייד צווישן רייך און אָרעם. ס׳דאכט זיך מיר, אז אלעמענס בגדים זענען געווען פון זעלבן שטאָף. א האנט פארלייגט איוף אַ פלייצע און פארויס אין קרייז: „ברוך אלהינו שבראנו לכבודו״, „וטהר לבנו לעבדך באמת...״ נאר צופעליק טרעטן די פיס אויף דער גשמיותדיקער ערד. דער גייסט איז שוין העט ווייט אויבן אין די הימלען. א מענטש באשטייט פון פארשיידענע עלעמענטן, ווייטע איינע פון די אנדערע. דער גוף, דאס איז דער סימבאל פון וואָכעדיקייט און גשמיות און די נשמה — דאס איז א חלק פון גאָט. דאך עקזיסטירט צווישן זיי הארמאניע, כל זמן זיי זענען צוזאמען. און דעריבער דער אייביקער געראנגל צווישן מאטעריע און גייסט, צווישן יצר טוב און יצר הרע, די פאדערונגען פון קערפער פון איין זייט און פון דער נשמה פון דער צווייטער זייט. דעם אויבערשטן דארף מען ליב האבן מיט פרייד, ווייל פון אומעט שפייזט זיך דער שטן.

הלואי וואלטן מיר געקענט שעפן פון די קוואלן אין צייטן פון זוכעניש נאָך אינהאלט און געהויבענע געדאנקען.

ראשית דרכי לארץ ישראל באקראי עשיתיה. לאחר שקמתי ממחלת טיפוס הבהרות נסעתי להבראה לוול־קובה, שנמצאה במרחק של כעשרה קילומטר מדיסנה. נתגלגלו הדברים ולא שבתי עוד לבית אבי, אלא המ־שכתי בדרכי לארץ ישראל. בה בוולקובה היתה לי גם ראשית הכשרה לעבודה בארץ. בוולקובה גרו אז שלוש משפחות יהודיות. כתמורה בעד ההארחה לימדתי את בניהם תורה ובשעות הפנאי יצאתי אתם לעבודת השדה. יותר משלמדו הם תורה מפי, למדתי אני את מלאכתם.

הימים היו ימי שלהי מלחמת העולם הראשונה. הגר־מנים נסוגו והבולשביקים תפסו את מקומם, אך ממערב התקדמו ובאו הפולנים. ממערב גם הגיעתנו השמועה על הצהרת בלפור, שעוררה את הלבבות. הבולשביקים טענו, כי ה„אנטנטה" — מדינות הברית אנגליה וצרפת, הולכות יד ביד עם הפולנים כנגד המשטר הסוביטי. כיון שכך, צפינו לבואם כלגואלים. אמור אמרנו, כי הנה תיפתח הדרך לציון.

באחד מימי יוני, בעודי בוולקובה, ראינו מרחוק דליקה גדולה בדיסנה עד שהאדימו השמים מעליה. התברר, כי הצבא האדום הנסוג שרף את גשר העץ על הדווינה ועוד כמה בתים בעיר. עוד אני נותן דעתי לחזור הביתה, בא שמואל אחי וסיפר את שקרה. הוא חשש להשאר בדיסנה, כי היו שמועות שהצבא האדום יחזור ויטול עמו את כל הצעירים שנשארו בעיר. את אלה שהיו מגויסים ולא הצטרפו לצבא הנסוג יוציאו להורג. לא היה טעם להמתין והחלטנו ללכת מערבה ללושקי, לקראת צבאות בנות הברית המתקדמים כדי להתרחק מדיסנה, שהיתה מוקד של קרבות. לא הרחקנו ללכת, עד שנעצרנו בידי משמר פולני. הם עצרו אותנו וכבדונו במכות. למזלנו נזדמן למקום בנו של בעל אחוזה פולני שגר בקרבת מקום. הוא הכיר אותי היטב ובהמלצתו שחררו אותנו. המשכנו בדרכנו, אך במבואות לושקי נעצרנו שוב והוטלנו למאסר. במאסר ישבו עוד בחור יהודי מפליסה ואסירים גויים — עריקים מהצבא האדום, או כאלה שהלשינו עליהם שהיה להם קשר עם הבולשביקים. הדבר היה ביום ששי בשבוע. כשנודע בלושקי שיש יהודים בין האסירים, שלחו לנו מאכלי שבת שהספיקו גם לחברינו למאסר, הגויים.

בחקירה התברר, שהאשימו אותנו בריגול. שמואל אחי גם היה חשוד ששירת בצבא האדום. אנו הכחשנו את ההאשמות מכל וכל. הסברנו, שכציונים קבלנו את הצהרת בלפור כקריאה לנסוע לארץ ישראל והרי אנו מתרחקים מן הצבא האדום שלא יגיסונו לשורותיו. אלא שטענותינו לא הועילו. יחד עם יתר האסירים שלחונו בלווי של משמר מזויין לוילנה.

את רוב הדרך עברנו ברגל והמשמר היה מתחלף בכל תחנה ותחנה. רק במולודצני הכניסו אותנו לקרונות משא. כשעשינו דרכנו ברגל, היו האכרים בכפרים שע־ברנו בהם נותנים לנו לחם ופירות ולפעמים אף חלב. היינו שלושה יהודים בתוך כשלושים גויים. הגויים הפרישו אף לנו מן המזון שקבלו מן האכרים, לפי שכשעברנו בעיירות ישראל העניקו לנו אלה צרכי מזון ביד נדיבה. ברכבת המשא נסענו יומיים ולא קבלנו בה לא מזון ולא מים. עיקר הסכנה לנו כיהודים היתה כשהלכנו ברגל. חיילי המשמר התחלפו, כאמור, בכל תחנה ותחנה והיינו נתונים בידם לשבט או לחסד.

פעם, כשעברנו ביער, החליטו אנשי המשמר לחסל את שלושת היהודים. הם הוציאו אותנו מן השורות, הע־מידונו ליד העצים ועמדו לירות בנו להנאתם. נתרחש לנו נס, שכרגיל אין הוא מתרחש אלא בספורי אגדה. ברגע, בו עמדו הללו לירות בנו, הופיע משמר של פרשים. הקצין הרוכב גער במפקד המשמר שלנו על המעשה שעמד לעשות.

„למה לך לסבול בגלל שלושה יהודונים", אמר לו. „הנח להם שיוצאו להורג בוילנה כמרגלים. אל תשכח שעדיין לא נחקרו ויש בפיהם סודות שיהיו לנו לתוע־לת. יחיו איפוא עוד ימים אחדים".

בסוף רשם קצין הרוכבים את שמו של מפקד המש־מר והתרה בו, שאם ייתפס למעשה שטות ולא ימסרנו בריאים ושלמים למשמר הבא, יתן את הדין. אני בטוח, שאותו קצין לא התכוון אלא להציל את חיינו.

חלק אחרון של הדרך שעשינו ברגלינו היינו נתו־נים להשגחתם של חיילים רוכבים. אלה נהגו להשאר

מאחור ואחר כך, בהדהירם את הסוסים, היו מורידים לנו את הכובעים בחרבותיהם השלופות. כך נהגו בנו, עד שהגענו לרכבת. באחת התחנות עלו לרכבת גם חיילים פולנים. היו בהם שהחליפו אתנו צרכי מזון בחפצים ובחלקי לבוש, אך רובם נטלו מאתנו בכוח מי נעלים ומי מעיל, כל שמצא חן בעיניהם. הגענו לוילנה יחפים וערומים, רעבים וצמאים וכואבים מן המכות שקבלנו.

בוילנה נקלענו שוב למסכת של חקירות וענויים. גם העבידונו קשה בהעמסת נשק ותחמושת ברכבות היוצ־אות לחזית. בוילנה גר קרוב שלנו, אשר איטיגין, אחי אמנו. לא ידענו את כתבתו, אך זכרנו שהוא עבד פעם אצל הפירמה זלקינד ובדפוס רום והחלטנו לנסות להת־קשר אתו. היינו אסורים בבית הג'נדרמריה ברחוב ראשי. כשהשומרים לא השגיחו, היינו משליכים מבעד לחלון פתקאות, בהן בקשנו שיודיעו לדודנו היכן אנו נמצאים. ימים אחדים לא השגיח איש בפתקאות וכמעט שאמרנו נואש, עד שיום אחד ראינו מבין הסורגים יהודי קרב ובא, בעל מלאכה לפי מראהו. צעקנו לעברו באידיש. הוא התבונן סביב, התכופף במהירות, נטל את הפתק ונעלם. כעבור שעתיים נקראנו למפקדה. חשבנו, אך חקירה נוספת היא זו. לשמחתנו הרבה ראינו שם את הדוד והדודה. לא הורשינו לגשת. ברמזים הס־ברנו את מצבנו והם אף רמזו לנו שמצבנו אינו מזהיר, כיון שאנו חשודים בריגול. הם הביאו לנו צרכי אוכל ולבוש והבטיחו לעשות כל האפשר.

ואמנם השתחררנו. דודי היה אז המזכיר הראשי של קהלת וילנה ובעזרת הד"ר ויגודסקי וד"ר שבד ובער־בותם שוחררנו בתנאי, שנתיצב בכל יום בז'נדרמריה, נגור בבית הדוד ולא נצא מן העיר. מצבנו זה לא ארך. פקידי הממשל הפולני לא הצטיינו בנקיון כפים ולאחר זמן קצר היו בידנו תעודות, שהננו ילידי וילנה מבטן ומלידה, וכי תעודותינו נשרפו בארכיונים ששרפו הרו־סים בנסיגתם. בעזרת הדוד והדודה השגנו עבודה, שכרנו חדר והתחלנו לבקר במועדון צעירי ציון והח־לוץ. דברנו בינינו עברית ובזה רכשנו את לב כל באי המועדון.

כשהתארגנה קבוצת העולים הראשונה, היה מובן מאליו שאנו צריכים להכלל בה, הן משם הסבל שסבלנו עד שהגענו לוילנה והן משום שנראה רצוי שנעזוב את פולניה. בעיקר נכללנו באותה קבוצה, משום שלא היו ההורים לידינו שיעכבו את עלייתנו. בתחילת יוני 1920 יצאנו מוילנה עשרים בחורים ושמונה בחורות. היינו כולנו כבני שמונה־עשרה או עשרים, שגודלנו על מיטב המסורת היהודית. בדרכנו שהינו שבועיים בוארשה, שבועיים בוינה, שבוע בטריאסט ומשם דרך פורט־סעיד ויפו הגענו לבית החלוץ בעג'מי שביפו.

לאחר שבוע של מנוחה וטיולים בתל־אביב ובכרמי שרונה (שכונת מונטיפיורי כיום) נשלחנו לעבודות סי־קול ולעקירת סדריות בגליל התחתון בסביבות מגדל, משם להכשרת קרקע בהר כנרת, מהר כנרת לעבודה בכביש עפולה, מכביש עפולה לכביש חיפה, מכביש חיפה לבנין מחנה צבא בריטי ליד ג'נין, מג'נין לכביש טבריה, מכביש טבריה לבנין הבתים הראשונים באחו־זת־בית (עתה קרית שמואל), מאחוזת בית לקבוצת כנרת — בה נאחזנו ובה יושבים עד היום רוב חברי הקבוצה.

זלמן נתיב (בלכמן) : **הציונות בדיסנה**

עד לשנת 1917, שנת המהפכה ברוסיה, לא ידעה עירנו ציונות מאורגנת מהי. עיקרה של הכמיהה לציון באה לכלל בטוי בתפילת „ותחזינה עינינו בשובך לציון", שנאמרה בדבקות רבה שלוש פעמים ביום. בחג ומועד הוסיפו על כך את התפילה „וקרב פזורינו מבין הגויים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ והביאנו לציון

עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם". מריחה של ארץ ישראל לא התבשמו, אלא בבשמים שהגיעו משם.

בערב יום הכפורים העמידו בבית הכנסת בין שאר קערות גם קערה לישוב ארץ־ישראל. המכובדים ובעלי יכולת הטילו תרומתם גם לקערה זו.

צפה צפו בני העיר בכליון עינים לבואו של משיח, אך כיון שהתמהמה עסקו בינתים בפרקמטיה למען החיות את הבנים והבנות, שגדלו לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

שחרורם של בני העם הרוסי מכבלי משטרו של הצאר הביא עמו גם את שחרורם של ההמונים היהודים והתחילה תסיסה להתארגנות במפלגות. הרבה מפלגות צצו אז ברחוב היהודי. היתה מפלגת הבונד, שדגלה באוטונומיה תרבותית, היתה מפלגת ס.ס., שהיתה בעד אוטונומיה טריטוריאלית. והיו גם בולשביקים, שסיסמתם היתה הקריאה לפועלי כל הארצות להתאחד. בצד המפלגות הללו צצה גם תנועה ציונית. ראשיתה ב„פרחי ציון" שעל חבריה נמנו התוססים מבין הנוער הלומד. לאחר מכן נוסדה מפלגת „צעירי ציון" מבני האינטליגנציה.

באחד מימי המהפכה הראשונים יצאו כל המפלגות המהפכניות בתהלוכה מאורגנת, כשהם נושאים את דגליהם האדומים. בתוך התהלוכה התנוסס גם הדגל הכחול־לבן. אחדים ממנהיגי הבונד ניסו להרחיק את הדגל ה„בורגני", אולם בחורינו האמיצים הגנו על דגלם והראו להם את נחת זרועם. מאז לא העזו עוד להתאנות אל הדגל.

המקום לפעילות ציונית היה בית הכנסת. שמחה סברדלוב ואלכסנדר קוטלר היו סטודנטים. הראשון לבש את מדי הפוליטכניקום בעלי כתפיות הנחושת והשני את מדי הפקולטה לרפואה שבפטרוגרד (עתה לנינגרד) בעלי הכתפיות המכסיפות. הם באו במדיהם לנאום בבית הכנסת הגדול על הציונות. בית הכנסת היה מלא מפה לפה. אך כשהגיע המועד, לא הניחום הבונדאים להתחיל. הם תבעו במפגיע שיסירו את הכתפיות ממדיהם, בטענה שהללו מזכירים להם את מדיהם של קציני הצאר לשעבר, הבורגנים. המהומה שקמה מתוך כך בבית הכנסת היתה רבה ושני הנואמים נאלצו להסיר את הכתפיות.

פעם אחרת בעת אזכרה לד"ר בנימין הרצל ז"ל, סרבו הגבאים להכניס את תמונתו לבית הכנסת, משום שהוא מצולם בה בגלוי ראש. רצתי חיש מהר הביתה, הבאתי את הכפה של אבא והדבקתיה לראשו של ד"ר הרצל. בכפה לראשו הורשה ד"ר הרצל להכנס והאזכרה נתקיימה. בתום האזכרה צעדה תהלוכה אחר תמונתו ברחוב הראשי עד למועדון הציוני שהיה בבית פייגין.

הקפות של שמחת־תורה כללו גם „הקפה ציונית". שרנו שירי ציון ורקדנו מסביב לבמה כל אותו הלילה, כשספרי תורה בידינו. בהקפה שתפנו את כל הנוער.

ארגון „פרחי ציון" קיים שעורים לעברית. המורה מאיר מנדל והגננת צביה קובלנץ נהלו את השעורים ברמה גבוהה.

הרעיון הציוני פשט לאטו בכל שכבות הצבור. בכל החתונות והשמחות היינו מתרימים את החוגגים לקרן־הקימת לישראל ולאחר מכן גם לקרן החלוץ.

באותם ימים לא נטו שכבות העמלים להצטרף לתנועתנו, כי חשבוה לאוטופיה. מפלגת השמאל הוציאה עלינו דבה, שאנו תנועה בורגנית שלא באה אלא להטות את העמלים מדרך המהפכה. אנו לא נרתענו. כפעם בפעם ערכנו ערבי הרצאות בבית־העם העירוני (הצ׳יינה). כן הצגנו הצגות תיאטרון משל שלום־עליכם, גולדפדן וגורדון. הבמאי הראשי היה אברהם כץ (הספר). בלהקות החובבים נתקבצו ממיטב הנוער ללא הבדל השקפה ומעמד. להצגות בא קהל רב וראינו בכך אהדה לתנועתנו.

היו שתי להקות תיאטרון, של מבוגרים ושל צעירים. שתיהן עבדו בשתוף פעולה. החזרות נתקיימו בבתים פרטיים ונמשכו עד לשעות הלילה המאוחרות.

הפעילות הארגונית והתרבותית של תנועתנו נמשכה גם בימי מלחמת העולם הראשונה ואף בימי הכבוש הגרמני. היא נתחזקה בהיכבש האזור בידי צבא ז׳ולקובסקי וכניסתם של הפולנים. יש לציין בצער, כי אף שהיו אז אפשרויות לעליה ארצה, לא נצלון אלא מעטים בלבד. רעיון ההגשמה היה עוד זר ורק בודדים עזי נפש העזו להיתפס לו.

בני דיסנה שעלו ארצה ראשונים היו שמואל ויהודה זמירין, שעלו עם קבוצת וילנה. שנה לאחר מכן, כששבתי הביתה מאוכזב מן המהפכה הרוסית, עליתי גם אני, ככל שאר בחורי ישראל שפנו לבנות מולדת חדשה,

עברתי אף אני בגניבה את גבולות רוסיה, פולניה ורו־מניה בדרכי לארץ.

לעולם לא אשכח את הנזיפה שנזף בי באותם ימים השוחט סמירין.

„את שני בני שלחת למדבר השמם", אמר לי „ובע־צמך נשארת בבית".

לא יכולתי להשאר עוד בביתי. שמתי פעמי לארץ היעודה, משאת נפשי כל הימים.

דוד הלמן ז"ל: **זכרונות תלמיד מימי הצאר**

נולדתי בדיסנה בשנת 1893. עד היותי בן ארבע עשרה למדתי ב„חדרים", של ר' יוסף מלר, חיים בלה ור' אפרים טגר. עברית למדתי אצל חיים ויטנברג, כן למדתי שנתיים בבית הספר היהודי (יבריסקויה אוצ'י־לישצ'ה), ששכן בבנין גדול ליד הגן הצבורי ושימש גם מקום מגורים למורים. בבית ספר זה למדו עד הצהרים נערים ואחר הצהרים נערות. לימדו בו אך ורק רוסית. המורים היו ביירק וגוטמן, שהיו מורים מוסמכים מבית המדרש למורים בוילנה. בימי ששי לימדו שירים רו־סים וכן את ההימנון „אל מלך נצור".

בחג המולד היו הנערים והנערות באים לבית הספר בבגדי חג. בהפסקה היה אחד התלמידים נדרש לקרוא פרק תהלים ברוסית. פעמים רבות בא לחגיגה המפקח ניצ'איב מוילנה, שהיה ממונה על כל בתי הספר מסוג זה. כמו המורים, בא גם הוא לבוש מדי שרד מהודרים, שכללו פראק בעל כפתורי זהב.

עוד למדתי בבית הספר העממי. ילדים בני שש התקבלו בו לכתה ב' ללא בחינות. למדו בו כל ילדי דיסנה והסביבה, לפי שהוא היה בית הספר הממשלתי האחד שהיה בנמצא. שכר הלימוד היה גבוה וההורים עמלו קשה כדי לעמוד בתשלום. לאבי היו חמשה ילדים והוא התקשה לשלם עבורי שכר לימוד. כיון שהלימוד בבית ספר זה היה ראש מאוויי, עזרתי לאבי בימי ראשון בשבוע במספרה ובערבי השבוע האחרים עבדתי אצל פרידמן, שהיה רב מטעם. עסקתי אצלו בניהול חשבו־נות, רישום חתונות, לידות ומקרי מוות וקבלתי בשכרי שני רובלים לחודש.

בשבתות נהגו שלא לכתוב בבית הספר. כשהחלו מנשבות רוחות חדשות, נתבעו התלמידים לכתוב גם בשבת. יום אחד נקראו כל התלמידים היהודים אל הלוח בזה אחר זה, אך כולם הודיעו על סרובם לכתוב ונרשמו להם הערות על המעשה. מיד לאחר אותה שבת נוסד ועד הורים, שהיו בו מר מינץ ודובקין גיסו, שבנו למד יחד אתי. הועד נפגש עם המנהל מר צברטביץ, שהיה אדם נכבד, הוא ביטל את הגזרה. יברך זכרם של שני העסקנים הללו שמנעו את גרושנו מבית הספר.

כשגמרתי את בית הספר, עזבתי את בית הורי וללא אמצעים כל שהם עברתי ליקטרינוסלב ואודיסה, שם השגתי דיפלומה שאיפשרה לי לנסוע להמשך למודי לפטרבורג. בהגיעי לפטרבורג קבלתי צו לצאת את העיר תוך 24 שעות, אך הצלחתי בעזרת השם להתגבר על הגזירה ולקבל רשות שהיה. עזר לי בכך מר גופונג, דוצנט במוסד לנוירולוגיה בנו של עו"ד מרדכי גופונג ז"ל, שהיה מורי וטרח להרחיב את השכלתי.

ממעשי בדיסנה ברצוני להזכיר את היותי חבר ב־חברת „בקור חולים". יחד עם שמש בית הכנסת של גצל הלכתי לאסוף תרומות כסף לשם כך. נעים לי גם לזכור, שהייתי יושב ראש של „צעירי ציון" בדיסנה והיה לי הכבוד לחתום בשמם של הארגונים בדיסנה על מברק הברכה ששלחנו ללונדון במתן הצהרת בלפור. בשנת 1921, כשהתכוננתי לעלות לארץ ישראל, שמשתי יושב ראש מחלקת התרבות של „החלוץ" בדיסנה.

ברגשי כבוד הנני מזכיר את אשתי הניה, שהיתה מורה לעברית בגימנסיה הרוסית ובמרץ בלתי רגיל טרחה להחדיר בנוער שבדיסנה את רעיון התחיה הל־אומית. דירתנו היתה כמועדון, מלאה תמיד ילדים ואבו־תיהם זכרונם לברכה. היו לנו עתונים והיה זה להם מעין מרכז של תרבות. אשתי שמשה בתפקידה כמורה משעה

תשע בבוקר עד שעה מאוחרת בלילה וגילמה בחייה את רוח התחיה.

יבורך השם, שבזכות עבודתנו יצאו ילדים יקרים ואבותיהם את הגלות מבעוד מועד ונצלו.

אני עצמי עבדתי בבית המרקחת של ניישטט ולאחר מכן כעוזר לרוקח במחלקת הרוקחות של הקהלה היהו־דית. כשעבדתי בבית המרקחת של ניישטט, שמשתי גם כמורה לזמרה בבית הספר היהודי. שרתי עם הילדים שירים רבים וביניהם בעיקר את השיר הבא:

בואו ילדים
בא האביב
זכים השמים
אורה מסביב
צפרים לעוף יגביהו
ילדים שירים ישירו
שמחה בעולם־יה
שאו אף אתם קולכם ושירו
קפצו גבוה, רקדו הריעו
אורה בעולם־יה

דוד הלמן ז״ל: ערינערונגן פון א שילער אין די צייטן פון צאר

כ׳בין געבוירן אין דיסנע אין יאר 1893. דארט זיך געהאדעוועט און דערצויגן געווארן. ביז 14 יאר גע־לערנט אין חדרים: ביי ר׳ יוסף מלוער, חיים בעשע און ר׳ אפרים תגר. געלערנט העברעאיש ביי חיים וויטנ־בערג; און אין „יעווריייסקאיא אוטשילישטשע" 2 יאר געלערנט רוסיש. די לערער זענען דארט געווען: ברך און גוטמאן, 2 קוואליפיצירטע לערער פון ווילנער לערער־אינסטיטוט. יעדן פרייטיק פלעגט מען אונז לער־נען זינגען רוסישע לידער און דעם צארישן הימן, באגלייט מיט א קאנצערטינע. אין טאוול־טאג פלעגן אלע ייִנגלעך און מוידלעך קומען יום־טובדיק געקליידט. מ׳פלעגט זינגען און צווישן איין ליד און צווייטן, פלעגט א שילער דעקלאמירן א קאפיטל תהלים, איבערגעזעצט אין רוסיש. טייל מאל פלעגט קומען דער אינספעקטאר ניעטשאיעוו פון ווילנע, כדי זיך באטייליקן אין אונ־דזערע „פייערונגען". אזוי ווי די לערער איז ער געווען געקליידעט אין א פאראדנעם פראק מיט גאלדענע קנעפּ, דער אוניפארם פן די צארישע צייטן.

די שולע איז געווען אין סאוויטשעס הויז: א גרוי־סע הילצערנע געביידע, ארומגערינגלט מיט א גרויסן פלאץ. דארט האבן געוווינט די לערער. דאס הויז האט זיך געפונען נעבן בולוואר ביים שלאס, וווּ די דיסיענקע גיסט זיך אריין אין דער דווינע, אנטקעגן פּאפּלאווסקיס אינזל, נישט ווייט פון דער רוסישער צערקווע, נאך דעם איספראווניקס קאנצעלאריע. איך דערמאן מיך, ווי ווייט עס איז געווען, אז מיין באבע רחל ע״ה פלעגט ווינטער־צייט דינגען א שליטן פאר צוויי קאפּיקעס און שיקן מיך אין שולע...

דאן האט מען רעכט געהאט אריינצוטרעטן אין דער זעקס־יאריקער שטאט־שולע אין צווייטן קלאס אן עק־זאמינעס. שבת האבן יידן אין שולע נישט געשריבן. נאר ווען ס׳האבן אנגעהויבן צו בלאזן נייע „דעמאקרא־טישע" ווינטן אין רוסלאנד, געדענק איך, אין מיין לעצטן לערן־יאר, האט מען אונז יידן אנגעהויבן צווינגען אויף א לעקציע פון פיזיק צו שרייבן אויפן ברעט. מען האט אויסגערופן אלע יידישע שילער און אלע זענען צוגעגאנגען צום ברעט און דעמאנסטראטיוו זיך אפּגע־זאגט צו שרייבן. מען האט געוואלט באקומען אן איינס. אויסנווייניק, דעריבער האט יעדער באקומען אן איינס. דער פארוואלטער פון שולע איז דאן געווען אן אויסגע־צייכנטער מאראלישער מענטש, א הויכער, א שיינער קריסט, מיט שיינע בלויע אויגן, מיט א בלאנדער, שיי־נער בארד — אינספעקטאר צוויטארעוויטש.

באלד האט זיך ארגאניזירט אן עלטערן־קאמיטעט, וואס איז באשטאנען פון הער מינץ און זיין שוואָגער דאָבקין (זיין זון האט מיט מיר צוזאמען געלערנט). און

נאך א שמועס מיטן אינספעקטאר האט מען מבטל גע־מאכט די גזירה.

די דערציונג אין אונדזערע דיסנער חסידישע היי־מען האט אונדז געגעבן דעם שטאלץ נישט מחלל שבת זיין.

אין דער שולע האבן געלערנט אלע קינדער פון דיסנער אומגעגנט, ווייל דאס איז געווען די איינציקע רעגירונגס־שולע. טראץ דעם, וואס דער שכר־לימוד איז געווען הויך, האבן די עלטערן באצאלט דאס לעצטע נאר די קינדער זאלן לערנען.

מיין פאטער, א פריזירער, האט געהאט פינף קינ־דער, און האט נישט געהאט קיין מעגלעכקייט צו צאלן פאר מיר שכר לימוד. מיין טרוים איז געווען לערנען אין דער רעגירונגס שולע. כדי מיין טרוים צו פאר־ווירקלעכן, פלעג איך העלפן יעדן זונטיק מיין פאטער אין פריזירעריי. אין די אוונטן פלעג איך העלפן דעם „קאזיאנעם ראבינער״, פרידמאן, פירן די ביכער, רע־גיסטרירן חתונות, געבורטן און טויט־פאלן. דערפאר פלעג איך באקומען צוויי רובל א חודש און דערמיט באצאלט אין שולע.

נאכן ענדיקן די שולע, בין איך אוועקגעפארן קיין יעקאטערינאסלאוו, דערנאך קיין אדעס, ווו איך האב זיך דערוואָרבן א פאַך־דיפּלאָם און אַריבער קיין פּעטערא־גראַד. כ׳האב געוואלט דארט באקומען ווינערעכט, כדי צו שטודירן אלס דיפלאמירטער פאכמאן. אנקומענדיק אהין האב איך גלייך באקומען א באפעל צו פארלאזן די שטאט אין משך פון 24 שעה. דער נאטשאלניק איז געווען דער באוווסטער דראטשעווסקי. דאך איז מיר געלונגען מיט גאטס הילף צו ענדערן דעם באפעל און באקומען רעכט דארט צו פארבלייבן, א דאנק דעם

הער האפונג, זון פון אדוואאט מרדכי האפונג, וועל־כער איז דארט געווען דאצענט פון נעווראלאגישן אינס־טיטוט און האט מיר צוגעגרייט צו די עקזאמינעס. כ׳בין אריינגעטראטן אין צארישן לערער־אינסטיטוט.

צוריק קומענדיק קיין דיסנע בין איך געווען אקטיוו אין ביקור חולים, געווען פארזיצער פון „צעירי ציון״ אין דיסנע. כ׳בין געווען איינער פון די, וועלכע האבן אונטערגעשריבן די באגריסונגס־טעלעגראמע קיין לאנ־דאן בעת דער באלפור־דעקלאראציע. געארבעט אין דער דיסנער יידישער קהלה אונטער דער לייטונג פון ר׳ שמריהו־זלמן יפה.

מיט רעספעקט וויל איך דערמאנען מיין פרוי העניע, וועלכע איז געווען א לערערין פון העברעיש אין דער רוסישער גימנאזיע אין אנהויב פון פוילישן רעזשים. זי האט ארגאניזירט א קינדער־גארטן און געפלאנצט ביים יונגן דור דעם ארץ־ישראלדיקן, חלוצישן געדאנק מיט גרויס מסירת נפש.

איך געדענק, ווען כ׳האב געארבעט ביי נווישטאטן אין אפטייק אלס געהילף אפטייקער, פלעג איך זיך באפרייען צוויי שעה א וואך, כדי צו לערנען אין דער יידישער פאלקס־שול געזאנג. איך דערמאן מיך איבער־הויפט דאס פאלגנדע ליד:

קינדער קומט. דער פרילינג רופט,
קלאר דער הימל, פריש די לופט.
די פייגעלעך זיי פליען,
די קינדערלעך זיי זינגען.
פריילעך איז גאטס וועלט.
העלפט זשע, קינדערלעך, זינגען,
פליען הויך און שפרינגען,
ליכטיק איז גאטס־וועלט!

שלמה מינץ: שלום עליכם בעגלתו של דיסנאי

חיים העגלון היה מוביל בעגלתו אנשים מדיסנה לתחנת הרכבת וממנה. הוא היטיב לספר ספורים והיה מנעים לנוסעיו את הדרך.

ערב אחד הוביל נוסע בודד מן התחנה לעיר. נוסעים אחרים לא היו. הנוסע שאל את חיים על יהודי העיר וזה, כדרכו, ענה על אחת שבע. כשקרבו ליער, אמר הנוסע,

הרי הערב נאה והלבנה מאירה, נשאר ליד היער כל הלילה, נבוח ונשוחח ושכרך עלי.

לחיים נראתה ההצעה מוזרה, אך הוא הסכים. כל אותו לילה יצא עליהם בשיחה. למחרת נודע הדבר שהנוסע היה שלום עליכם. הוא בא לדיסנה לקרוא מיצירותיו.

צבי לקח: **המעבורת**

עד שלא נבנו הגשרים על הנהרות הדיסנקה והדווי־נה, היו עוברים אותן במעברות, או „פרום" כפי שהן נקראו בפי אנשי המקום. המעבורת היתה משטח עץ גדול, שנשען בקצותיו על שתי סירות גדולות והיה מוקף מעקה. כבל פלדה היה מתוח לרחבו של הנהר מגדה לגדה. משיטי המעבורת היו מושכים בכבל ומע־בירים אותה וכל אשר עליה לגדת הנהר האחרת. עשרים וארבע שעות ביממה פעלה המעבורת ולא שבתה אף בשבת. על הדיסנקה פעלה עד לשנת 1911 ועל הדווינה עד שנת 1915.

הגשר, שנבנה על הדווינה וביטל את הצורך במע־בורת, היה גשר עץ. צבאו של הצאר בנה אותו וצבא המהפכה שרף אותו בנסיגתו. בשרפת הגשר נותקה דיסנה מרוסיה והדווינה הפכה גבול שמם בין רוסיה לפולניה.

צבי לקח: **טחנת הקמח**

בדיסנה קראו לה „וטרַק" על שם כנפי הרוח שלה, שהשקיפו על העיר. ממערב העיר, על גבעה מכוסה בחורשה של עצי אורן ואשוח, נישאו כנפיה הרבה מעל צמרות העצים, הן והגג האדום שעליהן. לא תמיד סובבו הכנפים ב„וטרק". באין רוח — נחו. אך בסתיו ובאביב היו רוחות מצויות בכל עת והכנפים לא שבתו אף רגע. האביב והסתיו עונות של טחינה היו.

הטחנה נבנתה לפני מלחמת העולם הראשונה על ידי גרמני בשם נימצב. כמו גרמנים רבים אחרים, כן גם הוא בא לגור במקומותינו והקים את הטחנה. היתה לה צורה של מגדל משושה והכנפים היו קבועות בכיפה מסתובבת, כדי שאפשר יהיה לכוון אותן אל מול הרוח הנושבת. בצד המגדל בנה הגרמני בנין עץ קטן והציב בו מכונת קיטור בת עשרה כוח סוס להניע בה את הטחנה בימים שאין הרוח נושבת.

נוסף לטחנה היה לגרמני גם מפעל לעיבוד בד. באו־תם ימים היו האכרים אורגים בד במו ידיהם. במפעלו של הגרמני היה הבד מגיע לגמר מלאכה וגוהץ.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה הוגלו הגרמני ומש־פחתו מן המקום כבני ארץ האויב. הם שבו בגמר המל־חמה אך שוב לא הפעילו את הטחנה. בשלהי 1917 מכרוה לאחים לקח ובן־ציון כגן. הבעלים החדשים הפ־עילוה עד לשנת 1923. באחד מימי הקיץ נפלה דליקה בטחנה והיא עלתה באש ונחרבה.

וועלוול בן ישראל הנגר (גריינימן) ז״ל: **טיפוסים משכבר הימים**

משה ברזון הנפח

יהודי יקר היה משה. הכל אהבו אותו. אולי משום שידעו, כי אשתו חיה אצלו חיי מלכים. כשאדם הוא בעל טוב לאשתו ואב מסור לילדיו, טובים גם צאצאיו אחריו. ילדיו של משה חביבים היו ומסבירי פנים כל כלם, אלתר ורבקה וזלדה והניך.

מתי הקים משה את הנפחיה שלו מול ביתנו, איני יודע, לפי שתמיד עמדה שם. מאחוריה גם היה חבוי בית קטן. תחילה גר בו משה הנפח עצמו. אך לאחר מכן, כשהקים את הבנין מעל לנפחיה, נכנס לגור באותו בית קטן חיים־רפאל העגלון, שהוביל נוסעים לתחנת הרכבת וממנה.

ביתו הקטן של משה לא הניח את דעתו מלכתחילה. לבני ביתו היקרים רצה להקים בנין גדול. כיון שידע שאין הכסף יורד כמן משמים, שינס את מתניו ועבד קשה. בימי החורף הקצרים היה מקדים לעלות על משכבו, כדי שיוכל להשכים קום בשעה שתים או שלוש לפנות בקר. עוד היום אני שומע את הולם הקורנס בסדן, שלו ושל איצ׳קה פועלו. תיק תק תיק תק, הלמו השנים קצובות, משל היו מלוים קול תקתוקו של כרונומטר.

איצ׳קה היה בנו של ישראל מיושקה׳ס, שהוביל את הדאר לבורקוביץ וממנה. היו לו לישראל מיושקה׳ס ארבעה בנים, מלבד בת אחת יפה מאד. לאחר זמן, כשאיצ׳קה נסע לאמריקה, בא לעבוד בנפחיה אלתר אחיו ואחריו הניך.

כשהוקם הבנין הגדול שנשען על עמודים מעל לנפחיה, נפתח לנו — בני השבע והשמונה — עולם חדש. משחקים היינו בתופסת מסביב לעמודים ואף שמזמן לזמן היינו פוגעים בחטמינו בעמודים, לא ירד חנם בעינינו. פגעיהם של ילדים משתכחים במהרה.

שעה שסיים משה הנפח את בנין ביתו, ערך אברהם איצ׳ה הבנאי את חתונת בתו הבכירה. חנוכת הבית והחתונה חלו במועד אחד. כיאות לאנשים אחים, נערכה החתונה בביתו של משה. בכונה לא הקים בו את כל המחיצות שבין החדרים, כך, שהיה אולם רקודים גדול והחתונה שנחוגה שם היתה מפוארת ביותר.

אברהם איצ׳ה היה קבלן מצליח וערך את החתונה כיד המלך. מתנה שנתן לבתו הבכירה לא נתנו כמותה לבנותיהם אף עשירי העיר. הוא נתן לה שכמיה של פרוה וקרינולינה שקנה אצל דבורה וזלאטה של משה־איזי. ודרכו של משה־איזי, שכל הקונה צרכי מלתחה לחתונה אצל בנותיו, הוא מעמיד לו סוסים וכרכרה להביא את החתן אל החופה חנם אין כסף, אותו ואת מלויו. עתה נתן כרכרה אף לנו הילדים ונסענו עם המחותנים לכל אורך זדווינה, עד קירילובה, לשם הגיע החתן מדריסה עירתו.

בכרכרת הילדים נסעו להביא את החתן זלמן בר שיינקמן, אחיה של הכלה, יחיאל גרינהויז, איצ׳קה קולינר, אחי שלמה ואני. וכי מה? הרי כלנו חשנו כאילו אחותנו היא שנשאת לאיש. העוגות והטורטים והחלות מעשי מקלעת שהובאו יכלו להספיק לחודש ימים. בכל פעם שבאנו לחברנו זלמן בר, אחיה של הכלה, לא חסרנו דבר. קבלנו דבשנים עוגות ומגדנות למכביר. לב זהב היה לה לאמו של זלמן בר. היא דאגה שנרגיש כאילו היינו ילדיה לכל דבר. כך נהגה תמיד. בל״ג בעומר למשל נהגה ללבב לנו מיני לביבות של חג. אף אברהם איצ׳ה בעלה האיר לנו פניו בכל עת וחשנו כמו בבית.

כשתמה החתונה, חזרו החיים למסלולם. שוב באו משה הנפח ומנדל מוכר השחת לנהל את מלחמת רוסיה — יפן על שלחנו של אברהם איצ׳ה. פסח הקצב, שהיה לו מקום של קבע בביתו של אברהם איצ׳ה, לא נטל מעולם חלק בוכוח. תמיד ישב כשראשו מופשל לאחוריו וכלו שקוע בעולמות העליונים. לפעמים, דרך פתע, היה מתנער במקומו כאילו ירד זה עתה משמים ארצה ובקול החזנים המלא שלו היה פורץ ב„שמע קולנו״, ממשיך ב„אל תשליכנו לעת זקנה״ ומקנח ב„לאל עורך דין״.

בבית היו הכל שוקעים בשתיקה כבדה. לב מי לא יחרד בשמעו את אלה התפילות בוקעות ממעמקי הלב היהודי. המסובים היו פונים איש לביתו, משל יצאו זה עתה מתפילת ראש השנה.

ביתו של אברהם־איצ'ה הבנאי

ביתו של אברהם־איצ'ה היה בית פתוח לכל. לו ולאשתו אשת־החיל היו שלושה בנים ושלוש בנות. הבנים היו מאיר, שמואל־יענקל וזלמן־בר והבנות היו הנקה, אטקה ופייגה. חבריהם של הבנים וחברותיהן של הבנות נמנו כלם עם באי ביתו של איצ'ה הבנאי. כן באו שכנים ידידים ומכרים, שידעו כי אצל אברהם־איצ'ה יפגשו באנשים. ביתו היה מקום של כנוס לכל דרי הסביבה.

בערבי שבתות באו רבים והבית היה צר מהכיל את כלם. אז עברו הבנים לחדר אחד, הבנות לחדר אחר והשאירו את חדר האורחים למבוגרים. מי שהקדים לבוא מצא מקום לשבת. המאחרים עמדו. בקיץ היו מגיעים גם הבנאים איצ'ה גוטליב ושלום־לייב והסבלים. אלה האחרונים באו, כדי להיודע היכן יעבדו למחרת השבת, בבורקוביץ או בפיליפובה.

חדר האורחים, ששמש גם כחדר אוכל, היה גדול למדי. ליד החלונות שפנו לנהר הדווינה עמדה ספה גדולה. שולחן האוכל וספה נוספת עמדו ליד הקיר ממול. שם מתחת לשעון הקיר היה מקומו הקבוע של פסח הקצב. אברהם־איצ'ה בעצמו ישב תמיד על הספה הגדולה ליד החלונות שפנו לנהר. לידו ישבו דרך קבע מנדל מוכר השחת, שהחזיק את השחת ושבולת השועל בהם סחר בחצרו של אברהם־איצ'ה. ליד מנדל מוכר השחת ישב משה הנפח, שגר בשכנות לאברהם־איצ'ה. הכל ידעו את מקומותיהם של אלה ואיש לא ישב בהם. מבקרים קבועים אחרים, כמו קלמן החייט, יהודה־משה הנגר, יהודה קולינר ורבים אחרים, לא היו להם מקומות קבועים. הם ישבו, או עמדו, באשר בחרו. המיחם עמד על השולחן והיהודים שתו תה.

גם מנדל מוכר השחת וגם משה הנפח עשנו מקטרות. מקטרותיהם ארוכות היו וצנורותיהן מכופפים, תחילה כלפי מטה וסופם בפניה חדה למעלה ובתי הטבק שלהם מכוסים במכסים של פח. המקטרות דמו זו לזו כתאומות. בעליהן דברו תמיד שניהם כאחד ושניהם כאחד מצצו את מקטרותיהם והעלו עשן כמתוך ארובה.

כשפרצה מלחמת רוסיה — יפאן, היו דעותיהם של מנדל מוכר השחת ומשה הנפח חלוקות בענין. אחד סבר שרוסיה היא גדולה וחזקה. יפאן לא תוכל לעולם לנצח את רוסיה. דעה זו היתה נפוצה מאד והכל חזרו על המימרא: „בכובעים שלראשינו נכסה אותם".

הצד שכנגד סבר, כי המפלות שבאו על הרוסים בזו אחר זו מוכיחות, שניקולייקה יפסיד במלחמה. שני היריבים עמדו בתוקף איש על דעתו וכמותם גם נחלקה דעת העומדים מסביב. אלה החזיקו עם האחד והאחרים עם השני והוסיפו תוקף רב למלחמת השנים.

לאחר שלגמו ארבע וחמש כוסות תה, החלו משר־טטים באצבע על השולחן את מהלך הקרבות במנג'וריה. הנה כאן עמדות הרוסים וכאן של היפאנים. אך גם בשר־טוטים אלה לא הושגה הכרעה. כשמנדל עסק בשרטוט, היה משה הנפח מסיט את אצבעו לצד ולהפך, כשמשה שרטט את מהלך הקרבות — היה מנדל מסיט את אצבעו ולא יכלו להגיע לכלל סיום. כבר עמדה רוסיה לנצח את חיל היפאנים, אך במחי יד נתמוטטה החזית. כך הוסר האיגוף מהצבא הרוסי במחי ידו של השני.

ככל שנתלהטו השנים בריבם, כן הרבו למצוץ במקטרותיהם והעשן שפרץ מפיהם בדברם דמה לעשן שפורץ מלועי התותחים. אף המיחם שעמד לפניהם העלה רתחה כגזלן.

בסתר לבם רצו הכל שהיפנים ינצחו וכי ילמדו את „פוניה" (כנוי לרוסיה) לקח. אין להסיק מכך שהיהודים הם אזרחים גרועים בארצות מושביהם. אדרבא, כש־ניתנות להם זכויות־אזרח שוות לשל שאר התושבים, הם הנאמנים באזרחים. אך מה היה להם ליהודים באותה רוסיה של הצאר? היה להם תחום־מושב ופוגרומים, גזרות ורדיפות. גרשו אותם מן הכפרים בהם גרו אבות אבותיהם והגבילו את מספרם בבתי החינוך הגבוה. אין פלא, איפוא, שיהודים שמחו למפלותיו של צבא הצאר. כשנתפרסמה הידיעה ש„פוניה" איבד את פורט־ארתור, היתה ליהודים אורה ושמחה וששון ויקר.

השמחה היתה כללית. חשו בה בבתי המלאכה של החייטים לבגדי גברים ושל התופרות לבגדי נשים, ליד שולחן עבודתה של ריבה ברודס, אמה של חנה קולינר וליד שולחנה של אלקה פראדע'ס ואפילו בבית מלאכתו של אבי.

ליד חלונות פתוחים ובגנים הצבוריים, בכל מקום בו התכנסו בני נוער, הדהדה שירתם בלב מתרונן.

שירי, סנונית, שירי
פורט ארתור כבר לא שלך
את פורט ארתור אויב לקח
ואיתך שלח שילח
שירי, סנונית, שירי.

ישראל העור

כיצד ומתי נתעור, איני יודע. אחיו איצ׳ה המלמד, שגר במרתף בית אבי, כלכלהו והחזיקהו.

ישראל העוור היה לובש בגד ארוך, כפי שלבשו רוב יהודי דיסנה. מיד כשהופיע ברחוב, היו מתקבצים סביבו ילדים ומושכים בשולי בגדו והוא היה מניף את מקלו לכל עבר וגוער בהם: ממזרים לכו מכאן!

המתקבצים סביב ישראל האוור ברחובנו היו גם נערים וגם נערות. הנערות היו, כמבון, מנומסות מן הנערים. אלה היו חנה קזלינר, חשקה בת ברוך הנפח, שרה׳קה בת משה הדוור (ממנה פחדו כלם), חנה בת מנדל הסוחר בשחת, אחותי הנקה ושרה׳קה בת יושה ירחמיאל הסנדלר. עם הנערים נמנו יחיאל הילה נכדו של זמטר, שהוא עתה רופא באמריקה, זלמן־בר בנו של אברהם איצ׳ה הבנאי, איצ׳קה קזלינר אחיה של חנה, שגר באודיסה, ואחי שלמה. שלמה היה קטן ממני בשנתים וחצי וחובת השגחתו היתה עלי, אך הכניסה לתחום הפגיעה של מקלו של ישראל היתה על אחריותו שלו בלבד.

תאמרו ודאי שלא יפה נהגנו בעוור ולא כך הדבר. קרה והוא השכים לקום ויצא לרחוב העיר בעוד אנו ישנים. אז שמענו אותו צועק: ממזרים! היכן אתם?

לא הנחנו לו להמתין לנו זמן רב כששמענו את קולו. היינו מעלים את המכנסים ואת הארבע־כנפות ורצים לקראתו למשוך בבגדו. נעלים לא נעלנו, לפי שבקיץ הלכו הילדים יחפים.

ישראל העוור היה אומר, שאלמלא הילדים היה עולמו חשוך עליו יותר.

שמחת תורה בדיסנה

בימים רחוקים היתה שמחה אופפת את דיסנה בחג שמחת־תורה. אז, באותם ימים רחוקים רקדו יהודים ברחובות העיר. אמנם הרחובות עוד לא רוצפו ועמדו בהם שלוליות־תמיד, אך הדבר לא הפריע. עם רבוי הפוגרומים בערים ובעירות בראשית המאה, והמהפכה שגאתה והלכה, נתכנסה השמחה לתוך הבתים. דומה שתוך שנים אחדות כאילו בגרו יהודי העירה והחלו נוהגים בהתאפקות.

בשלהי המאה הקודמת הייתי נער כבן שתים־עשרה והשמחה הגדולה ביותר שזכורה לי בשמחת־תורה היתה בהיותי כבן שמונה או תשע. אבי, כשאר חבריו ב„חברת גמרא״, השתייך גם לחברת משניות. בשמיני עצרת ובשמחת־תורה הלכו לברך בביתם את בני שתי החבורות. הם כה הרבו לברך, עד שלא ידעו עוד בין ארור המן לברוך מרדכי. שני ימי החג לא היה בהם די כדי לבקר אצל כל אלה שהיה רצון לבקר בביתם, ולו גם פעם בשנה. לחברי „חברת גמרא״ היתה חובה לבוא, משום שלמדו יחדיו כל השנים. והיו עוברים מבית לבית.

אל השלחנות הערוכים לא ישבו נערים, אך אנו עמדנו איש מאחורי אביו. השלחנות היו מלאים כל טוב. עוגות ועוגיות, רקיקים ודג מלוח כבוש, כבד קצוץ וכף רגל עגל, פשטידה וחביצה ולפיתה ויי״ש, כיד המלך.

האבות אכלו ושתו, ברכו „לחיים״ ושרו. יותר מכל שרו. מתחילים היו בנגוניו של הרבי ומסיימים בדברי חזנות מיצירותיהם של חזנים שונים. אנו הנערים סייענו לשירה כיכולתנו וקולותינו המצטלצלים נתנו טעם לשבח למקהלה כלה. מזמן לזמן היו האבות מגישים לנו, כלאחר יד, למי רקיק ולמי סופגניה.

כשהגיעה החבורה לבית אבי, לא נזדרזו ללכת. אבי חיבב מאד את חבריו והיו מרבים לבקר אותו משאר בני החבורה. בבואם היתה השמחה גואה והולכת עוד ועוד. ככל שהרבו לברכו ב„לחיים ישראל״, כן היה הוא מוסיף ומוזג.

כאבי כן אמי. כל „לחיים סלובה״ (זה שמה) נפרע מיד בחביצה ובלביבות. בעיצומה של השמחה היתה פרומה־פרידה מוכרת הדגים מגיעה מן המטבח, כשהיא רכובה על מטאטא. בידה האחת החזיקה במטאטא ובשניה כאילו הצליפה בסוס שלפניה וזרזתו בקריאות ניא ניא. למראיה היו החסידים כלם מצטהלים ומכים בשלחנות. דומה היה שאף הסכינים והמזלגות יצאו ברקודים. פרומה־פרידה לגלגה על כלם והצחיקה את כלם. כשאבי אמר לה דבר, אמרה שאינו אלא בטלן. לשמע הדבר החלו החסידים רוקעים ברגליהם מרוב צחוק. אמרו שהיא היא מרים הנביאה של דיסנה.

במוצאי שמחת תורה היה אבי צרוד מן השירה בת היומים. עברו ימים אחדים עד שקולו חזר אליו.

שמחה רבה היתה גם בביתו של אברהם איצ׳ה.

גם הוא אהב אורחים והגיש יי״ש ביד רחבה. עזר כנגדו היתה ריבה־חנה זוגתו, שמהרה והביאה את הפש־טידה ושאר מטעמים שהכינה.

הירשל אישיאס יצא פעם מביתו של אברהם איצ׳ה כשהוא עומד בקושי על רגליו. כשראה את עגלתו של שואב המים, קפץ ועלה על הדוכן. הרגיש הסוס כי יושבים בעגלתו ועקר לנסוע. הירשל התגלגל ארצה. אנשים מהרו לגשת לראות אם לא שבר עצם מעצמיו. אך לא. מיד כשהקימוהו הסתלק ושיר „היום תאמצנו" על שפתיו.

תמיד, בשמחת תורה, ירדו בדיסנה גשמים והשמים היו מעוננים. בראשית המאה נתקדרו גם הלבבות ונצ־טמצמה השמחה.

אברהם׳ל בן לייז׳קה

הוא היה בעל אכסניה ברחוב הגדול, מול בית המר־קחת של הגוי. די בכך לציין את המקום, לפי ששאר כל בתי המרקחת של יהודים היו. היו בתי מרקחת של פראדקה שולמן ושל איצ׳ה ניישטאט החרש והיה בית מסחר לרפואות שליד סוחר הנפט מול החנות לצרכי ברזל של משה קופל׳ס.

ככל יהודי דיסנה המכובדים, אהב גם אברהם׳ל לברך ברכת הנהנין. ביותר אהב את ברכת „שהכל", שהיא ברכה שמברכים על היי״ש. אלא שאין שתיתו של יהודי כשתיתו של שכור. שכור נוטל יי״ש ושותה. יהודי לא ישתה לבדו. אך מה יעשה כדי שיברך? נגש, איפוא, אברהם׳ל אל הראי וברך כנגד דמותו, אף הוסיף ברכת „לחיים" לר׳ אברהם שבראי. אמרו, שהוא ודמותו ברכו „שהכל" פעמים אחדות בכל יום.

הקראי המפקח

קראים אומרים שהם היהודים האמתיים. הם מקיימים את תורת משה פשוטה כמשמעה. אנו היהודים ראינו בהם גויים לכל דבר, כך גם חשבו אותם שלטונות הצאר. הם היו פטורים מישיבה בתחום המושב. לא ערכו בהם פוגרומים ולא גזרו עליהם גזרות גרוש מן הכפרים.

כך או כך, המפקח היה ידיד טוב ליהודים. הוא אפילו אהב את מאכליהם. הוא היה אדם שמנמן והבריות אומרים, כי „מעל חטא וסיגוף לא ישמן הגוף".

עיקר ידידותו היתה שמורה לסוחרי הסוסים היהו־דים. משום כך נהגו הללו להביא לו דגים ממולאים וחלות בערבי שבתות ואזני המן בפורים, מצה ויין בפסח ולביבות בחנוכה.

ביום של שוק היו מביאים סוסים רבים למכירה. לפתע היה גוי מבאי השוק פורץ בצעקות „מאי קאן!" כלומר הנה הסוס שלי. „רק לפני לילות אחדים גנבוהו ממני! מיד היתה קמה מהומה. אנשים החלו רצים רצה ושוב ואחרים התמרמרו על הגוי שהקים מהומה כה גדולה. אלא שהגוי לא הרפה. „זה הסוס שלי" הוסיף לטעון. או אז היה בא איש משטרה ומוליך את הסוס, את היהודי ואת האכר אל המפקח. משרדו של המפקח היה סמוך לככר השוק מול ה„צ׳יינה". המפקח היה מצוה להכניס את הסוס לאורותו ועל היהודי והגוי ציוה לבוא למחרת הבקר. באורותו של המפקח עמדו סוסים רבים, לפי שהמסחר בסוסים גנובים היה נפוץ.

למחרת, כשבאו היהודי והגוי, הוליך אותם המפקח לאורוה ושאל את הגוי „איזה סוס הוא שלך?" אלא ששוב לא היה שם הסוס שלו. הגוי נשאר עומד תוהה מבלי יכולת לפצות את פיו.

המפקח חזר על שאלתו בקול תקיף: „איזה סוס שלך?"

כאן היה הגוי מתחיל מצטלב מבלי לומר דבר.

„אהא", אומר המפקח „שתית אתמול, היית שכור, התגוללת על אנשים הגונים! אתה מוטב שתשא את רגליך מכאן בטרם אצוה לכלוא אותך מאחורי דלתים ובריח".

הגוי היה מסתלק לו אגב הצטלבויות, כשהוא מחזיר ראשו לאחור לראות אם אין רצים אחריו.

„אמת", היה ממלמל בינו לבין עצמו. „ברוב צרותי אמנם שתיתי קצת יי״ש, אך אני מוכן להשבע שהסוס היה שלי".

כזו היתה דמותה של הפקידות הרוסית.

אנשל היינן

קראו לו אנשל היינן.

במלאכת היין אמנם לא עסק, אך הוא עשה קצת יין בימי בחוריו. עוד דבק בו השם יינן משום שסיפק צרכי ששת בתי המדרש שבעירתנו ביין לקידוש ולהבדלה

וצרכיהם של כמה בעלי־בתים חשובים ואמידים שה־שיגה ידם לקדש על היין.

את היין לקח אנשל בהקפה מבנימין היינן.

בנימין היינן היה יהודי תלמיד חכם, אך אשר לאל־הים — לאלהים ואשר לאנשים — לאנשים. היה לו בית מגורים משלו וחנות של אריגים ושורה של חנויות שהיה משכיר לאחרים. בכל שנה היה נוסע לירידי לניז'ני נובגורוד לקנות צמוקים. סמוך לחג החנוכה כבר עמדו כמה יהודים במרתפו הגדול, כתשו את הצמו־קים בעריבות עץ גדולות, כבשום במכבש ויצקו את היין לחביות גדולות. בפרוס הפסח היה לו יין מוכן בכל טעמי גן העדן. יין כשר לפסח אף למהדרין מן המהדרין. לא פחות מכך.

בזקנותו נתן אנשל לבו לדעת, שכל היגיעות שאדם יגע וכל הרדיפות שהוא רודף אחר הפרנסה אינן אלא הבל ורעות רוח. ראה אנשל שהעולם הזה אינו אלא פרוזדור להכין בו „צידה לדרך" בתלמוד תורה ובתפילה מתוך כוונה רבה. אך כיוון שצריך גם לאכול משהו, קבל על עצמו לספק את צרכי בתי המדרש ביין. מלאכה זו יש בה משום מצוה, שהרי מברכים על היין „בורא פרי הגפן". ועוד, שאינה גוזלת זמן רב מדי. ביום הששי היה אנשל מקדיש לכך שעות אחדות ומשתכר לצרכי שבת.

נמוך־קומה היה אנשל, קטן וצנום, בעל זקנקן מחודד ופאות ארוכות. בגדו היה ארוך ורחב ממדותיו והיה אנשל מכסה בו כנף על כנף ומחזיקם בשמאלו לבל יתפרדו לצדדים. צעדיו מהירים היו והיה מהלך כפוף קמעא, ראשו בתחילה ושאר גופו נמשך אחריו. צעדיו מהירים היו יותר בדרכו לבית הכנסת לתפילה.

מבית הכנסת לא פרש אנשל לפני שעה אחת או שתים בצהרים. כשבאי בית הכנסת התפללו, ישב הוא ולמד וכשהכל יצאו למלאכתם, היה אנשל ניגש לעמוד כשטליתו מעל לראשו, תופף באגרוף ימינו על הפח המכסה את העמוד כלווי לניגון התפילה.

הודו לה' קראו בשמו
הודיעו בעמים עלילותיו
שירו לו, זמרו לו
שיחו בכל נפלאותיו.

כך פיזם את התפילה כלה. בתפילתו שכח אנשל עולם ומלואו. אך כשזו נסתיימה, תבע הגוף את שלו. פרנסתו לשבת וליום ראשון שלח לו אלהים ממעט היין שמכר. אך בשאר ימים היה מצבו בכי רע.

יכול היה אנשל להכנס לביתו של כל בעל בית בדיסנה והיו מאכילים אותו ומשקים אותו בכבוד. אלא שאנשל לא יעשה כן. הוא ביכר ללכת לידידו זלמן השוחט ליטול בהשאלה ככר של לחם. על שלחנו בביתו שלו היה טובל את הפת במלח ואוכלה ומברך לאחריה בכונה רבה: „ואכלת ושבעת וברכת".

בן בית היה אנשל בביתו של זלמן. כמוהו נמנה אף הוא על חסידי הרבי משירוטין. גם אבי היה מחסידיו. כשבא שד"ר לעיר, היו אבי ור' אנשל יוצאים לאסוף תרומות לרבי. בלילי שבת היה זלמן השוחט אומר דברי חסידות. ביתנו עמד סמוך לביתו וכשהייתי ילד, נטלני אבי אתו פעמים רבות לשמוע את דבריו. זוכרני, שזלמן דבר בהתלהבות רבה על ארבע היסודות מהם נברא העולם: אש, מים, רוח, עפר — ממש יש מאין. עוד הפ־ליג בדברים על הקטיגור והסניגור בני הפמליה של מעלה. כשסיים את דבריו, היה קהל החסידים אחוז ריג־שה על שזלמן גילה להם את סודות השמים. כאן היה אנשל ניגש לאבי ואומר: ישראלקה, וכי ניתן בכלל לשער גדולתו של הבורא יתברך?

כשהגיע ליל שמחת בית השואבה, היה אנשל מיסב לשולחן עם כל חשובי החסידים והיה מרבה לשמח את לבו. כשפתחו חסידים בניגון של הרבי, הפשיל אנשל ראשו לאחור, עצם את עיניו ותופף בידו הקמוצה על השולחן בקצב הניגון. אף הצלחות והמזלגות רקדו לני־גונו של הרבי. כך חי לו אנשל יותר מתוך רוחניות מאשר מתוך גשמיות.

חלפו הימים הטובים והרעב החל שוב מציק. שוב פנה אנשל לביתו של זלמן. „זלמנקה, אני מת. אני רוצה לאכול".

זלמן היה קורא מיד לאשתו שרה־בתיה וזו היתה מגעת וככר לחם בידה. הטמין אנשל את ככר הלחם תחת כנף מעילו, כיסה בכנף האחרת והניח ידו על שתיהן לבל תישמט הככר. כתמיד, הלך לביתו שמח.

לאחר זמן לא רב שוב הופיע אנשל. הפעם שתק וזלמן פתח כנגדו לסייעו.

„מה תאמר הפעם?" שאל.

מרים אנשל שתי ידיו למרום: „מה אומר ומה אדבר, זלמנקה. אני מת, אני רוצה לאכול".

משיב זלמן בחיוך: „גואלד אנשל, אתה מת ומת ועדיין במקומך אתה עומד!"

„לומר את האמת", אומר אנשל, „כבר הייתי מת מזמן, אלא שבכל פעם שאתה מכבדני בככר לחם אתה מציל את חיי".

כך נתגלגלו הדברים שנה אחרי שנה.

שמות הלואי שבדיסנה

כדרך שנהגו בכל ערי ישראל ועיירותיה כך נהגו גם בדיסנה. אנשים ונשים זכו בה לשמות לואי מפוארים. היו „מלאכים", ו„ברונים", היתה „עז" והיה „תיש".

כיון שה„מלאכים" היו בשר ודם, נשאו נשים והולידו „מלאכים" קטנים. איני זוכר כיום את שמות כולם. אני זוכר היטב את משה הדווד שעבד עם אחיו מיכאל. היו אלה שני „מלאכים" בעלי ידי זהב. כלי הנחושת שעשו היו ראויים שיעמידום לראוה. הסירים והאלפסים שלהם, הקערות והקיתונים, הספלים בעלי ידית אחת ובעלי שתי ידיות, היו מעשה אמן. כשהיו מוזגים כוס תה של שבת מקתון מעשה ידיהם, היה מחיה את הנפש.

משה הדווד גם נעשה לאחר זמן אופה. לפניו עסק בכך זלמן האופה. זה בא מריגא ופתח מאפיה במרתפו של ישראל־משה גריינימן. הלחם שאפה יצא לו שם ברבים. הלחם הבהיר שלו יכול היה לעלות על שלחן מלכים אלא שהוא לא שהה הרבה בדיסנה. מי שהורגל לחיים בריגא, לבו נמשך לשם. לאחר שנסע, עלה ברצונו של משה ליעשות אופה לחם. גם לחמו של ה„מלאך" יצא לו שם טוב בעיר.

אח שלישי מן ה„מלאכים" היתה לו חנות מכולת שהצליחה בידו מאד.

„העז" היה שם הלוי של אשת עסקים מצליחה. היתה לה חנות לאריגים ליד בנימין היינן. אשה שנשאלה היכן קנתה את הבד לשמלתה, היתה עונה כי קנתהו „מן העז". את שמה לא ידע איש. ביתה היה סמוך לביתו של ברוך־יוסל פייקין ליד הדיסנקה.

אותו ברוך־יוסל פייקין ראוי הוא שיזכירוהו גם בזכות עצמו. הוא היה בעל מסחרים רבים וחסיד נלהב. כשהיה מגיע שד"ר לעיר, היה דורש לפעמים בביתו של ברוך־יוסל. אבי הלך שמה פעמים רבות.

עוד היה בדיסנה „תיש". הוא גר ברחוב הסווינסקאי בשכנות לאחותי דינה. איני זוכר את ה„תיש" עצמו, אבל אני זוכר היטב את חתנו של התיש, שהתפלל אתנו בבית הכנסת הסווינסקאי. חתנו של התיש היה מגיד. בדיסנה, כבערים אחרות שבהן רבו בעלי תורה, לא דרש בצבור. הוא היה מרחיק לנסוע למקומות מגו־ריהם של יהודים חיילי ניקולאי לשעבר. בפניהם היה נושא מדברותיו ומקבל שכרו בעין יפה.

לחג הפסח היה שב לביתו, לאשתו וילדיו. מדי בואו הביא תרומה לבית הכנסת, פעם סדורי תפילה, פעם חומ־שים ופעם ספרי תהלים.

גזלנים יהודים

היהודים לא היו צריכים להתביש בפני אומות העולם, כאילו חסרים הם גנבים וגזלנים. היו גונבי־סוסים יהודים מובהקים והיו גם גזלנים יהודים. ומה בין בני לבן חמי, שגזלנים יהודים די להם בממון וגזלנים גויים, להבדיל, נוטלים הרכוש והנפש.

גזלנים יהודים שמשו יסוד להרבה ספורי מעשיות ודברי בדיחה שהיו מספרים בין מנחה למעריב.

בכל ימות השבוע היו הגזלנים היהודים אורבים ביער. פגשו מגררה ובה אלמנה עניה בדרכה לרבי, היו נותנים לה מכספם שלהם. אך אם אנה אלהים לידם יהודי סוחר, לא רחמו עליו. כל שניסה להתנגד, היו נוטלים את כספו גם משברים את עצמותיו.

ביום ששי שבו הגזלנים לבתיהם. הם נתנו לנשותיהם כסף לצרכי שבת, הלכו לבית המרחץ ובערוב היום הלכו לקבל את השבת בבית הכנסת עם שאר כל היהו־דים הטובים והכשרים.

וועלוול גריינימן ז״ל: יידן פון אמאל

משה בערזאן דער שמיד

אַ טייערער ייד איז געווען משה. אלע האבן אים ליב געהאט. אפשר דערפאר, ווייל אלע האבן געזאגט, אז זיין ווייב ליבע לעבט זיך פאר אים אזוי א קיסרינע.

און אַז ס'איז א גוטער טאטע און מאמע, זיינען די קינדער אויך גוטע. און אזוי איז טאקע געווען. די קינדער טייערע, פריינדלעכע, אלתר, רבקה, זלמן, זעלדע און הענעך.

ווען משה האט אוועקגעשטעלט די קוזשניע אנטקעגן מיין טאטנס הויז, געדענק איך ניט. פיליכט בין איך נאך ניט געבאָרן געווארן. איך געדענק די קוזשניע, אויך די קליינינקע שטיבעלע הינטער דער קוזשניע, ווו זיי האבן געוווינט. שפעטער־צו, ווען משה האט אויפגעבויט דעם מויער איבער דער קוזשניע, האט זיך אריינגעקליבן אין דעם שטיבעלע חיים רפאל דער פורמאן. חיים אליין פלעגט פירן פאַסאַזשירן צו און פון באן. זייער אָפט פלעגט חיים ווערן קראנק און לייגן זיך אין בעט. ווע די ווייב האט אים געפרעגט, אויב מען זאל רופן ישראל לעווין דעם פעלדשער, האט חיים געזאָגט: מען דארף ניט. די בעסטע „רפואה" וועט זיין „מאלינע סאָק מיט טיי". דאס פלעגט אים טאקע העלפן.

משה איז געווען ניט צופרידן אין דער קליינינקער שטיבעלע. פאר זיין ליבען וועט ער אוועקשטעלן א מויער, וואס וועט זיין פיל גרעסער פון דער קוזשניע. ער האט אויך געוואלט, אז כאָטש ער גייט שבת אין שול, וועט קיין געלט פון הימל ניט אראָפפאלן. און דער איינציקער וועג צו פארווירקלעכן די אמביציע איז צו ארבעטן שווער, און שווערער. און אזוי האָט ער טאקע געטאָן. איבערהויפט ווינטער, ווען די טעג זיינען געווען קליינע ביי אונדז אין דיסנע, פלעגט משה גיין שלאָפן גאנץ פרי אין אָוונט און אויפשטיין פלעגט ער 2 און 3 אזייגער פארטאָג. איך הער נאך היינט, ווי ער, משה, און זיין ארבעטער איטשקע פלעגן קלאַפן אויף דער קאוואַדלע: טיק טאָק, טיק טאָק, איינס צוויי, איינס צוויי, ווי זיי וואלטן נאכפאלגן דאס ציילן פון א „כראָנאָמעטער".

איטשקע איז געווען דער זון פון ישראל מאיושקעס, וועלכער האט געפירט די פאָטשט צו און פון בארקאוויטש. ער האט געאַרבעט ביי משה אייזן (דער זיידע פון אונזער פרעזידענט מינץ). ישראל מאיושקעס האט געהאט 4 זין און איין טאָכטער, זייער א שיינע. דער עלטסטער זון איז געווען לייבע ביילין (איך האב שוין פריער געשריבן וועגן אים). דער צווייטער איז געווען איטשע, ער האט געארבעט ביי פיליפ זאמעטער, ווען דארטן איז געווען אַ שפע ברכה. דיסנע איז געווען אַ אויעזדנער גאראד, פלעגן ישובניקעס קומען נאך א פאטענט. אין איין שטיך ביי הילע זאמעטער, די פאַטענטן פלעגט מען ארויסנעמען פון קאזנאציעסטווא, און דאס איז דאך געווען אין שכנות מיט הילען. און טאָמער איז געווען א שאלה, האט שוין הילע געוווסט ווי אזוי צו פסקענען. פלעגן קומען ישובניקעס פון לוזשקי, גערמאנאוויטש שארקיישטשינע, פאהאסט, און אפילו פון דרויען. מיין טאַטנס פעטער, אבא פון פיראָבראָד, פלעגט קומען אלע יאר. ער פלעגט איינשטיין ביי אונז. אָבער דעם פאַטענט פלעגט דארפן קריגן הילע.

ישראל מאיושקעס האט געהאט א פינפטן זון, ער האט געוווינט אין כאַרבין. אַלע דריי ברידער און די שוועסטער זיינען אוועקגעפארן אין אמעריקע, אבער דער פערטער ברודער דאָטשקע איז פארבליבן אין דיסנע. געהאט א פאָר פערד אייגענע און געפירט פאַסאזשירן צום באן.

אז איטשקע איז אוועקגעפארן קיין אמעריקע, האט זיין זון אלתר געהאלפן. און שפעטער צו, אויך הענעך.

דער טייל פון מויער, וואס איז אַריבערגעהאנגען איבער דער קוזשניע, איז געשטאנען אויף געמויערטע סלופעס. פאר אונז 7—8 יאָריקע ייִנגלעך האט זיך געעפנט א נייע וועלט. מיר האבן געשפילט אין כאפינקעס ארום די סלופעס און גאנץ אפט צושלאָגן

די שטערנס. וועמען האט דאס געאַרט, ביי קינדער הײלט זיך אַלץ גיך.

צו דער צייט, וואס ביי משה׳ן איז פארטיק גע־ווארן דער מויער, האט אברהם איטשע דער מוליער חתונה געמאַכט זיין עלטערע טאכטער העניקע. און טאַקע דער חנוכת הבית איז געפראוועט געוואָרן צוזאמען מיט דער חתונה. מען האט ניט אָפּגעצוימט די פעריגאראדקעס פון די קאמערן, אזוי אז ס׳איז געווען א גרויסער טאנץ זאַל. ס׳איז טאקע געווען א גרויסע חתונה.

אברהם איטשע איז געווען אַן׳ערפאלגרייכער פאָד־ריאטשיק. האט ער געמאכט אַ חתונה כיד המלך. אַ גארדעראבע האט ער געגעבן זיין ערשטע טאכטער ווי דער רייכסטער בעל הבית אין שטאָט. א פוטערנע פּאַלערינע און א רעטאָנדא. די גארדעראָבע האט מען גענומען ביי שרה דבורה און זלאטע משה אייזעס. (שפּעטער־צו האבן זיי זיך צוטיילט און האבן געהאט באזונדערע קראָמען. דאָבקין און מינץ). אזוי איז שוין ביי משה אייזן געווען דער „מנהג״, אז מען האט גענומען די גארדעראבע ביי זיינע קינדער, האט ער געגעבן פערד מיט קאליאסקעס אויף צו פאָרן איבער נעמען דעם חתן אָן קיינע באצאָלט. אפילו פאר די קינדער האט ער געגעבן אַ באזונדערע פּאָר פערד מיט א „ליניעיקע״. און די קינדער זיינען געפאָרן צו־זאַמען מיט די גלאָוונע מחותנים אויף זאדווינע ביז קיבילאָווע. דער חתן איז געקומען פון ספּיסא.

די קינדער, וואס זיינען געפאָרן איבערנעמען דעם חתן זיינען געווען: זלמן בער שיינקמאַן, דער ברודער, פון דער כלה. יחיאל גרינהויז, איטשקע קאזלינער, מיין ברודער שלמה און איך. וואס הייסט? מיר קינדער האבן געפילט אזוי, ווי אַנ׳אייגענע שוועסטער וואלט חתונה געהאט. קיטקעס, טאַרטן, לעקאך... האט מען אנגעבראכט, אז ס׳איז געווען גענוג פאר א מאָנאט. יעדעס מאל, וואס מיר זיינען געקומען צו זלמן בערן, האט אונז שוין ניט געפעלט פון טייגלעך, טאַרט און לעקאך. א גאָלדענע נשמה, האט זי געהאט זלמן בער׳ס מאַמע. זי האט אונז געמאכט פילן, ווי אייגענע קינדער.

ל״ג בעומר, איידער מיר קינדער זיינען אוועק־געגאנגען אין פעלד, אָדער דאראשקאוויטש. אין חדר איז מען ל״ג בעומר ניט געגאנגען און די וועטערן זיינען דאך געווען די שענסטע פון יאָר. די ליכטיקע דיסנער זון האט געשיינט. דער הימל ליכטיק, בלוי מיט די זילבערנע וואלקנס. די בוימער האבן זיך צו־בליט. דער אנגענעמער ריח פון די סיערעניעווע מאי וואָס די צווייגן פון די בוימער זיינען מיט זיי געווען אנגעפילט. ווי פריילעך, געזונט און גליקלעך מיר קינדער זיינען געווען. אפילו ווען מיר זיינען ארום געלאָפן באָרוועס אויף דעם ווארעמען זאמד.

ביי ריבה חנה׳ן איז דאס שוין געווען א חזקה, אז ל״ג בעומר פלעגט זי פאר אונז קינדער באַקן אָזעלכע יום־טוב׳דיקע לאטקעלעך, און אברהם איטשע פלעגט אונז אויך מאכן פילן, ווי מיר וואלטן געקומען צו זיך אהיים.

ליכטיק זאל זיין זייער אנדענקונג!

ווען משה דער שמיד און מענדל דער הייער, האבן געפירט די רוסיש יאפאנישע מלחמה ביי אב־רהם איטשען אויפן טיש, האט פסח דער קצב קיין אנטייל ניט גענומען. ער איז געזעסן פארטראכט, די קאָפּ פארוואָרפן אהינטער און האט געחלומט פון די עולמות העליונים. מיט אַמאָל אזוי ווי אראָפּגענידערט פון הימל אויף דער ערד, האט ער זיך אויפגעכאַפּט און מיט זיין קאלאראטור־חזנישע שטימע געגעבן א לאָז ארויס: שמע קולנו און אַל תשליכני לעת זקנה. און „פארביסן״ מיט לאל עורך דין. אין הויז איז געוואָרן שטיל — וועלכעס יידישע הארץ גיט ניט א ציטער, ווען מען דערהערט די תפילות?

אלע זיינען זיך צוגאנגען מיט א געפיל ווי ראש השנה, ווען מען גייט פון שול. פסח האט דערגרייכט צו דאָס יידיש הארץ און נשמה.

אברהם איטשע דעם מוליערס הויז

די הויז איז געווען אָפן פאר אלעמען. אברהם איטשע און זיין גאלדענע, טייערע ווייב ריבה חנה, האבן געהאט דריי זין און דריי טעכטער: מאיר, שמואל, יאנקל און זלמן בער; העניקע, עטקע און פייגע. די חברים פון די יינגלעך און די חברטעס פון די מיידלעך, זיינען אלע געקומען צו אברהם

איטשען. און דערצו פלעגן קומען שכנים, גוטע פריינד, און אזוי פריינד, וואס האבן געוווּסט, אז ביי אברהם איטשען וועט מען זיך זען מיט מענטשן. דאס איז געווען דער „סקארנער פונקט" פון דער שכנה'שאפט.

שבת־נאכט איז ממש ניט געווען קיין אָרט ווּ צו שטיין. פלעגן די יינגלעך פארקלייבן זיך אין איין קאמער, די מיידלעך אין דער צווייטער קאמער. און די אנדערע, וואס זיינען געקומען פריער פארנעמען אַן אָרט ווּ צו זיצן. אלע אנדערע פלעגן שטיין. זומער צייט פלעגן צו די אלע געסט אויך קומען די מוליארעס איטשע גאטליב, שלום לייב און די פאַדנאַשטשיקעס (וואס האבן געארבעט יארן ביי אברהם איטשען) האבן געדארפט אויסגעפינען, ווּ וועט מען מארגן, זונטיק, גיין צו דער ארבעט. אין בארקאוויטש צו גלאזקן, אָדער אין פיליפאווע.

דער צימער, ווּ אלע פלעגן זיך צוזאמען קומען, איז געווען גאנץ גרויס. דאס איז געווען דער זאל, ווי אויך די סטאלאווע. ביי די פענצטער, וואס האבן ארויסגעקוקט צו דער דווינע, איז געשטאנען א גרויסע קאנאפע, א גרויסער עס טיש און נאך אַ קאנאפע. ביי דעם ווענטל פון דעם קאמער צו ישראל משה'ס זייט. פסח דער קצב פלעגט זיך זעצן אויף דער קאנאפע אונטערן וואנט זייגער. דאס איז אלע מאל געווען זיין רעזערווירטער פלאץ.

אברהם איטשע פלעגט אלע מאל זיצן אויף דער אנדערער קאנאפע ביים פענצטער, וואס האט ארויס־געקוקט צו דער דווינע. נעבן אים, ווי א „חזקה", זיינען געזעסן: מענדל דער הייער, וועלכער האט געהאט זיין היי און האָבער ביזנעס־געשעפט אין אַ הילצערנער שטאל ביי אברהם איטשען אין הויף. נעבן מענדל דעם הייער איז אלע מאל געזעסן משה דער שמיד, וואס איז געווען אין שכנות מיט אברהם איטשען. אלע האבן געוווּסט, אז דאס איז זייערע פלעצער און קיינער וואלט זיי פריער ניט פארנומען.

די אנדערע וואס פלעגן קומען: קלמן דער שניי־דער, הירשל אישיעס, יהודה משה דער סטאליער, יהודה קאזלינער און פיל אנדערע האבן קיין באַ־שטימטע פלעצער ניט געהאַט. מען איז געשטאנען און געזעסן, ווּ ס'האט זיך געגלוסט.

דער סאמאוואר איז געשטאַנען אויפן טיש און יידן האבן געטרונקען טיי (טשאי).

מענדל דער הייער און משה דער שמיד האבן ביי־דע גערייכערט לולקעס. די לולקעס, אזעלכע לאנגע, אויסגעבויגענע אונטן מיט א גרויסן בויך, און אויבן ווו דער טאבאק איז געלעגן, איז געווען געדעקט מיט א בלעכענע דעקעלע. ביידע לולקעס האבן אויס־געזען ווי א צווילינג. ביידע פלעגן זיי ריידן, און ביידע צו דער זעלבער צייט פלעגן א פיפקע טאָן די לולקעס און ארויסלאזן א רויך, אזוי ווי פון א קוימען.

ווען די רוסיש יאפאנישע מלחמה איז אנגע־גאנגען, זיינען די צוויי שכנים מענדל דער הייער און משה דער שמיד, ניט אינגאנצן געווען איינ־פארשטאנדן מיט דעם אויסגאנג פון דער מלחמה. איינער האט געהאלטן, אז רוסלאנד איז גרויס און שטאַרק. יאפאן וועט קיין מאָל ניט באזיגן רוסלאנד. אזא מיינונג איז געווען איבערהויפט ביי די רוסישע טשינאָווניקעס אין דיסנא און אין אנדערע שטעט. „שאפקאמי זאבראסים" (מיט היטלען זיי — פארווארפן) און דער אנדערער האט געהאלטן, אז דער גאנג פון דער מלחמה, איין מפלה נאך דער צווייטער, צייגט בפירוש, אז ניקאלייקע וועט די מלחמה פאר־שפילן. און ביידע זיינען געווען איינגעשפארט אין זייער מיינונג. צווישן די שטייענדיקע געסט האט זיך פאַרמירט „צדדים" — אייניקע האבן געהאלטן, אז דער איז גערעכט, ווייל די אנדערע האבן געדענקט, אז דער אנדערער איז גערעכט. דאס האט צוגעגעבן מוט צו די קריגערישע מיינונגען. מען האט אויפ־געהערט טרינקען די טיי (ווייל 5 אדער 6 גלעזער טיי האבן זיי שוין אויסגעטרונקען) און מען האט גענומען מאָלן (צייכענען) מיטן פינגער אויפן טיש די „סאפ־קעס" אין מאנדזשוריע, ווּ די רוסישע חיילות שטייען און די יאפאנישע. ווען מענדל האט געמאָלן די סטראטעגיע פון די רוסישע אַרמייען, האט אים משה אָפּגעשטופט דעם פינגער. און ווען משה האט גע־מאָלן זיין סטראטעגיע, פלעגט אים מענדל אפשטופן דעם פינגער. אזוי אז צו קיין שלום האט מען ניט געקענט קומען. אָט האט שוין געהאלטן, אז רוסלאנד האט געוווּנען. און מיט א שטופ פון א פינגער האט

רוסלאנד פארלאָרן. און דאס זעלבע איז געווען מיט דעם אנדערן צד. און וואס מער זיי האבן זיך געהיצט, אלץ מער האבן זיי געפּיפּקעט די לולקעס, און ווען זיי האבן ארויסגעלאזן דעם רויך, איז שוין ניט געווען ווי פון א קוימען, נאר ווי פון א אמת׳ן הארמאט.

און דער סאמאָוואר האט זיך געמוזט צוקוקן, ווי די צוויי שכנים, גוטע פריינד, רייסן זיך ארום... ער האָט געקאכט ווי א גזלן...

איך האב אייך געשיקט א פאָטאָסטאט פון א בריוו, וואס מיין פלימעניצע ענעט צימערמאנס פאָטער האט געשריבן אין 1905, דאמאָלסט א סאלדאט אין מאנדזשוריע. ער האט געשריבן: פאָניע ווייס נאָר ווי צו טרינקען יידיש בלוט, אבער דאָ היטן זיי זייער „סקורע״. באהאלטן זיך און לאזן איבער די סאלדאטן אויף הפקר. אונטער אזא פירערשפט, איז קיין וווּנדער ניט, וואס אזא פליג ווי יאפּאן האט באזיגט דעם גרויסן רוסישן בער. און ווען ס׳איז באוווּסט געווארן אז פאָניע האט פארלארן פּארט־ארטור, איז ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר.

אין אלע מייסטערקאייעס, אין אלע ווארשטאַטן פון די מענער שניידער, אין אלע טישן פון די פרויען שניידערקעס, ריבה ברוך׳ס טיש (די מוטער פון חנה קאזלינער) און עלקע פראדעס טיש, און מיין טאטנס מייסטערסקאייע, זומער, ריי פענצטער זיינען געווען אָפן. אויפן בולוואר, אומעטום וווּ די יוגנט איז זיך צוזאמען געקומען, האט מען געהערט מענטשן זינגענדיק מיט א פריילעכן הארצן.

„פּאָי, לאַסטאָטשקאַ, פּאָי,
פּאָרט־אַרטוּר אוּזשע ניע טוואָי.
פּאָרט־אַרטוּראַ זאַבּראלי,
טיעבּיאַ ווייגאָניאַלי,
דאָלאָי, ניקאָלאַי וטאראי!״

ישראל דער בלינדער

ווען און ווי אזוי ער איז בלינד געווארן, ווייס איך ניט. געהאלטן האט ער זיך ביי זיין ברודער איטשע דער מלמד, וועלכער האט געוווינט ביי מיין טאטן אין סקלעפּ. מיין טאטנס הויז איז געווען א 2 עטאזשנע. דער ערשטער עטאזש איז געווען געבויט פון ציגל. און דער 2־טער איז געווען פון קלעצער. פאר וואס מען האט דאס גערופן סקליעפּ, ווייל מען איז ארונטער 2 טרעפּלעך פון דער גאס פלאך. אזעלכע הייזער ווי מיין טאטנס זיינען געווען אין גאנץ דיסנע זעקס: מיין טאטנס, אברהם איטשע דעם מוליערס, ישראל משה גריינימאנס, וועלכע איז געווען א וואנט מיט א וואנט צו אברהם איטשעס הויז, און א הויף מיט א הויף צו זלמן דעם שוחט׳ס הויז. נאָר א הויכער פּארקן האט פונאנדערגעטיילט די צוויי הויפן ווען מיין מאמע פלעגט מיר געבן די כפרות ערב יום כיפור צו נעמען זיי צו זלמן דעם שוחט, פלעג איך זיך צוקוקן ווי זלמן דער שוחט האט א פיר געטאָן די הינדל איבערן האלז, מיטן חלף פלעגט זי, די הינדל, אנטלויפן ווי פון פייער, פלעגט לויפן ביז דעם פּארקן און בלייבן ליגן. גיטע מאָטשעס הויז נעבן חיים דוד דעם קלעזמערס הויז, די באראנעס הויז און חיים מאטע דעם מוליערס הויז, נעבן חאטשע דעם פּיטערס. אברהם חיים, שמואל לאטעס דער שניידער אויפן מארק, האט אויך אוועקגעשטעלט אזא הויז. אבער ביי אים איז דער ערשטער עטאזש געווען גלייך מיט דער פלאך פון גאס.

אז ישראל דער בלינדער האט זיך באוויזן אין גאס, זיינען די יונגע יינגלעך אים באפאלן. דער א שלעפּ פאר איין פּאָלע, דער פאר דער צווייטער פּאָלע.

געטראגן האט ער ישראל א לאנגן בגד, אזוי ווי די מערסטע טייל יידן אין דיסנע, און אויך א לאנגן שטעקן, געפּאכעט מיט אים אויף אלע זייטן און געשריען: „ממזרים, אוועק פון דאנעט״. ס׳זיינען אויך גיווען יונגע מיידלעך אין אונזער גאס. חנה קאזלינער, חאשקע ברוך דעם שמיד׳ס, שרהקע משה דעם קאטליערס (פאר וועמען אלע האבן מורא געהאט), חנה מענדל דעם הייער׳ס, מיין שוועסטער העניקע און שרה׳קע יאשע ראכמיאל דעם שוסטערס. מיידלעך זיינען מער סטאטעטשנע ווי די יינגלעך, די יינגלעך זיינען געווען יחיאל היליע זאמעטער׳ס אנ׳איניקל וועלכער איז א מעדיציין דאקטאר אין אמעריקע, איך האב אים געזען מיט 35 יאר צוריק), זלמן בער אברהם איטשע דעם מוליערס, איטשע קאזלינער,

דער ברודער פון חנה קאזלינער, וועלכער וווינט אין אַדעס, מיין ברודער שלמה און איך. כאָטש מיין ברודער שלמה איז געווען מיט צוויי און א האלב יאר ייִנגער פון מיר, און אין אונזערע שפּילן האט ער זיך ניט באַטייליקט. אבער אונטערקריכן אונטער ישראל׳ס שטעקן און כאַפּן א קלאַפּ, דאס איז געווען אויף זיין אייגענע אחריות.

ס׳האט אבער געטראָפן, אז ישראל האט זיך באַוויזן אין גאַס און די קינדער זיינען נאָך געשלאָפן, פלעגט ישראל שרייען „ממזרים, ווו זייט איר?". אז די קינדער האבן דערהערט אז ישראל איז דאָ, האט מען אויף גיך ארויפגעכאַפּט די הייזלעך מיט דעם ארבע כנפות, קיין שיך האט מען ניט געטראָגן זומער, אין א סעקונדע האט מען שוין געריסן ישראל׳ן פאַר דער פּאָלע און ער האט געשריגן: „ממזרים, אוועק פון דאַנעט". ישראל האט געזאָגט, אז אַן די קינדער וואלט זיין וועלט געווען פינצטערער.

שמחת תורה אין דיסנע

האַלב דיסנע איז געווען ניט געברוקירט. אזוי אז שמחת תורה צייט איז געווען געגוג בלאָטעס, מען זאל קענען טאַנצן אין בלאָטע.

געווען איז דאס אין די לעצטע יאָרן פון דעם לעצטן יאר־הונדערט. מיט דעם אויפקום פון דעם איצטיקן יאָרהונדערט, האט זיך די לאַגע אינגאַנצן געענדערט. די פרייליכקייט, דער „ששון ושמחה בשמחת תורה" איז שוין געווען גאָר אַן אנדערער.

די אָפּטערע פּאַגראָמען אין פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך, די נידערלאַגע, מפּלה, פון די רוסישע חיילות אויפן פראָנט, דער אויפשטייג פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, דאס האט זייער שטאַרק געווירקט אויף די יידישע מנהגים. יידן האבן זיך משמח געווען מיט שמחת התורה, מען האט אויך געמאַכט קידוש, און ניט מער ווי קידוש. אַלץ איז דאס געווען אין די הייזער. קיין טאַנצן אין די גאַסן און אין די בלאָטעס האט מען שוין נישט געזען.

אין אַזאַ קורצער צייט, בלויז עטלעכע יאָרן, איז מען עלטער געוואָרן. און מען האט זיך גענומען אויפפירן ווי עלטערע סטאַטעטשנע יידן.

צום סוף פון 19־טן יאָרהונדערט בין איך געווען אַ ייִנגל פון 12 יאָר, געבוירן אין יוני דעם 5־טן 1888, אָבער די פריילעכסטע שמחת תורה׳ס זיינען געווען, ווען איך בין געווען א ייִנגל פון א יאָר 8—9.

מיין טאַטע, אזוי ווי די אַנדערע פון חברה גמרא, האבן אויך באַלאַנגט צו חברה משניות. שמיני עצרת און שמחת תורה איז מען געגאַנגען אויף ברכה צו ביידע חברה׳ס. מען האט טאַקע געמאַכט אַזויפיל ברכות, אז מען האָט נישט געוווּסט פון ארור המן ביז ברוך מרדכי.

די צוויי טעג איז געווען צו קורץ, אַז מען זאל גיין אויף ברכה צו יעדן איינעם. יעדער האט געוואָלט, אַז מען זאל צו אים קומען כאָטש איין מאל אַ יאָר. צו די חברה גמרא׳ניקעס האט מען דאָך געמוזט קומען, ווייל זיי האבן דאָך באַלאַנגט צו ביידע חברה׳ס. און דערצו זיינען זיי געווען צוזאַמען אזוי פיל יאָרן. איז מען געזעסן דריי שעה אין איין הויז, או נאָכהער אוועק צו אַן אַנדער חברה׳ס הויז. מאָשקע חיים איסר דעם קרעמערס, משה׳קע לייבקע אַרקעס וואס איז געווען א סוחר פון עפּל, שמעון איטשקע און בערקע מאַרינאָוו בנימין דעם וויינערס, און איך (מיין ברודער שלמה איז געווען צו קליין) פלעגן גיין מיט די טאַטעס ווו זיי זיינען געגאַנגען. ביים טיש זיינען די קינדער נישט געזעסן, נאָר יעדער ייִנגל איז געשטאַנען הינטער זיין טאַטן. אויף די טישן איז געווען פון כל טוב: קיכלעך, טאַרט, לעקאָך, געמאַרינירטע הערינג, געפּאַקטע לעבער פּיטשאַ, קוגלען, טייגעכצן, צימעס, יי״ש כיד המלך. די טאַטעס האבן געגעסן, געטרונקען, געזאָגט לחיים. מער פון אַלץ געזונגען תפילות פון פאַרשיידענע חזנים. איבערהויפּט דעם רבינס ניגונים. מיר קינדער מיט אונזערע קלינגענדיקע קול׳עכלעך האבן שטאַרק ארויסגעהאָלפן און באַשיינט די קאַפּעליע.

פון צייט צו צייט פלעגט די טאַטעס, לאַחר־יד, דערלאַנגען די קינדער אַ שטיקל קיכל, א שטיקל לעקאָך א.א.וו.

מאיר מענדל האט אמאָל געדאַוונט אין געצל׳ס שול, נעבן פּסח׳ס שול. איך בין געווען איינער פון זיינע העלפער. מאיר מענדל האט געזאָגט מיין טאַטן, אז איך וועל אמאָל זיין א גוטער חזן. נישט זיין נבואה

איז מקוים געווארן, נישט מיין טאטנס אמביציע, אז איך זאל זיין א רב.

ווען מען איז געקומען צו מיין טאטן, איז מען שוין אַזוי גיך נישט אוועקגעגאנגען. מיין טאטע האט זייער ליב געהאט זיינע חברים. איז מען געקו־מען צו מיין טאטן מער ווי צו אלע אנדערע חברים. ביי אים, אז די חברים זיינען געקומען, האט מען זיך משמח געווען און געזאגט „לחיים, ישראל״, אלץ מער לחיים׳ס האט ער דערלאנגט, און דאס זעלבע איז געווען מיט מיין מאמען. וואס מער לחיים מען האט געזאָגט, אלץ מער קוגלען און בלינצעס האט זי דערלאנגט.

אלע זיינען שוין געווען מלא שמחה. אין מיטן דערינען איז פרומע פריידע די פישערקע אַריין צו אונז אין קיך, גענומען די פּאָמעלע און רייטנדיק אויף דער פּאמעלע איז זי אריינגעפארן אין זאל צו די חסידים. מיט איין האנט האט זי געהאלטן די פּאמעלע, מיט דער אנדערער האט זי געטריבן דעם פערד און געשריען ניא, ניא. די חסידים האבן זיך צולאכט און צוהוליעט און גענומען קלאפּן אין טיש. ס׳האט אויסגעזען, אז די טעלער מיט די גאָפּלען האבן זיך אויך צוטאנצט. פרומע פריידע האט אלעמען גע־מאכט צום לאכן. מיין טאטע האט איר וואָס געזאגט, ענטפערט זי אים: גיי, ישראל, „ביזט גאר א פעטשקע״. די חסידים האבן גענומען טופּען מיט די פיס. זיי האבן געזאגט, אז זי איז מרים הנביאה פון דיסנע.

ווען מיין טאטע איז געקומען אהיים שמחת תורה ביינאכט, איז ער געווען אזוי הייזעריק פון זינגען די צוויי טעג, אז ס׳האט אים גענומען עטלעכע טעג ביז ער האט געקאנט ריידן.

ביי אברהם איטשען איז שמחת תורה אויך געווען פריילעך. אברהם איטשע האט אויך ליב געהאט מען זאל צו אים קומען. מען האט דערלאנגט יי״ש אויפן טיש מיט דער פולער האנד. און ריבה חנה האט אויך דערלאנגט קוגלען מיט אלע טייערע מאכלים.

הירשל אישיעס איז ארויס פון אברהם איטשעס הויז, אז ער איז קוים געשטאנען אויף זיינע פיס.

דער וואָדאָנאָס איז צוגעפארן מיט דער דוווּקאלקע. ער האט אנגענומען די עמער וואסער און אריינגע־טראגן אין שטוב. הירשל קריכט ארויף אויף דער דוווקאלקע און זעצט זיך אויף דעם פעסל וואסער. דער פערד ווייס, אז דער וואָדאָנאָס זעצט זיך אויפן פעסל, דארף מען פארן. האט ער דערלאנגט א פּאָר און הירשל איז ארונטערגעפאלן. מען איז צו־געלאפן, מען האט אים איפגעהויבן און געמיינט, ווער ווייסט וואס איז געשען. אבער אזוי גיך ווי מען האט אים אוועקגעשטעלט אויף די פיס, איז ער אוועקגעגאנגען שאקלענדיק זיך אויף די זייטן און געזונגען: היום תאמצני, ווי גארנישט געווען.

שמחת תורה איז אלע מאל געווען וואלקנדיק און רעגן. מיט דעם אנקום פון 20־סטן יארהונדערט — איז אויפן הארצן געווען אזוי ווי דער וועטער.

אברהם׳ל ליישזקעס

ער האט געהאט זיין אכסניה אין דער גרויסער גאס, אנטקעגן דעם גויעשן אפטייק. די אנדערע אפּ־טייקארסקע מאגאזינען זיינען געווען יידישע, פון פּראדקע שולמאן, איטשע ניישטאדט דער טויבער און נאך איין אפּטעקארסקע מאגאזין נעבן דעם קע־ראָסין הענדלער, אנטקעגן מאָשע קאפּעל׳ס אייזן־קראָם.

אברהם׳ל, אזוי ווי אלע דיסנער פיינע יידן, האט ליב געהאט אויף אלץ צו מאכן א ברכה. אבער מער פון אלע ברכות, האט ער ליב געהאט די ברכה „שהכול״. א ייד איז דאך אבער נישט קיין „שיכור״ — ווי טרינקט מען אליין? פלעגט ער צוגיין צום שפּיגל, מאכן די ברכה און זאגן „לחיים רבי אברהם״ און נאכהער פלעגט ער זאגן: „נו, איצטער זאגט איר לחיים רבי אברהם״. אזוי האט מען דערציילט, פלעגט עס זיך ביי אים איבערחזרן עטלעכע מאל דורכן טאָג.

זיין זון זלמן האט געבראכט פון ריגע א סך מעבל און פון דער אכסניה האט ער געמאכט א האטעל. לאנג אין דיסנע איז ער נישט פארבליבן.

דער קאראימער נאדזיראטעל

די קאראימער זאגן, אז זיי זיינען די אמת׳ע יידן. זיי היטן אָפּ תורת משה פשוטו כמשמעו. אבער מיר

יידן האבן זיי פארעכנט פאר אמת׳ע גויים. אונטער דער צארישער מאכט האבן זיי נישט געהאט א תחום המושב, ווי מיר יידן. מען האט אויף זיי נישט געמאכט קיין פּאָגראָמען. זיי זיינען נישט אויסגעשטאנען קיינע גזירות, רדיפות, און דעם גירוש פון די דערפער. דאס אלץ באווייזט דאך, אז זיי זיינען גוטע גויים.

ווי דאס זאל נישט זיין, דער נאדזיראטעל איז געווען פריינדלעך צו די יידן און האט אפילו ליב געהאט יידישע מאכלים. ער איז געווען א גאנץ פעטלעכער מאן. ווייזט אויס, אז ער איז געווארן פעט נישט פון על חטא.

צו די יידישע פערד הענדלער איז ער געווען גאר פריינדלעך. פלעגן זיי אים פרייטיק ברענגען חלה, געפילטע פיש; פורים — המן טאַשן; פסח — מצה, וויין, כרעמזלעך געפּרעגלט אין האניג, און אלע פסח־דיקע מאכלים.

אין א מארק טאג פלעגט מען ברענגען א סך פערד אויפן מארק. מיט אמאָל האט א גוי געגומען שרייען: „מאַי קאָן, מאַי קאָן״. אט מיט א פאר נעכט צוריק האט מען ביי מיר געגנבעט דעם פערד. ס׳איז געווארן א טומל. מענטשן, פויערים, האבן גענומען לויפן פון אלע זייטן. וואס איז דאס פאר א טומל? דער גוי טרעט נישט אפּ פון פערד. „מאַי קאָן״.

איז געקומען א גאַרדאָוואָי און האט אוועקגעפירט דעם פערד, דעם יידן און דעם גוי צום נאדזיראטעל. די קאַנצעלאַריע פון דעם נאדזיראטעל איז געווען נישט ווייט פון מארק, אנטקעגן דער אלטער טשאַיינא. דער נאדזיראטעל האט געהייסן אריינשטעלן דעם פערד אין שטאל און דער ייד מיט דעם גוי זאלן קומען מארגן 10 אזייגער אין דער פרי.

אין שטאל ביים נאדזיראטעל זיינען אלע מאל געשטאנען פיל פערד. ווייל דער האנדל מיט געגנבטע פערד איז געווען גרויס.

אויף מארגן 10 אין דער פרי זיינען געקומען דער ייד מיט דעם גוי. דער נאדזיראטעל זאָגט: קומט אין שטאל״. ער פרעגט ביי דעם גוי: „וועלכער פערד איז דיינער?״ דער גוי זוכט זיין פערד צווישן די פערד, אָבער זיין פערד איז נישטא. דער גוי — אזוי ווי זיין לשון וואלט אים אפּגענומען געווארן.

דער נאדזיראטעל מיט א שטרענגן קול: „וועלכער פערד איז דיינער?״ דער גוי האט זיך אָנגעפּאַנגען צלם׳ען און קען קיין ווארט נישט ארויסריידן. אהא! זאגט דער נאדזיראטעל, געטרונקען בראָנפן נעכטן, געווען שיכור. געמאכט א בלבול אויף ערלעכע מענטשן. דו, בעסער טראג זיך אפּ פון דאנען, איידער איך פארשפאר דיר אונטער די גראטעס.

דער גוי, נעבעך, טראגט זיך אפּ. צלם׳ט זיך און קוקט —אהינטער, צי מען לויפט אים נישט נאָך. מורמלט עפּעס. „אמת, איך האב פאר צרות געטרונקען אביסל בראָנפן. אבער איך קען שווערן, אז דער פערד איז געווען מיינער״.

אָט אזא פּנים האט געהאט די רוסישע „נאטשאלסטווא״.

אנשל דער וויינער

מען האט אים גערופן אנשעל דער וויינער, כאָטש קיין וויין האט ער איצט נישט געמאכט, אָבער אין די יונגע יאָרן האט ער יא געמאכט אביסל וויין. איצטער איז נאר פארבליבן דער נאָמען „וויינער״, ווייל ער שטעלט צו וויין אין די 6 בתי מדרשים ביי אונז אין שטעטל אויף קידוש און הבדלה. אויך צו אייניגע שיינע פאַרמעגלעכע בעלי־הבתים, וועלכע קענען זיך פאַרגינען צו מאַכן קידוש איבער וויין.

דעם וויין פלעגט אנשל נעמען אויף באַרג ביי בנימין דעם וויינער; בנימין דער וויינער איז געווען אַ ייד א למדן. אָבער וואס צו גאט איז צו גאט — און וואס צו לייטן איז צו לייטן. ער האט געהאַט זיין אייגענע הויז, אויך א שיינע שניט־קראַם און אָ רייע קראָמען צום פארדינגען. אַלע יאָר איז בנימין געפאָרן אין ניזשני־נאָוואָגאראד אויפן יריד איינקויפן ראָזשינקעס און ארום חנוכה זיינען שוין ביי אים אין גרויסן קעלער געשטאנען אַ פאַר יידן און געהאקט די ראָזשינקעס אין די גרויסע הילצערנע מולטערס. און געפּרעסט דעם וויין און געגאָסן אין די גרויסע פעסער. אַז צו פסח איז שוין געווען דער וויין מיט אַלע טעמים פון גן־עדן און וואָס שייך כשרות איז דאס געווען נישט אנדערש ווי למהדרין מן המהדרין.

אנשעל האט זיך אויף די עלטערע יאָרן ארומ־

געזען, אַז די אַלע האָרעוואַניעס און לויפן נאָך פרנסות, איז הבל הבלים, ווייל ער האט געזען, אַז די וועלט איז נאר אַ פרוזדור און מען דארף זיך אָנגרייטן „צידה לדרך" נאר דורך לערנען און דאַוונען מיט גרויס כוונה. אבער עפּעס עסן דארף מען דאָך. האט ער זיך אויסגעקליבן דאָס צושטעלן דעם ווייַן אין די שולן. ערשטנס איז דאס אַ מצווה ווייל אויף דעם ווייַן וואס ער ברענגט, מאכט מען „בורא פרי הגפן". צווייטנס האט ער אויף דעם נישט באדארפט אָפּגעבן צופיל צייט. פרייטאג נאר עטלעכע שעה און עס איז שוין אויך געווען מיט וואס צו מאכן שבת.

אָליין איז אנשל געווען אַ קלײנינקער און אַ דאַרינקער מיט א שפּיציקע בערדעלע און מיט לאנגע פּאות. א בגד האט ער געטראָגן וואס איז געווען לאנג און ברייט אויף אים. פלעגט ער ארויפלייגן איין פּאָלע אויף דער אנדערער און מיט דער לינקער האנד האט ער עס צוגעהאלטן עס זאל זיך נישט פאנאדערעפנען. געגאנגען איז ער זיכער, גיך און אביסל איינגעבויגן, אַזוי אז דער קאָפּ איז געגאנגען פאָרויס און דער גוף איז אים נאָכגעגאנגען. און נאך גיכער איז ער געגאנגען ווען ער איז געגאנגען אין שול דאַוונען.

פון שול איז אנשל אַרויסגעגאנגען נישט פריער פון 1 אדער 2 אזייגער בייטאג, ווען אלע אין שול האבן געדאוונט, האט אַנשל געלערנט און ווען אָלע האבן פאַרלאָזן די שול, איילנדיק זיך צו זייערע טעגלעכער פּרנסות, פלעגט אַנשל צוגיין צום עמוד, דעם טלית אריבערן קאָפּ, צוזאָמענקוועטשן די רעכטע האנד און צוקלאַפּן איבערן בלעך פון עמוד צום ניגון פון זיין דאַוונען —

— הודו לה' קראו בשמו —

— הודיעו בעמים עלילותיו —

— שירו לו זמרו לו —

— שיחו בכל נפלאותיו —

אט אַזוי האט ער געזונגען דעם גאנצן דאָוונען, און אין שול האט אַנשל פארגעסן אָן זיך און דער גאנצער וועלט. אבער ווען ער איז פארטיק געוואָרן מיט די תפילות, און דער חמור וויל דאָך פאָרט עפּעס עסן: איז אויף שבת און זונטאָג האט גאָט צוגעשיקט פון דעם ביסל ווייַן, וואס ער האט פאַרקויפט, אָבער די איבעריקע טעג פון וואך איז געווען זייער נישט גוט.

אנשל האט געקאנט אָריין גיין צו יעדן בעל הבית אין הויז און מען וואלט אים געגעבן עסן בכבוד גדול.

אָבער אנשל וועט דאס נישט טאָן. ער וועט בעסער גיין צו זיין פריינד זלמן דעם שוחט, און וועט לייען אַ לעבל ברויט און וועט גיין אַהיים אויף זיין אייגן טיש עסן ברויט מיט זאלץ און נאַכער בענטשן מיט גרויסע כונה: „ואכלת ושבעת וברכת".

אנשל איז געווען אָן אייגענער מענטש ביי יעדן אין הויז. ווייל זיי זיינען געווען חסידים פון דעם שיראטינער רבין און אויך מיין פאָטער איז געווען פון דער זעלבער חברה. פרייטיג צו נאכט נאך קבלת שבת, האט זלמן דער שוחט געחזרט חסידות. און ווען אַ שדר איז געקומען פלעגט מיין פאטער מיט אנשלען אַרויסגיין קלייבן געלט פאר דעם רבין. זלמנס הויז איז געווען אין שכנות מיט אונזער הויז און ווען איך בין געווען גאר אַ קליינער יינגל האט מיר מיין טאָטע מיטגענומען עטלעכע מאָל הערן די חסידות. און ווי איך געדענק נאך האט זלמן גערעדט מיט גרויס באַגייסטערונג וועגן די ארבעה יסודות העולם: אש, מים, רוח, אפר — וואס דאס איז אַלץ אַ יש מאין. אויך וועגן קטיגור און סניגור פון דער פמליא של מעלה, נאך דעם חסידות זיינען אלע געווען שטאָרק באַגייסטערט, וואס זלמן האט פאַר זיי אנטדעקט די סודות פון די הימלען און אנשל איז צגעגאנגען צו מיין טאַטן און געזאָגט: ישראל'קע, ווער קען עס אָפּשאַצן די גרויסקייט פון דעם בורא. און ווען עס איז געקומען די נאכט פון שמחת בית השואבה איז אנשל געזעסן ביים טיש מיט אלע גרויסע חסידים און האט זיך גאָר שטאָרק משמח געווען. און ווען אלע חסידים האבן אָנגעפאנגען זינגען דעם רבינס ניגון, האט אנשל פארוואָרפן דעם קאָפּ אַהינטער, די אויגן פאַרמאַכט און מיט דער פאָרקוועטשטער האנד צוגעקלאפּט אין טיש, אַז די טעלער און גאָפּל האבן אויך געטאנצט צום רבינם ניגון, אַזוי האט אַנשל געלעבט מער מיט רוחניות ווי מיט גשמיות.

די יום טובים זיינען אַוועק געגאנגען ווו צו לייען און באָרגן איז נישטאָ, עסן ווילט זיך, דאַרף מען ווידער גיין צו זלמענען. אנשל גייט אַריין: „זלמענקע, איך שטאַרב, איך וויל עסן". זלמן גיט א רוף זיין ווייב שרה בתיה, און זי ברענגט אָרויס אַ לעבל ברויט. אנ-

של לייגט אַוועק דעם ברויט אונטערן פּאָלע, מיט דער אַנדער פּאָלע פאַרלייגט פון אויבן, און ווי אַלע מאָל אונטערגעהאלטן מיט דער לינקער האַנד אַז די פּאָלע זאל זיך האַלטן און דער ברויט זאל נישט אַרויספאַלן, איז אנשל ווייטער געגאַנגען אהיים בשמחה. ס׳פאַרגייט אביסל צייט, ס׳ווילט זיך ווידער עסן, אנשל גייט ווי־דער צו זלמענען. אנשל קומט אַריין און שווייגט. זלמן גייט אים אַנטקעגן, נו, אנשעלע, וואס ווילסטו זאָגן? אנשל הויבט אויף די האַנד אין דער הויך: „וואס זאל איך זאָגן זלמענקע! איך שטאַרב, איך וויל עסן״. זלמן שמייכלט: „געוואַלד, אנשל! דו שטאַרבסט און שטאַרבסט, און ניש פון אַרט״. „הערסטו, זלמנקע, דעם אמת זאָגנדיק, איך וואלט שוין לאַנג געשטאַרבן, אָבער יעדעס מאל וואס דו גיסט מיר דעם לעבל ברויט, ראַטעווסטו דו דאָך מיך אָפּ״.

און אַזוי איז דאָס געגאַנגען פון יאָר צו יאָר.

דיסנער צונאַמענס

אין דיסנע, אזוי ווי אין אלע יידישע שטעט און שטעטלעך, זיינען געווען מענער, פרויען, מיט א נאָמען און א צונאָמען. אזוי זיינען ביי אונז געווען מלאכים, באַראַנען, און אויך א ציג מיט א באָק.

אזוי ווי אונזערע מלאכים זיינען געווען ערדישע, האָבן זיי חתונה געהאט און געהאט מלאכלים׳לעך. אויסרעכענען אלע מלאכים געדענק איך נישט. איך געדענק גוט משה דעם קאַטליער, וועלכער האט גע־אַרבעט מיט זיין ברודער מיכאל (אויב איך מאַך נישט קיין טעות), משה דער קאַטליער האט געוווינט צווישן משה דעם שמיד און ברוך דעם שמיד. זיי זיינען גע־ווען קינסטלער. זייערע כלים, וואס זיי האָבן אויסגע־אַרבעט פון קופּער, האט מען געקענט שטעלן אויף אַ ווייסטאַווע. קופּערנע טעפּ, פענדלעך, שיסלעך, חלאַק׳ס, קוואָרטן מיט איין הענטל און צוויי. ווער געדענקט דאס נישט, ווען מען פלעגט אַרויסנעמען דעם חלאק פון אויוון שבת בייטאָג און מען פלעגט זיך דערקוויקן מיט א גלעזל טיי נאכן טשאָלנט.

אין דיסנע איז געקומען פון ריגע זלמן דער בע־קער. ער האט געעפנט זיין בעקעריי ביי ישראל משה גריינימאַן אין סקליעפּ. זיינע ברויט האט געהאט א שם. אז א אידענע האט געטראָגן א לעבל ברויט און מען האט איר געפרעגט ווו האט איר געקויפט דאס ברויט, האט זי געזאָגט: ביי זלמן דעם ריגער. זיינע סיטואַציע האט געמעגט עסן דער קיסר. לאַנג איז זלמן אין דיסנע נישט געווען. אז מען איז געוווינט צום ריגער לעבן, ציט צוריק קיין ריגע.

אַז זלמן איז אוועקגעפאָרן, האט זיך משה דעם קאַטליערס ברודער פאַרגלוסט צו ווערן א ברויט־בעקער. א הויז האט ער געהאט אויפן ווינקל טאַר־גאָווע און די גאַס וואס האט געפירט צום באָד. זיינע ברויט איז אויך געווען גוט באַוווּסט. ווען מען האט געפרעגט ווו האט איר געקויפט די ברויט, איז דער ענטפער געווען: ביים מלאך. אזוי ווי ער וואלט קיין אנדער נאָמען נישט געהאט.

א דריטער ברודער מלאך האט געהאט א דער־פאַלגרייכע באַקאַליינע קראָם אין דער גרויסער גאַס.

וועגן די באַראַנעס האָב איך שוין פריער געשריבן.

אין דיסנע איז אויך געווען א „ציג״, א גוטע ביזנעס־פרוי. זי האט געהאט א שניט־קראָם נעבן בנימין דעם ווינער. אַז א ווייבל האט אנגעטאָן א ניי קליידל, און מען האט איר געפרעגט: ווו האט איר געקויפט די סחורה? איז דער ענטפער געווען: ביי דער ציג. דעם אמתן נאָמען האט קיינער נישט גע־ווּסט.

געוווינט האט די „ציג״ נעבן ברוך יאָסל פייקין, ביי דער דיסנקע.

ברוך יאָסל פייקין, א ייד א סוחר, האט אויך געהאט א גרויסע קראָם פון אלדאָס גוטס. ברוך יאָסל איז אויך געווען א הייסער חסיד. אז א שד״ר (שליח דרבנן) פלעגט קומען אין דיסנע, פלעגט ער פיל מאל פרייטיק צו נאכטס דרשנען איבער די חסידות ביי ברוך יאָסלען. מיין טאטע איז פיל מאל געגאַנגען אהינצו.

ברוך יאָסל האט געמאַכט גרויסע געשעפטן. דער פּאַראָם אויפן דיסענקע אין דער זיעזד איז געווען נישט ווייט פון זיין מויער.

די צוויי גרעסטע קראָמען אין דיסנע זיינען גע־ווען ברוך יאָסל פייקינס און קיילע שטערנע טובֿ־קין. קיילע שטערנעס קראָם איז געווען אין שכנות

מיט משה־אייזן דעם פאטשער. שפעטער־צו האט נחום קאלמאנאוויטש דער אדוואקאט דאס אפגעקויפט און דארטן איז געווען די „גאראדסקאיע אוטשילישטשע״.

מיין עלטערע שוועסטער שימקע איז עטלעכע יארן געווען א „פריקאזטשיצע״ ביי קיילע שטערנען.

מיין שוועסטער שימקע (די מוטער פון חנוך ווייס־פאפיער) איז געווען זייער א שיינע. די באקן און ליפן נאטירלעך רויט. קיין פארב האט זי נישט גע־דארפט באנוצן. זי פלעגט אוועק טראגן די פאר־שיידענע פראדוקטן צו די טשינאווניקעס און אויך צו די רייכע לייט, וואס האבן זיך געקענט פארגינען צו קויפן ביי מאדאם טובקין.

מיין טאטע האט געארבעט פאר מערערע קאנצע־לאריעס און טשינאוניקעס, פאר זייערע אייגענע ווי־נונגען.

דער מארשאל פון דער וואיענער פריסוטסוויע איז געווען טערעביעניעוו, א פארהייראטער מאן, אבער קיין קינדער האט ער נישט געהאט. האט ער מיין פאטער געמאכט א פארשלאג, אז ער זאל אים פאר־קויפן זיין טאכטער „שימא״. זי וועט ניט דארפן דינען ביי טובקינען. מיין פאטער האט אים געזאגט, אז זי איז א פריקאזטשיצע „קאקאייא ראזניצא ?״ ביי יידן די־נען האט געהייסן זיין א שטוב מיידל. מיין טאטע איז גע־קומען אהיים מיט א גוטן געלעכטער. ער האט גע־קויפט א דארפישע שיקסע און זי האט געלעבט ביי אים אין „ראסקאש״.

ביי אונז אין דיסנא איז אויך געווען א „באק״. דער באק האט געוווינט אין שווינסקער גאס, אין שכ־נות ווו מיין שוועסטער דינה שוכמאן האט געוווינט. דעם אמת זאגנדיק, דעם באק אליין געדענק איך נישט, אבער זיין איידעם געדענק איך גוט. ער איז געגאנגען צו אונז אין דער שווינסקער שול.

דעם באקס איידעם איז געווען א „מגיד״. אין דיס־נע ווי אין אנדערע שטעט, ווו יידן האבן געקענט לערנען, האט ער קיין מגידעס נישט געזאגט. פלעגט ער אוועקפארן אין ווייטע מקומות, ווו די יידישע ניקאלאייעווסקע סאלדאטן געפינען זיך. פאר זיי איז ער געווען א גוטער מגיד. אזוי פלעגט ער זיי זאגן מוסר און פלעגט קריגן פיין באצאלט.

אויף אלע פסח פלעגט ער קומען אהיים צום ווייב און קינדער און יעדעס מאל וואס ער איז געקומען, פלעגט ער אריינגעבן אין שול אמאל חומשים אמאל סידורים אדער תהילים׳ס. בין מנחה למעריב פלעגט ער ארום זיך ארומקלייבן א רעדל מיט מינטשן, און אזוי ווי ער איז געווען א מגיד, איז ער געווען א בארעדעווודיקער. פלעגט ער דערציילן מעשה׳ס פון די ווייטע מקומות.

אז ער האט געענדיקט און ס׳איז נאך געווען צייט צו מעריב, פלעגן אנדערע יידן דערציילן וווּנדער מעשה׳ס.

יידישע גזלנים

איינער א ייד האט דערציילט די וווּנדער פון דעם רבין. א רייכער ייד, א סוחר, איז קראנק געווארן. ער איז געווען אן אנגעזעענער חסיד ביים רבינס טיש. האט ער געטענה׳ט, אז ער וויל נישט זען דעם רבין. געווען איז דאס ווינטער. האט מען געשיקט פאר דעם רבין א גוי, פערד און שליטן צו ברענגען דעם רבין. דעם רבין האט מען אנגעטאן א גרויסן פוטער, אריינ־געזעצט אין שליטן. ווען זיי זיינען דורכגעפארן ביי־נאכט אין וואלד, זיינען ארויסגעלאפן פון וואלד יידישע גזלנים און געפאדערט געלט. דער רבי האט דערזען די געפאר, האט ער אויפגעהויבן די אויגן צום הימל און געמאכט א ברכה. זיינען אלע גזלנים צופאלן אויפן שניי. פרעגט א צווייטער ייד, פארוואס איז ביים רבין געווען א צוקלאפּטער נאז? זאגט דער אנדערער ייד, ווייל איין גזלן איז געווען א טויבער.

מיר יידן האבן זיך נישט געהאט צו שעמען פאר די אומות העולם. מיר האבן געהאט יידישע פערד־גנבים, אויך יידישע גזלנים. יידישע אמת׳ע גזלנים. נאר דער אונטערשייד צווישן די יידישע גזלנים צו, להבדיל, די גויישע איז געווען, וואס די יידישע גזלנים האבן נאר געוואלט דאס געלט. די גויישע פלעגן צו־נעמען דאס געלט מיט דעם לעבן.

א גאנצע וואך פלעגן די יידישע גזלנים זיך וואל־גערן אין וואלד. זיי פלעגן ארויס פון וואלד און בא־פאלן א שליטן. אבער ווען אן אלמנה פארט צום רבין,

פלעגן זיי איר נאך געבן אביסל געלט אויפן וועג. דאקעגן ווען זיי האבן דערטאפט א ייד א סוחר, איז פאַדאוואי. און אז מען האט זיך געשטעלט אנטקעגן, האט מען צוגענומען די געלט און נאך צובראכן די ביינער.

פרייטיק פלעגן זיי קומען אהיים, געגעבן די ווייב געלט צו מאכן שבת. אליין פלעגן זיי אוועקגיין אין מרחץ און פרייטיק צו נאכט גיין צו קבלת שבת, צו־גלייך מיט אלע גוטע פרומע יידן.

וועלוול גריינימן ז״ל: דער חלף און די זעג

(געפונען צווישן זיינע בריוו)

אין א שיינעם פרימארגן איז געזעסן זלמן דער שוחט און האט געשלייפט און געפוצט דעם חלף און האט דערביי אונטערגעברומט דעם רבינס נגון. אין דעם קומט אריין זיין ווייב, שרה־בתיה, און זאגט צו זלמנען, אז זי שטעלט איין אוגערקעס און זי דארף האבן עטלעכע ברעטלעך.

און אז שרה־בתיה זאגט עפעס, איז דאס ביי זלמנען געווען א הייליקייט. לייגט זלמן אוועק דעם חלף אויפן טיש און גייט צו צו זיין שכן ישראל דעם סטאָלער, נעמט א זעג און קומט א היים, שניידט צו די עטלעכע ברעטלעך. אז ער איז פארטיק געוואָרן, האט ער אוועק־געשטעלט די זעג אין ווינקל און האט ארויסגעטראגן די עטלעכע ברעטלעך צו שרה־בתיה׳ן.

ווען דער חלף האט דאס דערזען, האט ער נישט געקאנט פארשטיין, וואס דא איז פארגעקומען: „זלמן מיט זיינע איידעלע הענט, וואס האלט נאר מיר, ווי אזוי האט ער געקענט האלטן די זעג פונם גראבן יונג?״ און האט זיך צוקאכט מיט א גזלנישער רציחה און זאגט צו דער זעג:

„זע נאר, זע נאר, ווי דאס שטייט אין ווינקל, קען קיין צוויי נישט ציילן. און וואס פאר א צורה: קריצן, שפיצן א גאנצע שורה. איך בין גלייך, איך בין שיין און איך גלאנץ. און ווען ר׳ זלמן נעמט מיר אין האנט, טוט ער מיט גרויס כוונה א ווונק צום בורא, אז ער טוט נאר זיין רצון. אבער דו גראָבער יונג?״

די זעג:

„זע ווי ער האט זיך צעזונגען. מיר קענען דיר מיט דיין שארפן צינגל. איך זעג, איך ווייס מיין מערכה, איך און דער בעל־מלאכה, וואס איז אלע מאל א פלעק אין דער משפחה. אבער דו חלף, ביי דיר איז כולה הצ־לחה — דו שניידסט איבער די האלדז און מען מאכט נאך א ברכה״.

חנה אפשטיין: **דיסנה**

לדיסנה הגעתי מוילנה לאחר שהוזמנתי לשמש שם בהוראה.

דרך ארוכה היא מוילנה לדיסנה. אני זוכרת את הנסיעה המיגעת ברכבת. אח״כ בדרך לא דרך לעירה גלובוקיה. המורים במקום ידעו על בואי והכינו לי קבלת פנים חמה. לנתי אצל מורה נעימה, שקבלה אותי כאלו היתה לי אחות טובה ואוהבת. למחרת יצאתי בעגלה מוזרה, שדמתה בעיני למוצג מוזיאוני למקום חפצי — דיסנה.

בעל העגלה, איש דיסנה, היה אנציקלופדיה חיה לפולקלור יהודי. כל הדרך שר שירים וספר ספורים נפלאים. בעגלתו נוכחתי בראשונה לדעת שיידיש היא שפה, ושפה יפה.

הודות לעגלון זה, הצטמצם המרחק בין גלובוקיה ודיסנה והנסיעה עברה עד מהרה. בדיסנה חכו לי חבר בבית הספר, מוכן היה חדר עבורי אצל משפחה נחמדה ועדינה, שם המשפחה נשמט, לדאבוני, מזכרוני. יודעת אני רק ששתי בנות היו להם מעבר לנהר דבינה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נחלקה כידוע העירה לשתי עירות, לפתע קרובים שגרו זה ליד זה נמצאו בשני צדי הגבול רוסיה־פולין.

בבית היתה עוד בת — תלמידה בביה״ס שלימדתי. האב היה כל השבוע מחוץ לבית, סובב כרוכל בכפרים הסמוכים. זו היתה הפרנסה של רוב אנשי העיריה. בשבת היה שמח. הטיול העקרי היה על שפת הנהר כדי לחזות בשקיעת השמש בשדרה ליד הדבינה, בנוף הנפלא של כל הסביבה ועקר העקרים בנוף האנושי של דיסנה. עשרות המשפחות שהתגוררו בבתיהם הקטנים, היו כמשפחה אחת גדולה. כל תושב ידע מצב שכנו וחי ודאג גם לזולתו. באיזו התלהבות היו מקבלים אורחים הביתה באיזה רוחב לב היו מגישים מכל טוב על השלחן. הנוער של דיסנה, כמו כל נוער, חלם לצאת לעולם הגדול, הרבה מהם התכוננו לעלות ארצה, למדו בעצמם שפות.

רק חדשיים עשיתי בעירה הזאת, אבל נשאר לי זכר חם כמו לכל היקר שהיה ואיננו עוד.

אריה רישביץ: **זכרונות מהשנים האחרונות**

שני בתים מילאו את חזיתו של רחוב פיריבוזנה ששמו הוחלף אחר כך לקונופניצקי. בבית אחד גרה משפחת שמרל רחלסון הנגר ובשני גרו הורי, הרשל ופרידל רישביץ. שם נולדתי ושם רקמתי את חלומות נעורי.

בנעורי אהבתי לקרוא והתהדרתי בספריה קטנה שהיתה לי בביתי. עיקר גאוותי היתה על ספרי ההיסטוריה של גרץ שהיו לי. ספרים חדשים היו ושמם חקוק בגבות העור הירוקים באותיות של זהב. אותם ספרים של גרץ, שני אויבים היו להם בין באי ביתנו, אויבים בנפש. האחד היה רבי מן החדר, שנהג לסור אלינו לקידוש בשבתות והשני היה דודי מנדל ליב. הרבי לא קרא לגרץ אלא „גרעפץ" והוסיף על כך קללה. הוא לא עבר על פני הספרים מבלי שרקק קלות. „אל יפקד זכרו של זה הרשע" מלמל בעברו. דודי מנדל־ליב הרשה לעצמו יותר מכך. כשעלתה פעם חמתו נטל כרך מכרכי ההיסטוריה והשליכו אל עביט השפכים. למזלי היתה אמי אשת חיל ואותו עביט עמד רוב ימיו ריקן. הספר יצא מן ההרפתקה בכתם בלבד.

אבא ודודי מנדל ליב, שהיו אחים, אהבו זה את זה

ולא נפלו ביניהם דברים מעולם. רק גרץ העיב על האהבה. דודי הוכיח את אבי על שהוא נותן יד לפושעים ואבי השיב שאין בספרי היסטוריה לא כפירה ולא מינות חס וחלילה. יהודי חייב להכיר את תולדות עמו. וכבר אמר משה רבנו עליו השלום: זכור ימות עולם, בינו שנות דור ודור.

אני ואבי נוסעים היינו הרבה לחכור גני פרי בכפרים וכך הכרתי את כל העיירות שמסביב לדיסנה, אותן וכל אשר בהן. בתים של עיירה קטנה בתים של עץ היו. גגותיהם עשויים קש וקירותיהם מטויחים בחמר וחלונות קטנים ניבטים מהם למרחבי הארץ. בסמטאות הסתובבו עזים, שהשיבו נפשן בקש גגות. בככר השוק היתה הבאר. בקילון שעל פיה היו תלויים חבלים להעלות בהם את דליי המים. לא רחוק מכנסית הגויים עמד מנומנם בית הכנסת. בלילה נתכנסו בו מתי עולם לאספתם...

חלום עליתי לארץ נרקם במועדון ה„פריהייט" של „החלוץ", שבו נפגשו כל בני הנעורים שבדיסנה. קודם לעליתי יצאתי להכשרה לשוינצן ולקבוץ בוילנה. שהיתי בהכשרה ארבע שנים. לעולם לא אשכח פרידתי מהורי. דמעות עיניהם כאילו שאלו: העוד נשוב לראותך? שאלתם התנוצצה כנגדי גם כשנשקתי את המזוזה. שאלתם מהדהדת באזני עוד היום.

כשהחלו מגיעים לארץ פליטי השואה, משכני לבי לבתי העולים ולמשכנותיהם. מציץ הייתי בפני האנשים, שמא אמצא בהם אדם מוכר. יום אחד עבדתי בהקמת אהלים לעולים בחדרה. והנה ליד הברז שותה בחור מים.

„מנין באת לכאן?" שאלתי.

„מן הכוסית והקנקן", השיב.

„אתה מדיסנה!" קראתי, לפי שתשובה זו ,לשון דבור של דיסנאים היא.

אכן, היה זה מנדיק גינדין. היו שם הוא ובני ביתו. נפלנו איש על צוארי רעהו. הרבה דברנו על השואה, שבאה על יהודי אירופה. אי אפשר היה לנו לראותה כדבר שבמקרה. ראינו אותה תוצאה של היותנו עם ללא מולדת, תוצאה שלא היה ממנה מנוס, לפי שעם ללא מולדת בניו הם הפקר. אמונה זו לא דעה ערטילאית היא. אנו על בשרנו חזינו את אימתה.

יעקב רופא: **עיירתי דיסנה**

כמבעד לערפל צצים ועולים בזכרוני מראותיה של דיסנה ויהודיה הנלבבים. בתים נאים ומצוחצחים, חנויות ודוכנים המכילים מכל טוב, ושני נהרות גדולים סביב סביב ששני גנים מתמשכים בגדותיהם. צעירים מבני העירה טיילו בשבילי הגנים ואבותיהם שוחחו שם בהויות העולם, כשהם שואפים אויר צח מלוא פיהם.

זוכרני כיצד, בבוא האביב, היו הנהרות עולים על גדותיהם ומציפים את העיירה. שטפון גדול היה בשנת 1931. העיירה נותקה מכל סביבותיה והנזק היה רב.

חקוקים בזכרוני ימים של חג בעיירה, הימים הנוראים, פסח, שבועות ול"ג בעומר. כל בני העיר, מגדול ועד קטן, טרחו לנקות ולצחצח את בתיהם, לבסוף אף התנקו הם עצמם, התקשטו במיטב בגדיהם ויצאו לטייל על הגשר שעל הדיסנקה ובגן. לב כולם היה טוב עליהם. נשתכחו הצרות של יום־יום ורוח של חג היתה שפוכה על פני כל העיירה כולה.

זוכרני את בני הנעורים בדיסנה מוכת העוני. כמה התאמצו לגבור על ענים ולהגיע לעתיד טוב יותר. רבים נאלצו להפסיק את למודיהם כדי לסייע בפרנסת הבית, אך גם אלה השתדלו להשלים את למודיהם בשעורי ערב או בבית ספר מקצועי. יצר הלמוד היה נטוע עמוק בלבבות כיצר טבעי. הורים עמלו קשה כדי לאפשר לבניהם ללמוד. עיקר משאת נפשם היה לעשות את בניהם למהוגנים.

בעיירה התנהלה פעולה תרבותית ענפה. לפרסום רב זכה החוג הדרמתי בראשותו של הירשקה סלוצקוב.

חובבי החוג לא חסו לא על כספם ולא על זמנם ובלבד שיתקיים. קבוצת כדורגל היתה בעיר. כמעט כל בני העיר היו מתכנסים במגרש הכדורגל שעה שקבוצתנו התמודדה שם עם קבוצה מעיירה סמוכה. עד היום עודני זוכר את הטוב בשחקני הקבוצה שלנו, את אייבה קופרמן. מה זריז היה בהוליכו את הכדור ברגליו. מה מהיר היה בהבקיעו את שער היריב. הקהל געש בשמחה למראה שחקנם האהוב.

זוכרני כיצד היינו כולנו רצים לקונצרטים של חיים־דוד, אשר כנורו התיפח בידו במיטב הנגונים. אני זוכר את החופות שנערכו בחצר בית הכנסת, את הבדחן מרדכי טארנה, את מכבי־האש ויונה אפשטיין בראשם, את רוח החג ששרר בסיום המחזור הראשון בגימנסיה הפולנית, תלמידה המצטיין, אהרון ביילין, זכה אז לציון מיוחד.

למקום חשוב בחיים החברתיים זכתה הסתדרות החלוץ. לה זכויות רבות בכך, שנתנה לנוער אידיאל של חיים, אגב עבודה מעשית למען הקרן הקימת וקרן היסוד. בראש ההסתדרות עמד זלמן צירלין הבלתי נלאה. זוכרני כמה קנאנו בחלוצים הראשונים, סמירין ובלכמן, בעלותם לארץ ישראל.

הכל בעיירה כה קרוב לי עתה, כה חקוק עמוק בלבי. המרצח הגרמני את כולם השמיד, אותם ואת מרקם חלומותיהם.

במלאכת הדמים היו לגרמנים שותפים נאמנים — פולנים, אוקראינים, ליטאים ואחרים. הרוצחים, שנאת יהודים ליכדה אותם בתאוות הרצח שלהם והם מחו עיירות ויושביהן.

דיסנה שלנו ריקה מיהודים. לא השארנו בה אלא קבר אחים גדול אחד. הקבר גדור מסביב ועליו מצבת אבן ובה חקוק לאמור: „פה נטמנו יהודי דיסנה הקדושים שנשמדו בחמת רצח בידי הנאצים ועוזריהם".

אף עתה, לאחר חורבננו הגדול, עוד לא הניחו שונאינו ידם. שוב ושוב הם מחללים את הזכרון האחד שנשאר בתחומם לזכר יהודי דיסנה ומלכלכים והורסים את המצבה.

מכל משפחתי הענפה לא נשארתי אלא אני האחד. עלי, שרק בדרך נס נשארתי בחיים, הוטל להנציח את זכרם של הקרובים לי והיקרים, את אבי לייזר רופפא, את אמי חיה מינה, את ארבעת אחיותי דבורה׳קה, ביילקה, נחמה׳קה, סונקה ואת אחי זלמן. את כולם כולם השמידה החיה הגרמנית.

אני עברתי כל אותו גיהנום. שהיתי בגיטו מינסק עד לחיסולו, נתגלגלתי לפוזנן, שם הייתי כלוא חדשים רבים ומשם הועברתי למחנה ההסגר בברגן־בלזן, שנה תמימה נמשך שביי בברגן־בלזן, עד ששחררונו האנגלים.

לאחר השחרור שמתי פעמי לחזור למינסק, שמא אפגוש מי מהם. אך לאסוננו הגדול לא מצאתי אלא קברים.

בשנת 1957, לפני שיצאתי מברית המועצות, נסעתי לקבר האבות בדיסנה. רציתי לשוב ולראות את העיירה בה נולדתי ובה בליתי את ימי נעורי. רציתי להפרד מיהודי דיסנה, מקרובי ומיקירי שהורדו אל קבר האחים.

כבוד לזכרם.

יעקב רופפא: מיין שטעטעלע דיסנע

ווי א נעפל פון זכרונות שטייט פאר מיינע אויגן מיין שטעטעלע דיסנע מיט אירע הארציקע יידן; די שיינע, ארומגעפוצטע הייזלעך; די קראמען און קרעמלעך, וואס האבן פארקויפט פון כל־טוב. די צוויי גרויסע טייכן, וואס האבן ארומגענומען דיסנע. די צוויי גרויסע בולווארן, וואס האבן זיך געצויגן לעבן די טייכן און וווּ אין די אוונטן האט שפאצירט די שטעטלשע יוגנט און די עלטערע יידן האבן געשמועסט וועגן פאליטיק און געשלונגען פרישע לופט.

איך דערמאן זיך ווי אונדזער יוגנט, אין דער פאר־

אָרעמטער דיסנע האט געשטערבט מיט אלע כוחות זיך ארויסצורייסן פון דער ארעמקייט, כדי צו דערגרייכן א ציל און א בעסערן צוקונפט אין לעבן. א גרויסער טייל האט געמוזט איבערייסן דאס לערנען, ווייל זיי האבן געדארפט ארויסהעלפן אין דער היים מיט פרנסה. דאָך האט יעדער זיך אָנגעשטרענגט און זיך געגאנגען לערנען אין אַן אוונט־שול, אָדער פאַך־שול.

אין שטעטל איז געפירט געווארן א פארצווייגטע קולטור־טעטיקייט אויף אלע געביטן. זייער פּאָפולער איז געווען דער דראמאטישער קרייז, אנגעפירט פון הירשקע סלוצקאוו. די ליבהאבער פון קרייז האבן נישט געקארגט קיין צייט און געלט און געטאָן אלץ אויפ־צוהאלטן דעם קרייז.

כמעט דאס גאנצע שטעטל פלעגט זיך פארזאמלען אויפן ספּאָרט־פּלאַץ, ווען אונדזער יידישע דיסנער פוט־באל־מאנשאפט פלעגט זיך פארמעסטן מיט א צוויי־טער מאנשאפט פון א דערבייאיק שטעטל. איך געדענק נאך היינט דעם בעסטן שפילער פון דער „קאמאנדע״, אייבע קופערמאן. ווי פלינק ער פלעגט כאפן דעם באל און אריינקלאפּן א טויער דעם קעגנער און די פריידי־קע אויסגעשרייען פון דעם עולם פאר איר באליבטן שפילער.

גאר חשוב אין דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דיסנע איז געווען די ארגאניזאציע: חלוצים־שומרים, וואס האט פיל פארדינסטן פאר געבן דער יוגנט אן אידעאל אין לעבן. אויך ממשותדיקע ארבעט פאר קרן־קימת און קרן־היסוד. אין שפיץ פון דער ארגאניזאציע איז גע־שטאנען דער אומדערמידלעכער זלמן צירלין. איך דער־מאן זיך, ווי מיר זענען מקנא געווען די ערשטע חלוצים, וואס זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל: סמירין און בלאכמאן.

ווי קאן איך שרייבן וועגן אונזער דיסנע און נישט דערמאנען דעם חדר; דעם רבין, וואס האט דערלאנגט מיטן שטעקן פארן נישט קענען די סדרה; דאס באָדן זיך אין דער „דישענקע״, אדער אין שלאָס פון ביידע טייכן; דאס אריינכאפּן זיך אין דער גאז־וואסער פאב־ריקל פון אידל סושקאוויטש און טרינקען פאר 5 גראָשן א קאלטע גלאז זעלצער־וואסער מיט סאק; דאס עסן „פיראזשנעס״ פאר 10 גראשן אין דער בעקעריי פון אלטער רומער.

ווער פון אונדז פלעגט עס נישט לויפן צו די קאנ־צערטן פון חיים־דוד, וועלכער פלעגט אויסוויינען אויף זיין פידעלע די שענסטע ניגונים; די חופות אין שול־הויף; דעם בַדחן מרדכי טארנאָ; די פייערלעשער מיטן הויפט פאזשארניק. איך דערמאן זיך די פייערלעכקייט ביי דעם ערשטן ארויסלאז פון דער פוילישער גימנאזיע מיט איר בעסטן שילער אהרן ביילין, וואס איז פארן זיך גוט לערנען געווארן אויסגעצייכנט.

אלע, אלע זענען זיי מיר איצט נאענט אזוי און איינ־געבאקן אין הארצן.

איך דערמאן זיך, ווי היינט וואלט עס געווען, ווען צום ערשטן מאל איז אין דיסנע אריינגעפארן דער אוי־טאבוס. דאס גאנצע שטעטל איז געלאָפן אנקוקן דעם אויטאבוס. עטלעכע טעג נאכאנאנד איז די געשעניש געווען דאס גערייד פון די שטעטלשע יידן.

איך געדענק ווי יעדן פרילינג פלעגן די טייכן זיך אויסגיסן און אונזער שטעטל פלעגט פארפלייצט ווערן. איין פארפלייצונג אזא, וואס האט געבראכט פיל שאָדן, איז פארגעקומען אין 1931. דאס גאנצע שטעטל איז געלעגן אין וואסער. געווען אפגעשניטן פון די ארומיקע שטעטלעך.

איינגעקריצט אין מיין זכרון זענען נאך ביזן היינ־טיקן טאג די ימים־נוראים־טעג אין שטעטל, פסח, שבועות, ל״ג בעומר. אלע, פון קליין ביז גרויס, פלעגן רייניקן און שייערן די הייזלעך; אליין זיך אויספוצן אין די שענסטע בגדים, וואס יעדער האט פארמאָגט זיך געלאזן שפּאַצירן איבערן בריק, וואס אויף דער „די־שענקע״, אדער אויפן בולוואר. אלע זענען געווען אויפ־געלעגט; פארגעסן די טאג־טעגלעכע זארגן. א יום־טוב שטימונג איז געלעגן אויסגעגאסן אויפן גאנצן שטעטל.

די יוגנט אין דיסנע האט געהאט א פארלאנג זיך קולטורעל אויסצולעבן. אלע רעפעראטן און לעקציעס מיט אראפּגעבראכטע לעקטארן און פרעלעגענטן פון א גרעסערע שטאט, פלעגן זיין איבערפולט. נאך א טאג ארבעט פלעגט די יוגנט לויפן, ווער זיך לערנען אין אוונט־שול; ווער צו א לעקציע, אדער רעפעראט און ווער סתם זיך ווילן ביי א טאנץ־אוונט. אויף מארגן נאך א רעפעראט פלעגן נאך אלץ אנגיין הייסע דיס־קוסיעס פאר און קעגן דעם רעפערענטס ארויסגעזאגטע מיינונגען.

די עלטערן, ווידער, האבן שווער געארבעט, געגעבן די קינדער אלע מעגלעכקייטן צו לערנען זיך. געהאט די אמביציע צו מאכן פון די קינדער לייט. געטרוימט צו האבן פון די קינדער א ביסל נחת. צו אונזער אלעמענס גרויסן אומגליק איז דאס זיי נישט באשערט געווען.

איצט איז אונזער דיסנע יידן־ריין. פארבליבן נאר איין גרויסער קבר. דער קבר איז ארומגעצאמט. א שטיין מיט אן אויפשריפט זאגט, אז: דא ליגן באגראָבן דיס־נער יידן־קדושים — מערדערלעך אומגעבראכט דורך די נאציס און זייערע ארויסהעלפער.

אפילו איצט נאך אונזער גרויסן חורבן קענען אונ־זערע שונאים נישט רוען און פארשוועכן דעם איינציקן אנדענק, וואס איז פארבליבן נאך די דיסנער יידן. דער קבר ווערט אפט באשמוצט און צעשטערט. אויך טוי־טערהייט האבן אונזערע נאענטע און הייליקע מארטירער קיין מנוחה נישט.

פון מיין גרויסער פארצווייגטער משפחה, בין איך איינער געבליבן לעבן. אויף מיר, דעם על־פי־נס לעבן־געבליבענעם, איז אויסגעפאלן דער גורל צו דערמאנען און פאראייביקן דעם אנדענק פון מיינע טייערסטע און נאענטסטע: מיין פאטער לייזער רופפא, מיין מוטער חיה־מינע, מיינע פיר שוועסטער: דבורהקע,ביילקע, נחמהקע, סאנקע און מיין ברודער זלמן. זיי אלע האט די דייטשע בעסטיע אומגעבראכט.

איך אליין האב דורכגעמאכט דעם גאנצן גהינום. איבערגעלעבט דעם מינסקער געטא ביז דער ליקווי־דאציע; פארשלעפט געווארן קיין פאזנאן, ווו כ׳בין געזעסן 2 חדשים אין טורמע; דאן אינטערנירט אין בערגען־בעלזען. אין בערגען־בעלזען האב איך גע־שקלאפט א יאר צייט ביז די ענגלענדער האב אונדז באפרייט.

נאך דער באפרייאונג האב איך זיך דערשלעפט צוריק קיין מינסק, געמיינט, אפשר וועל איך טרעפן וועמען. אבער צו אונדזער אלעמענס גרויסן אומגליק האב איך אומעטום געטראפן קברים.

אין יאר 1957 פאר מיין פארלאזן סאוויעטן־פאר־באנד, בין איך צוגעפארן קיין דיסנע אויף קבר־אבות. איך האב געוואלט צום לעצטן מאל זען מיין שטעטל, ווו איך בין געבוירן און פארבראכט מיין יוגנט. געוואלט זיך געזעגענען מיט די דיסנער יידן, מיט מיינע נאענטע און טייערע, וואס ליגן פארשניטן אין איין גרויסן אלגע־מיינעם קבר.

דרויער־ווערסקיין פייגע: א בינטל זכרונות, פייגע דרויער

מיין אלטע היים, מיין טייער שטעטל דיסנע — ווי טיף דו ליגסט אין מיין זכרון. פיל יארן זענען פארלאפן, נאר מיין קינדהייט שטייט מיר שטענדיק פאר מיינע אויגן.

איך זע מיין שול, מיין יידישע, טייערע פאלקס־שול, מיט אירע טייערע, ביז היינט, לערער. איך זע ווי א לע־בעדיקן דעם לערער באסקין ביי זיין אריינקומען אין אונדזער קלאס: די הענט אהינטער, פלעגט ער בלייבן שטיין אין טיר און געדולדיק ווארטן ביז די קינדער פלע־גן פארנעמען זייערע פארטעס, דער הויכער, שיינער מאן מיט אפענע בלויע אויגן, מיטן שטענדיקן ליבן שמייכל, גוטסקייט און צערטלעכקייט פלעגט שטראַלן פון אים צו יעדן קינד. מיר, שילער פון קלאס, פלעגן אים באגריסן פון גאנצן הארצן מיט אונדזער קינדערישן „גוט מארגן לערער״.

כ׳דערמאן מיך די העברעאישע לעקציע מיטן לערער בער קאזליניער; די לערערין עטינגער (דעם לערער באסקינס פרוי); די לערערין סאבאל; דעם לערער מא־דייסקי און נאך און נאך אנדערע. א, ווו זענט איר טייע־רע דערציער מיינע? ווי מיר בענקט זיך נאך יענע יארן, יענע טעג!! וויפל פרייד מיר האבן דאן געהאט און איבערגעלעבט.

פאר מיינע אויגן דער חנוכה־אוונט, אין וועלכן איך האב אויך אנטייל גענומען. דער קינדער־כאר זינגט

יידישע הארציקע לידער. עס דיריגירט דער לערער אלעקסאנדער מארקאוויטש. דער זאל איז געפאקט פון עלטערן אן פריינד. כ׳דערמאן מיך די פארשטעלונגען פון די עלטערע שילער: לאה חדקל אין דער ראל פון דער מאמען אין דער פארשטעלונג „דאס שניי מיידעלע”; שרהלע ביילין — דאס שניי־מיידעלע; סאניע גוזיקאוו אין דער פארשטעלונג „דאס פארבלאנדזשעטע מיידעלע” אין דער ראל פן מלך און לינע דאגאוויטש — די רוסאלקע מיט די לאנגע פלאקסענע האָר. זי האט אונדז נאך דאן פארלאזן און איז אוועק קיין רוסלאנד. כ׳הער דאס ליד „העמערל, העמערל קלאפ”, געזונגען און געשפילט פון דוד סקיבין.

כ׳זע מיין ברודער נח דרויער אין דעם „שניימענטש”. כ׳הער דייטלעך די דעקלאמאציע „חנוכה, ווידער ברענט דאס אלטע לעמפל”, אויסגעפירט דרך חנה שמושקאוויטש; מוסיע קלאט און נאך און נאך אנדערע טייערע קינדער, אייביק איינגעבאקענע אין מיין הארץ — קינדער פון דער יידישער פאלקס־שול!

און נאך זע איך פאר מיינע אויגן: בעת דער הפסקה די טאנצנדיקע פאניע פינקעלמאן מיט צביה לאפיד, מיט אירע קליינע פארפלאכטענע צעפעלעך.

די פרייד און דאס גליק פון יענע טעג איז נישט צו פארגעסן. כ׳זע מיינע שכנים, די שול־חברטעס: מאניע גילדין, רייזעלע צירלין. ווו זענט איר איצט אלע? מאמעס און באבעס די, וועלכע לעבן — זאלן לאנג לעבן און גליקלעך זיין! און די, וועלכע זענען פון אונדז אוועק, אדער פארשניטן געווארן — לאמיר זיי אייביק געדענקען!

כ׳דערמאן זיך: א ליכטיקער, זוניקער ל״ג בעומר־טאג די גאנצע שול שפרייזט אין וואלד פריילעך און לוסטיק. מיט אונדז דער לערער באסקין, לערער קאזליניער. מיר פרייען זיך און געניסן פון דער שמעקנדיקער וואלדלופט. די קינדער זינגען. חנה שמושקאוויטש זינגט דאס ליד „אין חדר”. אזוי זינגענדיק און שפילנדיק איז געקומען דער פארנאכט און מיר קלייבן זיך צוריק. קומענדיק אין שטאט אריין דערפילן מיר עפעס אן אומרואיקייט. די לערער נעמען צוזאמען די קינדער און מיר שטעלן זיך אָפּ ביים אריינפאר־הויז פון דער משפחה רופפא. פון דארטן לאזט מען אונדז פונאנדער. מיר דערוויסן זיך, אז ביי דארע ניישטאט איז געשטארבן די מוטער אין דער צייט, ווען מיר זענען געווען אין וואלד. א גרויסער אומגליק האט געטראפן דער משפחה. ס׳זענען געבליבן 4 מיידעלעך און דאס קלענסטע, פייעלע, 4 יאר אַלט.

כ׳דערמאן זיך אן דעם עלטערן־קאמיטעט: אברהם־בער קאץ, גריינימאן, חנין, שמושקאוויטש, רופפא, פינקעלמאן, שושקאוויטש, לקח. וויפל מי, הארציקייט, ליבע און איבערגעבנקייט פאר די קינדער פון דער יידישער שול האבן אריינגעלייגט אונדזערע טייערע, נישט פארגעסענע עלטערן. ווו זענט איר אלע? טייערע קינדער, טייערע עלטערן, קרובים אן פריינד, ווו זענען אייערע ביינער פארוואָרפן געווארן ווו איז אייער ברודער־קבר? אין וועלכן אויוון זענט איר פארגאזט געווארן? ווו איז אייער הייליקע אש פארשפרייט געווארן? אייביק זאל בלייבן אין אונדזער זכרון דער הייליקער אנדענק פון די פארשניטענע. אייביק וועלן מיר געדענקען אונדזערע טייערע קדושים פון אונדזער טייערער שטאט דיסנע.

זאב גורביץ: **זה לא היה מזמן**

מוסד לחנוך תיכון הוקם בדיסנה עוד בימי הצאר. כבר אז כשדיסנה היתה חלק מרוסיה הלבנה היתה בה גימנסיה רוסית. בשנת 1921, שנים אחדות לאחר הספוח לפולין, נוסדה בה גם גימנסיה פולנית. בראשיתה שכנה הגימנסיה בבנין ה„קזנצייסטבו” אך לאחר זמן קצר גדלה ועברה לבנין ליד הדווינה ששמש פעם בית סוהר. מקום זה התאים היטב לתפקידו. היו בו אולם לספורט, מגרש לספורט ובנינים קטנים למעבדות

לפיסיקה, כימיה וביאולוגיה. בקורטוריום בוילנה נחשבה הגימנסיה שלנו לאחת הטובות במדינה.

בראשית ימיה של הגימנסיה למד בה מורה יהודי אחד, ארם דיטריך מגליציה. אחר כך הצטרפה לסגל העובדים גם מאשה אשתו ואחריהם סופרין. היחס של המורים לתלמידים היהודים היה הוגן, להוציא מורה אחד לשפה הפולנית. אותו מורה, שספרו עליו כי היה יהודי מומר, השאיר בשנת 1926 כמעט את כל תלמידי הכתה הששית לשנה נוספת. במעשהו בלט המניע האנטישמי והדבר גרם לכך, שתלמידים רבים עזבו את הגימנסיה.

התלמידים הפולנים היו ברובם בני עשירים ויחסם לתלמידים היהודים היה נאות. בכתות הגבוהות אף נסתייעו בתלמידים היהודים בלימודיהם. תלמידים יהודים נטלו חלק בכל חוגי הלמוד שהיו ליד הגימנסיה, בתזמורת כלי הנשיפה ובקבוצת הכדורגל שבראשה עמד אייבה קופרמן.

בחינות הבגרות הראשונות התקיימו בשנת 1926. רוב מסיימי הגימנסיה היהודים המשיכו בלימודיהם באוניברסיטה בוילנה. הם היו שם רבים למדי, ו„החוג הדיסנאי" שיסדו סיע לסטודנטים עניים. מסיימי האוניברסיטה בעקר במקצועות ההוראה והמשפט, התקשו בהשגת עבודה בשל המגמה האנטישמית של השלטון. היו שלא הסתדרו בעבודה, ממש עד פרוץ המלחמה בשנת 1939.

בשבע עשרה לספטמבר שנת 1939 נכנס הצבא הסוביטי לדיסנה. אותה שעה עדיין הייתי חיל בצבא הפולני, וישבתי במחנה שבויים סמוך לקליגה. שוחררתי בראשון לנובמבר ושבתי לדיסנה. מיד בביאי קבלתי משרת מורה לפיסיקה ולמתימטיקה בגימנסיה. הצטרפתי בכך לחברי לעבודה מכבר והם ארם דיטריך ואשתו, סופרין, זלדה ויגדרהויז, סיאמה וסוניה שולירנוב ואברהם יפה.

חצי שנה ראשונה היתה שפת הלימוד פולנית, אחר כך ביאלורוסית, ולבסוף רוסית. תלמידים יהודים רבים זרמו עתה לגימנסיה, ואפשר היה לחוש בשנוי שהתחולל בקרב הנוער היהודי. הדבר נכר היטב בכתות הגבוהות. אני זוכר קבוצות נערות מחוננות ובהן בנותיהן של אלכסנדר גופונג, של לייזר ביילין, של משה קופרמן והבת המאומצת של הגברת פסמן. אלה הצטיינו גם בלמודים גם בחיים החברותיים. מלבדן היו עוד נערים ונערות בעלי כשרון ותשוקה עזה ללמודים.

לדאבון לב נספו כלם בידי המרצחים הגרמנים.

בשלטון הסוביטים נוסד גם בית ספר תיכון ערב. מנהלו היה מאיר טומרקין, ולמדו בו המבוגרים שבין הנערים שלא יכלו ללמוד בגמנסיה.

למרות שדיסנה היתה עירת גבול, היו בה חיי חברה מפותחים למדי. חלק גדול מן הנוער היה מאורגן בארגונים שונים, ציונים בעקר. היתה תזמורת כלי־מיתר בנצוחו של אלכסנדר גופונג, ולהקת תיאטרון שהשתמידה בהופעותיה. שני מוסדות אלה נסו להמשיך בפעילותם גם במשטר הסוביטי אך הדבר היה קשה. בתחילה אמנם נדמה היה כי ליהודים ייטב במשטר החדש, אך התקוות נתבדו. הקשיים בשלטון החדש היו חמורים מאד. סוחרים יהודים נאלצו לחסל את חנויותיהם ולהכשיר את עצמם לעיסוקים אחרים וגם בעלי המלאכה האחרים לא שפר חלקם. אלה אורגנו ב„ארטלים" ובשל המחסור בחמרי גלם היו לעתים קרובות בטלים מעבודה. האוכלוסיה היהודית התרוששה במהירות והצרכים החמריים עמדו במרכז ההתענינות. לסבל רב גרמו גם פעולותיה של המשטרה החשאית הנ.ק.ו.ד. שפעלה בעזרת מלשינים והביאה להגליתן של משפחות חפות מכל פשע.

גרמו הצרות ובהתקרב הפלישה הגרמנית היו שאמרו: כי מוטב אלה מן הקומוניסטים. הם לא שערו כלל מה צפוי להם מבכורי השטן הגרמנים ומעוזריהם.

בעשרים וחמשה ליוני שנת 1941 חזרתי מבקור בן עשרה ימים בוילנה, ומצאתי את יהודי דיסנה אחוזים בהלה בשל הכבוש הגרמני הצפוי. הבהלה גדלה למחרת היום כשנתברר שמשרדי השלטון פונו ברבם. נשארה מפקדת המשטרה האזרחית. זו היתה ממונה בין היתר על מתן רשיונות לעבור את הגבול והמשיכה לדקדק בדבר כתמיד. רבים נוספים היו בודאי בורחים אלו קבלו רשיונות מעבר. הבורחים נעו אל מעבר לדיסנקה ולדווינה. ברחו בעקר צעירים ואלה שהיו ברשותם סוס ועגלה אם משל עצמם ואם משל הממשלה. בין הנשארים גדלו הדאגה והמבוכה. קשה היה לאנשים לנטוש את רכושם שעשו בעמל שנים רבות. סמוך לשעה שתים אחר הצהרים, הגיע א. יפה בריצה לביתנו והודיע לי מבעד לחלון שקבוצתנו כבר יצאה את העיר. יצאתי אחריו בנגוד לדעת משפחתי. פנינו לעבר פולוצק ובקושי השגנו קבוצת מורים

והצטרפנו אליהם. בקבוצה היו ארם ואשתו, סופרין, פ. יודין, רוזה יודין, לוסיה יודין, מרי קליף וגורביץ. אחר כך הצטרפה לקבוצתנו גם חנה צרטנובסקה. הדרכים היו מלאות בורחים. היו שבאו מדיסנה והיו גם מן העירות הסמוכות. בערב השיגונו קולות הנפץ מהרעשת העיר. את ראשית דרכנו עשינו ברגל, אחר כך עלינו ברכבת משא ללנינגרד. זו הופצצה בדרכה פעמים אחדות. בדרך פגשנו את ד״ר לאסט ואת סוניה שולמן ורבים אחרים. בסביבות סטלינגרד השגנו עבודה כמורים בקולחוזים וסובחוזים. בקרב הימים גויסו כל הגברים לצבא הסו־ביטי. מקבוצתנו נספו ארם המורה הנחמד שלנו וכן סופרין. האחרים חיים, מי במדינה זו ומי באחרת. אחדים גם הגיעו לישראל והתחילו בה את חייהם מחדש.

נורמן איזנברג: **זכרונות**

חייתי בדיסנה בשנים 1909 — 1928, כל ימי נעורי. העיר עיר יפה היתה. שני הנהרות, הדיסנקה מצד אחד והדווינה מצד שני, הוסיפו לה לוית חן ושני גשרי הברזל, שהיו מודרנים באותם ימים, הקנו לה מראה גאיוני.

בתי דיסנה מפוזרים היו על שטח גדול. להוסיף את הפרברים זדישנקה וזדווינה, את שטח „התכנית החד־שה״, את דורושקביץ ואת אחוזתו של קופולוב, היתה דיסנה למעשה עיר. צביון של עיר הקנו לה גם רחובו־תיה הרחבים, הגנים הצבוריים, הבנינים הגדולים, בית הכנסת הגדול והכנסיות להבדיל. רוב העיירות שבסבי־בה, כמו לושקי ודונילאביץ׳, פוהוסט וסרקישצ׳ינה, ז׳בקי וגלובוקה, לא הגיעו לכלל זה. אף לא דרויה. בשום פנים לא יכלו הללו להתחרות בכך בדיסנה. במלחמת העולם הראשונה נגזרה זדווינה מן העיר. הדווינה, הפכה גבול בין רוסיה לפולין, והגשר שעל הנהר פוצץ. קרובי משפחה שהתגוררו בשני עברי הנהר נמצאו לפתע מנו־תקים זה מזה. כך אבדה לדיסנה שכונה בעלת רחוב ארוך, שהתגוררו בה יהודים מדלת העם. עם ניתוק זדווינה נותקה דיסנה מתחנת הרכבת שהיתה בבורקוביץ במרחק של כשנים עשר ויורסט. נותקה גם העיירה פולוצק, הגדולה בעיירות הסביבה ומרכז של מסחר. יהודי דיסנה הרבו לנסוע שמה לרגלי מסחרם.

גם מלחמת 1812 לא פסחה על דיסנה. בספרו הגדול של טולסטוי „מלחמה ושלום״ מסופר, כי צבאו של הצאר שנסוג מוילנה בלחצו הכבד של צבא נפוליאון, הקים את מפקדתו הראשית ליד צריסה, עיירה סמוכה לדיסנה.

היהודים היוו בדיסנה קרוב לתשעים אחוז מאוכלו־סייתה. בחלקם היו בני המעמד הבינוני, סוחרים וחנונים ובחלקם בעלי מלאכה דלים, מנפצי פשתן ועגלונים, רוכלים שחזרו בכפרים ומלמדים, שמשים ובעלי „מק־צועות״ כיוצא בהם. יהודי דיסנה נמנו עם החסידים. בשבתות וימים טובים שבתה העיר ממלאכה ורוב בניה נתכנסו בבתי הכנסת.

חיי התרבות היו מפותחים למדי. היו בעיר גימנסיה ובית ספר עירוני ואחריהם נוספו גימנסיה פולנית, בית ספר עממי פולני ובית ספר עממי יהודי. כן היו בעיר ספריה גדולה, להקה של תיאטרון, חוג למוסיקה וקבו־צת כדורגל. חוץ לזה היה גדול מספר הלמדנים, שהיו בקיאים במכמני התלמוד.

להתעוררות רבה בחיי החברה והתרבות בעיר גרמה הציונות המדינית. זו עלתה על הבמה בראשית שנות העשרים ובמהרה פשטו בעיר רעיונותיהם של משה הס ואחד העם, פינסקר ולילינבלום, א. ד. גורדון, י. ח. ברנר ורבים אחרים. לא עבר זמן רב וקבוצה ראשונה של חלוצים מבני דיסנה כבר היתה בדרכה לארץ. בעיר צצו ארגונים ציונים, כמו „החלוץ הצעיר״ ופריהייט״ „השומר הצעיר״, „גורדוניה״ ו„ביתר״. תכופות הת־ברובם לארגונים השונים, מי לזה ומי לאחר. התמורה חלה תוך פרק זמן קצר ודומה היה, שהעיר שינתה לפתע את עורה והפכה לעיר חדשה.

קיימו הרצאות וערבי קריאה ובני הנעורים הצטרפו

הוכוחים הרבים והנלהבים והתקוות לעתיד טוב יותר בארץ ישראל (על מדינה עוד לא חלמו) הצמיחו כנפים לבני הנעורים. העיר כאילו נעשתה צעירה משהיתה. רבים יצאו לקבוצי „הכשרה" ואף המשיכו דרכם לארץ ישראל. את יצר היציאה מן הארץ הגבירו ממשלת פו־לין הריאקציונית ומפלגת האנדקים האנטישמית. חוצ־פתה של המפלגה ותעלוליה גברו והלכו וגרבסקי, שר האוצר בממשלת פולין, טרח לשדוד מן היהודים את הונם ומאודם. במסים כבדים ערער את מצבם לחלוטין. גם בדיסנה חשו במעשיו וטבעי היה זה שהנוער יחפש מוצא מן המצב. המוצא האחד היה ארץ ישראל. מוצא זה טוב היה לצעירים בלבד. קשישים לא היה בידם אלא להמשיך בחייהם באוירה האנטישמית הקשה שנוצ־רה. אני כבר הייתי באותם ימים חבר קבוץ בארץ ישר־אל.

כשנתפרסם דבר הברית המבישה בין היטלר לסטא־לין והגרמנים פרצו לפולין באש ובחרב ,עברה דיסנה לשלטונו של הצבא הרוסי, שכבש את כל סביבותיה של וילנא. איש עדיין לא תאר לו, כי אין בכך אלא הפוגה קצרה וכי במהרה יפתחו הגרמנים בגדולה שבמלחמות וברצחנית שבהן. אכזריותם היתה מופנית אף לאוכלוסיה האזרחית ובעיקר לאוכלוסיה היהודית. כתוצאה מכך אבד שליש מן העם היהודי.

הברית בין שני „התלינים הידידים" לא האריכה, כאמור, ימים. הגרמנים התנפלו על „ידידם" דרך פתע והצבא הרוסי נמחץ ונסוג לשערי מוסקוה וסטלינגרד. דיסנה נלכדה בכפו של הרוצח האכזר.

האוירה בארץ ישראל נעשתה מתוחה. הכל ללא יוצא מן הכלל עקבו במתיחות רבה אחר כל ידיעה שהרדיו מסר. החלו מגיעות ידיעות על מעשי האכזריות הנוראים של הנבלים הגרמנים באוכלוסיה היהודית שבערים וב־עיירות בפולין, ליטא, רוסיה הלבנה ואוקראינה. הידי־עות באו מקוטעות, קצרות ולא ברורות. מקורן היה הצבא הרוסי הנסוג, שעמד במלחמה כבדה בחיה הנא־צית. פה ושם נמצאו אנשים, שפקפקו באמתותן, משום שנראו כבלתי ניתנות להאמן. רק לאחר שנים, כשחית הטרף הרעה רבצה דרוסה בין חורבותיה של ברלין, שמעתי מפי שני אחי מה שהתרחש בפולין ובחלקה הכבוש של רוסיה. הם סיפרו על ימיה האחרונים של דיסנה, כפי ששמעו מפי עדי ראיה שאך במקרה נשארו בחיים. רק עתה התחלנו להבין, כי כל השמועות הרעות שהגיעו לנו, היו כאין וכאפס כנגד האמת המרה והאכ־זרית.

אותה שעה הייתי חייל בצבא הבריטי, מתנדב מארץ ישראל. העולם כולו עמד במלחמה בשונא שדרס את אירופה, התקרב לשערי מצרים ואיים להשקיע את העולם בתהום אפלה. לא היה טעם לשבת באפס מעשה ולהמתין לרוצח שיבוא לשוחטנו ככל שעשה לנו באי־רופה.

בדיסנה ביום הרצח אבדו לי אמי, אחיותי ומשפחו־תיהן, אחי ומשפחתו, דודי ודודותי, בניהם ומשפחותיהם. דיסנה אבדה יחד עם היקרים לנו מכל. יהודי דיסנה, כשאר מיליוני קרבנות היהודים, מסרו את חייהם הטהו־רים על קידוש השם ועל נצחו וצדקתו של העתיק בע־מים, מורה המוסר והצדק לגדולות בדתות העולם. זכר יהודי דיסנה ישאר לעד ויוסיף דף נכבד ועצוב לתולדות קידוש השם בישראל. מקודש יהיה זכרם כזכר מקדשי השם באינקויזיציה בספרד, במסעי הצלב ובפוגרומים של הצאר. כמו אלה שקדמו להם, כך גם הם נפלו על רצונם להיות יהודים ולחיות בדרך שהיא מסורת בי־דיהם מאבותיהם. הצבע מאוסטריה קטן־המוחין והמטו־רף שפרש את תכניותיו ב„מיין קאמף" לא שמע מעולם על „עם ישראל חי" ועל „לא אמות כי אחיה". הוא לא למד לקחיהם של עמים שהיו ואינם. הרוצחים! הם לא חשבו שיהודי דיסנה, בטרם יוציאו את נשמותיהם, ירקו בבוז בפניהם הרצחניות ובקללה על שפתיהם ינבאו להם את סופם הקרוב.

יהודי דיסנה גבורי ימינו, ניניהם של הגבורים מימות עולם, השאירו אחריהם אזהרה חמורה לכל שונאי ישראל — סופכם יהיה כסופו של הקורפורל הקטן מגרמניה וכסופו של הצאר הגדול ברוסיה. ולעם הגרמני הטמא השאירו בפינו את צואתם לאמור: ארו־רים תהיו לדורי דורות. ימח שמכם וזכרכם לעדי עד. אמן.

נאָרמאַ ווייזנבערג: **ערינערונגען**

איך האָב געלעבט אין דיסנע צווישן 1909 — 1928, אַ פאַרהעלטניסמעסיק קורצע תקופה. דאָס זענען געווען פאַקטיש מיינע יוגנט־יאָרן און די תקופה, ווען קיינער האָט אַפילו נישט געחלומט וועגן דעם גרויסן חורבן, וואָס איז געקומען מיט פיל יאָרן שפּעטער.

דורך די אַלע יאָרן, וואַנדערנדיק איבער שטעט און שטעטלעך פון פּוילן און לעבנדיק אין פאַרשיידענע מדינות און יבשות, אין משך פון אַ לאַנגער תקופה, גיט אונז, אַזוי צו זאָגן, אַ היסטאָרישן בליק אין דער פאַרגאַנגענהייט און ערמעגליכט אַ פאַרגלייך צווישן דער שטעטל דיסנע פון אַ מאָל אין באַצוג צו אַנדערע שטעטלעך פון זעלבן פאַרנעם און גרויס אין דעם דאַמאָלסטיקן רעאַקציאָנערן פּוילן.

מאַכנדיק אַ פּאַרזוך צו שרייבן זכרונות פון דיסנע מוז מען זיין ווי ווייט מעגלעך אָביעקטיוו און נישט צו פיל „פּאַטריאָטיש", ווייל אַנדערש וועט דאָס בילד נישט אַרויסקומען גאַנץ און ריכטיק.

אויף וויפיל מיר זיינען אומשטאַנד היינט צו טאָג צו באַגרייפן און פאַרגלייכן זאַכן, איז דיסנע געווען „געאָגראַפיש" זייער שיין אויסגעלייגט. די צוויי טייכן: די דיסענקע פון איין זייט און די דווינע פון דער אַנדער זייט שטעטל, האָבן איר צוגעגעבן אַ באַזונדערן חן און די גרויסע, פאַר יענער צייט, מאָדערנע אייזערנע בריקן — אַ באַזונדערן שטאָלץ.

דיסנע איז געווען צובויט אויף אַ גאָר גרויסן שטח און אַריינרעכנדיק די צוויי פאַרשטעטלעך: זאַדיסענקע און זאַדווינע, ווי אויך דעם באַלאַגאַן, דעם נייעם פּלאַן, דאַראַשקעוויטש און קאַפּאַלאַווס הויף — איז דיסנע פּאַקטיש געווען אַ שטאָט. אויך די סטרוקטור פון אירע הויפּט־גאַסן און די בולווארן, די גרעסערע און שענערע געביידעס, די גרויסע שול און להבדיל די צערקווע און די קאַטוילישע קירכע — האָבן אויסגעזען מער שטאָטיש. די מערסטע שטעטלעך און שטעט פון דער אומגעגנט האָבן זיך פאַר קיין פאַל נישט געקענט פאַרגלייכן אין הינזיכט פון שטאָטישער סטרוקטור מיט דיסנע.

ווי באַוווּסט איז איינע פון די דיסנער פאַרשטעט געווען זאַדווינע, וואָס איז געווען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה אַן אינטעגראַלער טייל פון דער שטאָט און פיל פאַמיליעס און זייערע קרובים האָבן געלעבט פון ביידע זייטן פון דער דווינע. זי איז געוואָרן אָפּגעריסן פון דיסנע צוליב דעם, וואָס די דווינע איז געוואָרן די נייע גרענעץ־ליניע צווישן רוסלאַנד און פּוילן.

פון די נישט צו פיל זאַכן, וואָס ס'געדענקט זיך פון זאַדווינע — איז די איינציקע לאַנגע גאַס, לענג אויס דער דווינע, מיט די הילצערנע הייזער און די שווער פאַרהאָרעוועטע יידן, וועלכע האָבן דאָרט געלעבט, ווי אויך די גרויסע צערקווע אויף ענדע פון דער גאַס. אַ פּאָר וויאָרסט ווייטער: דער גרויסער קאַמענער הויף און די געדיכטע וועלדער גלייך הינטער קאַמענקי, ווו מיר פלעגן גיין אין די זומערדיקע פרימאָרגנס קלייבן שוואַרצע יאַגדעס, פּאַזימקעס, ברושניצעס און שוועמלעך. אַרום צוועלף וויאָרסט פון זאַדווינע איז געווען אַ קליין שטעטל באַרקאָוויטש, ווו ס'האָט זיך געפונען די נאָענטסטע באַן־סטאַציע פון דיסנע.

אַ פּאָר צענדליק וויאָרסט ווייטער איז געווען די שטאָט פּאָלאָצק, וואָס איז געווען אין יענער צייט די נאָענטסטע גרעסערע שטאָט און האַנדלס־צענטער. און פיל דיסנער איינוווינער פלעגן פאָרן אַהין גאַנץ אָפט צוליב זייערע געשעפטן.

דאָס אַלץ איז געוואָרן אָפּגעשניטן פון דיסנע באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און די גרויסע בריק איבער דער דווינע איז אויפגעריסן געוואָרן. אָבער טראָץ דעם פאַרלוסט פון „טעריטאָריע", און טראָץ דעם, וואָס דיסנע איז פאַקטיש געוואָרן אָפּגעריסן פון אַ באַן־סטאַציע גאַנצע 35 וויאָרסט (אין זיאַבקי), איז זי דאָך געווען און פאַרבליבן אַן אויעזדנע, אָדער פּאָוויאַטאָווע שטאָט.

אויך איז דיסנער געגנט פאַרבונדן מיט אַ גרויסן היסטאָרישן פאַקט: דריסע וואָס געפינט זיך אַ פּאָר צענדליק וויאָרסט פון דיסנע, אויף יענער זייט דווינע, האָט געהערט פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה צו

דיסנער געגנט, ווערט דערמאָנט אייניקע מאָל אין לעוו טאָלסטאָי׳ס גרויסן ווערק „מלחמה און שלום״. ווען די צארישע ארמייען זענען אפּגעטראָטן פון ווילנע אונטערן שווערן דרוק פון נאַפּאָלעאָנס ארמיי אין 1812, האָט די רוסישע ארמיי אריבערגעפירט איר הויפּט־קוואַרטיר אין דריסער אומגעגנט, וואָס האָט דאַמאָלסט געהערט צו דיסנער אומגעגנט. אזוי ארום האָט דיסנער געגנט פארזוכט דעם טעם פון דער היסטאָרישער מלחמה. אויפן זאמד, זאַדיסיענקע, האָבן זיך געפונען קברים פון די געפאַלענע אין דעם קריג.

דיסנע איז פאַקטיש נישט געווען אנטוויקלט אינ־דוסטריעל. קיין שום פאַבריקן, האָבן נישט עק־זיסטירט און דעריבער איז א קלאַסן־באַוווסט־זיניקער עלעמענט כמעט נישט געווען בנמצא אין דיס־נע. די יידישע באַפעלקערונג, וואָס איז ווארשיינלעך געווען צווישן 85—90 פּראָצענט, זיינען טיילווייז געווען מיטל־קלאַס מענטשן: סוחרים און קרעמערס, בעלי־מלאכות און טיילווייז ווייניקער פארמעגלעכע און גאַנץ אָרעמע, ווי: פלאַקס־ארבעטער (טרעפּלער), פורמאַנעס, קאַראַבעלניקעס, וועלכע פלעגן פארן איבער די דער־פער האַנדלען, מלמדים, שמשים און אַנדערע „פּאַכן״. די דיסנער יידן זענען געווען ליובאַוויטשער חסידים. אין שבתים און יום־טובים ־ ־ זענען די געשעפטן און אונטערנעמונגען געווען געשלאָסן און דער גרעסטער טייל יידן איז געגאַנגען אין שול דאַווענען.

דיסנע האָט פארמאָגט 8 שולן און אַלע האָבן גע־הייסן מיט נעמען: געצלס שול, די גרויסע שול, די סווינסקער שול, די באַד־שול, די פלאַן־שול, די זאַדי־סענקער שולן, די קצב׳ישע שול.

אויפן קולטורעלן געביט איז דיסנע געווען גאַנץ גוט אַנטוויקלט. ס׳איז געווען א גימנאַזיע (א פּוילישע), א פּוילישע פאָלקס־שול, א יידישע פאָלקס־שול, א תלמוד תורה, א גאַנץ גרויסע יידישע ביבליאָטעק און אַ היבש ביסל למדנים און גמרא־יידן. ס׳האָט אויך עקזיסטירט א ליבהאָבער טעאַטער־טרופּע, ווי אויך מוזיקאַלישע און ספּאָרט גרופּן.

א ראַדיקאַלע ענדערונג און א גרויסער שפּאַן פאָ־רויס, סיי אויפן קולטורעלן און סיי אויפן סאָציאַלן געביט, איז געקומען אין דיסנע אין די אָנהויב צוואַנ־ציקער יאָרן, ווען דער פּאָליטישער ציוניזם האָט זיך באַוויזן אויף דער דיסנער אַרענע. אין א קורצער צייט אַרום איז די ערשטע גרופּע חלוצים פון דיסנע שוין געווען אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

פיל יוגנטלעכע האָבן אָנגעהויבן לערנען פאַכן, כדי צו זיין גרייט, ווען די צייט וועט קומען, צו פאָרן קיין „פּאַלעסטינע״. ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען ציו־ניסטיש־סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציעס, ווי: „החלוץ־הצעיר״, „פרייהייט״, „השומר הצעיר״, „גורדוניה״, „בית״ר״. ס׳זענען פאָרגעקומען אָפטע רעפעראַטן און פּאַרלעזונגען, ווי אויך לעבעדיקע צייטונגען. דער גרעס־טער טייל פון דער דיסנער יוגנט איז געווען אַקטיוו און באַלאַנגט צו איינער פון די אָרגאַניזאַציעס. אַזעלכע דערשיינונגען האָט מען ביז דאַן קיין מאָל נישט געזען אין דיסנע. נייע ווינטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן אין שטאָט.

די אומאויפהערלעכע און הייסע דעבאַטעס צווישן דער יוגנט וועגן די נייע פּערספּעקטיוון און האָפנונגען פאַר א בעסערער צוקונפט אין אייגענעם יידישן לאַנד (וועגן מדינת־ישראל האָט נאָך דאַן קיינער נישט גע־חלומט) האָט דאַמאָלסט באַפליגלט א גרויסע צאָל פון דער יוגנט, וואָס האָט אין צווישן צייט באַוויזן דורכ־צומאַכן הכשרה־קיבוצים און איז אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל.

דיסנע איז געוואָרן מער לעבעדיק און יינגער, זינט די אַקטיווע ציוניסטישע באַוועגונג איז אויפגעקומען. פיל האָט פאַראורזאַכט צו דעם די רעאַקציאָנערע פּוי־לישע רעגירונג און די אַנטיסעמיטישע ענדעקישע פּאַרטיי, וואָס איז געוואָרן וואָס אַמאָל חוצפּה׳דיקער און עקלהאַפטער און אויך „גראַבסקיס עגלה״, ד. ה. דער דאַמאָלסטיקער פינאַנס־מיניסטער גראַבסקי, וועלכער פלעגט גאַנץ איינפאַך אוועקרויבן פון די יידן זייער האָב און גוטס כלומרשט פאַר שטייערן און פלעגט אַזוי אַרום אינגאַנצן רואינירן די יידישע באַפעלקערונג. אויך אין דיסנע האָט מען דאָס געפילט זייער גוט. די דיסנער יוגנט האָט אָנגעהויבן זוכן אַן אויסוועג פון דער לאַגע. דער איינציקער אויסוועג איז געווען ארץ־ישראל. אָבער די נייע אידעאַלן זיינען געווען נאָר פאַר דער יוגנט. די מיטל־יאַריקע און עלטערע יידישע באַפעלקערונג איז געווען איינגעזעסן און איינגעפונדעוועט אין דיסנע, האָט אַפילו נישט געקענט קלערן וועגן עמיגרירן. זיי האָבן

פארגעזעצט זייער לעבן אונטער שווערע באדינגונגען אין דער אנטיסעמיטישער אטמאספער.

איך בין שוין צו יענער צייט געווען אין ארץ־ישראל א חבר אין א קיבוץ. ווען די ערשטע נייעס אין יאר 1933 וועגן דעם וואס קומט פאר אין דייטשלאנד און וועגן אויפקום פון עפעס א היטלער האט דערגרייכט צו אונז אין לאנד, האבן, גלויב איך, די מערסטע מענטשן זיך געפילט פארזארגט און אומהיימלעך. לייענענדיק און נאכפאלגנדיק די לעצטע באריכטן און די שיינע „פלענער" פון „מיין קאמף", איז יעדער איינער געווען שטארק פארזארגט וועגן זיינע נאענטסטע, וואס ער האט איבערגעלאזן אין אייראפע און ספעציעל אין פוילן, וואס איז דאמאלסט געווען איינער פון די גרעסטע און אנטוויקלסטע יידישע ישובים און נאענטסטער שכן צו דייטשלאנד.

ווען ס'איז פראקלאמירט געווארן דער שענדלעכער אפמאך צווישן היטלערן און סטאלינען און די ערשטע באמבעס האבן אנגעהויבן אויפרייסן איבער ווארשע און די דייטשע הארדעס האבן זיך א לאז געטאן מיט פייער און שווערד איבער פוילן, איז דיסנע ווידער ארונטערגעפאלן אונטערן רוסישן מיליטער, וואס האט פארנומען די גאנצע ווילנער געגנט מיט ווילנע בראש. דאס איז געטאן געווארן, ווי ס'האט זיך שפעטער ארויסגעוויזן, לויטן דערמאנטן שענדלעכן היטלער־סטאלין־אפמאך. די קאמוניקאציע צווישן דיסנע און דער אויסערלעכער וועלט האט זיך באלד איינגאנצן אפגעשטעלט. קיינער האט זיך דאמאלסט נישט געקענט פארשטעלן, אז דאס איז בלויז געווען א קורצע און צייטווייליקע הפסקה פאר די דייטשע הארדעס, וואס האבן נאך קורצע צוגרייטונגען אנגעהויבן די גרעסטע און בלויט־דורשטיקע מלחמה פון אלע צייטן מיט די מאדערנסטע אינקוויזיציע מיטלען קעגן דער ציווילער באפעלקערונג און ספעציעל מיט דער גרעסטער אכזריות קעגן דער יידישער, אין וועלכער מיר האבן אלס רעזולטאט פארלארן א דריטל פון אלע יידן אין דער גארער וועלט.

א קורצע צייט נאך דעם בארימטן אפמאך צווישן די צוויי „תלינים־פריינד", איז איינער — דער דייטש, ווי באוווסט, אנגעפאלן אין מיטן דער נאכט אויף זיין „פריינט". און די רוסישע ארמיי איז פאקטיש צעשמעטערט און אפגעווארפן געווארן צו די טויערן פון מאסקווע און סטאלינגראד. דיסנע איז ארונטערגעפאלן אונטער דעם קאלטן און אכזריותדיקן מערדער. די דיסנער יידן האבן אויפגעהערט צו אטעמען. ס'האט זיך געשפירט אין דער לופט, אז אלע אן אויסנאם זענען איינגעשטעלט מיט זייערע לעבנס ממש.

די לופט אין ארץ־ישראל איז געווען עלעקטריזירט. אלע, אן אויסנאם, האבן נאכגעפאלגט מיט דער גרעסטער געשפאנטקייט יעדע אינפארמאציע, וואס דער ראדיא האט געקענט ברענגען. ס'האבן זיך אנגעהויבן דורכצורייסן די ערשטע ידיעות וועגן די גרוילן און אכזריות'דיקע טאטן פון די דייטשע מנוולים קעגן דער יידישער באפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך פון פוילן, ליטע, ווייסרוסלאנד און אוקראינע. די ידיעות זענען געקומען אפגעהאקטע, קורצע, נישט קלארע, ווייל דער איינציקער מקור איז געווען די אפטרעטנדיקע רוסישע ארמיי, וואס איז דאמאלסט אליין געשטאנען אין קאמף קעגן דער נאציישער חיה. דא און דארט האבן זיך אויך געפונען מענטשן, וועלכע האבן אנגעהויבן צווייפלען אין דער ריכטיקייט פון די אלע ידיעות, ווייל ס'איז געווען ממש פאנטאסטיש זיך פארצושטעלן, אז עס איז גאר מעגלעך אזעלכע גרוילטאטן זאלן פארקומען און די „וועלט" קוקט זיך צו און שוויגט.

ערשט מיט יארן שפעטער, ווען די בלוטדורשטיקע חיה איז שוין געלעגן א צושמעטערטע צווישן די חורבות פון בערלין און מיר איז אויסגעקומען צו הערן פון מיינע צוויי ברידער וועגן אלץ וואס ס'איז פארגעקומען אין פוילן, אין דעם טייל אקופירטן רוסלאנד און ספעציעל וועגן די לעצטע טעג פון דיסנע, איבערגעגעבן דורך אן עד ראיה, וועלכער איז נאר דורך א צופאל געבליבן לעבן, ערשט דאמאלסט האבן מיר אלע אנגעהויבן באגרייפן, אז אלץ, וואס מיר האבן געהערט ביז דאן, איז נאר געווען אזוי ווי א קינדער־שפיל אין פארגלייך מיט דער ביטערסטער און אכזריותדיקער ווירקלעכקייט.

ווען ענגלאנד און שפעטער אמעריקע האבן זיך אנגעשלאסן אין קריג קעגן דייטשלאנד, האבן אלע קלאר פארשטאנען, אז דער קאמף פון די נאציס איז אויף לעבן און טויט קעגן דער גאנצער מענטשהייט, וועלכע וואלט אריינגעפאלן אין א פינצטערן אפגרונט פיליכט

פאר די קומענדע טויזנט יאר, ווען דער תליין וואָלט חלילה געווינען.

די טעג זענען דאמאָלסט געווען פינצטערע פאר גאנץ אייראָפּע, וואס איז שוין געלעגן כמעט א צוטרא־טענע אונטער דעם ברוטאלן שטיוול פון די נאציס און אויך פאר ענגלאנד, וואס האט דורכגעמאכט די פינצטערע צייט אין איר געשיכטע און איז אפגערונען אין טייכן בלוט, ווי אויך פאר ארץ־ישראל, וואס האט דורכגעלעבט שווערע צייטן סיי צוליב די אראבישע אנפאלן און ספעציעל פון דעם אנקומענדיקן מערדער־לעכן שונא פון יידישן פאלק, וועלכער האט שוין דער־גרייכט די געגנט פון אל־אלאמין, ביי די טויערן פון מצרים.

איך בין דאן געווען פרייוויליק מאביליזירט אין דער בריטישער ארמיי, וואס איז דאמאלסט געווען אין לאנד, אין קאמף קעגן אלגעמיינעם שונא. ס'האט זיך נישט געזען קיין טעם צו זיצן אוןווארטן ביז די מער־דער וועלן אריינמארשירן אויך דא אין לאנד און אנ־הויב אונדז צו שעכטן נאר צוליב דעם, ווייל מיר זענען יידן. וואס מיר האבן שפעטער מיט יארן געהערט פון דיסנע און וועגן דעם שוידערלעכן אופן ווי אזוי די דיסנער דושים זענען קאלטבלוטיק אויסגעמארדעט געווארן אין איין גרויסן מאסן־קבר אין א העלן פרי־מארגן. צווישן זיי מיין ליבע מוטער, מיינע שוועסטער מיט זייערע פאמיליעס, מיין ברודער און זיין פאמיליע, מיינע אנקלס, מומעס און קוזינס מיט זייערע פאמיליעס.

דאס אלץ האבן מיר דערוואַרט שוין שפעטער צו הערן, ווען ס'איז שוין קלאר געווארן דער גאנצער פארנעם פון אונזער גרויסן חורבן. דיסנע איז געלעגן א צושמעטערטע און חרובע צוזאמען מיט אונדזערע נאענטסטע און טייערסטע דיסנער יידן אלס א טייל פון אונדזערע מיליאנען קרבנות איבער דער גאנצער וועלט. האבן אוועקגעגעבן זייערע ריינע נשמות אויף קידוש השם, כדי צו פארהייליקן און בארעכטיקן דעם גרויסן אומשטערבלעכן און אוראלטן נאמען פון אונדזער יידי־שן פאלק, דער לערער און וועג־ווייזער פון מאראַל און גערעכטיקייט פאר די גרעסטע רעליגיעס אין דער וועלט. די דיסנער יידן וועלן פארבלייבן אויף אייביק און צוגעבן א הערלעכן אן טראגישן בלאט אין דער היסטאָריע פון אונדזערע יידישע מארטירער. זיי וועלן פארהייליקט ווערן צוגלייך מיט די מארטירער פון דער שפאנישער אינקוויזיציע, פון די קרייץ־צוגן, צארישע פאגראמען א.א.וו. זיי זענען אלע אומגעקומען אויף קידוש השם פאר דער זעלבער זאך, פאר וועלן זיין יידן און לעבן זייער אייגענעם יידישן און טראדיציאנעלן לעבן.

בלה זמירין: עיירתי

דיסנה מטבע בריתה עירה נאה היתה ואהבתיה. אהבתי את היערות העבותים, שהתמשכו הימנה לכל העברים ואהבתי את הגנים שהקיפוה סביב. אהבתיה בחורף כשכוסתה כלה שלג ואהבתיה באביב כשרוחות חמות החלו מנשבות והשלג הפשיר.

בשל המים הרבים היתה אדמת המקום פוריה מאד. כל סביבות העירה מלאו גני פרי וירק ופרחים. גם העירה עצמה טבלה בירק. היו בה שני גני צבור ארוכים. בערבי קיץ ובשבתות מלאו אלה בשאונם העליז של מבוגרים ובני נוער. במה היתה מצויה בקצה הגן והיתה מוארת באורות צבעונים. על הבמה נגנה תזמורת וסביבה רקדו נערים. כך נהגו. יהודי דיסנה חסידים היו והשמחה מצוה היתה להם.

בחורף היתה העירה הופכת לבנה בשלגים הרבים שירדו. כה רבים היו השלגים עד שלפעמים לא הניחו לדלת שתפתח. ילדים לבושים היטב החליקו על הקרח או גלשו במגררות במורד של גבעה. מכל עבר עלתה צהלת שמחה. פה ושם צצו אנשי שלג

שהקימו נערים וליד בתי הספר התנהלו קרבות בכדורי שלג. ראשי הלוחמים היו לבנים משלג ופניהם להטו בחדות הקרב.

באביב נמס השלג והקרח על הנהרות נבקע והתפורר. גושים גושים ממנו נישאו במורד הזרם עד שהנהר טוהר כלו. פעמים שבהפשיר השלגים גאו מי הנהר והציפו את מרביתה של העירה. הבתים עמדו אז במים עד לחלונות ומן הגגות המשופעים שנעשו נמוכים, נזדקרו הארובות כתרנים. אנשים היו משייטים בין הגגות בסירות ובדוברות.

באביב לבשו העצים עלעלים ועצי הפרי שהחלו פורחים, מילאו את האויר בריחם. הצפורים, שנסו מפני קרת החורף, שבו לגניהן ומילאו את האויר בציוץ עליז. ללא שהיות הדביקו סנוניות את קניהן אל חלונות הב־תים.

בבקר בבקר היה נישא קולו של הרועה, שעבר ואסף את פרותיהם של בני העיר להוציאן אל המרעה הדשן. הוא השיבן בערוב היום שבעות ושופעות חלב. בחודש מאי פרחו עצי הלילך וריחם המשכר הציף את כל העיר.

עירתנו, לא בלבד שיפה היתה גם נתברכה בבני הנעורים שבה. הכל השתדלו בלמודיהם, עבדו, סחרו, נגנו בתזמורת או שחקו בתיאטרון. פעמים בשבוע היו מתלקטים מן הכפרים שמסביב גויים רבים שהביאו את יבולם למכירה בשוק. השוקים היו גדולים. אפשר היה להשיג בהם כל שעלה על דעת איש.

עירתי הקטנה, עירתי הנאה ,מה אהבתי אותך. עד מה מיצר אני באבדנך יבין אך זה שהכירך במלוא תפארתך.

לעולם לא אמחל להם לנאצים, לרוצחים, שהרגו את הורי היקרים, את אחי, את אחיותי וילדיהם ומחו את חייה של העירה דיסנה.

בעלא זמירין : מיין שטעטל

צוויי טייכן : די דווינע און א קליין טייכעלע דיס־יענקא רינגלען ארום דאס שטעטל און בילדן א האלב־אינזל. אין פרילינג, ווען דער טיפער שניי און דער דיקער אייז צעגייען ווערט פארפלייצט דאס שטעטעלע כמעט אינגאנצן און באלד ווערט פון איר א קליין אינ־זל. פיל הייזער באַהאַלטן זיך אונטערן וואסער. דא שטעקט ארויס א קוימען ; דארט קריכט ארויס א זייט פון א דאך, דא ווידער קוקט ארויס א פענצטער, אדער א האלבע טיר. די נידעריקע ערטער זיינען הויך פאר־דעקט מיט וואסער און עס זעט אויס, ווי דער ים וואלט געקומען. ביז דאָס וואסער פאלט אפּ, פארט מען ארום מיט שיפלעך, אדער פאַראָמען.

דיסנע איז פון דער נאטור זייער א שיין שטעטעלע. ארום און ארום ציען זיך לאנגע און געדיכטע וועלדער. זומער־צייט, פארן זון־אויפגאנג, פלעגן זיך לאזן יונגע חברה מיט קערב און קערבלעך אין וואלד אריין קלייבן יאגדעס און שוועמלעך. קומען פרי אין וואלד איז געווען איינגענעם, נאר א ביסל האט געשראקן. די לופט איז דארט קיל און פריש, ס׳אטעמט זיך פריי. ס׳איז פינצ־טערלעך פון די געדיכטע בוימער, וואס ווארפן א שאטן אויפן באדן. ביי יעדן טראט זינקען איין די פיס ביז האלב טיף אין מאָך. יעדעס ארויסגערעדטע ווארט, אדער געשריי הילכט אפּ ווייט און הויך מיט א ציענ־דיקן עכא : א—או, אא—או !

ווען די קערב ווערן פול קערט זיך די חברה פריי־לעכע מיט געזאנג צוריק א היים.

א דאנק דעם פיל וואסער, וואס דאס שטעטל האט, איז דער באדן זייער פרוכטבאר. ס׳זיינען דא פיל סעדער מיט שיינע גערעָטענע פרוכט, א סך גערטנער מיט אלערליי גרינסן. פוןביידע זייטן שטאט ציען זיך צוויי גרויסע פאַרקן מיט פיל בענק לענג־אויס דעם גאנצן פארק. דא פלעגט מען קומען אין די זומערדיקע אָוונטן פארברענגען, שפאַצירן, אָפּרוען זיך פון דער ארבעט, אדער פון דער לערע. שבת פלעגט דער פארק זיין פול

מיט דערוואקסענע און מיט קינדער. אט דארט זיצט אן אַלטיטשקער, אנגעשפּאַרט דאס בערדל אויף ביידע הענט, וועלכע האלטן פאר זיך א דיקן שטעקן און קוקט זיך צו ווי די קינדער לויפן אַהין און צוריק אויף זייערע ראָווערן. ער באַגלייט מיט זיינע גוט־הארציקע אויגן די פּאַרלעך, וואס שפּאצירן פארביי אים, קוקט זיי נאָך, באטראכט זיי און שמייכלט אין זיך אריין. אפשר קלערט ער זיך: אט, אט, גאר נישט לאנג איז עס געווען, ווי ער איז געווען יונג, שפּאצירט, פריילעך געווען, געלאכט, געטאנצט און... אט איז די צייט אריבער.

ביים ענדע פון פּארק איז געווען נישט קיין גרויסע בינע, באלויכטן מיט פיל־פארביקע לאָמפּן. אויף דער בינע האט געשפּילט מוזיק און יונגע חברה — ייִנגלאַך און מיידלאַך — האבן געטאַנצט, פאַרבראַכט און זיך פריילעך געמאכט.

אויפן ברעג, אראָפּ־צו האט געדרוישט די דווינע. ביים ברעג טייך האט מען געקאנט זיצן און רואיק לייענען א בוך, אדער זיך צוהערן ווי דאס וואסער פליסט און קלאפּט אן די ברעגן.

דיסנע האט זיך אויסגעצייכנט מיט איר שיינקייט פון דער נאטור און אויך מיט איר לוסטיקייט פון די חסידים. אין אט דאס חסידיש, שיין און פריילעך שטעט־טעלע בין איך געבאָרן. מיינע קינדער־יארן און אויך א טייל פון מיין יוגנט דארט פארבראכט און איבערגע־לאזן. כ׳האב געלערנט אין דער יידישער פאלקס־שול און שפּעטער אין דער פוילישער גימנאזיע. איך האב ליב געהאט די ימים־טובים מיט זייערע אלע מנהגים. ליב געהאט אלע חסידישע ניגונים. שמחת־תורה פלעג איך שטיין אין שול אויפן באנק מיט א פאָן אין האנט און זיך צוהערן צום געזאנג פון די יידישע בעלי־בתים ביים טראגן די תורה ארום דער קיילעכדיקער בימה. יעדער הויבט אויף די תורה און גיט א קוש דאס ייִדענע מענטעלע אויף דער תורה.

איך האב ליב געהאט דאס שטעטעלע און אלע אירע ענדערונגען פון דער נאטור. ווינטער איז דאס שטע־טעלע געווען איינגאנצן ווייס, באדעקט מיט א הויכן שניי. אפט מאל פאלט אן אזוי הויך שניי, אז מען קאן נישט עפענען די טיר ארויסצוגיין אין דרויסן. מען מוז אפרוימען א וועג צו די הייזער, צו די געשעפטן. די טייכן ווערן פארפרוירן מיט א דיקן, שטארקן אייז. די קינדער, אנגעטאָן ווארעם, גליטשן זיך אויף דעם פאר־פרוירענעם טייך. אויף זייערע שליטלעך לויפן זיי אראפּ דעם בערגל ביז זיי קאטשען זיך אריין אין א קופּע שניי. יונגע חברה אויף קאָנקעס לויפן אראפּ שנעל ביז זיי ווערן פארשווּנדן. פון דערווייטן הערט זיך א געשריי און א געלעכטער פון די גליטשערס. דא און דארט מאכט די יונגווארג שניי־מענטשן; קאטשען צוזאמען גרויסע שניי־קוילן, שטעלן זיי צוזאמען און פאַרפּוצן זיי מיט קוילן און שטעקנס. איבערהויפּט איז פריילעך ביי די שול־קינדער. די שילער האבן באשלאסן מלחמה האלטן צווישן אנאנדער. שניי־קוילן לויפן שנעל אויף לינקס און רעכטס. אלע קעפּ זענען ווייס פון די צוזעצטע שניי־קוילן. די קוילן הערן נישט אויף צו לויפן ביז די קינדער ווערן גוט פארמאטערט און מאכן שלום צווישן זיך.

די ווינטערדיקע נעכט זענען ליכטיקע און פראס־טיקע. אין אזא פראסטיקער נאכט איז זייער אנגענעם צו שפּאצירן. יונגע חברה זעצן זיך אפּטמאל אריין אין א גרויסן שליטן און לאָזן זיך אַוועק ווייט פון שטאט איבערן ווייסן פארפרוירענעם שניי. די קלינגענדיקע גלעקלעך אויפן האלדז פון די פערד פארבינדן זיך מיטן סקריפּען פון די לויפנדיקע פערדס פיס איבער דעם פארפרוירענעם שניי.

ווונדער שיין זעען אויס די ווייסע גאסן אין אזעלכע ווינטערדיקע אוונטן אין דיסנע. א געדיכטער שניי פאלט שטיל אראָפּ פון הימל, באדעקט די פריילעכע, יונגע חברה אין שליטן און אויך דעם פערד.

מיטן אנקומענדיקן פרילינג קומען אויך ווארעמע ווינטן. דער דיקער שניי צוגייט; דער דיקער אייז אויף ביידע טייכן צושפּאלט זיך, קריעס הויבן זיך ארויף אויפן וואסער און שווימען ביסלעכווייז אוועק, ביז דער טייך ווערט אינגאנצן ריין פון דעם אייז. די בוימער לאזן ארויס קנאָספּן און העל גרינע בלעטלעך. די גערט־נער צוזוואקסן זיך; די סעדער בליען און פילן אן די לופט מיט א גוטן און געשמאקן גערוך. די פייגעלעך, וואס זענען אנטלאָפן פונם קאלטן ווינטער, קערן זיך צוריק אין זייער היים און פילן אן די לופט מיט זייער פריילעכן טשעריקען. באלד ווערט אויף גיך פארבויט איבער די פענצטער קליינע נעסטן, פון וועלכע ס׳קוקן ארויס קליינע פייגעלעך. פרי, פרי טראגט זיך פון דער

וויטנס די קלינגנדיקע שטימע פונם נאכטיגאל. אט הערט זיך דאס מאנאטאנע טרובען פון דעם פאסטוך, וועלכער קלייבט צוזאמען די קי פון שטעטל און טרייבט זיי אַוועק אויפן גרויסן, ברייטן פעלד, וואָס איז באַוואקסן מיט געדיכטן גראז. אויף דעם גראז פאשען זיך די קי א גאנצן טאג און אין אָוונט קומען זיי צו זייערע בעלי־בתים זאטע, אנגעגעסענע און פעטע.

א הויכע, גרינע בריק איבער דעם קליין טייכעלע דיסיענקא פארבינדטביידע טיילן: די גרעסערע שטאט מיט דער קלענערער טייל שטעטל „דיסיענקא". זומער ווערט דאס טייכעלע קליין און פלאך. דאס צארטע, דורכזיכטיקע וואסער גליטשט זיך איבער די קליינע, גלאטע שטיינדלעך און דאס טייכעלע שלענגלט זיך אוועק ווייט מיט אַ שטילן ברומען.

אין די הייסע זומער־טעג קומען אלטע און יונגע זיך באדן און דאס קליין טייכעלע פילט זיך אָן פול מיט לעבן. אין מאי, ווען די פילע בעז־ביימער צובליען זיך, פילט זיך אָן די לופט מיט א געשמאקן און שטארקן ריח ביז צום פארשיכורן, ווי מען וואלט זיך אָנגעטרונקען מיט א שטארקן וויין.

נישט נאָר שיין איז דאס שטעטעלע פון דער נאטור, זי איז אויך געבענטשט מיט א שיינער יוגנט. מען האט גוט געלערנט, געארבעט, געהאנדלט, געשפילט אין אר־קעסטער און געשפילט טעאטער, אלס ליבהאבער.

צוויי מאל א וואך פלעגן זיך צוזאמען פאָרן פון די ארומיקע דערפער פיל קריסטן, וועלכע פלעגן ברענגען אויפן מארק פארקויפן זייער סחורה. די מערק זענען געווען גרויסע. מען האָט געקאנט קויפן אלץ, וואס נאר א מויל קאן ארויסרעדן.

אט אזוי האט אויסגעזען מיין געבורט־שטעטעלע דיסנע.

שטעטעלע מיינס,
שטעטעלע פיינס,
ווי שטארק ליב האבן דיר
און באדויערן דיר,
פארשטייט נאר דער,
ווער ס'האט דיר פריער געקענט
אין דיין פולער פראכט און דיין שיינקייט
און שפעטער דיך פארלוירן!

ניין, איך קאן נישט מוחל זיין די אלע מערדער, וועלכע האבן פארניכטעט, דערהרגעט מיינע טייערע, ליבע עלטערן, ברידער, שוועסטער און קינדער און צו־שטערט דאס גאנצע לעבן און דאס שטעטעלע דיסנע.

הניה רישביץ׳ (סוסנר): **ביתי**

את דיסנה יצאתי בשנת 1938 ועדיין זכורה לי העיר כאילו ראיתיה אך תמול. מראותיה עולים בלבי שוב ושוב ואינם מרפים — זכור אזכור את העיר על שני חלקיה. זו שבצד הפולני, בה גרתי עם הורי, וזו שמעבר לדווינה בצד הרוסי, בה גרו הורי אבי, אחיו ואחותו. צופה הייתי בהם ארוכות בצער ואהבה. מתבוננת בילדיהם ששחקו ליד ביתם. קרובים היו ללבי, אך אסור היה לקרוא אליהם ולדבר אתם. אימת הגבול עמדה ביני לבינם.

בשל אימת הגבול לא הרשוני לטייל בגן הצבורי לאחר השעה עשר בערב. בשובי מעבודתי היה עלי לעבור על פני הגשר שעל הדיסנקה. תמיד עברתיו בריצה, שמא אפגוש עליו את כתת המשמר.

לאבי היתה מכונה לאפיית מצות והוא סיפק מצות לדיסנה ולעיירות שמסביב. לאחר העבודה הייתי באה ומסייעת לו באפיה. כן הייתי מסייעת לו בהכנת הסיד, כי היה אבי בעליהם של בורות סיד ליד נהר הדיסנקה. הוא היה מכין בהם סיד בימי הקיץ, שיספיק אף לימי החורף.

אבי היקר. זוכרני שהייתי יוצאת אתו בשעה חמש

בבוקר בסירה על פני הנהר. הוא לימדני להשיט את הסירה שלא תתקל באבני נגף. הוא עצמו ניגף ואיננו... בארץ אני נפגשת עם חברותי שאתם למדתי בבית הספר. אתן שרתי במקהלה בנצוחו של המורה הופמן ואתן נכנסתי לתנועת ה„פרייהייט". רבים היינו שם בדיסנה, רבים וטובים. והנה לא נותרנו אלא מתי־מעט.

דוד בלכמן: פעילות ציונית בדיסנה

יש רגלים לסברה, שאלמלא נישא ובא רעיון הצי־יונות מבחוץ, היתה דיסנה עירנו מעלה אותו מתוך עצמה. ראיה לדבר הוא החדר של מאיר מנדל המלמד, שהיה חדר מתקדם והיו בו לוח וספסלים והוא לימד בו את תלמידיו עברית בעברית. ממנו יצאו כל עסקני הצבור, נושאי דגל הציונות בעיר. במנהגיו דמה מאיר מנדל לשאר מלמדים. ילדים הרבו להכעיסו כיכלתם ופעם אף נדלק הבית בתעלוליהם. פעם כשבערה בו חמתו, שבר עפרון בפיו ופעם אחרת הטיל את אהרון ביילין אל הלוח. אך הוא לימד דקדוק ולשון והכריז מל־חמה על החדר הישן.

ראשיתו של ארגון צץ בדמות „פרחי ציון". בני הנוער הלומד הקימוהו בכוחות עצמם. מיד לאחר כך התארגנה מפלגת „צעירי ציון", שהיתה מפלגה של ממש ולה קשרים עם מרכז המפלגה במינסק ובויטבסק. בהתאם לגילי, נמניתי על בני „פרחי ציון", שעם מארגניה נמנו איזיק בצייקוב, יצחק סקיבין, שלום צירלין, יצחק אב־רמזון ורבים אחרים.

בשנת 1917 כבר עברה תהלוכה של „צעירי ציון" בעיר ונישאו בה דגלים וכתבות. המשתתפים בתהלוכה ידעו לשמור על דגליהם בפני מתנכלים וחברי הבונד. המועדון הראשון של „צעירי ציון" היה בדירתו של שמואל פייקין. בו נתקיימו פגישות ואספות ובו תוכננו הפעולות השונות. הפעולות היו רבות ומגוונות, החל ב־„הקפות ציוניות" בשמחת תורה בבית הכנסת וגמור בנשפי שירה בבתים פרטיים. גם בביתנו התקיים נשף כזה. אמא שמחה למאורע החשוב והכינה תקרובת מרו־בה. לנשף הגיע גם מאיר־מנדל המלמד הדור הפנים וה־שמחה גאתה מאד. כנס בהשתתפות נכבדי העיר לקבלת פניו של אורח מבחוץ התקיים בביתו של שמעון אשרי. נשף גדול נערך גם בביתו של אלתר רומר, כדי למכור בו שקלים של ההסתדרות הציונית.

תנופה רבה קבלה התנועה הציונית בדיסנה עם הת־ארגנותו של סניף „החלוץ". רבים התאכזבו מרה מן התקוות שתלו ברוסיה. הבטח הבטיחה אוטונומיה וקיי־מה פוגרומים. הרבה ישיבות סודיות קדמו לארגונו של „החלוץ", שהביא להתרחבות התנועה הציונית בעיר ולהעמקתה. בשנת 1921, כשהכריזו הפולנים על רפט־ריאציה, חזרו לעיר קבוצות יהודים גדולות. עם החוז־רים באה גם גניה גלמן, שהיתה נשואה לדוד גלמן. היא היתה ממשפחת מנדלי מוכר ספרים והקימה בדיסנה בית ספר עברי, שלימדו בו עברית בעברית. מלבד משפחת גלמן היו פעילים בהסתדרות „החלוץ" זלמן בלכמן, לוי סמירין ולקח. כל שטרחו בפעולה ציונית חשו כאילו עסקו במלאכת הקודש. בחרדת קודש היו שרים את השירים „השבועה" ו„במקום שם ארזים". השרים לבם יצא לציון ורבים רבים אמנם קיימו את השבועה בגופם והם נמצאים כאן בארץ. בין הראשונים שהגיעו היו האחים סמירין. רושם רב עשה תצלום שלהם שהגיע לדיסנה, בו מחזיק אחד האחים אקדח והשני עומד לידו.

מכתבי העולים הראשונים לארץ ותמונותיהם שמשו מקור של השראה לנותרים. מבין שורותיהם כאילו בצבצו ניצנים ראשונים של עצמאות. עם ראשוני העו־לים נמנו עוד ישראל זמירין, מאיר סקיבין, סוניה סקי־בין, צפורה ואחריהם האחיות חוה ושפרה זינגר, בלומה וכן דוד והניה הלמן. לאחר עליתם של אלה חלה הפסקה בעליה. אפשר שגרמו לכך המאורעות בארץ ואפשר משום שמילנר וזלמן צירלין נלקחו לצבא הפולני.

בקרב הימים לבשה הפעילות הציונית צורה חדשה.

הירשקה סלוצקוב פתח ספריה ולידה נתקיימו ערבי קריאה. הניה הלמן קיימה שעורים לעברית מודרנית בביתו של יונה בימבד. סמוך לכך התארגן „החלוץ הצעיר". בין המארגנים היו דוד־הרשל זמירין, נח'קה אייזנברג, משייקה סושקוביץ', בורקה יודין ופינקלמן. אלה התחילו בהכשרה לעבודה. הם עסקו בעבודת אדמה בחצרו של בימבד ובשטחי קרקע אחרים שהשיגו, ומכרו את תוצרתם. מאוחר יותר יסדו כריכיה ברחוב מיצ־קביץ', בבית הלבן ליד המעבר. לכריכיה היתה עבודה רבה, אך היא התפרקה, משום שתלמידי הגימנסיה הסתלקו מפעילותם הציונית ונסעו לוילנה להמשיך בל־מודיהם.

הפעולות במועדון הציוני סבלו מהפרעות. הצלחתנו הרבה היא שגרמה לכך. להפרעות רבות גרמה קבוצת צעירים, שבראשה עמד איבה קופרמן. היתה זו קבוצה של ספק כדורגלנים, ספק בעלי אגרוף, אשר התכוונה להשתלט על הנוער. צבי מילנר רדף אחריהם פעם וכבדם במכות. מאז חדלו מהפרעותיהם.

המועדון נקרא בשם „ההסתדרות הציונית" והכיל בתוכו, למעשה, את חברי כל הזרמים. לא הבנו אז עדיין את ההבדלים שביניהם. פעולה חשובה היתה פעו־לה למען הקרן הקימת. שמעון אשרי היה המורשה מטעם הקרן. המועדון היה פתוח לכל. היה בו אולם קריאה ועתונים ולאחר מכן גם ספריה. ראשיתה של הספריה היה בעזבון של ספרים ישנים, שלא היו להם קוראים רבים. בקרב הימים נקנו ספרים חדשים וחוג הקוראים גדל. ניונקה חנין טיפל בספריה ואני עזרתי על ידו בהגרלות ובהשגת כסף לספרים חדשים. אותו זמן עבר המועדון לאולם סמוך, שם התרחבה הפעולה ביתר שאת. מאחר שחנין הפסיק את פעילותו, הוטל עלי ניהול הספריה, שגדלה והתרחבה הודות להגרלות ולנש־פים שנערכו לטובתה.

אותם ימים יסדו האידישיסטים מועדון משלהם. עמדו בראשו מותיקי הבונדאים, האידישיסטים והפול־קסיסטים, כמו גריינימן, כץ הספר, מורי בית הספר האידישאי ועוד. מועדונם היה אצל שלמה ז"ק התפר. גם הם יסדו ספריה. עמדו לרשותם תקציבים ממקורות רבים, אך הם לא החזיקו מעמד אלא זמן קצר בלבד. כנגדם זכתה ספריתנו להצלחה. כשבקשנו שיעבירו לנו את הספרים מספריתם ששבתה מפעולה, סרבו. סופם של אותם ספרים שנרקבו מאין דורש.

לאה צירקעל: **זיי געזונט**

(געווידמעט מיין מאַמען און אַלע גוטע יידישע
מאַמעס, וועלכע זיינען אויסגעשאָכטן געוואָרן
אויף קידוש השם...)

וויין נישט, וויין נישט, גוטע מאַמע.
איך וועל דעם וועג אַריבערקומען.
בעט נאָר גאָט דער ים זאָל רוען,
צאָרנדיק אזוי נישט ברומען.

דא איז מאַמע קאַלט און פראָסטיק
און די זון ווי איז פאַרפרוירן.
אט, דו זעסט, פון קעלט איך ציטער
אן עס צופט דער פראָסט די אויערן.

דאָרט איז, מאַמע, אייביק וואַרעם.
בוימער זיינען אייביק גרינע.
דארטן, מאַמע, דארטן, דארטן...
בעטסט דאך תמיד אין דיין תחינה.

וועל איך דיר פון דארטן שיקן
פון א מאַנדל־בוים א בלעטל.
זאָלסט עס, מאַמע, יעדן וויזן,
קליין און גרויס ביי אונז אין שטעטל.

שלום זמירין ז"ל

נולד בפלך וילנה בט' בניסן, תרע"ה (24 במרץ, 1915) לאביו מנ־חם־מנדל, השו"ב בעיי־רה, ולאמו חיה. בגיל שתים־עשרה נשלח ל־ישיבת „תומכי־תמי־מים" ואחרי ארבע וחצי שנות־לימודים בה היה לתלמיד־חכם מושלם. ל־בו נמשך לציונות ות־נועת „החלוץ" ובחזרו לבית־הוריו הקדיש עצ־מו לפעולה ציונית. באו־תה תקופה למד את מלאכת הנגרות. אחרי שמשפחתו ברו־בה עלתה לארץ עלה גם הוא (בשנת 1936) ובא לקבוצת כנרת. בימי המלחמה התגייס לצבא הבריטי, אך שוחרר בגלל מחלה קשה. בחזרו לקבוצה עסק בהדרכת נוער עולה. בשנת 1944 נשלח מטעם הקבוצה ללמוד באוניברסיטה בירושלים, ועד מהרה התבלט בה כאחד מטובי התלמידים בפקולטה למדעי־הרוח, בעיקר הצטיין במדעי־היהדות. בעד עבודת־הגמר שלו, „יאשיהו ותקופתו", זכה בפרס קלוזנר של עירית תל־אביב, בעד עבודתו „ירמיהו ונביאי השקר" זכה בפרס ירמיהו הויזנר. הוזמן לקרוא את עבודתו „לשאלת ספר דברים" בפני הכינוס העולמי למדעי־היהדות שהיה בירושלים בשנת 1947. היה פעיל גם בקרב הסטודנטים והשתתף בעיתוניהם. בסיימו את לימודיו חזר לקבוצה כמורה בבית־הספר החקלאי בבית־ירח, עם כל מה שדברו על לבו להשאר בירושלים ולהמשיך בעבודתו המדעית. בהתקרב המלחמה התגייס ובט' באייר, תש"ח (18 במאי, 1948) בקרב על צמח, נפל והובא לקבורה כעבור שלושה ימים בקבר־האחים שבדגניה ב'.

(מתוך „גווילי אש")

*

בין התלמידים הראשונים שלי באוניברסיטה העב־רית, בחוג לתולדות ישראל ולגיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, נמצא סטודנט מבוגר, מקבוצת כנרת ומראשית לימודיו הצטיין גם בידע, גם בשיטת העבודה המאורגנת ובלהט נפשי — שרק הודות לסגולות אלה יכול היה ללמוד בתקופה זו באוניברסיטה. נתברר, שקבוצת כנרת עשתה אז מעשה מיוחד במינו לאותם הימים, מעשה בלתי שגרתי לחלוטין ואפשרה לו ללמוד באוניברסיטה בתמיכתה. ואכן, במשך הזמן המי־נימלי האפשרי הוא סיים את לימודיו בהיסטוריה ישראלית. הוא התמחה בלימודי תקופת המקרא ולמד גם תולדות הבית השני אצל הפרופ' קלוזנר ז"ל ותנ"ך אצל הפרופ' קאסוטו ז"ל ופרופ' סגל ז"ל. הוא למד, כמקצוע שלישי, גיאוגרפיה היסטורית של א"י בהדר־כתי.

עבודת המוסמך שלו היתה על יאשיהו ותקופתו, חיבור שבו השקיע ממיטב כוחותיו, גם בריכוז החומר, גם בניתוח הבעיות המסובכות הכרוכות באישיותו של יאשיהו, במאורעות ההיסטוריים ובניתוח כל הפרשה של מציאת ספר התורה וזיהוי ספר התורה בספר דברים. בחיבור הזה חידש חידושים מאלפים, במיוחד בתחום ההתרחשויות ההיסטוריות על רקע ההיסטוריה של התקופה, תוך דיון ברקע הגיאוגרפי של הארץ, היינו בראש וראשונה בהיקף ממלכתו של יאשיהו. ולא בכדי נתפרסם החיבור שלו בצורת ספר בהוצאת „מוסד ביאליק". זהו מקרה יחיד במינו באותם הימים, שעבודת מוסמך התפרסמה בצורת ספר. הוא פתח בזה פתח לאחרים ועד היום משמש ספרו יסוד לכל מי שבא לחקור את תקופתו של יאשיהו.

אין ספק שעם סיום לימודיו היה צפוי לו עתיד של חוקר מובהק בתולדות ישראל בתקופת המקרא. היו לו הכלים, היכולת ושאר־הרוח להמשך עבודתו המדעית. ואכן, לכך התכוון כאשר חזר לביתו בכנרת עם סיום לימודיו ב־1947.

מוריו וחבריו שומרים זכרון דמותו המלבבת, שהשאירה את רישומה אצל כל אלה העוסקים בחקר תקופת המקרא. וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

פרופ' בנימין מזר

ד״ר אהרון ביילין: החינוך בדיסנה בין שתי מלחמות העולם

דיסנה היתה עירה טפוסית לאחיותיה העירות הר־בות שהיו פזורות על פני רוסיה הלבנה. כמותן שכנה בגבול שבין שתי תרבויות. מצד אחד התרבות הפולנית שינקה ממסורת הכנסיה הקתולית ומהשפעתה ואשר סגלה לעצמה דפוסי חיים של המערב, ומצד שני התרבות הרוסית ששרשיה נעוצים בעברה הביזנטי. במאה התשע־עשרה קמה ברוסיה שכבה אינטלקטואלית דגולה, שהלכה והתעצמה למרות מדיניות הדכוי של המשטר הפיאו־דלי. שכבה זו הקנתה לתרבות הרוסית ערך בין־לאומי. על האכלסיה היהודית שבעירות, היתה השפעתן של שתי התרבויות אך מעטה, משום תרבותם העצמית שבאה להם ממורשת הדורות. מסורתם ומסגרתם החב־רתית המיוחדת שמשו סייג להשפעות זרות וצמצמו את כוחן. משום כך לא כבשה ההשכלה החילונית מקום נכבד בצבור היהודי.

דוגמא לחינוך מודרני באותם ימים היה ה„חדר המתוקן" של ר׳ מאיר מנדל אנצילביץ. הוא היה המלמד הראשון שלימד את השפה העברית כשפה חיה וניתח את התנ״ך בפני תלמידיו נתוח לשוני ודקדוקי. חבריו למקצוע עדיין נהגו בשטה הישנה ולימדו תנ״ך בתרגום מלולי לאידיש. ר׳ מאיר מנדל הניח את היסוד לידיעת השפה העברית החדשה בקרב הילדים והנוער והש־ריש בהם את האהבה אליה. החלוצים הראשונים שעלו מדיסנה לארץ ישראל מתלמידיו היו. מהם חיים כיום בארץ צבי מאירי בקבוץ בית־השטה, ראובן צירלין במו־שב קדרון, רפאל רשף (ריסיביץ׳) בתל־אביב, אהרון ביי־לין ואחיו יצחק בתל אביב, שלום צרלין והניך ברזון בירושלים, ועוד אחרים. עוד היום, כשיעלו בני העיר את זכרו של ר׳ מאיר מנדל מורם ורבם, ביראת הכבוד הם עושים כן. בהתלהבות רבה ובמסירות ללא גבול טרח להקנות להם מידיעותיו המרובות בלשון, בספרות העברית ובתולדות עמנו.

מהתרדמה הרוחנית נעורה דיסנה בשלהי המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים. בראש המחנה שהחל מחפש קשר לתרבות והשכלה חילונים צעד הנוער, שהושפע מרעיונות המהפכה שפשטו ברחבי רוסיה, רעיונות של חופש ושחרור מעול הפיאודליזם. על הרחוב היהודי השפיע רעיון נוסף בעל כוח אדיר, הוא הרעיון הציוני. רעיון זה הקסים את המוני הנוער ובד בבד עם חזון הסוציאליזם לשחרור העמים ולהבט־חת שויון זכויות, החל רוקם חלום של חופש לאומי במולדת עצמאית.

הנוער בדיסנה החל שוקד על למוד המקצועות החילונים, מי באופן פרטי ומי בבית ספר עממי או טרום־תיכוני (בית ספר עירוני — גורודסקיה אוצ׳ילי־שצ׳ה ופרוגימנסיה). בראשיתם היו הלומדים מעטים, בעקר מבני המשפחות המבוססות מבחינה כלכלית. לאחר מהפכת 1905 גברה השאיפה להשכלה וצעירים רבים נחלצו מארבע אמותיה של העירה ויצאו לערים הגדולות ללמוד בבתי ספר תיכונים ובמוסדות להשכלה גבוהה, אוניברסיטות וטכניונים.

ראשוני הלומדים בערים הגדולות, שחזרו בימי החופש לעירה, היו בבחינת סנוניות ראשונות שבשרו את בוא המהפכה. הם באו מי במדי תלמיד מן הגימנסיה ומי במדי סטודנט ממוסקבה או מפטרוגרד, ארגנו אס־פות חשאיות וחוגי בית והלהיבו את הצעירים בוכו־חיהם על נושאים פוליטיים וסוציאליים שעמדו אז ברומו של עולם. בין תלמידים אלה היו האחים קוטלר, לזרוב, יפה, מינץ, הופונג, ביינס קודש (בנו של מנדל הויטבסקאי) מוניה ניישטט (בנו של הרוקח פיליפ ניישטט) ואחרים.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה, זמן קצר לפני שנכבשה דיסנה בידי הגרמנים נוסדה בה גימנסיה רוסית. היה זה בית ספר תיכון שהחל בחמש כתות (אחת מכינה) וגדל מידי שנה בכתה נוספת. היא הגיעה לשבע כתות בלבד, לפי שבינתיים נכבשה דיסנה בידי הפולנים ונוסדה בה בשנת 1919 גימנסיה פולנית ממשלתית. זו התקימה עשרים שנה רצופות, עד פרוץ מלחמת העולם השניה.

צמא־דעת נהר הנוער מדיסנה והסביבה בזרם בלתי פוסק לגימנסיה ועד מהרה נתמלאו ספסליה תלמידים חרוצים ומוכשרים. אני זוכרם כבני נוער מפותחים, שאפתנים וחולמנים. נתמזגו בהם ערכי היהדות ותרבות אירופה כאחת. בחלקו הגדול נפל הנוער הנהדר הזה

קרבן בשואה. ראויים הם שננציח זכרם בציון שמותיהם, החל בכתות הגבוהות שבשתי הגימנסיות ועד לכתות הנמוכות, אותם ואת תלמידי האוניברסיטה בוילנה. והרי השמות (בסדר א"ב):

חברים זכרונם לברכה:

האחים הרשמן שלמה ורפאל
ויגדרהאוז חיים
ד"ר זק זאב־וולף
האחים יזמיר יצחק ואהרון
האחים יודין בוריס
האחים לקח ליובה ואהרון
האחים ניבניאנסקי דב־בר ושפקה
סמובר משה אהרון
פינקלמן שרגא פיביש
פיקין אברהם
קלופט יוסף
עו"ד קלמנוביץ אברהם
רקסין זלמן
שיינקין דב־בר

חיים בתפוצות:

איזנברג נחמן — ארצות הברית
עו"ד דבורמן מיכאל — ברית המועצות.
ד"ר זק שמואל — ארצות הברית.
טומרקין מאיר — ברית המועצות.
ד"ר לקח נחום — ברית המועצות.
פינקלמן נתן — פולין.
פינקלמן אברהם ליב — ברית המועצות.
ד"ר קוטלר ליוניה — ברית המועצות.
ד"ר קוטלר בוריס — ברית המועצות.
קופרמן (קופר') איבה — ארצות הברית.
קלופט אהרון — ברית המועצות.
עו"ד שולמן אהרון — ברית המועצות.
שולמן סיומה — ברית המועצות.
יודין פייבקע — ברית המועצות.

חיים בישראל:

האחים ד"ר ביילין אהרון ויצחק.
גורביץ זאב וולף.
פרופ. יפה אברהם.
ד"ר קלמנוביץ כתריאל.

חברות זכרונן לברכה:

אבעסהאוז — סלוצקוב מרה.
האחיות אברמסון, נינה ופניה.
איזנברג — יפה סוניה.
ביילין חוה.
האחיות גורביץ דינה וגורביץ־בילין פרומה.
גילדין אלקה
גרוניס דבורה.
ד"ר גריינימן שינה.
גריקינר.
דבורמן ברטה.
דלוגין ברייזה.
הלמן חיה־דובה.
האחיות וקסמכר סופיה ובילה.
האחיות זק רוזה וקוציה זק־גריינימן.
האחיות יודין רוזה וסוניה.
האחיות יוקטון צילה ומלכה.
האחיות לקח רחל ופניה.
וויגדרהאוז — לפיד סוניה.
מושקט־קוטלר סוניה.
מינקוב מינדה.
מכינזון פסיה.
האחיות ניבניאנסקי חוה ועסיה.
האחיות ד"ר ניישטט־אימבר מניה
וניישטט־פומפיאנסקי סוניה.
סמובר הינדה.
סמושקוביץ חנה.
פוקס זלטה.
פינקלמן פניה. (נפטרה בישראל)
פליסקין עסיה.
קוטלר אידה.
קלופט סוניה.
האחיות רופפא.
שוגול גליקה.
שולמן דורה.
שיינקמן חיה.

שיינקמן סוניה.
שפירא חנה.

חיות בתפוצות:

איזנברג רבקה — ארצות הברית.
ברזון אלקה — ארצות הברית.
הרשמן־חפץ מניה — ארצות הברית.
וויגדרהאוז־טומרקין ז׳ניה — ארצות הברית.
יאוויץ׳־ד׳אסטקה רבקה — צרפת.
קופרמן־וליגורה פראדה — ברית המועצות.
קלופט־אפשטיין חיה — ארצות הברית.
שולמן־לסט סוניה — ברית המועצות.

חיות בישראל:

ברנסון־פוגורלסקי רבקה.
ביילין־איימרל הינדה.
יפה־כצנלנבוגן לאה.
יפה סוניה.
מינקוב שפרה.
האחיות רוזט.

שתי הגימנסיות, הרוסית והפולנית הפכו את דיסנה למרכז רוחני לכל הפלך כלו. קשה היה המעבר מהגימנסיה הרוסית לפולנית. נאלצים היינו להסתגל לשפה ולתרבות זרים לנו. היינו תלמידים בכתות הבינוניות והגבוהות של הגימנסיה הרוסית, כשהיה עלינו להתחיל בלימוד של שפה חדשה וספרותה מבראשית. לא כלם גברו על מכשול זה והנשירה היתה ניכרת.

במשך דורות חונכה האוכלסיה היהודית והלא־יהודית על ברכי התרבות הרוסית ובשפה הרוסית. אלה היו שונים במהותם משל הפולנים למרות אופים הסלבי המובהק ושכנותם הקרובה. לחנוך ולשפה הפולנים היו תכונות שנבעו מהשפעת המערב ומן הדת הקתולית, השפעות שחסרו לחלוטין אצל הרוסים. למרות זאת נשארו בגימנסיה חלק לא מבוטל מן התלמידים היהודים שהגיע לכתה השמינית ועמד בהצלחה בבחינות הבגרות. היה זה בשנת 1926 כשדיסנה זכתה בפעם הראשונה בתולדותיה לסיום של מחזור בגימנסיה, וניתנו תעודות בגרות לבניה. רוב הבוגרים פנו לאוניברסיטה בוילנה להמשך לימודיהם.

לא קל היה ליהודי להתקבל באותם ימים לבית ספר גבוה בפולין, שהיתה שטופה בשנאת ישראל. אך במרוצת הזמן הצליחו רוב בוגרי הגימנסיה להתקבל כסטודנטים. חוג הסטודנטים הדיסנאים בוילנה גדל והלך וחבריו נטלו חלק פעיל בחיים הצבוריים. בשובם לדיסנה בימי חופשה, הביאו אתם מירושלים דליטה את כל האידיאולוגיות הפוליטיות והחברתיות אשר הסעירו אז את הרחוב היהודי. קצב חיי הצבור בדיסנה גבר מאד. לשיאו הגיע בנשף השנתי הגדול של האקדמאים בשלהי הקיץ, שהיה המאורע המרכזי של השנה.

הנשף נערך בחסותו של הרוקח מר פיליפ ניישטט ז״ל. כאקדמאי ישיש בחרנו בו לסיניור — בכיר האקדמאים ונשיא כבוד לחוג האקדמאים הצעירים. הנשף נערך באולם הגדול של בית הספר העממי האידישאי. מן הקומה השניה בבנינה של הגברת מטה סמושקוביץ ז״ל בקעו צלילי ה„גאודמוס״ — ההמנון המסורתי של האקדמאים.

כשגמרנו את לימודינו באוניברסיטה וקבלנו את תארינו, התפזרנו בכל רחבי פולין מי כרופא ומי כעורך דין, מי כמורה ומי כמדען חוקר. תמיד זכרנו את דמויותיהם הבלתי נשכחות של חברינו ואת השנים הסוערות בגימנסיה ובאוניברסיטה.

באה השואה הנוראה על העם היהודי. ליל אפל ירד על אירופה הכבושה והביא בכנפיו השמדה ומות בידי החיה הנאצית. עולמנו נהרס.

בלילות האימים בגיהנום של אושוויץ, כשהשמים היו אדומים בלהבות המשרפות וזעקות הנענים והנרצחים מלאו את המחנה, ראיתי בעיני רוחי את עירתי השלוה, כשהיא טובלת בירק גניה. ראיתי את חברותי וחברי לספסל הלמודים בגימנסיה עליזים, תוססים, מוכשרים וחרוצים, מלאי תקוה ומרץ.

בראש מורכן ובכאב ללא מרפא, אנו עומדים על קברם הבלתי ידוע של אלה שהלכו מאתנו ללא עת. כי בשר מבשרנו הם, חלק בלתי נפרד של ימי נעורינו המאושרים...

לא נשכח אותם לעד!

צום מערסטן טייל האבן דיסנער יידישע קינדער געלערנט אין יידישע לערן־אנשטאלטן. דאס זענען געוועזן פריוואטע חדרים, די תלמוד־תורה און, אין משך פון א געוויסער צייט, די יידישע פאלקס־שול. נאך איניקע יאר האט מען די פאלקס־שול געשלאסן, ווייל ס׳איז פשוט נישט געווען ווער ס׳זאל איר אויסהאלטן.

אין חדר האבן געלערנט קליינע קינדער און דערוואקסענע יינגלעך. די קליינע קינדער האבן געלערנט „עברי״ און דאוונען; די גרעסערע האבן געלערנט „אישווארבע״ (עשרים וארבע — תנ״ך) און א ביסל גמרא.

אין חדר פלעגן די קינדער פארברענגען דעם גאנצן טאג. מיטאג־צייט איז געווען א הפסקה און די קינדער פלעגן גיין א היים עסן מיטאג. צוריק א היים פון חדר פלעגן די קינדער גיין גאנץ שפעט. ווינטער־צייט פלעגט שוין זיין גוט פינצטער. אן אזוי ווי די גאסן זענען נישט געווען באלויכטן, פלעגט מען זיך באנוצן מיט פארשיידענערליי לאמטערנעס.

די תלמוד־תורה איז שוין געווען א מער מאדערנער לערן־אנשטאלט. דא זענען שוין געווען „קלאסן״ און א ספעציעלער רבי אין יעדן קלאס. אויסער די געגנשטאנדן, וועלכע מען האט געלערנט אין חדר, האט מען דא אויך געלערנט היסטאריע, לשון־קודש, אריטמעטיק און גראמאטיק. אין די העכערע קלאסן האט מען אויך געלערנט יידיש און רוסיש, נאר דא איז שוין דער לערער געווען א „פרייער״ (אָן בארד און פאות). די תלמוד־תורה איז געווען אין א צוויי־שטאקיק הויז, וואס ס׳האט א מאל געשאנקען א רייכער ייד, וועלכער האט אויף שטענדיק פארלאָזן די שטאט. אין דעם אונטערשטן שטאק זענען געווען א ריי קראמען, וואס האבן אויסגעהאלטן דעם אנשטאלט א דאנק די דירה־געלט. דאס לערנען האט נישט געקאסט.

ווען ס׳פלעגט זיין א סכנה, אז א היים גייענדיק וועלן שקצים באפאלן די קינדער, אדער באווארפן זיי מיט שטיינער, פלעגט מען אננעמען „זיכערהייטס־מיטלען״. די קינדער פלעגן ארויס אין א לאנגער שורה פאַרוויז און אַן דער שפיץ פלעגט גיין דער רבי משה־זלמן, א הויכער, בייכיקער ייד. ער פלעגט באשיצן די קינדער מיט זיין גראבן סוקעוואטן שטעקן, וואס ער פלעגט באוועגן הויך ארום זיך. אויף א זיכערן שיידוועג פלעגט ער דערלויבן די קינדער זיך צושיידן און יעדער פלעגט מיט א שמחה לויפן צו זיין טאטע־מאמען. קיין מאל איז ר׳ משה־זלמנען נישט אויסגעקומען אויסצונוצן זיין קאמפס־פעאיקייט און פארמעסטן זיך מיט די שקצים.

דער זעלבער רבי פלעגט פלוצלונג איבעררייסן די לעקציע, ארויסנעמען די טאבאק־פושקע, וואס איז געווען געמאכט פון האָרן און ארייַנציען אין נאז א גאנץ היבשע ביסל טאבאק. נאך דעם פלעגט ער זיך פארטראכטן מיטן שטערן אָנגעשפארט אויף די הענט און די אויגן פארמאכט. בעת מען פלעגט אים אין אזא מאָמענט עפּעס פרעגן, אדער סתם אויפהויבן א טומל — פלעגט ער זאגן נישט עפנדיק די אויגן: „שטערט מיר איצטער נישט, איך געפין זיך הויך, הויך״.

די קינדער האבן פארשטאנען, אז ער איז ערגעץ אין די ווייטע וועלטן און זיין קאָפּ איז ווייט פון קינדערישע נארישקייטן...

נאך א מלמד איז געווען אין תלמוד־תורה. ער האט געהייסן יודע הושיעס. א ייד — א מופלג אין תורה און אן אמתער ירא שמים. נישט אזוי ווי אנדערע, וועלכע פלעגן פון זייער תורה מאכן געשעפט. ער און ר׳ משה־זלמן זענען געווען אָביעקטן פאר פארשיידענע שמד־שטיק פאר די קינדער אין תלמוד־תורה, ווי א שטייגער זיצן און זשומען מיט פארמאכטע מיילער, מ׳זאל נישט דערקענען ווער ס׳טוט עס און שטערן דעם רבין אויפקלערן די פרשה. גאנץ אָפט פלעגט טרעפן, אז פארן א היים גיין פלעגט פלוצלונג פארשווונדן ווערן דעם רבינס שטעקן. נאך לאנגע זוכענישן פלעגט מען אים אנטדעקן אין אויוון. אן אנדערש מאל פלעגט דער רבי געפינען דעם קלאס־צימער פול מיט שייטלעך האלץ. די קינדער האבן געפראוועט הקפות. א שייטל האלץ אנשטאט א תורה און געטאנצט אין א קאראהאָד מיט א שמחת־תורהדיקן ניגון.

א מאָל פלעגט מען געפינען הענגען אויפן עלעקט־רישן לאָמפ א צעטל, אין וועלכן אימיצער דריקט אויס אומצוטרוי דעם רבין משה־זלמן און פאדערט אנשטאט אים אן אנדער רבין. צום גרויסן וווּנדער פלעגן די אלע שמד־שטיק דורכגיין אן שטראָף.

אין פינצטערן קארידאָר אין תלמוד־תורה איז גע־שטאנען א פאס מיט טרינק־וואסער. א פאר דערוואק־סענע תלמידים האבן אין א פיינעם פרימארגן, בעת דער הפסקה, אנגעהויבן פאנגען קינדער פון די נידעריקע קלאסן און טובלען זיי אין פאס. די קליינע קינדער, פארוויינטע, מיט נאסע קעפּ, האבן זיך באקלאָגט פארן מנהל ר׳ ברוך־יאָסל. דער מנהל האט זיי באשטראפט אויף אן אָריגינעלן אופן: ער האט זיי א נאמען געגעבן „גלחים״. זיי האבן דאך גענוי געהאנדלט אזוי ווי גלחים, — געטובלט זייערע קרבנות אין „הייליקע וואסער״.

דער רבי ברוך־יאָסל איז געווען אממערסטן אנגע־נומען און באליבט ביי אלע תלמידים. אויסער תנ״ך און גמרא האט ער אויך געלערנט היסטאָריע. איך געדענק נאך די לעקציע וועגן אלכסנדר מוקדון, ווי אזוי ער האט זיך רייטנדיק אויף אן אָדלער, אויפגעהויבן צו דער זון, ביז די האָר אויף זיין קאָפּ האבן זיך אנגעהויבן סמאליען. ר׳ ברוך־יאָסל האט אונז אויך געלערנט חשבון, דקדוק און אסטראָנאָמיע. אויסער מיט א צי דעם אויער, פלעגט ער די קינדער נישט באשטראָפן. ער פלעגט שטענדיק שלום מאכן און אויסגלייכן די באציונגען צווישן די מלמדים און די תלמידים און צווישן די תלמידים אליין.

צוויי דערציערישע רעגירונגס אנשטאלטן זענען געווען אין שטאט: א פוילישע פאלקס־שול און א מיטל־שול. די פאָלקס־שול איז, לויט אונדזערע היינטיקע באגריפן, געשטאנען אויף א גאנץ נידעריקן ניוואָ. דארט האבן געלערנט, אין איינקלאנג מיטן רעגירונגס דער־ציונגס־געזעץ, קינדער פון אלע שיכטן, יידישע און קריסטלעכע צוזאמען.

די מיטל־שול האט זוכה געווען צו א ספּעציעלער אויפמערקזאמקייט מצד דער פוילישער רעגירונג, אלס א וויכטיקער גרענעץ־פּאסטן פון דער פוילישער קול־טור אין א שטאָט, וווּ ס׳זענען כמעט נישט געווען קיין פוילישע אײַנוווינער. אויסער יידן, זענען די מערהייט איינוווינער אין דיסנע געווען ווייסרוסן.

די מיטל־שול האט זיך געפונען אין צוויי בנינים, וועלכע די צארישע רעגירונג האט פארלאָזן — די „קאַזנאַטשעיסטווא״ א ווייסער בנין און די טור־מע, א בנין געבויט פון רויטע ציגל. דאָ זענען געווען אלע איינריכטונגען, וואס א מיטל־שול באדארף: א גרויסער זאל פאר גימנאסטיק מיט די מאדערנסטע איינריכטונגען, זאלן פאר פיזיק און נאטור־וויסנשאפט, לאבאָראטאָריעס און זאמלונגען. מ׳דארף נישט פאר־געסן, אז מיר שמועסן וועגן א שול אין א פארוואָרפע־נעם גרענעץ־שטעטל מיט צענדליקער יארן צוריק. די שוּל איז טאקע געווען אויף א הויכן ניוואָ.

אזוי ווי די פוילישע שילער זענען דארט געווען א מינדערהייט, איז זייער באציאונג צו די יידישע שילער געווען א ליבעראלע. אין געוויסע לערן־יארן האט דערגרייכט די צאל יידישע תלמידים אין שול ביז 40 פּראָצענט. דער שכר־לימוד איז געווען פארהעלטניס־מעסיק א נידעריקער און פיל תלמידים פלעגן באקומען הנחות. די הנחות פלעגט מען געבן לויט דעם עקאָנא־מישן מצב פון תלמיד׳ס עלטערן און לויט דעם תלמיד׳ס פּאָרשריטן אין לערנען.

פארשטייט זיך, אז די לערער אין דער מיטל־שול זענען געווען פּאָליאַקן. זעלטן פלעגט אנקומען א יידי־שער לערער און אויך דער איז געווען אסימילירט. די יידישע שילער פלעגן רעדן צווישן זיך יידיש אפילו אין שולע. א יידישע לערערין האט א מאָל אויפמערקזאם געמאכט די שילער: „דאָ איז א פוילישע גימנאזיע, מ׳טאָר דא נישט רעדן יידיש״. פארשטייט זיך, אז ס׳האט נישט געהאָלפן.

דער דירעקטאר, באטיטלט מיט דאקטאר פילאזאפיע, איז געווען א ליבעראלער מענטש. ער האָט אונדז גע־לערנט ליטעראטור, היסטאריע און פילאזאפיע. אין שול פלעגט ער קומען מיטן אויבער־ראָק פארקנעפּלט קאָ־פויער: דער אונטערשטער קנעפּל פארקנעפּלט אין דעם אויבערשטן לעכל, די הויזן האלב־פארקנעפּלט און דער קראוואט אן א זייט. נישט קוקנדיק אויף דעם זענען זיינע פּאָרלעזונגען געווען טיף און אינהאַלטספול.

דער לערער פון לאטיין און היסטאריע פון דער אלטערטימלעכער תקופה איז געווען אן אלטער רוס. אן אויסזען האט ער געהאט פון א רוימישן סענאטאָר

און געלעבט האט ער א ספּאַרטאַנישן לעבנס־שטייגער. זומער און ווינטער פלעגט ער אנטאָן א העמד מיט אַן אָפענעם קראַגן. דווקא זומער פלעגט ער אנטאָן א פּעלצענע היטל. ער פלעגט זיך א גאַנץ יאָר באָדן אין טייך, אפילו אין די גרעסטע פרעסט. מ׳האָט געשמועסט, אַז ער שטאַמט פון סיביר. זיינע קינדער האָט ער גערופן מיט נעמען פון דער אַלטערטימלעכער תקופה און פון דער מיטאָלאָגיע.

איינער פון אונדזערע לערער איז געווען א יונגער גלח, זייער א געבילדעטער, דער עיקר אין שפּראַכן־קענטעניש. אויסער איינציקע אייראָפּעישע שפּראַכן האָט ער געקענט לאַטיין, גריכיש אַן עברית. מיט עברית פלעגט ער זיך באַנוצן, ווען ער האָט געדאַרפט אויפ־קלערן אַן אויסדרוק די יידישע תלמידים.

ער איז טאַקע געווען אַן אַנטיסעמיט. נאָר אין זיינע באַציונגען מיט די שילער איז ער געווען אָביעקטיוו.

די באַציאונגען צווישן די יידישע און קריסטלעכע שילער האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט ספּעציעלער פריינדשאַפט, און נישט מיט אָפענער שנאה. פריינד־שאַפט באַציאונגען האָבן דער עיקר געהערשט צווישן די שילער פון דער זעלבער נאַציאָנאַליטעט.

אין טעג פון אַנטיסעמיטישע מהומות אין פּאַרשיי־דענע אוניווערסיטעטן אין דער מדינה — אין ווילנע, וואַרשע — פלעגט זיך פילן א שטראָם פון אויפּברוי־זונג צווישן די שקצים אין גימנאַזיע, נאָר צו קיין צו־זאַמענשטויסן פלעגט נישט דערגיין.

איין מאָל האָבן זיך די שקצים אין שול צוזאַמענגע־קליבן און אָנגעהויבן זינגען און אָפּלאַכן פון יידן. די יידישע שילער האָבן זיך נישט דערשראָקן און אויסגע־שטעלט געגנער אַנטקעגן זיי, און א געזונטער בחור מיט פּאַרקאַטשעטע אַרבל אָן דער שפּיץ, ווי איינער זאָגט: „א נו, לאָמיר זען, ווער ס׳איז שטאַרקער!״ די שקצים האָבן זיך דערמיט באַנוגנט און פאַרלאָזן דעם פּלאַץ. אין שטאָט האָט זיך דערווייל פאַרשפּרייט א קלאַנג, אַז מ׳שלאָגט די יידישע שילער אין גימנאַזיע. באַלד האָבן זיך אַרויסגעלאָזן די בעל־עגלות, די קצבים און סתם יידן צו הילף די יידישע שילער. די פּאָליציי האָט זיי באַרואיקט און פאַרשפּראָכן, אַז קיין בייז וועט דאָרט נישט טרעפן.

פיל יידישע קינדער פון דיסנע און אומגעגנט האָבן אין דיסנער גימנאַזיע דערוואָרבן זייער מיטל־בילדונג און פאָרגעזעצט זייערע סטודיעס אין לאַנד און אין אויסלאַנד.

זיסקינד צירלין : פרצופו של שלטון

שלושה שוטרים מנתה המשטרה בדיסנה בשלטון הפולני, המפקד, סגנו והשוטר חלימוניק. בשל דרגתו הנמוכה נפל על חלימוניק כל נטל האחריות לקיומם של החוק והסדר בעיר. כל שלשתם היו נגועים באנטי־שמיות. עלה על כולם חלימוניק עב הכרס ועקום הרג־לים, שנתן לה בטוי במלוי תפקידו. הוא לא היה פונה ליהודי אלא במבטא משובש ולגלגני. אף את שמו שיבש במתכוון דרך זלזול. יהודים עמדו לפניו בדחילו, קראו לו „פאני וולאדזה״ — „כבוד השלטון״ והתחננו שלא ירשום להם עבירה שעברו או שלא עברו. כל דבריהם היו ללא הועיל והם נאלצו לשלם את הקנס. הם גם שלמוהו לאלתר, כדי שלא להסתבך במשפט ובהוצאות יתרות.

הרבה מיני עבירות ארבו לו לאדם מישראל בדיסנה. עבירה על נקיון החצר, ועבירה על נקיון הרחוב לפני הבית. עבירה על מסחר ביום ראשון ועבירה על הש־תייכות לארגון אסור. על כל אלה פקח חלימוניק. מלחמת תמיד היתה נטושה בין היהודים לבין „כבוד השלטון״ האנטישמי. סבלו מכך בעיקר רוכלים וחנונים. בפולין שלפני המלחמה היה יום ראשון יום שבתון על פי החוק, והמסחר היה אסור מכל וכל. אלא שבאותו יום מתאספים אכרי הסביבה בעיר לתפילה בכנסיה. וכשהגוי יוצא מן הכנסיה, מוליכות אותו רגליו אל בית המזיגה היהודי

ללגימה של יי״ש, או אל החנויות לקנות את צרכיו כדי שלא יאלץ לשוב באמצע השבוע. בשל מיעוט הפרנסה אין הסוחרים יכולים לוותר על הלקוחות של יום ראשון וכך מתחיל משחק החתול והעכבר בין החנונים לבין חלימוניק. החנונים ובני משפחותיהם מקדימים ויוצאים לרחוב ומחליפים את בריחי הדלתות בחנויותיהם במנ־עולים קטנים שקל לפתחם. כשמגיע לקוח מכניסים אותו ואת המוכר לחנות וסוגרים עליהם את הדלת. אותו רגע, כמתוך האדמה צץ לו „פאני וולאדזה״. העומדים על המשמר מברכים אותו ב„בוקר טוב״ בקול רם, למען יישמע קולם בחנות. „פאני וולאדזה״ יודע את המתרחש והוא מתחיל לטייל לו הלוך ושוב. אי אפשר לפתוח את החנות ואלה שבפנים נאלצים להמתין עוד ועוד. נחמה פורתה יש בכך שאותה שעה מנצלים החנונים בקצה הרחוב השני את השעה ככל שידם משגת. ודאי שבוד־דים נתפסו בעבירה אך קצרה ידו של חלימוניק להלחם בעיר כולה.

מלחמה היתה לו לחלימוניק גם בבני הנעורים. על תלמידי בית הספר העממי נאסר להשתייך לארגון נוער כלשהו. איסור זה היתה בו גם עבירה על חוק המדינה גם על חוקת בית הספר. כל שנתפס, הוצא מבית הספר ללא דין ודברים. כיון שכך, התנגדו גם ההורים שבניהם יסכנו את המשך לימודיהם בהליכה ל„איזה מועדון״ לרקוד בו הורה, או להתעסק בשאר „שטויות״. האיש ששקד על קיום האיסור היה כמובן „פאני וולאדזה״. מידי עברו על פני המועדון היה סר לראות את המתר־חש. ודאי שהוא לא ידע את מועדי האספות, אך לפעמים כיוון את השעה. אלא שעד שעקום־רגלים זה עלה במד־רגות העץ לקומה השניה, שם היה המועדון, כבר היו המשתתפים קלי הרגלים נמלטים בדרך אחורית. פעמים שמנהל בית הספר, מר בליצקי, היה מצטרף אליו בציד. איש זה, שהיה אכזר והיה מכה תלמידים ותלמידות, היה אנטישמי מובהק ונהנה מן הצייד של היהודונים הקטנים. בצאתם יחד, השוטר והמנהל, היה אחד אורב מאחורי הבנין וחברו עולה במדרגות. גם כאן הצליחו לרוב כל הילדים להתחמק ולנוס, אך לאחר מעשה כזה הפסיקו את הפעולות לזמן ממושך. בינתים היו מת־אספים בבתים פרטיים, פעם בביתו של זה ופעם בביתו של אחר או שעברו להתאסף מחוץ לעיר.

פעילותן של תנועות הנוער בדיסנה לא פסקה מעו־לם. אדרבא, היא התרחבה והעמיקה וגדלה דור, שעמד על סף הגשמת שאיפתו הציונית והחלוצית. חבריהן יכלו להיות כיום אזרחים נאמנים ומסורים בארצנו והיו תור־מים חלקם בבנין הארץ.

על זאת דואב לבנו שהגורל המר פגע ביהודי דיסנה היקרים ובבחוריו הטובים. יהי זכרם חקוק בלבנו, הם ומשאת נפשם וישמשו מופת לנו ולדור הצעיר הגדל בארץ.

מכס אריה: **מדרכותיה של דיסנה**

לדיסנה הגעתי בשנת 1921. אותו זמן הייתי חיל במשמר הגבול הפולני. הוצבתי בכפר קופצבה שישב על קו הגבול ממש וכדרכם של חיילים, הלכתי בכל שעה פנויה לדיסנה לתור אחר ידידים. ככל שהרביתי לבקר בה, כן מצאה חן בעיני, היא וכל תושביה.

חניתי באותו מקום שלוש שנים. היינו שם קבוצה גדולה למדי של יהודים וכשהגיע חג הפסח, שוחררנו לימי החג. כיון שכך, שמנו פנינו לועד הקהילה. ראש הקהילה באותו זמן היה ר׳ שמריהו זלמן יפה ז״ל. הוא קבל את פנינו בחמימות וחלק אותנו בין בעלי הבתים שבעיר לחגוג את הפסח איש בית מארחו.

בעלי הבתים שמחו בנו שמחה רבה. הם לקחונו אתם בלכתם לבקר ידידים, אף הזמינו אותנו לתיאטרון. כש־גיע חול המועד, נודע למפקד שלנו שאין יהודים אסורים במלאכה בחולו של מועד. הוא החזיר אותנו למחנה וציווה עלינו לחטוב עצים לצרכי הצבא. כשנודע הדבר לראש הקהילה ר׳ שמריהו זלמן יפה, פנה מיד למפקד שלנו בבקשה לשחרר את החיילים היהודים.

„במה עצים יספיקו לחטוב בארבעה ימים?" שאל ר' שמריהו זלמן יפה.

כשהמפקד השיב לשאלתו, פנה מיד למר משה בימבד וזה שלח את כמות העצים שהזכיר. שוחררנו לכל ימי החג. בלינו את הימים בנעימים. אני הייתי אורחה של האלמנה מני בימבד, שהרוסים הרגו את בעלה ליד נהר הדווינה.

לאחר החג שבנו איש למקומו, אך בלבי כבר גמלה ההחלטה שבבוא היום אשא אשה מבנות המקום ואשאר לגור בה. עד ליום שחרורי השתדלתי להרבות לי ידי־דים ככל שהשיגה ידי.

בעמדי על המשמר נזדמן לי לעצור מבריחי גבול שבאו מרוסיה. לילה אחד עצרתי עגלה טעונה שערות חזיר, עורות ושאר מיני סחורה. נתברר, כי בעגלה ישב לייזר לקח ז"ל. לילה אחר עצרתי עגלה של ראובן לקח. כיון שהיו יהודים, מעלתי בתפקידי והנחתי להם להס־תלק. הם אף גמלו לי על כך ביד נדיבה.

בקרב הימים הכרתי דיסנאים רבים. טוב מכולם הכרתי את משפחת דלוגין מרחוב פילסודסקי 22, שם הייתי לוקח לחם עבור הצבא. באותה משפחה היו בנות נאות ואני נתתי עיני באחת מהן. בשנת 1923, כשהש־תחררתי מן הצבא, אמנם נשאתי אותה לאשה.

לפרנסתי פתחתי בעזרת חותנתי חנות מכולת וגלנ־טריה. אלא שלא היה בה כדי פרנסה בכבוד. השארתי, איפוא, את החנות בידי אשתי והלכתי לתור אחר עבודה. זמן קצר שמשתי על דוברות שהלכו מדיסנה לדרויה. הרוחתי יפה, אך העבודה נסתיימה מהר. שוב הלכתי לחפש עבודה. אותה שעה נודע לי, כי בתכניתה של העיריה להחליף את מדרכות העץ שבעיר במדרכות בטון. מדרכות העץ היו רעועות ובימי גשם, ניתז מתחתן בוץ אל העוברים והשבים. במחסני העיריה כבר הוכן מלט, אלא שעדיין לא נמצא מי שיעשה את המלאכה.

לפני שגויסתי לצבא עבדתי ביציקת בטון והכרתי את העבודה היטב. כשנודע לי דבר המדרכות, פניתי לעיריה בבקשה לקבל את העבודה. בקשתי אושרה והעבודה נמסרה לי בחוזה מיוחד. העיריה הקציבה לי מגרש לעבודתי וראש העיר אף הלך אתי לשוק לקנות ברזל ושאר חמרים שהיו דרושים לי. משה ברזון הנפח הכין תבניות, כפי שבקשתי, והתחלתי במלאכה.

עבודת המדרכות הפיחה שמחת מה בעיר. מלבד ששמחו על המדרכות עצמן, שמחו על הפרנסה שהעבודה מספקת לרבים. כחמש עשרה משפחות מצאו פרנסתן בעבודה זו. עגלונים הובילו חול מחוף הדווינה, אחרים הובילו מים ואבנים. לעגלונים נאמנים מסרתי את הו־בלת המרצפות המוכנות, לבל יישברו בדרך.

כשרצה בעל־בית כי תיעשה מדרכה ליד ביתו, היה חייב להביא לי אישור לכך מבית העיריה. ליד כל בית קבעתי מרצפת אחת שנשאה את שמי: מכס אריה, דיסנה. כך הכירוני כל אנשי העיר כולם. עד היום, אם יש בין הזקנים אדם שלא שמע על מכס אריה, הרי שאיננו מבני העיר.

לאחר שקושטו בתי העיר במדרכות, עשיתי גם מד־רכות ליד חנויותיהם של סוחרים רבים לפי בקשתם. בשנת 1930 נסתיימה המלאכה כולה. עזבתי את דיסנה וחזרתי לעיר מולדתי. שם היה לי בית ובו פתחתי חנות גלנטריה.

בשנת 1939, בפרוץ המלחמה, חזרתי לחמותי בדיסנה. גיסי, אשר מילנר ז"ל, קבלני לביתו. הודות לשובי לדיסנה נשארתי בחיים, גם זכיתי לעלות ארצה ישראל.

מאז בואי בשנת 1949 הנני רואה עצמי דיסנאי לכל דבר ולכבוד לי הדבר, כי כה נכבדו בעיני בני העיר היקרים. כבוד לזכרם.

מאקס אריה : דיסנער טראטוארן

אין דיסנע האב איך זיך פארוואלגערט גאנץ צופעליק אין יאר 1921. מען האט מיר מאביליזירט אין דער פוילישער ארמיי אין גרענעץ־קאָרפוס. און אזוי ווי דיסנע איז געווען אויף דער פויליש־סאוויעטישער גרענעץ, האט מען מיר אוועקגעשיקט אין דיסנער געגנט.

אונדזער אפטיילונג איז געשטאנען אין קופטשעווע. און ווי דער שטייגער איז ביי זעלנער, פלעג איך אויסנוצן יעדן פרייע שעה און פאָרן אין שטאט זוכן באקאנטשאפט צווישן יידן. פון מאל צו מאל פלעגט מיר דאס שטעטל דיסנע מער געפעלן ווערן.

דריי יאר בין איך געשטאנען אין קופטשעווע. מיר זענען דארט געווען א גאנץ היבש ביסל יידישע זעלנער. און אט איז אנגעקומען פסח. מיר האבן זיך געווענדעט צו דער דיסנער קהלה. דער ראש הקהל, ר' שמערל־זלמן יפה ז"ל האט אונדז ווארעם אויפגענומען און פונאנדערגעטיילט צווישן בעלי־בתים פון שטאט.

די בעלי־בתים האבן זיך מיט אונדז שטארק געפרייט און אונז מיטגענומען צו באזוכן פריינט, זיי האָבן אונדז אפילו איינגעלאדן אין טעאטער. חול המועד האט זיך אונזער קאפיטאן דערוווסט, אז יידן מעגן חול המועד ארבעטן, האט ער אונז טאָע באלד צוריק געקערט אויף אונזער פאָסטן און באפוילן האקן האלץ פארן מיליטער. פארשטייט זיך, אז ס'האט אונדז שטארק פארדראסן.

ווען ר' שמערל־זלמן האט זיך דערפון דערוווסט, האט ער זיך געווענדעט צום קאפיטאן, ער זאל באפרייען די זעלנער ביז נאך יום־טוב.

— וויפל האלץ וועלן די זעלנער באוויזן אנהאקן אין משך פון פיר טעג? — האט ער געפרעגט.

ווען דער קאפיטאן האט אים געענטפערט, האט ער געבעטן משה בימבאד, ער זאל צושטעלן אין קופטשעווע דאס האלץ און מ'האט אונדז באפרייט. מיר האבן פיין פארבראכט דעם יום־טוב און איך בין געווען דער גאסט פון דער אלמנה מאניע בימבאד. איר מאן האבן די באָלשעוויקעס דערמארדעט אויף דער דווינע.

נאך יום־טוב האב איך זיך צוריק געקערט אין לאגער. כ'האב באשלאָסן, אז ווען כ'וועל זיך באפרייען, וועל איך חתונה האבן מיט א דיסנער מיידל און דארט פארבלייבן. כ'האב זיך אנגעהיבן צו באפריינדן מיט די דיסנער.

שטייענדיק אויפן פאָסטן ביי דער גרענעץ, פלעג איך אָפט כאַפּן מענטשן, וועלכע פלעגן גנבענען די גרענעץ. איין נאכט האב איך פארהאלטן א פור אנגעפאקט מיט חזיר־האר, פעל און אנדערע סחורות. און ווער איז געזעסן אין וואגן — אויב נישט לייזער לקח ז"ל? א צווייטע נאכט האב איך געכאפט ראובן לקח. אזוי ווי זיי זענען געווען יידן — האב איך זיי פריי געלאזן. זיי האבן מיר דערפאר פיין באצאלט.

אממערסטן בין איך אין דיסנע געווען באפריינדעט מיט דער פאמיליע דלוגין אויף פילסודסקי גאס 22. כ'פלעג ביי זיי קויפן ברויט פאר אונדזערע זעלנער. ביי דער פאמיליע זענען געווען שיינע טעכטער און כ'האב אויף איינער געווארפן אן אויג. ווען כ'האב זיך באפרייט אין יאר 1923, האב איך טאקע מיט איר חתונה געהאט. אז מ'האט חתונה, דארף מען פרנסה. האב איך מיט דער שוויגערס הילף געעפנט א קראם פון עסנווארג און גאלאנטעריע. אבער ס'איז מיר נישט געגאנגען. כ'האב אוועקגעשטעלט מיין ווייב אין קראָם און אליין האב איך זיך געלאזן זוכן אַרבעט. אַ געוויסע צייט האב איך געארבעט אויף פליטן, וועלכע מען האט געשיקט מיטן וואסער פן דיסנע קיין דרויע. כ'האב גוט פארדינט. אבער די ארבעט האט זיך גיך געענדיקט. כ'בין ווידער ארויס זוכן ארבעט.

און אָט האב איך זיך דערוווסט, אז דער דיסנער מאגיסטראט פלאנט אומצובייטן די הילצערנע טראַטואַרן אין שטאט אויף בעטאנענע. די הילצערנע זענען שוין געווען פארפוילט און אין רעגן־צייט פלעגט פון אונטער די ברעטער, ווען מ'פלעגט ארויפשטעלן א פוס, ארויסשפריצן א קוואל פון בלאָטע און איינשמוצן יעדן איינעם, וואס פלעגט זיך געפינען אין דער געגנט. צעמענט איז שוין געווען גרייט, נאר קיין בעל־מלאכה האט מען נאך נישט געפונען. אין דער היים זייענדיק, פארן מיליטער, בין איך געווען א בעטאָן־גיסער. געווען

א גוטער ארבעטער. כ׳האב זיך געוועגדעט אין מאגיס־טראט, מען זאל מיר געבן די ארבעט. מ׳האט מיין בקשה באשטעטיקט און כ׳האב גע׳חתמ׳עט אויף א קאנטראקט. דער שטאט־פארוואלטער איז מיט מיר געגאנגען אין שטאט איינקויפן אייזן און אנדערע מאטעריאלן. משה בערזאן, דער שמיד, האט געמאכט די פורעמס און כ׳האב זיך געשטעלט ארבעטן.

אין שטעטל איז געווארן פריילעכער, נישט נאר צו־ליב די טראטוארן, נאר צוליב דער פרנסה, וואס די ארבעט האט געבראכט. פופצן משפחות האבן פארדינט ביי מיין פאבריקל. די פורמאנעס האבן געפירט זאמד פון די ברעגן ביי דער דווינע, ווי אויך וואסער און שטיינער. די, וועלכע איך האב געטרויט, האבן געפירט די פארטיקע פלאטן אויפן פלאץ. דערוויל האבן סתם בעלי־בתים באשטעלט ביי מיר טראטוארן נעבן זייערע הייזער. ביי יעדן דיסנער הויז איז געווען איינגעזעצט אין טראטואר א פלאטע, וואס האט געטראָגן מיין נא־מען: „מאקס אריה" און ביזן היינטיקן טאג: א ייד, וועלכער האט נישט געהערט וועגן „מאקס אריה" איז נישט קיין דיסנער.

ווען כ׳האב געענדיקט אויסלייגן פלאטן ביי די היי־זער האב איך אנגעהויבן ביי די קראמען. אין יאר 1930 איז שוין דיסנע געווען פארפוצט מיט בעטאנענע טראַ־טוארן. און ווידער בין איך געבליבן ארבעטסלאז. כ׳בין אריבערגעפארן אין מיין געבורט־שטאט, ווו כ׳האב גע־עפנט אַ גאלאנטעריע געשעפט.

אין 1939, ווען ס׳איז אויסגעבראכן דער קריג, בין איך אנטלאפן פון די דייטשן קיין דיסנע. מיין שוואגער אשר מילנער ז״ל האט מיר פיין אויפגענומען און אדאנק דעם בין איך לעבן געבליבן און זוכה געווען צו קומען קיין ישראל.

צייט 1949 בין איך אין לאנד, אבער כ׳וועל שטענדיק פארבלייבן א טרייער דיסנער ייד. כבוד זייער אנדענק!

נורמן איזנברג: טיפוסים מאותם הימים

ר׳ מנדל ארע׳ס (איזנברג)

ברוך־כשרון היה ר׳ מנדל ארע׳ס איתן הגוף, הגבוה ובעל הזקן השחור. מעל לכל בלט כשרונו למסחר הגדול ורחב ההיקף. הוא העריך מאד ניהול תקין של משק, שלו ושל אחרים.

יהודי ירא שמים היה, זהיר במצוה קלה כבחמורה. כן היה בעל־תפילה טוב ונדבן שידו פתוחה אף למתן בסתר. גם כשהיה טרוד ביותר, מצא פנאי לגמול חסד לפלוני, להשמיע דבר של טעם לאלמוני ולעוץ עצה טובה לשלישי. יותר מכל היה אב מסור לילדיו ובעל טוב לאשתו.

בימי נעוריו לא היתה לו הזדמנות ללמוד. אף על פי כן נהג כבוד בכל דבר של דעת ותרבות. איש לא התפלא, שבחינוך בניו שם את הדגש על ההשכלה. תשעה הם היו, חמשה בנים וארבע בנות. ראש דאגותיו היה חינוכם והשכלתם. כדי למלא את כל משאלות לבו, היה זקוק לפרנסה. הרבה פרנסה. דומה שעשה כל שב־יכלתו כדי לספק למשפחתו בת אחת עשרה הנפשות את כל צרכיה.

קשה לתאר אדם טרוד ממנו. יומו החל בשעה ארבע לפנות בוקר ונסתיים בחצות הלילה. לא מובן כיצד הס־פיק זה האיש מה שהספיק. הוא היה מומחה לדברים רבים ושונים. קונה ומוכר, מעביר ומאחסן, דואג למימון ומנהל חשבונות של פקידים, ללא טלפונים וללא כלי תחבורה, מכונית או כרכרה. שעון על חבית של דגים מלוחים או על תיבה של מטפחות צבעוניות, כשבידו בדל עפרון, היה רושם את שצריך בפנקס קטן ומרופט. רשם, וכבר הוא נחפז למקום אחר, שם היה תוחב ידו אל בין העורות הטריים שנתלו ליבוש, כדי לבדוק אם עודם לחים. עיקר מסחרו חנות לצרכי מכולת, בסי־טונות, אך הוא סחר גם בנפט ובבנזין, בעטרן ובשערות חזיר, בזנבות סוסים וברעמותיהם, בפרוות של שועלים

ונמיות, של עגלים וכבשים, של בני בקר, סוסים וסי־חים. עורות מיובשים ועורות לחים, מטפחות וסמרטו־טים, צמר כבשים וצמר מנופץ, פטריות מיובשות וזר־עוני פשתן ועוד ועוד. הוא היה ספקם של הרוכלים המחזרים בכפרים ומכר להם כל מיני סדקית, מחטים וסיכות, סבון ריחני ופודרה, מסרקות ומטפחות־ראש, צעיפים ועשרות דברים נוספים, שהרוכלים המירום בכפרים במצרכי מזון ובשערות חזיר, במעשי חלב ובעורות. את אלה קנה ר׳ מנדל מן הרוכלים.

בטביעת עין ידע ר׳ מנדל לאמוד משקלו של אגד שערות חזיר ואיכותן, או של מחרוזת פטריות מיובשות. נשף בפרוה וכבר ידע אם פרות שועל היא או של נמיה. לא נמצא אדם שיכול היה לרמות אותו בעסקים. הוא ידע מחירו של כל דבר. בקנותו מטען של דגים מלוחים, מאות חביות ויותר, ציוה לפתוח חבית אחת לבדיקה. במו ידיו חפר והעלה דג מן השכבה השביעית, קרעהו לשנים ונעץ את שניו בגבו, כדי לדעת אם שמנו ניגר ואם ריחו נודף. בעצמו רצה לעמוד על טיבה של סחו־רתו. לאחר מכן, כשהבטיח לקוניו סחורה משובחת, ידעו שאין הוא מרמה אותם.

מידי בוקר, בטרם תצא חמה, כבר היה ר׳ מנדל מהלך בסמטאות רחוקות, חוקר לדעת אם רוכל פלוני שב מדרכו בכפרים ומה סחורה הביא למכירה. ודאי שהתפלל תפילת שחרית לפני כן.

בשעות שלאחר כך היה טרוד בעסקים אחרים. אפשר היה למצאו בככר השוק או במחסני הנפט והעטרן, במח־סן הסמרטוטים או בחנות. בין מלאכה למלאכה היה הולך לגבות חובות עבור סחורה שנתן בהקפה. אגב כך לא שכח לסור לרפת ולרפד את מקום רבצה של הפרה בקש יבש, או לבקר בקצה החצר הרחוק את התרנגולות והברווזים, לדעת אם כלו לאכול את הלחם השרוי שהושם בפניהם ואם המים שלידם לא נתרפשו.

בפנה אחרת בחצר, סמוך לקיר ביתו של השכן, היתה ערימה גבוהה של עצי לבנה מבוקעים להסקה. במהירות החליט אם יש להוסיף לערימה חמש או שש עגלות עצים, למען יספיקו לכל ימי החורף.

בהתקרב הסתיו, היה יורד בריצה במדרגות הלול־יניות למרתף הנרחב שבביתו. בפנה אחת היתה ערימה של תפוחי אדמה, בפנה אחרת ערימה של סלקים משונים בגדלם, ששימשו מאכל לפרה. סמוך לסלקים היתה ערימה של גזר. לאלתר החליט, אם כל אלה טעונים תוספת וכמה. משם פנה אל מקום החביות הריקות. מבין שורות החביות הוציא שלוש או ארבע חביות מן הטו־בות, שמכסיהן תואמים את הפתחים, והקצה אותן לכבוש בהן מלפפונים וכרוב לימי החורף. סיים ופנה לארון קיר שנאגרו בו דברי החלב. לאלתר החליט שככר הגבינה העליונה כבר נתיבשה ונתקשתה וראויה שיע־לוה למאכל. כן שם לבו לכלוב האווזים הגדול, שעמד אף הוא במרתף. אלה נועדו לפיטום בחדשי החורף והוא נתן דעתו לראות, אם יש להם די שבולת שועל, מים ופחם.

ר׳ מנדל ארעס היה מרבה בנסיעות למקומות רחו־קים ואפשר היה לפגשו בדרכים, כשטליתו ותפיליו תחת בית שחיו. בשנים שלפני המלחמה נסע בעסקיו לפולוצק, לדווינסק, ויטבסק או ליריד בוורוניאז׳. הוא היה אף מצליח להכנס למוסקבה, שהיתה אז מחוץ־לתחום ליהודים. פרט לסחורות הרגילות היה מביא לביתו מן הירידים דברים שמתוצרת חוץ — ענבים, אבטיח אדום ותפוזים. לאשתו, שאהבה וכבדה, היה מביא צרכי נשים. כלי־לבן עדינים ומטפחות ראש צב־עוניות ממשי. אחרי המלחמה, כשדיסנה הופרדה מרוס־יה, היה מבקר תכופות בוילנה.

כאלה היו ימי החול. משהגיעו צהרי יום ששי, נס־תיימו לו לר׳ מנדל כל עסקיו כולם. אותה שעה הגיע המועד ללכת לבית המרחץ של חיים־השל. ר׳ מנדל היה מטהר עצמו שב ביזע ובזרדים וטובל במקוה פעמים אחדות, כדי שיהיה מוכן לקבל את פני שבת המלכה.

בשבתות ובימים טובים היה ר׳ מנדל בריה חדשה לחלוטין. פטור מן הריצה, נעשה מתון וניגוח. ערב שבת בין השמשות היה מופיע בבגדו העליון הנקי ובחולצה לבנה, עניבה לצווארו וכובע שחור ונוקשה לראשו. מסורק זקן, היה צועד מתון מתון לבית הכנסת שלו, בית הכנסת הסוינסקאי, ומפזם אגב הליכה פזמון כלשהו.

בבית הכנסת היה מבעלי הבתים החשובים. מקומו היה בצד מזרח, לא רחוק מארון הקודש. כבודו גדל עוד בהיותו בעל תפילה טוב. בראש השנה וביום הכפורים היה עובר לפני התיבה בתפילות מוסף ונעילה. תפילתו היתה בכי ותחנונים.

בשבת ויום טוב שררה בביתו אוירה של חג. הכל היה מצוחצח וחמים. על השולחן שכוסה במפה מבהיקה

עמדו הפמוטים, היין האדום והכוסות. האשה והילדים לבושים במיטב בגדיהם, עמדו וציפו לבואו של ה„מלך". בברכת שבת או מועד מתנגנת היה ר' מנדל נכנס לביתו, כשאחריו נכנסים ובאים בניו. המולה של דבור וצחוק היו ממלאים את הבית. משקידש על היין בקול רם ונאה כיאות לחזון, היה מסיר את בגדו העליון, מחליף את כובעו בכפה והולך ליטול ידיו לסעודה.

יושבים היו כולם מסביב לשולחן הגדול, איש איש במקומו, כשר' מנדל ואשתו מחייכים זה לזה בהנאה. משפחה בלא עין הרע — היה לוחש לה. בצע האב וברך על הפת, בצעו וברכו אחריו שאר בני המשפחה ומיד היתה אשתו אשת החיל מגישה לאיש ואיש את מנתו. הילדים היה מספרים על עניניהם בעליצות. את ברכת המזון ברך ר' מנדל בניגון והוסיף עליה כמה פרקים מן התהלים, או יקום פורקן אחד. בראש השנה ובערב יום כפור היה מעיין בתפילת מוסף. מעת לעת היה נותן קולו בשיר, משל הכין עצמו לתפילה בצבור.

בליל הסדר של פסח היתה האוירה בביתו של ר' מנדל חגיגית מאד. כדרכו, היה מביא עמו מבית הכנסת אורח עני וההגדה היתה נקראת בקול ובשירה, כשקולו של ר' מנדל עולה על של כולם.

בבית הכנסת נהג ר' מנדל ברוחב־יד והיה מרבה לקנות עליות לתורה, אף מנדב למטרות רבות. קשה היה להכיר בו את ר' מנדל של ימי החול, שהיה אץ ורץ בכל עת, בהול על הפרנסה ונושא בעולה הכבד, כדי להבטיח למשפחתו רבת הנפשות את כל צרכיהם, בחי־נוך, בבגדים ובבית חמים. ר' מנדל היה יהודי גאה ובעל אמונה עמוקה וביתו היה דוגמא למשפחה שומרת מסורת.

עצוב לחשוב, כי שנים אחדות לאחר מכן נאלץ בן זקוניו של ר' מנדל לפרק במו ידיו את בית אביו הנאה, לבנה אחר לבנה, כשחיה נאצית ואקדח בידה עומדת על גבו. כך נתפרקו כל תקוותיו של ר' מנדל ועמלו אשר עמל כדי להבטיח עתיד טוב לילדיו.

כבוד ויקר לזכרם של קדושי דיסנה.

ישראל הנגר (גריינימאן)

דמותו נשארה חרוטה בזכרוני כסמל ליושר־לב ולטוהר מדות, להדרת כבוד וליראת שמים.

„הגיע הזמן לנעול את החנות", הייתי שומע אומרים בערב שבת בין השמשות. „ישראל הנגר כבר הולך לקבל את השבת".

הנה ילך, גבוה ורזה, בצעדיו המהירים והטופפים, בזקן המדות הלבן והמסורק, וכולו רחוץ ומטוהר. ה„קפוטה" השחורה שלו סגורה באבנט משי שחור כובע החסידים לראשו, ומתחתה הכפה.

הולך היה לבית הכנסת הסווינסקאי, שם התפלל כל ימי חייו. שם גם התפלל אבי. בבית הכנסת היתה בי תמיד סקרנות של ילדות והייתי מרבה להתבונן בו. בעיני היה נעלה מאד, סמל לכל אשר הוא טוב וישר וטהור. מקומו היה קבוע בקצהו של ספסל עץ פשוט ליד כותל דרום, סמוך לחלון. שקוד היה על התפילה וממעט בשיחה עם שכניו סביב. הוא התפלל בעל פה וידעתי שאין הוא מחסיר אף מלה אחת. בתפילת שמונה־עשרה, בעיקר זו של מוסף, היה מכסה את ראשו בטלית ומתנועע קצובות. אחרון היה לעקור את רגליו מעמי־דתו. לא היה שליח־צבור שפתח בחזרת הש"ץ בטרם יסיים ר' ישראל תפילתו.

הכל רחשו לו כבוד והדבר ניכר היטב בימים הנור־אים. ר' ישראל היה לבוש אז בקיטל רחב וגדול וחגור באבנט שחור. בחיקו היתה טמונה קופסת הטבק שלו, שהיתה מלאה בטבק חריף ועטופה במטפחת לבנה. ביום הכפורים היה הנגר הגבוה בן השמונים איש העמל הקשה (רק לאחר מכן נתגלה לי מה קשה עבד האיש שהיה נגר וחרט) עומד על רגליו כל היום כולו. לבוש בקיטל, כשטליתו מעל ראשו, היה קורא מן המחזור ללא הפסקה. הוא לא שם לב לנעשה סביבו.

ניתן היה לחוש שהוא הסיר מלבו את הבלי העולם וכולו מרחף בעולמות העליונים. רק לפעמים היה פותח את קופסת הטבק, מריח קמצוץ ממנו ומנגב את פניו המיוזעים ושטופי הבכי במטפחת הגדולה. בגניבה הייתי סוקר את פניו וראיתי דמעות מתגלגלות מעיניו. הדבר נמשך כל היום כולו. ר' ישראל עמד על רגליו ולא הת־ישב אף לרגע קט, בערב לאחר התפילה היו צעדיו לבי־תו אטיים מן הרגיל. הצום הממושך והתפילה נתנו בו אותותיהם. פניו היו חורים ועייפים ואף על פי כן היתה הרגשה של זכות וטוהר אופפת אותו. בתפיסתי הילדו־תית ראיתי בו איש אלהים נעלה והאיש לא היה אלא נגר פשוט. באותם ימים כבר עבדו בנגריה בניו והוא לא היה צריך לעבוד, אף על פי כן התיצב בכל יום ליד

המחרטה או שהיה נוטל את המקצוע הגדול כאחד מפרחי הנגרים. מעולם לא שמעתי מפיו תלונה כל שהיא או דברים בטלים. תמיד היה חיוך קל שפוך על פניו.

האיש הטהור הזה ואלפים כמותו היו כקוצים בעיניו של הרייך השלישי. כל עוד התהלכו אנשים אלה בינינו, לא חשו עצמם בטוחים.

כבוד לזכרו של אחד מן הנפלאים והנעלים שבבני דיסנה הבלתי נשכחת.

משה הסנדלר

בשעתו היה משה חייל בצבא ניקולאי.

מספר היה כי שרת בגבול יפאן וכפשע היה בינו לבין המות. כעדות לדבריו היה קלע תקוע בחזהו, בצד שמאל, ולא העזו הרופאים לנתחו. משה היה גאה על אותו קלע ביותר. עוד היתה לו צלקת ארוכה בלחיו הימנית. הוא סיפר, כי רסיס של פצצה פתח את לחיו. בשל הסמנים שהיו בו האמינו לכל ספוריו.

בעל גוף מוצק היה משה, גבוה ורחב גרם. שערות שחורות ומסולסלות כיסו את ראשו וכתנתו הפתוחה בכל עת גילתה חזה שעיר. מצעדו היה רחב ואיתן וחיוך תמיד שפוך היה על פניו.

סנדלר טוב היה ועבודה מרובה היתה מצויה לו בכל עת. אף על פי כן, מידי הכנסי לביתו השתוממתי לעזובה ולעוני ששררו בו. סמוך לשולחן עבודתו עמדה מטה ועליה מגובבים בערבוביה כלי מטה ושמיכות. באמצע הבית עמד שולחן פשוט עשוי לוחות עץ ומכוסה במפה. המפה לבנה, אך גונה נשתנה מכבר. ליד השולחן עמדו שני כסאות מיושנים שנשתחקו פניהם. בחדר אחד עמדו שתי מטות ילדים ישנות וכנגדן ליד הקיר ארון ישן. דלת אחת בארון היתה מכוסה בראי. אף זה נשתחק צפויו ונוצרו בו כתמים שחורים.

רצפת הבית היתה שבורה במקומות רבים והיה בה סכנה לרגלים. מעולם לא הבנתי כיצד נערכו בני הבית לשינה, לפי שלמשה היו ילדים רבים. לא היה ילד שלא היה קטן הימנו ויאכה אשתו, הסנדלרית סובבה תמיד, כשכרסה בין שיניה או שחלצה שד לרך שזה עתה נולד.

משה היה „הסנדלר שלנו". הוא היה תופר לנו נע־לים חדשות ואף מתקן את הישנות. בערב חג היתה אמי מזמינתו לביתנו שיבוא ליטול מדות לכמה זוגות נעלים חדשות. המדידה נעשתה ברגל מלובשת בגרב של צמר. הוא היה גוזר פסים של ניר כאורך כף הרגל, רחבה והיקפה. בביתנו היו מצויים עורות והוא יעץ איזה עור ליטול לפנת ואיזה לסוליות. לבסוף היה יוצא ונוטל עמו חבילה של עורות ממינים שונים.

תפירת הנעלים שימשה לי אמתלה לסור לביתו. שאלתי אם כבר הכין את הנעלים ולא התכונתי אלא להתבונן בו כיצד הוא יושב על שרפרף נמוך כשחוט מדונג משתלשל לו מבין שיניו. בהפסקות קצובות היה נועץ מרצע מעוקם לסוליה וכשהוציאו, היה משחיל בחור את החוט המדונג, מותחו ומוסיף מכה בפטישו שהיה מונח תמיד בחיקו. לפעמים היה פורץ בגערה לעבר אשתו ומטיל בה אמום של עץ. מעולם לא עמדתי על סבת רוגזו. אף פעם לא פגע בה.

תנור גדול ורחב היה לו למשה הסנדלר, שעמד מול פתח הכניסה לבית. מיד לאחר חג הפורים היה שובת מן הסנדלרות והופך את ביתו למקום לאפית מצות לחג הפסח. לוחות עץ כבדים ומהוקצעים, שהונחו על גבי ארגזים, שימשו שולחנות עבודה ונערות ונשים עבדו לידם ביום ובלילה. מקרצות של בצק חולקו להן לעוב־דות בזו אחר זו והן הפכו בהן ורדדון עד שנטל אותם המחרר לגלגל עליהן גלגל של שינים.

התנור היה מוסק ביום ובלילה. משה עבד ליד הת־נור. בזריזות רבה היה מעלה את המצות על מקל מצוח־צח וארוך מכניסן לתנור ומיד מוציא משם אחרות שהכניסן קודם לכן. את המצות שנאפו הטיל אל שולחן מכוסה לבן כדי שיצטננו. לבסוף ארזן בסלים קלועים. כל לקוח הביא קמח חטים למצותיו וסל ליטול אותן בו. אמי היתה כמובן מלקוחותיו הראשונות של משה.

קרוב לארבעה שבועות היתה נמשכת אפית המצות בביתו של משה הסנדלר. אותם ימים לא דמה לסנדלר פשוט. דבקו בו עליצות ושמחה והוא נהנה מן המעמד שהיה לו כאדם חשוב ואחראי שהבריות צריכים לו. מצב רוחו המרומם נמשך כל ימי החג. משיצא החג, שב לשולחן מלאכתו. שוב החליק במכות פטיש את החוט המדונג שהשחיל ושוב הטיל אמום של עץ אחר אשתו, כשהוא מלווה את מעשהו בקולי קולות.

משה הסנדלר, איש העמל הפשוט והישר, היה כקוץ בצדו של הרייך השלישי ולא היתה לו זכות לחיות. ראשית משום שהיה יהודי ושנית משום שהפיהרר

מברכטסגדן לא אהב אנשי עמל, בפרט מזרע היהודים.

משה הסנדלר לא נותח מעולם בחזהו כדי להוציא את הקלע שנתקע בו במלחמת יפאן, מפני הסכנה. אך הנאצים לא היססו לתקוע בחזהו עוד קלעים מספר. הוא לא נזקק עוד לנתוח.

דמותו של היהודי הטוב משה הסנדלר מדיסנה ישאר חרוט בזכרוני לנצח.

כבוד לזכרו.

חצקל בן ירוחם (חאנין)

חצקל בן ירוחם היה גבר בסוף שנות הארבעים. הוא היה נמוך וקצר־ראי ביותר. אם הסיר את משקפיו עבי־העדשות היו עיניו מתערפלות ולא ראה דבר. כשהת־חתן, כבר היה חצקל אדם קשיש, וכשנולד ילדו הראשון לא היה קץ לשמחתו. כה אהב אותו וכה חרד לו, עד שהיה מוכן לבוא למענו באש ובמים.

חצקל התפרנס מחנות של עורות. גם אביו ירוחם ע״ה וגם אחיו יושקה סחרו בעורות. לקוחותיו היו סנד־לרים, תפרים ואכרים שהיו מגיעים בימי שוק למכור את תוצרתם בעיר. בחנותו עמד תמיד ריח חריף של עורות.

הוא לא נמנה עם ה„גבירים״, אך ניהל אורח חיים נאה והיה מקובל על הבריות כאדם ישר ונאמן. בגדיו הנקיים ודרך דבורו העידו על כך. גרנו בבית שמעבר לרחוב ונהגתי לסור אליו לעתים קרובות. חבר טוב הייתי לבנו מתולתל השער, שהיה נער נאה ונבון. גם ביתו היה נאה ומסודר. הרהיטים המודרניים שלו היו ערוכים בטעם רב.

השנים חלפו כדרכן. פעמים שהביאו בכנפיהן צער ויסורים ופעמים שרפאו פגעים ישנים. חצקל ירוחמ׳ס היה טרוד בעסקיו כדרכו ויכול היה להוציא את ימיו מבלי שאיש, מלבד קרוביו, יזכרהו.

אך הדברים היו שונים.

ענני עופרת כבדים הגיחו ובאו מן המערב וכבר היתה פולין אחוזה בלהבות והרס ושטופה בנהרי נחלי דם של יהודים חפים מכל פשע. החיה הנאצית שכורה מדמים, פרצה לדיסנה כחיה רעה הפורצת מסוגרה. החיים בעיר קפאו לאלתר. נותק כל קשר אל העולם החפשי. טרור האימים כלפי יהודי דיסנה נפתח מיד ביום הראשון. אנשים חפים מכל פשע נורו למות דבר יום ביומו, ללא דין וללא דיין. אנשים שעברו ברחוב דרך מקרה נתפסו בידי החיות שסובבו בשוטים בידיהם. הם כינסו אותם לקבוצות ושלחום ל„עבודה״, שלא היתה לה תכלית כלל. הם נשלחו דרך משל להוציא מיכל אכול חלודה ממימי הדווינה. מיכל זה היה מונח ימים רבים במים, לא הרחק מן הגשר ההרוס. מטרת העבודה לא היתה אלא להחזיק את העובדים האומללים שעות מרו־בות במי הדווינה של ימי דצמבר הקרים לפעמים שלחו אותם לכסות תעלות, שהן וגילום לאחר מכן כדי לייגע ולענות. כלפי העובדים נהגו בטרור אימים ורבים היו שלא שבו לבתיהם. בעלה של שושקה, הגגן נדרש להביא תוך חמש עשרה דקות בקבוק נפט מחנותו. כשהגיע שטוף זעה, נושם ונושף, הכריחהו אחד מן הגרמנים לשתות את הנפט. הוא לא זכה עוד לשוב אל ביתו.

חצקל בן ירוחם נקלע פעם לקבוצת עובדים כזו. מצויד באת כבד, עמל בזיעת אפיו בכיסוי תעלה. לפתע נשמע קול שכורים צרוד של אחת החיות, שתבעה מן הקבוצה לפנות שמאלה. חצקל, שהיה קצר רואי מאד ועדשות משקפיו העבות היו מכוסות בזעה, התענה בעוורונו ולא תפס מיד את כוונת הפקודה. הוא החל לנוע לאטו לצד ימין. לא הספיק לעבור אלא צעדים אחדים ושתי יריות נורו אליו בזו אחר זו. חצקל נפל פצוע וחסר אונים בקצה המדרכה.

פצעיו היו אנושים. חבריו לעבודה, שביניהם אף היה שכנו שמעבר לרחוב, קפאו תחתם. עיניהם הביעו מצוקה ואימה אשר לא יתוארו במלים. איש לא אזר עוז לגשת לעזרתו של הנופל.

את האימה שיסע שוב קול החיה הנאצית. בכוונו את האקדח לעבר האנשים, הצביע בידו האחרת אל חצקל וציווה כי יוטל אל התעלה שלא גמרו למלאותה. למרות הפחד שבעיניהם לא זז איש ממקומו. ידיו ורג־ליו של חצקל עוד נעו תוך התכווציות ומפיו שטוף הדם נמלטו קולות כבדים ובלתי ברורים. הוא חי ונזקק לעזרה.

שוב נשמע קול יריה. הפעם יריה באויר, ירית אז־הרה, ומיד החלה היד שהחזיקה באקדח שהעלה עשן לכוונו לעבר האנשים. האנשים התעוררו מקפאונם וכולם כאחד פנו לעברו של חצקל. גופו פירפר. הוא עוד היה חי. הם הרימוהו ונשאוהו לתעלה המכוסה למחצה והו־

רידוהו בזהירות. בעינים קמות הביטו זה בזה כמתיע־צים. אין ברירה — אמרו המבטים. הם החלו מכסים אט אט את גופו החי של חצקל בן ירוחם, האיש שעבד אתם אך לפני רגעים מספר. כמה צער וחרון, כמה מצוקה ויסורים עברו על בני אותה קבוצת עובדים, ידידיו הותיקים ושכניו הטובים. הם כיסוהו בשכבה דקה של עפר. פני כולם היו אפורים ומביעים אימה. הם ראו בעיניהם, כי העפר שעליו נע וזע. לבסוף באה פקודה לעבור למקום אחר, לעבודה אחרת. האנשים הביטו זה בזה, העלו את אתיהם על שכמיהם ולאט לאט החלו מתרחקים מן המקום. בקצה המדרכה שם נפל חצקל נשארה שלולית דם שחור שהגליד. לרשימת הקדושים של בני דיסנה נוסף קדוש וזאת לפני שירד יד הקוצר על שארית אנשי דיסנה המעונים.

העם שהוציא מקרבו תליין כגון זה, שירה בדם קר וציווה לקבור יהודי חי וחסר אונים, הינוקה? ואם ירבו אדוקי הדת הנוצרים לאסוף מועצות אקומניות ולפרסם מנשרים, הירחצו בנקיון כפיהם מדמיו הנקיים של חצקל?

לא! לעולם לא יינקו. אות קין ישאר חרוט לנצח במצחיהם. אותך, חצקל, ואתכם אלפי קדושי דיסנה לא נשכח עד עולם. לנצח יוחקו שמותיכם, עדות לדורי דורות, לאשר עשה לנו עמלק.

נארמאן אייזענבערג: **טיפן פון אונזערע צייטן**

1. ר' מענדל ארעס (אייזנבערג)

דער העכער־מיטלוווקסיקער, פעסט געבויטער, שווארצבערדיקער ר' מענדל ארעס, האט געהאט פיל־זייטיקע אַספּיראַציעס. ער איז געווען אַ געניאַלער סוחר־טיפּ פון גרויסן פאַרנעם און האט זייער הויך געשאַצט גוטע ווירטשאַפט ביי זיך און ביי יענעם. ער איז געווען א ירא־שמים, אַ גוטער בעל תפילה, א נדבן. פלעגט געבן מתן בסתר און אין זיין שטענדיקער איילעניש האט ער שטענדיק געפונען צייט צו טאָן עמעצן אַ טובה און זאגן אַ גלייכווערטל, אדער געבן אַ גוטע עצה. און איבער אַלעס א וואַרעמער און איבערגעגעבענער פאטער און מאַן.

ער האט געהאט א גרויסע פארשטענדעניש און רעספּעקט פאר וויסן און קולטור, כאטש ער אליין האט נישט געהאט צו פיל געלעגנהייט אין זיינע יונגע יאָרן צו לערנען און שטודירן. דעריבער איז זיך נישט געווען צו פיל צו וואונדרן, אַז ער האט געלייגט אַכט, אַז זיינע קינדער זאלן באקומען בילדונג. און ער האט געהאט ניין, אָן עין הרע; פינף בנים און פיר טעכטער. זיין זארג האט זיך אויסגעשפרייט אן אַ מאָס פאר זייער גוטער דערציונג, בילדונג, געזונט, וואויל־זיין און פרנסה, זייער פיל פרנסה... ער האט געטאָן, דאכט זיך, דאס אוממעגלעכע, כדי צו פאַרזארגן זיין גרויסע משפחה פון עלף נפשות מיט אלדאס גוטס.

ס'איז זיך שווער פאַרצושטעלן אַ מער פאַרנומענעם, אדער אַ מער געאיילטן און פאַרהאַרעוועטן מענטש ווי ער איז געווען. אבער ער איז נישט געווען אַ פּשוטער אַרבעטער, וועלכער ענדיקט זיין אַכט־שעהדיקן אַרבעטס־טאג און פאַרנעמט זיך אַפּצורוען. זיין טאג האט זיך אנגעהויבן פיר אזייגער פארטאָג און ער איז זייער זעלטן געגאַנגען שלאָפן פאר צוועלף אין דער נאַכט. זיין קאָפּ איז געווען אין געשעפטן און ער איז אין דער אמתן געווען אַ געניאַלער געשעפטס־מאַן. ס'איז זיך יעצט גאר שווער פאַרצושטעלן, ווי אזוי איין מענטש האט דאס אַלעס געקאַנט אויפטאָן און גלייכצייטיק זיין א מבין אויף אַזוי פיל פארשיידנסטע אַרטיקלען און באַזארגן די פינאַנסיעלע זייט, די טראַנספּאָרטאַציע, די סקלאַדעס, דאס פארקויפן, דאס איינקויפן, די בוכהאַלטעריע. און דאס אַלץ אַליין, אָן באַדינונג, אָן שרייבערס אָן טעלעפאָנען, אָן אַ מאַשין, אדער אַ בריטשקע, פאַרשרייבנדיק עפּעס מיט דער לינקער האַנט אין אַ קליינער, אפּגעריבענער קעשענע

בלאָק־נאָטל מיט אַ האַלב־פאַרשניצטן בלייפעדער, אנגעשפּאַרט ערגעץ אָן אַ פּאַס הערינג, אדער אַ קאסטן מיט קאַלירטע טיכלעך, איילנדיק גלייך אין אַ צווייטער ריכטונג, אריינצושטופּן די הענט צווישן דער רייע קאַלב־פעלן, וואָס הענגען אויף שטאַנגען צו זען, אויב זיי האבן זיך שוין אונטערגעטריקנט אַ ביסל...

זיינע אָריגינעלע געשעפטן זיינען געווען אַ הורט־געשעפט פון באקאליי, אדער שפּייז־פּראָדוקטן. אבער ער האט אויך געהאנדלט מיט נאפט, בענזין, דזשעג־געכץ, חזיר־האָר, פערדישע עקן און גריוועס, אַלערליי פוטערוואַרג, פון אלע מינים טיכער און שמאַטעס, אַפּ־פאַל פון וואָל, רויע שעפּסן־וואָל, געטריקנטע שוועמ־לעך, זוימען און טיילוויז שוך־לעדער. אויך פאַרשיי־דענע גאלאנטעריע ארטיקלען, ווי: נאָדלען, שפּילקעס, בראַשקעס, שמעקנדיקע זייפן, פּודער, קעמלעך, קאָפּ־טיכלעך, פּאַטשיילעס און צענדליקער אַנדערע ארטיק־לען, ספּעציעל פאר די קאַראַבעלניקעס, ד. ה. די פעדלער, וועלכע פלעגן גיין איבער די דערפער און אויסטוישן די אַרטיקלען אויף שפּייז, חזיר־האָר, פוּ־טערוואַרג און פעל, פון וועלכער ער איז ווידער געווען דער אָפּנעמער.

ר׳ מענדל האט געקאנט אָפּשאַצן אויפן אויג די וואג פון אַ בינטל חזיר־האָר און די קוואַליטעט פון אַ קרענצל געטריקנטע שוועמלעך. מיט איין בלאָז פון מויל די פוכיקע פעל — דעם קוואליטעט פון פוקס, אדער טכויר. מיט איין שארפן קוק די קוואליטעט פון אַ יונגן פערדס פינקלדיקער פעל.

ס׳איז נאָך נישט געבוירן געוואָרן דער מענטש, וואָס האט אים געקאנט אָפּנאַרן אין ביזנעס. ווען מען וועקט אים אויף אין מיטן דער נאכט, וואלט ער גענוי געוווסט דעם פּרייז פון אַ טוץ פּערלמוטערנע קנעפּ־לעך, אַ פונט פּאַדעשווע־לעדער, אדער אַ פעל פון אַ טכויר.

איינקויפנדיק אַ גרויסן טראַנספּאָרט הערינג, פון הונדערט, אדער מער פעסער, — נישט וויכטיק, צי דאס זיינען געווען מאַטיאַש, יארמוטער, טאראנעס, אדער גאר שמעקנדיקע — האט ער באַפוילן צו עפענען איינע פון די פעסער, אַרויסגעגראָבן אַליין פון דער זיבעטער ריי אַ הערינג, צוריסן אים אויף צוויי און איינגעביסן אין רוקן, כדי צו פילן אַליין דעם טעם פון דער סחורה און קענען שפּעטער גאראנטירן זיינע קונים די גוטסקייט און קוואַליטעט.

ר׳ מענדלען האט מען געקענט באַגעגענען כמעט יעדן פּאַרטאָג, איידער די זון איז נאָך אויפגעגאנגען (ער האט שוין געהאט אָפּגעדאוונט מיטן ערשטן מנין) אין די פאַרוואָרפנסטע געסלעך „פון נייען פּלאַן“, אדער אנדערע עקן פון דיסנע, גייענדיק און פאַרשנדיק (פון קיין טעלעפאָן אדער אויטא האט מען נאָך דאַמאלסט נישט געחלומט) צי דער אדער יענער פּעדלער איז שוין געקומען צוריק פון זיין רייזע איבער די דערפער און וואס פאַר אַ סחורה ער האט צום פאַרקויפן, ווי: פוטערוואַרג, חזיר־האָר, פערדן־האָר, שוועמלעך און אנדערע.

אין די שפּעטערדיקע שעהן פון טאג איז ער געווען פאַרטאָן מיט פאַרשיידענע אנדערע געשעפטן, ווי אויפן שטאַטישן מאַרק, אין די סקלאַדעס פון נאַפט און שמירעכצן, אין די שמאַטע־סקלאַדעס, אין געשעפט, באַדינענדיק קונים, אויספּאַקן פריש אָנגעקומענע סחורה, אדער גאר גיין צו די קרעמער, זיינע קונדן, איינקאסירן חובות אויפן בוך.

פאַרביי לויפנדיק די סקלאַדעס, פלעגט ער קיין מאל נישט פאַרפעלן אריינצוכאַפּן זיך אין שטאַל און געבן אַ קוק צו דער קו, צי זי האט גענוג פרישן שטרוי, אונטערגעלייגט ס׳זאל איר נישט זיין צו נאס צו ליגן. מיט אַ שאַרפן קוק פון דער זייט אָפּגעשאַצט, ווי לאנג זי וועט נאָך אָרומגיין ביז צום קעלבן זיך, אדער צי זי דאַרף זיך שוין לויפן. גלייכצייטיק האט ער אַ וואָרף געטאָן די אויגן אויפן צווייטן זייט הויף, זען צי די הינער און קאטשקעס האבן נאָך צעווייקטן ברויט צום עסן און פרישן וואַסער. טייל מאל פלעגט ער זיך אָפּשטעלן אין צווייטן זייט פון לאנגן הויף, וווּ לענג־אויס דער אנדערער וואנט פון שכנס הויז איז געלעגן אָנגעלייגט ארום 2 מעטער הויך צוהאַקטע בעריאַזעווע שטיקער האלץ און אויף גיך באַשלאָסן אריינצוואַרפן (ד.ה. צוצוקויפן) נאָך אַ 5—6 פורן האָלץ, כדי צו זיין זיכער מיטן ווינטער...

און ווען די הארבסט־טעג פלעגן זיך אנרוקן, פלעגט ער ביי דער ערשטער געלעגנהייט צועפענען די גרויסע אייזערנע טיר פון דעם גרויסן קעלער, אַרונטערלויפן די געדרייטע טרעפּ און מיט אַ גענויער אויג אָפּשאַצן

די גרויסע קופע קאַרטאָפל אין איין ווינקל; אין אַ צווייטן ווינקל — אַ הויכע קופע משונהדיק אויסגע־וואקסענע בוראקעס פאר דער קו און די קלענערע קופע מערן דערנעבן. און באלד אויפן אָרט באַשטימט צי מען דאַרף נאָך עפּעס „צוווארפן" פארן ווינטער.

באלד האט ער אויך ארויסגענומען פון צווישן אַ הויכער ריי ליידיק הילצערנע הערינג־עפעסער, וואס זיינען געלעגן אויסגעלייגט לענג אויס דער וואנט, דריי, אדער פיר „בעסערע" פעסער מיט צוגעפּאַסטע דעקן. און דאס וועט זיין אויף איינצוזויערן די אוגערקעס און די קרויט פארן ווינטער.

עפענענדיק איינע פון די טירלעך פון דער שאַפע, וואס איז געשטאנען איינגעמויערט אין וואנט פון קע־לער, ווו די מילכווארג אפטיילונג האט זיך געפונען, האט ער באטראכט א רגע די שטייג מיט די קעזן און באלד באשטימט, אז דער אויבערשטער קעז איז שוין גענוג הארט און טרוקן און קען שוין ארויפקומען אין הויז צום עסן.

אויך צו דער גרויסער שטייג מיט די גענדז אין ווייטן ווינקל פון קעלער האט ער נישט פאַרפעלט צו וואַרפן א בליק, צי זיי האבן גענוג האבער, וואסער און קוילן. מען האט זיי געקארמעט פעט צו ווערן דורכן ווינטער.

ר' מענדל ארעס איז געווען אַן אָפטער רייזנדער אין ווייטע מקומות און דער טלית און תפילין־זעקל איז אַלע מאל געווען מיט אים. אין די פאר־מלחמהדיקע יארן פלעגן אים זיינע געשעפטן פירן קיין פאלאצק, דווינסק, וויטעבסק, אויפן וואראניעזשער יאריד. ער פלעגט אפילו באוויזן זיך אריינצוקריגן אין מאָסקווע נישט לעגאל (אין יענער צייט איז מאָסקווע געווען „קראמיע יעווריעיוו" — אָן יידן). ער פלעגט ברענגען פון די יארידן, אויסער די געוויינלעכע סחורות אויך „אויסטערלישע" זאכן פאר דער משפחה, ווי אמתע ווייינטרויבן, רויטן ארבוז, אפעלסינען און פאר זיין פרוי, וועלכע ער האט זייער געשעצט און געליבט — פארשיידענע פרויען־אַרטיקלען, דעליקאטע אונטער־וועש און זיידענע פאַרביקע קאָפּ־טיכלעך.

נאָך דער מלחמה, ווען רוסלאנד איז געווארן אפּ־געשניטן פון דיסנע, פלעגט ער פאָרן אָפט קיין ווילנע. נישט וויכטיק ווי פארנומען און פארהאָרעוועט ער איז געווען א גאנצע וואָך, נאר פרייטיק נאָך מיטאָג האבן זיך אלע געשעפטן געענדיקט פאר אים. ס'איז געקומען די צייט צו גיין אין חיים־העסלס באָד, אויס־פאַרען זיך, אויסבעזימען זיך, אָפּטונקען זיך אין מקוה עטלעכע מאָל און זיין גרייט צו קבלת שבת.

אין שבתים און יום־טובים איז ר' מענדל געווען איינגאנצן אַן אנדער מענטש, אויסגעטאָן לחלוטין פון דער לויפעניש און הארעוואניע, פון דעם יאָך פון פרנסה. ריין אויסגעוואשן, אָנגעטאָן זויבער אין א שווארצן סורדוק מיט א קלאָר ווייסער אויבער־העמד אָן אויסבינדער, אַ האַרטן שוואַרצן הוט; די באָרד פיין צוקעמט — געשפאנט מיושבדיק אויפן וועג אין זיין שול, אין דער סווינסקער, אונטערגעברומט זיך א ניגון.

אין שול איז ער געווען פון די גאר אָנגעזעענע בעלי־בתים און זיין „שטאָט" איז געווען אין מזרח, נישט ווייט פון ארון־קודש. זיין אָנגעזעענקייט איז נאָך געווען גרעסער דערמיט, וואס ער האט זיך גערעכנט פאר א גוטן בעל־תפילה און פלעגט ראש השנה און יום־כיפור דאווענען מוסף און נעילה ביים עמוד מיט פיל הארץ און געוויין.

אין הויז פלעגט זיין אַן עכט יום־טובדיקע שטי־מונג, ריין, ציכטיק און ווארעם; דער טיש מיט די פינקלדיקע, ווייסע טישטוכער, זילבערנע לייכטער, רויטן וויין מיט כוסות. די קינדער און פרוי אָנגעטאָן אין די בעסטע קליידער, וואס זיי האבן — אלע דער־וואַרטן דעם מלך. מיט אַ ברייטן „גוט שבת", אדער „גוט יום־טוב" פלעגט ר' מענדל אריינקומען אין הויז, נאָכגעפאָלגט פון זיינע זין. אין הויז פלעגט ווערן אלץ אויפגעלעבט מיט רייד און געלעכטער.

ער פלעגט מאכן קידוש איבערן וויין מיט א הויכן ניגון, ווי עס פּאַסט פאר א חזן, ארונטערגענומען דעם אויבערשטן ראָק, פאַרטוישט די הוט אויף אַ יאַרמול־קע, געוואשן די הענט און אַלע זיינען שוין געזעסן ארום דעם גרויסן טיש; יעדער אויף זיין שטענדיקן פלאָץ.

— א משפחה, אַן עין הרע — פלעגט זיך ר' מענדל איבערקוקן מיט זיין פרוי.

דער פאטער האט געמאכט די ברכה „המוציא לחם מן הארץ", אָפּגעבראָכן אַ שטיקל חלה און פארזוכט. דאַ־מאלסט האבן אויך אלע נאָכגעפאָלגט און איינגעביסן

יעדער זיין המוציא. די מוטער פלעגט פלינק סערווירן און דערלאנגען יעדן זיין פּאָרציע. די קינדער פלעגן צווישן זיך דורכשמועסן וועגן זייערע שול-פּראָבלעמען און איינדרוקן פון יום טוב. דער פאטער פלעגט בענטשן נאכן עסן מיט אַ ניגון. אַ ווײַלע שפּעטער פלעגט ער זינגען זמירות.

ראש השנה, אדער ערב יום כיפּור פלעגט ער עפּענען דעם מחזור און אַריינקוקן אין דער תפילה פון מוסף און פלעגט אין געוויסע שטעלן זיך צווינגען, אַזוי ווי ער וואלט זיך רעפּעטירט פאַרן נאָענטסטן טאג צו דאַוונען ביים עמוד.

פסח צום סדר האט אויסגעזען זייער אימפּאָזאנט ביי ר׳ מענדלען אין הויז. ער פלעגט געוויינלעך ברענגען אַ אורח פון שול, אַן אָרעמאַן. דער סדר און דאס זאָגן די הגדה איז צוגעגאנגען מיט גרויס פּאָמפּע און פייערלעכקייט. ווען ער פלעגט זיצן אויף א הויכן קישן און אלע קינדער ארום טיש פלעגן זאגן די הגדה מיט א ניגון. זיין זינגען פלעגט זיך הערן העכער פון אַלעמען, ספּעציעל ביי „הללויה" און שפּעטער ביי „שפוך חמתך" און „חד גדיא".

אין שול, אין די יום־טובדיקע טעג, פלעגט ער זיך אויפפירן מיט א ברייטער האנט, קויפן עליות און מנדב זיין פאר אנדערע צוועקן. ס'איז געווען שווער זיך פאָרצושטעלן, אז דאס איז דער זעלבער ר׳ מענדל ארעס, וואס קויפט און ארבעט אזוי שווער א גאנצע וואָך, מיט אזוי פיל קאָפּ־דרייעניש און האַרץ־ווייטיק, שלעפּנדיק מיט שטאָלץ און ווירדע דעם שווערן יאָך פון פּרנסה, כדי צו פאַרזיכערן, אז זיין גריסע משפּחה, זיינע ליבע קינדער און פרוי, זאלן אלע זיין באַזאָרגט מיט אלעס, וואס ס'איז נויטיק: גוטע דערציונג, בילדונג, קליידונג, און א ווארעמע היים. אזוי ארום אויפגעהאלטן און צעמענטירט א מוסטערהאפטע און טראדיציאנעלע יידישע משפחה אין דיסנע.

ר׳ מענדל ארעס איז געווען אן עכטער און אויסטערלישער טיפּ מענטש און א שטאָלצער, טיף־גלויביקער ייד. ווי טראַגיש און איראָניש עס קלינגט — יאָרן שפּעטער האט זיין אייגענער זון געמוזט צונעמען אַ ציגל נאך אַ ציגל, אונטער דער שארפער אויפזיכט פון אַ נאַצישער בעסטיע מיט א רעוואָלווער אין זיין האנט, זיין פאטערס גרויסע און שיינע הויז און אלץ וואס אין איר. צוזאמען מיט דעם די לעבנסלענגלעכע מי און האפנונג, וואס ר׳ מענדל האט דא אריינגעלייגט פאר דער בעסערער צוקונפט פון זיינע קינדער.

ערע און כבוד אונזערע הייליקע מארטירער פון דיסנע.

2. ישראל דער סטאלער (גריינימאן)

ער איז פארבליבן אין מיין זכרון אלס סימבאָל פון ערלעכקייט, ריינקייט, גאָטס-פאָרכטיקייט אן מאיעסטעט. „צייט צו שליסן די קראם", פלעג איך שטענדיק הערן פרייטיק אין די שפּעטערע נאכמיטאָג־שעהן. „ישראל דער סטאלער גייט שוין מקבל שבת זיין". אט גייט ער מיט שנעלע און דראָבנע טריט דער שלאנקער ייד, מיט דער לאנגער, שיין צעקאמטער, ווייסער באָרד, אין דער לאנגער שווארצער קאפּאָטע, איבערגעבונדן מיט א זיידענעם, שווארצן גארטל, מיט דער חסידישער היטל אויפן קאָפּ. די יארמולקע קוקט ארויס פון אונטערן היטל. ער גייט צו דער „סווינסקער" שול, דארט דאַוונט ער זיין גאנצן לעבן. דארטן פלעגט אויך דאַוונען מיין טאטע. און זייענדיק אין שול, פלעג איך שטענדיק האבן די קינדערישע נייגעריקייט צו אָבסערווירן דעם מאן, וואס איז געווען אין מיינע אויגן פאַרגעטערט, דער סימבאָל פון אלעס, וואס איז גוט, ערלעך און ציכטיק.

זיין „שטאָט" איז געווען ביים עק פון א פּשוטער הילצערנער באנק ביי דער דרום-וואנט נעבן פענסטער. ער פלעגט זייער ווייניק רעדן מיט זיינע שכנים ארום און פלעגט נאר דאַוונען, על פּי רוב אויף אויסנווייניק. איך בין געווען זיכער, אז ער פארפעלט נישט קיין איין ווארט. ביי שמונה עשרה, און ספּעציעל ביי מוסף, איז ער געווען איבערגעדעקט מיטן טלית איבערן קאָפּ, מיטן פנים צו מזרח און זיך געשאָקלט מאַיעסטעטיש. ער איז געווען דער לעצטער צו ענדיקן די תפילה. דער חזן, אדער בעל־תפילה, פלעגט נישט וואגן אנהויבן צו דאוונען בציבור כל זמן ר׳ ישראל איז נאך נישט „אויסגעגאנגען" שמונה עשרה.

איבערהויפּט פלעגט זיך דאס מערקן אין די טעג פון ימים־נוראים. ר׳ ישראל פלעגט זיין אנגעטאָן אין אַ ברייטן, ווייסן קיטל, אַרומגעגארטלט מיט א שווארצן גארטל און א קליינע טאבאק-פושקע מיט א שארפן

שמעק טאבאק, איינגעוויקלט אין א ווייסן נאז־טיכל, פארשטעקט אין בוזים. דאס מערקווירדיקע איז געשען אין דעם טאג פון יום־כיפור: דער שלאנקער, אכציק יאריקער, שווער פארהארעוועטער מאן (ערשט אין די שפעטערדיקע יאָרן האב איך אויסגעפונען, ווי שווער און פלינק דער מאן האט געאַרבעט אַלס סטאלער און טאָקער), פלעגט אפשטיין דעם גאנצן טאג, פון פרי ביז נאכט, איינגעהילט אין זיין קיטל, איבערגעדעקט מיטן טלית איבערן קאפ און שאקלען זיך און זאגן פון מחזור, נישט לייגנדיק אינגאַנצן קיין אַכט, וואס עס טוט זיך ארום אים. ס'האט זיך געפילט, אז ער איז פולשטענדיק אויסגעטאָן פון דער וועלט און שוועבט ערגעץ אין די הימלען. נאר פון צייט צו צייט פלעגט ער ארויסנעמען די נאז־טיכל און געבן א לייכטן שמעק פון שארפן טאבאק און זיך אויסגעווישט מיטן טיכל זיין פארשוויצטן און פארוויינטן פנים.

יא, איך פלעג בגניבה אריינקוקן אין זיין פנים און כ'פלעג זען טרערן רינען אראָפּ פון זיינע אויגן... דאס פלעגט אנגיין דעם גאנצן טאג, ביז די נאַכט פלעגט צופאלן. גייענדיק אין אוונט א היים פון שול פלעג איך באַמערקן, אז דער לאנגער תענית און די פיל שעהן, שטייענדיק אין אזא התלהבותדיקן דאוונען האבן געווירקט אויף אים און זיין הילוך איז געווען פיל לאנגזאמער און נישט אזוי זיכער, זיין פנים בלאס און אויסגעמאַטערט. אבער די צויבערקייט פון זיין געשטאלט איז געווען מיט אים און אַרום אים.

און דער מאן איז געווען אַ געוויינלעכער אַרבעטער — אַ סטאָלער. די סטאלעריי איז געווען אנגעפירט פון זיינע זין און ער האט שוין נישט געדארפט אַר־בעטן. אבער ער פלעגט יעדן טאג אַריינקומען און זיך געשטעלט צו דער טאָקעריי, אדער מיטן גרויסן הובל, אזוי ווי א יונגער אַרבעטער. ער האט פארדינט כשר זיין שטיקל ברויט. כ'האב קיין מאל אים נישט גע־הערט באקלאָגן זיך, אדער רעדן דברים בטלים. א לייכ־טער שמייכל איז שטענדיק געווען אויף זיין פנים.

און אָט דער צויבערדיקער מאַן און פיל טויזנטער ווי ער, זיינען געווען ווי א דאָרן אין די אויגן פון דעם דריטן רייך. כל זמן אזעלכע מענטשן זיינען געווען צווישן אונז האבן זיי זיך נישט געפילט גוט און זיכער... ערע און כבוד צום אנדענק פון איינעם פון די וווּנדער־באַרע און גייסטרייכע טיפּן פון אונזער אומפארגעס־לעכער שטאָט דיסנע.

3. משה דער שוסטער

משה איז געווען אַ געוועזענער ניקאָלאַיעווסקער סאָלדאט. ער פלעגט דערציילן, אַז ער האט געדינט אויף דער יאפּאנישער גרענעץ און דארטן איז ער שיעור נישט דערהרגעט געוואָרן. דער פאַקט, אַז ער האט געהאט אַ קויל אין זיין לינקער ברוסט, מיט וואס ער האט זיך שטאַרק איבערגענומען, און מען האט אים נישט געוואגט צו אָפּערירן. דער טיפער שראַם אויף אויף זיין רעכטער באק האט אויסגעזען, ווי א שניט פון אַ מעסער, וואס האט זיך שפעטער פארהיילט. אָבער ער פלעגט דערציילן, אז אַ שראַפּנעל האט אים אויפ־געריסן די באק. דאס אַלץ האבן באַשטעטיקט זיינע מעשיות פון יאפּאנישן פראָנט.

אַ הויכער, ברייט־פּלייציקער און פעסט געבויטער מאן, מיט אַ שטענדיק ברייט־צעעפנטער העמד, ארויס־ווייזנדיק אַ טייל פון זיין פאַרוואַקסענער ברוסט, מיט א שוואַרצן קאפּ געקרייזלטע האר, פלעגט ער שפּאנען מיט גרויסע און זיכערע טריט, מיט א לייכטן שמייכל אויף זיין פנים.

ער איז געווען א גוטער שוסטער און האט שטענ־דיק געהאט א סך ארבעט. אבער ווי פארוואונדערט פלעג איך זיין יעדעס מאָל, ווען כ'פלעג אריינקומען אין זיין הויז און נישט ווילנדיק זיך צוגעקוקט צו דער אָרעמקייט און אָפּגעלאָזנקייט. גלייך נעבן זיין „וואר־שטאָט" איז געשטאנען א גרויסע, אפּגעריבענע איינ־ציקע בעט, אנגעלאדן מיט בעטגעוואנט, קיין מאל נישט פאַרבעט. אין מיטן שטוב איז געשטאנען אַ פּשוטער טיש, צוזאמענגעקלאפּט פון ברעטער און פארדעקט מיט א טישטוך, וואס איז אמאָל געווען ווייס. א פּאָר אלטמאָדישע, אָפּגעקראַכענע שטולן זיינען גע־שטאנען דערביי. אין א צווייטן צימער זיינען געשטאנען צוויי אלטע קינדערשע בעטלעך און ביי דער וואנט אַ גרויסע טונקעלע, אלט־מאָדישע שאפע, פון וועלכער איין טיר איז געווען באדעקט מיט אַ שפּיגל, וואס איז אין עטלעכע פלעצער געווען אָפּגעקראַכן און שווארץ. דאס זיינען געווען די „מעבל" אין הויז. די פּאָדלאָגע איז אין אייניקע פלעצער געווען צובראָכן

מיט לעכער. מען האט זיך געדארפט אויסהיטן, כדי נישט אויסצודרייען א פוס.

איך האב קיין מאל נישט פארשטאנען, ווי אזוי זיי פלעגן שלאָפן, ווייל זיי האבן געהאט קליינע קינדער, איינע אונטער די אנדערע. און יאכע, די שוסטערקע, פלעג איך שטענדיק זען, אדער מיט א גרויסן בויך, אדער זיצנדיק אויפן בעט מיט איין ברוסט אין דרויסן און מיט צעשויבערטע האָר, זויגנדיק אַ קליין קינד.

משה איז געווען „אונזער" שוסטער, ד. ה. ער פלעגט נייען פאר אונז נייע שיך און אויך פאריכטן אלטע. געוויינלעך ערב די יום־טובים פלעגט אים די מאַמע לאָזן וויסן, אז מען דארף „אראפנעמען א מאס" אויף עטלעכע פאר שיך. ער פלעגט באלד קומען צוגיין. „די מאס נעמען" איז באשטאנען אין דעם, אז איך פלעג דארפן אנטאָן א וואלענע זאק און ער פלעגט צושניידן שטיקלעך פאַפיר פון דער לענג, ברייט און הויך פון דעם פוס. אויך דאס זעלבע פאַר די אנדערע שיך. מיר פלעגן שטענדיק האבן לעדער אין הויז און ער פלעגט אָנהויבן געבן עצות דער מאמען, וועלכע כראם איז בעסער און וויכער און וועלכע זוילן זיינען פראקטישער. צום סוף פלעגט ער ארויסקומען פון אונזער הויז מיט א גרויסן פאַק פון פארשיידענע סאָרטן לעדער.

דאס האט מיר געגעבן אַן אויסרייד און געלעגנהייט אַריינצוקומען אין זיין הויז, כלומרשט צו זען, צי די שיך זיינען שוין פארטיק. איך פלעג ליב האבן צו באַטראַכטן ווי ער ארבעט, זיצנדיק איף אַ נידעריקן בענקעלע און האלטנדיק אָן אָנגעוואקסטע דראַטווע צווישן די ציינער, פלעגט ער רעגלמעסיק אַריינשטעכן אַ קרומען אָל און מאכן א לאָך און דאן פלינק דורכציען די ענד פון דער דראטווע, געבן א שטארקן צי און צוקלאַפּן מיטן האמער, וואס פלעגט ליגן אויף זיין שויס.

טייל מאל פלעגט ער זיך פלוצלונג צשרייען אויף זיין ווייב. איך האב קיין מאל נישט געוווּסט פארוואָס ער פלעגט איר געבן א שליידער מיט א הילצערנעם קאפול, אבער ער פלעגט איר קיין מאל נישט טרעפן.

משה דער שוסטער האט געהאט אַ גרויסן און ברייטן אויוון, באלד אנטקעגן דער טיר פון זיין הויז. באלד נאך פורים פלעגט ער אויפגעבן זיין שוסטעריי. זיין הויז איז פארוואנדלט געווארן אין אַ „פּאדריאד" צו באקן מצות אויף פסח. אין משך פון די נאָענטסטע דריי און אַ האלבע וואָכן איז זיין הויז אין די אוונטן געווען העל באלויכטן. שווערע, גלאטע ברעטער אנגעשפּארט אויף קאסטנס האבן געשאפן די „טישן". צענדליקער פרויען און מוידלעך פלעגן שטיין טאג און נאכט און וואלגערן מצות פון שטיקלעך טייג, „טייגלעך", וואָס מען פלעגט זיי אויסטיילן. דאן פלעגט מען יעדע מצה „רעדלען", ד. ה. מיט א שארפע צאָן רעדל מאכן לעכלעך. דער אויוון פלעגט טאג און נאכט זיין אנגעהייצט און משה פלעגט אַרבעטן ביים אויוון פלינק, אַרויפכאפּנדיק די מצות אויף אַ לאַנגן שטעקן און אַריינרוקן זיי אין אויוון. גלייכצייטיק פלעגט ער אַרויסנעמען אנדערע, וואס ער האט מיט א מינוט פריער אַריינגעלייגט אין אויוון. די מצות פלעגט ערווארפן אויף אַ ספּעציעלן טיש, באדעקט מיט א ווייסן ליילעך, כדי זיי זאלן זיך אביסל אָפּקילן און דאן אריינגעלייגט זיי אין גרויסע געפלאכטענע קוישן פאר די קונדן.

יעדער קונד האט געבראַכט זיינע אייגענע ווייצענע מעל און א גרויסן געפלאָכטענעם קויש, וואס פלעגט שפּעטער אנגעפילט ווערן מיט מצות. מיין מוטער איז, פארשטייט זיך, געווען פאררעכנט ביי משה צווישן די ערשטע קונדן.

אין די קנאַפּע פיר וואכן פון דעם „פּאדריאד" האט משה אויסגעזען עפּעס אנדערש ווי א פּשוטער שוסטער, מער אויפגעהייטערט און לעבעדיקער. ער האט זיך געפילט ווי א חשובער און פאראנטוואָרטלעכער מענטש, וואס טוט זייער וויכטיקעס און די קונדן זיינען אָפּהענגיק פון אים. אין א געהויבענער שטימונג פלעגט ער דורכמאכן די עטלעכע וואכן און דעם גאנצן פּסח.

גלייך נאך פּסח האט זיך מענדל ארעס אומגעקערט צום אלטן און משה דער שוסטער איז ווידער געזעסן ביי זיין „ווארשטאט" און צוגעקלאפּט מיטן האמער די דראטווע אין דעם שוך און פון צייט צו צייט מוראדיק געשריען און א הילצערנער קאפּול פלעגט פליען אין דער ריכטונג פון זיין ווייב יאכע...

משה דער שוסטער, דער פּשוטער און ערלעכער, הארעפּאַשנער און וואַרעמער מענטש, איז געווען ווי אַ דאָרן אין די אויגן פון דריטן רייך. ער האט נישט געהאט קיין רעכט צום לעבן, ווייל ער איז געווען

אַ ייד. משה דער שוסטער האָט קיין מאָל נישט דורכ־געמאַכט די אָפּעראַציע אין זיין ברוסט, ווו עס איז געלעגן די יאַפּאַנישע קויל, ווייל ס'איז געווען אַ גע־פאַר פאַר זיין לעבן. אָבער די נאַציס האָבן אָן שום צווייפל אַריינגעשאָסן נאָך עטלעכע קוילן אין זיין ברוסט... ער האָט מער נישט באַדאַרפט דורכמאַכן די אָפּעראַציע... דער וואַרעמער מענטש, משה דער שוס־טער, איינער פון די האַרעפּאַשנע, פשוטע, ערלעכע יידן פון דיסנע וועט אויף אייביק פאַרבלייבן אין אונ־זער זכרון.

4. חצקעל ירוחם'ס (חאַנין)

חאַצקעל ירוחם'ס איז געווען אַ מאַן אין די שפּעטע פערציקער, אַ נידעריקער און זייער אַ קורצזיכטיקער. ווען ער פלעגט אַרונטערנעמען זיינע דיקע ברילן, פלעגן זיינע אויגן זיין האַלב פאַרשמורעט און ער האָט כמעט גאָרנישט געקענט זען אַרום זיך. חאַצקעל האָט חתונה געהאַט, ווען ער איז שוין געווען אַן אַל־טער בחור און דעריבער, ווען ס'איז געקומען זיין ערשט קינד אויף דער וועלט, איז גאַרנישט געווען קיין שיעור צו זיין פרייד. ער האָט עס שטאַרק געליבט און געציטערט איבער דעם. איז גרייט געווען, אַן אַ גוזמא, ווי מען זאָגט, צו שפּרינגען אין פייער און אין וואַסער.

חאַצקעל האָט געהאַט אַ קראָם פון לעדער און זיין פאָטער ירוחם ע"ה און שפּעטער אויך זיין ברודער יאַשקע, האָבן געהאַנדלט מיט לעדער. זיינע קונדן זיינען געווען שוסטערס. שפּעטער פויערים, וואָס פלעגן קומען אין שטאָט אַריין מיט זייערע פּראָדוקטן אויפן מאַרק. אין זיין קראָם פלעגט זיך שטענדיק פילן אַ שווערער גערוך פון לעדער. ער איז נישט געווען פון די גרויסע גבירים, אָבער ער האָט געפירט אַ שיי־נעם לעבן און איז געווען באַוווּסט אין דיסנע אַלס אַן ערלעכער און אנשטענדיקער מענטש. אויך זיין ציכטיקע קליידונג און באַנעמען זיך מיט מענטשן האָט עדות געזאָגט וועגן דעם.

אַלס אַ שכן פון קעגנאיבער דער גאַס פלעג איך אָפט אַריינקומען צו אים אין הויז. כ'בין געוואָרן שטאַרק צוגעבונדן צו זיין ייִנגעלע, וואָס האָט געהאַט אַ קאָפּ געקרייזלטע האָר און איז געווען שיין, געראָטן און קלוג. אויך זיין הויז איז געווען פיין און ציכטיק. די מאָדערנע מעבל איז געווען איינגעאָרדנט מיט געשמאַק. זיין פרוי פלעגט אים אויך אַרויסהעלפן אין געשעפט.

און אַזוי זיינען זיך די יאָרן געגאַנגען זייער נאָ־טירלעכן גאַנג; טייל מאָל מיטרייסנדיק און פאַרשאַפן־דיק טיפע ווונדן אין די מענטשלעכע נשמות און טייל מאָל אויסגלייכנדיק און פאַרהיילנדיק אַלטע ווונדן.

חאַצקעל ירוחמס איז געווען אַריינגעטאָן אין זיינע געשעפטן און דאגות־פּרנסה, אין דעם ווירלזיין פון זיין משפּחה. קיינעם וואָלט קיין מאָל נישט איינגעפאַלן צו דערמאָנען ערגעץ (אויסער זיינע קרובים נאָטירלעך) אַז עס האָט ווען געלעבט אַ מאַן מיט דעם נאָמען. אָבער די ווירקלעכקייט איז געווען אַנדערש...

שווערע, בלייענע וואָלקנס האָבן זיך שנעל אָנגע־רוקט פון מערב און ביז וואָס־ווען, איז שוין פּוילן געוואָרן אַרומגעכאַפּט מיט פייער און צעשטערונג, איז אָפּגעגאַנגען אין טייכן אומשולדיקן יידישן בלוט. די נאַצישע פאַרשיכורטע בעסטיע האָט זיך אַריינגעריסן אין דיסנע ווי אַ ווילדע, אומגעצוימטע חיה. דאָס גאַנצע לעבן אין שטאָט איז מאָמענטאַל פאַרגליווערט געוואָרן און ס'איז איבערגעריסן געוואָרן גענצלעך יעדער קאָנ־טאַקט מיט דער אויסערלעכער, פרייער וועלט. דער ווילדער, אוממענטשלעכער טעראָר איבער די דיסנער יידן האָט זיך אָנגעהויבן באַלד פון דעם ערשטן טאָג. אינגאַנצן אומשולדיקע מענטשן זיינען דערשאָסן גע־וואָרן כמעט טעגלעך אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרוואָן. צופעליקע מענטשן פלעגן געכאַפּט ווערן אין די גאַסן. די בעסטיעס מיט די נאַגאַנעס, פאַכנדיק אין זייערע הענט, פלעגן שאַפן גרופּן און נעמען זיי אויף „אַר־בעט", וואָס האָט נאַטירלעך נישט געהאַט קיין זין און קיין ווערט, ווי: פּרווון אַרויסשלעפּן אַ האַלב־פאַרזשאַווערטן טאַנק פון דער דווינע, וואָס איז גע־לעגן נישט ווייט פון דער צושטערטער בריק פון אַ לאַנגער צייט, האַלטנדיק די אומגליקלעכע מענטשן לאַנ־גע שעה'ן מיט די קליידער אין די געפרוירענע דע־צעמבער־וואַסערן; אָדער פאַרשיטן קאַנאַוועס און שפּעטער הייסן זיי אויפגראָבן צוריק און נאָך פיל אַנדערע אויסריידן, כדי צו מאַטערן און פייניקן. דער־ביי איז דער טעראָר געווען גרויזאַם. פיל פון די

געכאַפּטע האָבן זיך שוין קיין מאָל ניט צוריק גע־
קערט לעבעדיקע אַ היים.

שאשקע דעם אַגראַנדניקס מאַן (זיין נאָמען געדענק איך נישט צום באַדויערן) איז געוואָרן געצוווּנגען צו ברענגען א פלעשל קעראָסין אין משך פון פופצן מינוט פון זיין קראָם אויף האַנדלאָווע גאַס ביז צום ענד פון דאָראָשקאָוויטשער בולוואַר. ווער ער איז א פאַרסאַ־פּעטער און אַ דורכגעווייקטער פון שווייס אָנגעקומען אין צייט צום פלאַץ, האָט אים א בעסטיע געצוווּנגען אויסצוטרינקען די קעראָסין! ער איז שוין קיין מאָל נישט צוריק געקומען צו זיין ווייב...

חאַצקעל ירוחמס איז אין איינעם פון די טעג אַריינגעפאַלן אין אַזא גרופּע. באַוואָפנט מיט אַ שווע־רער לאָפּאַטע האָט ער נעבעך געשוויצט און געטאָן די „אַרבעט" ביים פאַרשיטן א קאַנאַווע. פּלוצלונג האָט די הייזעריקע, שיכּורע שטימע פון דער באַוואָ־פנעטער בעסטיע אויסגערופן, אַז די גרופּע זאָל זיך ווענדן לינקס. חאַצקעל זייענדיק זייער קורצזיכטיק און זיינע גראָבע אויגן־גלעזער פאַרלאָפּענע מיט שווייס, וואָס האָבן אים כמעט אינגאַנצן בלינד געמאַכט, האָט נישט באַגריפן אויפן מאָמענט, ווו לינקס מיינט, האָט זיך לאַנגזאַם אָנגעהויבן באַוועגן רעכטס... ער האָט נאָר באַוויזן צו מאַכן עטלעכע געציילטע טריט און צוויי שאָסן האָבן אָפּגעהילכט אין דער לופט. חאַצקעל איז אומגעפאַלן אַ הילפלאָזער און אַ פאַרוווּנדעטער ביים ענדע פון טראָטואַר. ער איז געווען שווער פאַר־וווּנדעט. די גרופּע, אין וועלכער עס האָט זיך אויך געפונען זיין נאָענטער שכן פון קעגנאיבער דער גאַס, איז אויף עטלעכע סעקונדן פאַרגליווערט געוואָרן. יע־דנס אויגן זיינען געווען פול מיט אומבאַשרייבלעכן האַס און פּאַניק. אָבער קיינער האָט נישט געוואַגט צוצוגיין, זיך אָנבויגן צום קרבן און פאַרלייגן אים הילף, ווייל דער סוף האָט דערוואַרט יעדן איינעם פון דער גרופּע.

די פאַרגליווערטקייט איז פּלוצלונג איבערגעריסן געוואָרן דורך אַ הילכיקן געשריי פון דער נאַצי־בעס־טיע, פּאַכנדיק מיטן רעוואָלווער אַנטקעגן דער גרופּע מענטשן און אָנווייזנדיק מיט דער לינקער האַנט, אַז דער קערפּער פון חאַצקלען זאָל אַריינגעוואָרפן ווערן אין דער קאַנאַווע, ביי דער זייט פון טראָטואַר, וואָס זיי האָבן נאָך נישט געענדיקט פאַרשיטן. טראָץ דעם פּחד אין זייערע אויגן האָט זיך קיינער נישט גערירט פון אָרט. חאַצקעלס הענט און פיס האָבן זיך געוואָרפן קאָנוווּלסיוו און פון זיין פאַרבלוטיקטן מויל האָבן זיך אַרויסגעריסן שווערע, אומפאַרשטענדלעכע טענער. ער האָט געלעבט און זיך געגוויטיקט אין הילף...

עס האָט אָפּגעהילכט נאָך אַ שאָס. דאָס מאָל אין דער לופט, אַ וואָרנונגס־שאָס און גלייך נאָך דעם האָט די האַנט מיטן רויכנדיקן רעוואָלווער געגומען צילן אין דער גרופּע מענער. זיי האָבן זיך מיט אַ באַל אויס־געניכטערט און אַלע, ווי איינער, האָבן זיך א לאָז געטאָן צו חאַצקלען. זיין קערפּער האָט זיך געצאַפּלט און איז געווען וואַרעם. ער איז געווען לעבעדיק! זיי האָבן אים אויפגעהויבן און צוגעטראָגן צו דער האַלב־פאַרשאָטענער קאַנאַווע און אַראָפּגעלאָזן פאָרזיכטיק אויף דער ערד. מיט ווילדע, אויסגעטאַרטשעטע אויגן האָבן זיי זיך אַ מאָמענט איבערגעקוקט, וואָס ס'האָט באַדייט: ס'איז נישטאָ קיין אויסוועג און קיין ברירה — און האָבן אָנגעהויבן מיט זייערע לאָפּאַטעס צו שאַרן דעם באָדן, צודעקנדיק לאַנגזאַם דעם לעבע־דיקן קערפּער פון חאַצקל ירוחמס... דער מאַן, וואָס האָט מיט זיי צזאַמען געאַרבעט אינגאַנצן מיט איניקע געציילטע מינוטן צוריק.

וויפל צער, היסטעריע, פּיין, אַנגסט און ווייטיק האָט דורכגעלעבט אָט די גרופּע — זיינע אַלטע פריינט און שכנים. זיי האָבן אים צוגעדעקט מיט א דינער שיכט ערד. אַלעמענס פּנימער האָבן אויסגעזען גרוי, ווילד און אימהדיק. זיי האָבן באַשיינפערלעך געזען, ווי די ערד איבער זיין קערפּער האָט זיך באַוועגט!...

אין דעם מאָמענט איז געפאַלן דער באַפעל, אַז די גרופּע זאָל זיך פאַרנעמען צו אַן אנדער פּלאַץ, צו ווייטערדיקער „אַרבעט". די מענער האָבן זיך אומ־היימלעך איבערגעקוקט; פאַרוואַרפן די לאָפּאַטעס אויף די פּלייצעס און האָבן זיך לאַנגזאַם אָנגעהויבן צו דער־ווייטער פון דעם פּלאַץ. אויף דער אנדער זייט טראָ־טואַר, ווו חאַצקעל איז פריער אומגעפאַלן איז געבליבן אַ שוואַרצע, פאַרגליווערטע קאַלוזשע בלוט... ס'איז צוגעקומען נאָך א מאַרטירער צו דער לאַנגער רשימה פון די דיסנער יידן, איידער ס'האָט זיך אַראָפּגעלאָזן

דער גרויסער מבול אויף דער רעשט פון די פארמא־טערטע און פארפייניקטע דיסנער יידן.

און עס ווילט זיך פרעגן: וויפל נאך ניטשעס און היינעס און געטעס האט די בארבארישע דייטשע נאצ־יע געדארפט ארויסגעבן פון זיך, כדי צו שאפן אזעל־כע הענקער, ווי דער, וועלכער האט אזוי מערדעריש־קאלטבלוטיק דערשאסן און געלאזט באגראבן נאך א לעבעדיקן און שוצלאזן ייד? וויפל נאך עקאנאמישע קאנסול־ראטן און דעקלאראציעס וועלן נאך די „פרומע קריסטן" דארפן אפהאלטן, כדי זיך ריינצוואשן פון חאצקעלס אומשולדיק פארגאסענעם בלוט?!

ניין! זיי קענען זיך קיין מאל נישט ריינוואשן און קינס צייכן וועט אויף אייביק פארבלייבן אויף זייערע שטערנס!

דיר, חאצקל און טויזנטער דיסנער הייליקע מאר־טירער וועלן מיר, די לעבן געבליבענע, קיין מאל נישט פארגעסן. מיר וועלן פאראייביקן אייערע אומ־פארגעסלעכע נעמען, ווייל אייערע לעבנס האט איר דער בארבארישער עמלק האט איבער אונז אפגעטאן! אפגעגעבן פאר אונז, כדי מיר זאלן קענען דערציילן פאר די קומענדיקע דורות דאס אומגלויבלעכע, וואס דער בארבארישער עמלק האט איבער אונז אפגעטאן!

דב סוסנר: **חיל שב לביתו**

באביב שנת 1945 הייתי חיל ביחידה צבאית של הרכבת ברומניה. רוחות אביב קלות החלו מנשבות ועמן בשורת הקץ למלחמה ולסבלותיה. בשיחם ושיגם של האנשים ניתן לחוש בתקוה הגדולה שנעורה בלבם, שהנה הנה ישובו לביתם ולחוג משפחתם. אף אני התיצבתי יום אחד בפני המפקד שהיה יהודי בדרגת אלוף משנה וב־קשתי חופשה לבקר בעירי.

„ודאי ידוע לך דבר האסון הגדול שהמיטו הגר־מנים על היהודים", אמר המפקד כששמע את בקשתי. „למה, איפוא, תסע?"

„אסע כדי לראות בעיני את החורבן", אמרתי. „אסע כדי לבחון אותו זיק של תקוה שבלבי, שמהקרובים לי עוד נותר מי בחיים".

הורשיתי לנסוע. יום וחצי ארכה הנסיעה והזמן חלף מהר. הרהורי נשאוני לדיסנה של ימי ילדותי. מהרהר הייתי ב„חדר" ובבית הספר, בגימנסיה הרוסית ובחברי העליזים שמלאו את רחובותיה של דיסנה. הקי־צותי מהרהורי, כשעברתי בסירה את הדווינה ונתגלה לי, ששוב אין דיסנה קיימת. הכל היה חרב ושרוף. נעלמו הרחובות, נעלמו הבתים ונעלמו גם האנשים. את מקום הבית שלנו מצאתי לפי סמני הסיד שנשארו בקרקע. אדם ראשון שפגשתי היה סטלרונק המסגר. הוא לא הסביר לי פנים והתנהג כמי שמצפונו אינו טהור. המשכתי להסתובב בעיר עד שפגשתי יהודים. פגשתי את משפחת קפלן, את האחיות רוזט, שהיו מורותי לשעבר ואת זלמן־אלי. התחבקנו והתנשקנו כבני משפחה אחת. זלמן־אלי הובילני לסביבת רחוב פולוצק. שם ישנה גבעה קטנה ושם, בקבר האחים, נרצחו גם אחותי ומשפחתה דודי ודודותי. הלב נצבט בכאב והעינים נתלחלחו.

אותה שעה גמלה בי ההחלטה, ששוב לא אתגורר בדיסנה זו, שבה פקד אותנו האסון הגדול. אעלה לארץ ישראל ושם אבנה את חיי מחדש. בארץ שלנו על האדמה שלנו.

לאה קצנלבוגן: **על אלה אני בוכיה**

דיסנה איננה. ביתנו איננו. אבא ואמא אינם. אחינו ואחיותינו אינם. ילדינו החביבים, היקרים, האהובים, אינם.

שואה גדולה באתם.

ביום מותם הקדוש, יום א' דראש חודש תמוז, חייבים בני עירנו לקרוא לאבל, בכי ומספד. ביום הזכרון חייבים

הם לספר לילדיהם ולנכדיהם את כל הרעה אשר מצא־תם. אחים ואחיות של הוריהם עונו באכזריות. יהודים הומתו במיתות משונות אך ורק משום שנולדו יהודים.

יהודי דיסנה הישרים, ראשי אבות על משפחותיהם. איכה נשמדו בידיהם של הרוצחים הגרמנים. איך תמו לגווע בידי הנוצרים בני המקום.

*

את מאורעות הדמים האיומים, אשר עברו עלינו, רשמתי כשהייתי במצוקה ובקשיים רבים. נעה ונדה הייתי עם ילדי בשדות וביערות, טובלת בבוץ ובגשם, שבורת־לב ונואשת, ערומה ויחפה, רעבה ודואבת. כש־חיות הטרף הגרמנים רדפוני ביריות רוביהם חשתי חובה קדושה לרשום את כל המאורעות האיומים, שבאו על יהודי דיסנה הטהורים אשר נפלו על קידוש־השם.

דיסנה עיר יפה היתה.

רחובותיה של דיסנה רחבים היו וישרים ובתי החו־מה שבה גדולים והיתה מגדלת עצים לרוב. ליד נהר הדוינה היו שני גנים צבוריים מלאים אילנות ושדרות של פרחים. יהודים היו רגילים לבוא בהם, אנשים נשים וטף. יש שבאו להינפש ויש שבאו לעיין בספר. תלמידים יהודים מן הגימנסיות, הפולנית והרוסית, בילו כאן שעות נעימות. בצל העצים שחקו יהודים בשחמט ובכ־דור והמולתם מלאה את האויר בצהלה עליזה.

ביותר היו הגנים נאים בשבתות ובמועדים. בני דיס־נה היקרים, חייטים וסנדלרים, סוחרים ועגלונים, המה וילדיהם, סובבו בשבילים כשהם מקושטים בבגדי שבת כבני מלכים. בגנים התקיימו לפעמים ערבי נגינה ורקודים. אז היו הם מוארים בשלל אורות צבעוניים.

מוסדות של חנוך היו בדיסנה.

שתי גימנסיות היו בה, אחת פולנית והשניה רוסית. רבים מן המורים בגימנסיה הפולנית היו יהודים, ביניהם ארם ואשתו, סופרין ואשתו ועוד אחרים .גם בין התל־מידים היו יהודים רבים. רוב נערי דיסנה והסביבה סיימו את הגימנסיה הפולנית, והיא שהכשירה רבים מהם ללמודים בבתי ספר גבוהים. כך נעשו רופאים לקח נחום, ביילין אהרון, זאק מוקי, זאב וולף, גריינימן ואח־רים. רבים אחרים נעשו עורכי דין, ביניהם דבורמן מישה, הופמן, שולמן ועוד. רבים נעשו מורים ולימדו בגימנסיה בדיסנה. ביניהם היו גורביץ זאב, רוזט רבקה, רוזט חיה, יפה אברהם, יודין פייבוש, סטרשון מוליה, סמושקוביץ חנה, שולמן סוניה, ויגדרהויז ז׳ניה וקליאט מניה.

מנהלו של בית הספר הרוסי היה היהודי שולמן סיאמה. לימדו בו המורים היהודים קלייף מרה, קצנל־בוגן לאה, פיטוכובסקה ברטה, קוזניצוב מניה ואחרים.

בית־ספר־ערב היה בדיסנה. מנהלו היה מאיר טומר־קין ולידו המורים היהודים לקח מרדכי, יקטן ואחרים.

בית ספר עממי יהודי היה בדיסנה. בו שמשו בהוראה ראובן בסקין, סוניה בסקין, בר קוזלינר, ברזון ועוד. מנהלו של בית הספר היה אלכסנדר גופונג. על סגל המורים בבית הספר הפולני נמנה גם המורה היהודי הירש סלוצקוב.

תלמוד־תורה היה בדיסנה. הרבה תלמידים למדו בו ועליהם מלמדים רבים, ביניהם ברוך־יוסף קולינר ומשה זלמן.

דיסנה הצטינה במוסדות בריאות.

בית חולים היה בדיסנה. בית חולים גדול. עבדו בו רופאים יהודים רבים כמו ד״ר לקח נחום, ד״ר גיטל, חתנו של שולמן ועוד. מנהל בית החולים בשנת 1940 היה ד״ר בצלאל ליאסט.

רופאי שנים היו בדיסנה. ביניהם צילה קלמנוביץ (מינץ), פניה רוזט (לקח), אברמזון ועוד.

על החובשים, ה„פלדשרים״, נמנו היהודים יעקב קוזניצוב, דבורה לוין ואחרים.

בעלי בתי מרקחת היו פיליפ ניישטט, יצחק ניישטט, זליבנסקי ואחרים. כן היו בתי מסחר לרפואות. בעליהם היו ישעיהו רוזט, אלכסנדר גופונג והירש שיינקמן.

מילדות היו בילה גרשמן, רעיה אפשטיין ועוד.

בני דיסנה החזיקו חצרים רבים.

חצרים נאים ומצוידים היטב היו לאחים קלמנוביץ בנימין ודן. הם קבלום בירושה מאביהם עורך הדין. חצרים נאים היו גם ברשותם של מרדכי קוצ׳ין, שלמה קוצ׳ין, לייב דימנשטיין, משה בימבד, אהרון יזמיר, יצחק יזמיר, יוסף גליעזר, ישראל גליעזר ואחרים.

חצר נאה היה גם לקצנלנבוגן שמואל ז״ל, בעלה של רושמת הרשימות האלה.

שמואל קצנלבוגן היה אדם מוכשר. הוא שלט בשש עשרה שפות. היה ציוני נלהב ונסע בשעתו לארץ ישראל, אלא שלא יכול היה להשאר שם. כשחלה אביו נקרא לחזור ולקבל לידיו את עסקיו. בכור הבנים היה וראה מחובתו להענות לקריאה. הוא חזר ונשאר.

טחנת הקמח של דיסנה היתה שייכת למשה בימבד.

דיסנה היתה עיר חסידית.

שמונה בתי כנסת פארו אותה ולא פסקו בהם תפילה ותלמוד תורה לא ביום ולא בלילה. מה נאים היו ימי השבת והמועד בדיסנה. יהודים הלכו לתפילה מלובשים בבגדי תפארתם וחוט של חן וקדושה נתמשך מהם על פני כל העיר כלה.

ועד קהלה יהודית היה בדיסנה.

בראש ועד הקהלה עמד אבי, הרב ר׳ שמריהו זלמן יפה ז״ל. הכנסותיו של הועד באו לו ממסי שחיטה וקבורה וכיוצא בזה, והוא קיים את הרב, את השוחטים ואת התלמוד־תורה. כן תמך במוסדות צבור שונים, בעניים, בחולים וביהודים שירדו מנכסיהם.

אבי, הרב ר׳ שמריהו זלמן יפה ז״ל שהיה בצעירותו סוחר יערות נכבד, היה גם בעל השכלה כללית וגם גדול בתורה. הוא ידע בעל פה עשרות דפים מן התלמוד. אם אמרו לפניו מאמר חז״ל ידע לציין באיזה דף הוא כתוב. הוא לא דפדף הרבה, שלף ספר והצביע על הכתוב לאלתר. תלמידי חכמים השתוממו לכוח זכרונו, לעומק תבונתו ולכושר הסברתו. בכל ערב בין מנחה לערבית היה קורא שעור בתלמוד בפני צבור גדול.

מוניטין יצאו לאבי הרב גם מחוץ לתחומי עירו. מכתבים רבים הגיעוהו ממקומות שונים. כותביהם בקשו טובה כלשהי או שאלו בעצתו. אבי הרב היה מעיין בשאלה עיין היטב ולא היה משהה תשובתו. מכתבי התודה שקבל מלאו ארון מיוחד.

ציוני נלהב היה ר׳ שמריהו זלמן יפה ז״ל. שדרים מארץ ישראל, שבאו לאסוף תרומות לקרן הקימת לישראל, נסתיעו בו הרבה. הוא טרח ככל יכלתו להתרים אחרים וגם הרבה לתרום מכספו הוא. אחד מן השדרים, מר לויטנסקי, נמצא בארץ כיום.

בדיסנה שגשג הבנק העממי הקואופרטיבי היהודי.

מחזור הכספים שלו היה גדול וסוחרים הרבו להסתיע בו, גם גדולים גם קטנים. סוחרים מעוטי אמצעים קבלו בבנק הלאות ארוכות מועד. יושב ראש הבנק היה אבי, הרב ר׳ שמריהו זלמן יפה ז״ל.

עיריה היתה בדיסנה.

רוב חברי מועצת העיר היו יהודים. זקן המועצה היה הרב ר׳ שמריהו זלמן יפה ז״ל. משנה לסגן ראש העיריה היה המורה היהודי שבגימנסיה, מר ארם.

הסתדרות „החלוץ״ פעלה בדיסנה.

הסתדרות זו היתה המפורסמת בארגוני הנוער שבדיסנה והאיתנה שבהם. צעירי „החלוץ״ היו פעילים בכל שטחי החיים ומעורים בחיי החברה. כמו בוילנה ובכל מקום סיעה הסתדרות זו להכין את הנוער לעליה לארץ ישראל. רבים מצעירי „החלוץ בדיסנה עלו לארץ.

בדיסנה היו גם ארגונים של בית״ר, בונד ואחרים, אך כל אלה נפלו מהסתדרות „החלוץ״ בגדלם ובכוחם.

בדיסנה היתה קיימת תנועת מחתרת קומוניסטית והיו פעילים בה צעירים יהודים רבים. בשל מסירותם הרבה לאידיאלים שלהם, נתפסו רבים בידי הרשות ונכלאו לשנים רבות. היו גם שנאלצו להמלט ולעבור את הגבול הפולני, שם נעצרו כחשודים בריגול. ארגון מחתרת זה, לא האריך ימים ונתפרק.

בדיסנה היה גם חוג לפעילות חברתית. מנהל החוג היה אלכסנדר גופונג. הרבה זמן ומרץ השקיע א. גופונג בחוג זה. החוג היה מקיים ערבי תרבות לטובת יהודים עניים וחולים.

מוניטין יצאו לדיסנה כמרכז מסחרי חשוב.

כל כלו של המסחר היה בידי היהודים.

היו בדיסנה סוחרי יערות. בהם שמואל קצנלנבוגן ז״ל משה בימבד ואחרים. סוחרי היערות היו משגרים סחורתם לריגה לדוינסק ולערים אחרות בלטביה ובפולין. שיירות שיירות של דוברות, עשויות עצי יער, עברו בדיסנה כשהן נעות במורד הנהר. פעמים שהשיירות היו מתעכבות בשל זרמי הנהר העזים או מסבות שונות אחרות. או אז היתה גואה הפרנסה בבתי

העסק השונים, בסחרם עם בעלי הדוברות ועובדיהם.

מוניטין יצאו לדיסנה במסחר בפשתה וזרעיה ובקנ־בוס. סחורה זו היתה משתלחת לערי פולין הגדולות ואף לחוץ לארץ. חשובי הסוחרים היו שמעון לקח, משה קורניץ, כתריאל יפה, אברהם קורניץ, אייזיק סלוצקוב, ישראל גליעזר, יוסף גליעזר, יצחק יזמיר, אהרון יזמיר ויישטט.

מוניטין יצאו לדיסנה במסחר הפירות.

קרונות קרונות של פירות — תפוחים, אגסים וש־זיפים — יצאו מדיסנה לחוץ לארץ ולערי פולין הגדולות. יהודים רבים מצאו בזה את פרנסתם.

דיסנה היתה ידועה גם במסחר הביצים.

מדיסנה יצאו משלוחי ביצים לחוץ לארץ ולערי פולין הגדולות. יהודים רבים מאד התפרנסו בזה. הגדול בסוחרי הביצים היה שמעון לקח.

בדיסנה היו בתי מסחר גדולים לבדים. הידועים שבהם היו של הירש שולמן, יחזקאל ביילין, נפתלי לויט, נחום סמושקוביץ, מאיר שמבד, סשקה פייקין־לוין, שמואל אברמזון, משה קזלינר, איסר וקסמכר, מיכאל וקסמכר, חיינה זק, מרדכי זליק סושקוביץ, פאיה אברמזון, מטליה ויגדרהויז, ברכה ויגדרהויז ועוד ועוד.

בדיסנה היו בתי מסחר גדולים ונאים של גלנטריה. עסקו בכך שלמה קופרמן, רעיה אפשטיין, אמה ברזון־ניבנינסקי ועוד.

בדיסנה היו בתי מסחר לנעלים ועורות. בעליהם היו לייזר ביילין, ינטה גורביץ, יחזקאל חנין, יעקב יעבץ, זלמן פנין, חיה דרניצקי ואחרים.

בתי מסחר לקמח ומיני תבואה היו של יצחק־זאב מינקוב, איזיק אברמזון, שיינקרמן, מכינזון ועוד.

נייר לצפוי קירות וצבעים נמכרו בבית המסחר של שאול ושרה ליפשיץ ועוד.

שעונים וחפצי זהב — בבתי המסחר של יחיאל גריינ־זמן, לייב מינקוב ואחרים.

צרכי ברזל נמכרו אצל שמואל פייקין, מרדכי חנין, זלמן סברדלוב ועוד.

בכלי חרסינה סחרו משה בלכמן, מלכה קופרמן ואחרים.

ספרים ומכשירי כתיבה היו אצל גורקי שצרנסקי, צ׳רנה שולמן ועוד.

בעלי חנויות מכולת היו ציפה אטינגן, זלמן יפה, מירה ליפשיץ, צרטקובסקי, הירש קליאט, גרשון אל־קינד, אריה מקס.

במיני מאפה סחרו אלטר רומר ופאיה אברמזון. בעלי חנויות ללחם וחלות היו סימה דלוגין, חוננקינד וליבה־מרת אברמזון.

בעלי אטליזים היו שרה קופרמן, פינקלשטיין, מנדל־לייב ריסיביץ.

בעלי בתי חרושת לגזוז היו אידל סושקוביץ, לייב מילנר ועוד.

נגריות ומחרטות גדולות ונאות היו לשלמה גריינימן, ישראל מכינזון, יוסף יצחק גריינימן ואחרים.

במסגרות עסק זאב גרינשפן.

כובענים היו הירש דבורמן חנה קונקס ועוד.

ספרים היו הירש דבורמן, כץ, הלמן ואחרים.

תפרים היו מיכאל מרקין, חיים קלופט.

גננים היו משה אהרון שיינקמן, אהרון־דוד פייקין ועוד.

בעלי בתי מלון היו מנדל אברמזון ולייזר רופפה.

צבעים וסידים היו חיים־ישראל חידקל.

בעלי־עגלה — אברהם כץ, חיים רסין וחידקל.

עוד היו בדיסנה חטבים ונפצי פשתן. ועדין לא הזכרנו כל פרנסותיהם של יהודי דיסנה, לפי שאין בכחו של אדם למנות את כל העיסוקים מהם ינקו קיומם.

ככר של שוק היתה במרכזה של דיסנה. בכל יום שלישי וששי היה שם „יום של שוק". אכרי הכפרים שבסביבה היו מביאים לככר השוק מיני תבואה ותפוחי־אדמה, כרוב וחמאה, דבש וחלב וכיוצא בזה. הבאים היו סועדים את לבם במזנון שבככר השוק, הלוא הוא ה„ציינה".

למסחר העצים והפירות היו שוקים מיוחדים.

את כל תוצרתם מכרו אכרי הסביבה בעיר ובה גם קנו כל צרכיהם. היחסים בין הגויים והיהודים היו טובים.

בפרוץ המלחמה

יום האחד בספטמבר הוא כרגיל יום של שמחה. תלמידים נכנסים בו לבית הספר, מי בפעם הראשונה ומי לאחר חופשתו, והוריהם מלוים אותם בחדוה.

יום האחד בספטמבר של שנת 1939 היה לבני דיס־נה יום מר ונמהר. בהלה נפלה בעיר מהתנפלותה של גרמניה על פולין. ואף שדיסנה רחוקה מן הגבול הגרמני, היתה המהומה בה גדולה. צעירים יהודים רבים גויסו לצבא. מוסדות השלטון הפולנים החלו להחרים קופסות שמורים, סחורות בד ומנעל. אנשים מהרו לבנק פ.ק.או. להוציא חסכונותיהם ושבו ריקם. אמרו להם לבוא כעבור זמן. האוכלוסיה החלה באגירת מצרכי מזון ראשונים והמחירים האמירו מרגע לרגע.

סביב מקלטי הרדיו צבאו אנשים רבים והודעו־תיו הילכו עליהם אימים. הגרמני התקדם והלך והשמיד ערים רבות, בזו אחר זו. ידיעות של חורבן והרס הגיעו ללא הרף. רבות מעריה של פולין נתפסו ורבו קרבנותיהן. הקרבנות רבים היו גם בקרב האוכלוסיה האזרחית.

גם בתחנת הרכבת היתה גדולה המהומה. שלחו שם את המגויסים אל החזית. אבות נפרדו ממשפחותיהם ואיש לא ידע אם עוד ישובו להתראות. גברים עמדו מבולבלים והזילו דמעות, ונשים וילדים ירדו בבכי. אזרחים שוב לא הורשו לנסוע ברכבת והמתיחות גברה והלכה.

ביום ראשון, השלישי בספטמבר, הודיעו ברדיו כי צרפת ואנגליה הכריזו מלחמה על גרמניה. מרוב שמחה תלו רבים על בתיהם את דגלי הלאום. הללו סבורים היו שמיד יתהפך הגלגל ופולין תנצח את אויבתה. למעשה לא היתה להכרזת המלחמה הזאת כל משמעות.

הגרמנים הוסיפו להתקדם ללא מעצור וזרעו חורבן והרס. פאניקה אחזה ביהודי דיסנה. קולות הירי החלו נשמעים כשהם קרבים ובאים. מצפים היינו להתקפות מן האויר. בחצרות הבתים הוצבו כלים מלאי מים ומכונות כבוי והועלה חול לעליות. היו שנשאו אתם מסכות גז.

ביום הראשון של ראש־השנה, שעה שכל היהודים נמצאו בבתי הכנסת, נשמעה לפתע צפירת אזעקה. החלה מנוסת בהלה כדי להסתתר, אלא שבמהרה נשתתק הצופר ונשתרר שקט.

כעבור עשרה ימים הגיעו לדיסנה ראשוני הפליטים. מפיהם נודע גודל הצרה והתוכחה שניתכה על ראש כלם. הגרמני בהגיעו ירצח ולא יחמול. את מלחמתו ינהל לא רק בחזית. הוא משמיד והולך גם אזרחים חלשים ובלתי מזוינים.

עוד כלנו מבוהלים מחשש להתקפות אויר וממעשי הזועה של הגרמנים באוכלוסיה היהודית, הגיעה ידיעה כבדרך אגב, שברית המועצות מתכוננת לחצות את הגבול הפולני.

אני ובעלי ז״ל נהגנו לעתים קרובות לנסוע לחצר שהיתה לנו בליפובקה שליד נהר הדווינה. יום אחד שמנו לב לכך, שבסלובודה צץ לפתע יער גדול, והיער זז והולך. בכל יום מצאנוהו קרוב יותר אל הנהר. ביום ראשון ב־17 לספטמבר כבר עבר הצבא הסווייטי את הנהר וכבש את דיסנה. כפי שהתברר לאחר מכן הציבו הסובייטים בסלובודה עצים גבוהים ומאחורי העצים הסתירו חילים ונשק.

מיד לבואם של הרוסים שמענו ברדיו את נאומו של מולוטוב. הוא אמר, שהואיל והגרמנים כבשו טרי־טוריה פולנית והחריבוה והואיל והממשלה של פולין נמלטה בהשאירה את הארץ ללא ממשל ובמצב קשה, לכן, כדי להציל את רוסיה הלבנה מידיהם הרצחניות של הגרמנים, נחלץ הצבא האדום לשחרר את רוסיה הלבנה.

כדבריו כן היה. בו ביום נסתימה המלחמה במערבה של רוסיה הלבנה.

יום ולילה, יום ולילה, שבועות רצופים אחדים, עברו את דיסנה חילים סובייטים ואתם טנקים שונים ונשק כבד אחר. הכל היה ממוכן. הכח שעבר בעיר עשה רושם של כח חזק ביותר. הכל היה ממונע ולא היו כמעט הולכי־רגל.

סכנת המלחמה חלפה. אלא שבהשתנות המצב הפו־ליטי צצו ליהודי דיסנה בעיות חדשות. היהודים שעסקו עד כה במסחר נאלצו ליהפך לפקידי המדינה, לא היו בתי מסחר פרטיים. נכסי־דלא־ניידי של העשירים הול־אמו לאלתר. הולאמו הבתים הגדולים וכמה בעלי־בתים נתחייבו גרוש. מבעלי החצרים נלקחו חצריהם. כן נלקחו מהם התבואה והמקנה.

אלא שיהודים מסתדרים איכשהו. היו מבני דיסנה שעברו לערים אחרות ומצאו שם מקור של קיום. אותה שעה נאחזו בדיסנה פליטים יהודים מערים הכבושות בידי הגרמנים, שבמנוסתם חצו בגנבה את הגבול הסובייטי.

בחורף שנת 1940 הגיעה לדיסנה משלחת גרמנית כדי להחליף עם ברית המועצות פליטים ועצירים. בני־בלי־בית רבים שהגיעו מפולין נרשמו לחזור לביתם. נמאס להם להתגלגל בנכר. הם לא תארו כלל לעצמם מה מצפה להם מידי הגרמנים. למזלם הרב לא החזירה אותם ברית המועצות לגרמנים. אדרבא, הם הגלו אותם הרחק למעמקי רוסיה.

אותה שעה ראו זאת היהודים כגזרה רעה. אך הודות לכך נמלטו מן המות הנורא בידי הרוצחים הגרמנים. ולואי היו מגרשים אז עוד יהודים כהנה וכהנה והיו נשארים בחיים.

המלחמה בין גרמניה לברית המועצות

ברית שלום היתה כרותה בין גרמניה לברית המו־עצות, ברית של אי־התקפה. אלא שהברית לא מנעה מגרמניה להתנפל על בעלת בריתה.

ביום ראשון, 22 ליוני 1941, הודיע הרדיו במפתיע כי גרמניה התנפלה על ברית המועצות התנפלות רצח־נית וכבר הפציצה כמה ערים גדולות וביניהן את קיוב, ז'יטומיר, ביאליסטוק ואחרות. הרס רב נגרם בהן ונפלו קרבנות יהודים רבים.

הידיעה הכתה את כלם בתדהמה. שוב נשתררה אוירה של בהלה. מצרכי מזון ראשונים נעלמו לאלתר מן החנויות, אי אפשר היה להשיגם בכל מחיר. התח־בורה לערים אחרות נפסקה, כן פסקו לפעול הדאר והטלגרף.

ביום ה־23 ליוני כבר עברו מעל דיסנה אוירונים רבים. לילות הקיץ היו חמים ושקטים ואפשר היה לשמוע קול תותחים רחוקים.

צבא רוסי רב עבר אז בדיסנה. מצוידים היו בטנקים ובנשק כבד אחר. ביום 24 ליוני כבר חזרו מהם ראשוני הנמלטים. הם באו ללא רובים ואף ללא כובעים לראשם. מכוניות ועגלות עמוסות לעיפה חפצים, נשים וטף, חלפו עברו בדיסנה מבלי שנעצרו.

ביום 25 ליוני 1941 החלו מפנים את ארכיון המפ־קדה הראשית והפניקה גברה מאד. השלטונות טענו כי דיסנה לא תפול בידי האויב, ואף אם תפול — הוסיפו — הרי זה רק לימים מספר. אך דבריהם לא הרגיעו איש. יהודים שעבדו בבתי הספר או במשרדים החלו נסים על נפשם. מהם שהצליחו ליטול אתם חלק מרכושם ואחרים נמלטו בהשאירם הכל מאחוריהם. הנסים רצו לכאן ולכאן ואיש לא ידע מה יעשה. במהומה הגדולה נתפלגו משפחות רבות. יוסף כהן, שעבד בוילייקה, מהר לחזור לדיסנה לביתו, אך משפחתו הקדימה ויצאה אליו לוילייקה. גם שלמה קופרמן נפרד כך ממשפחתו.

משפחות רבות נתפרדו בדיסנה עצמה. משה רוזט ובנו יצחק נסו לסלובודה, אשתו ודבורה בתו נתכוונו לבוא אחריהם, אלא שלא הספיקו. וכך נפרדו זה מזה לעולמים.

יהודים רבים נסו לכפרים בסביבה. סבורים היו כי הגרמנים לא יפציצו כפרים, ושם ינוחו עד עבור זעם. היו גם יהודים שחזו מראש כי קרב כבד ייערך בדיסנה, לפי שהיא יושבת על שני נהרות, וטוב לעזוב את העיר. אלא שסבות רבות נמצאו לעכבם עוד ועוד.

על רבים השפיעה העובדה, שתחנת הרכבת היתה רחוקה מן העיר והתחבורה לשם היתה קשה. היו יהודים ששבו מן הדרך לאחר שיצאו. הם ספרו, כי בדרכים כבר מצוי צבא גרמני על נשקו.

מה עשו אותה שעה הגויים?

הללו החלו מכינים עצמם לקבל את פני הגרמנים וקשטו את חלונות הבתים באליליהם. ידוע ידעו כי הגרמנים יפנו תחילה אל היהודים.

קולות הנפץ ורעם התותחים גברו מיום ליום וקולם קרב והולך. ימים אחדים לפני הכיבוש הורעשה העיר בתותחים. כבר ביריה הראשונה נפלו קרבנות רבים וביניהם יצחק אברמזון, שהיה חייל ועמד על משמרתו ליד המפקדה בביתה של שרה ליפשיץ. כן היו פצועים רבים. פצועה קשה היתה בתו של יוסף גנז. הבנין של שרה ליפשיץ נפגע אז קשה. בהתפוצצות נופצו שמשות רבות בבתים שבסביבה ונפלו התמונות מן הקירות. גם בבנין שלנו נופצו כל השמשות לרסיסים.

בעיר שוב לא היה כל שלטון והגויים פתחו בשוד. הם שדדו את הקואופרטיב, את גן הילדים. בתי מסחר שונים, וכן בתי מגורים שיושביהם נמלטו בהשאירם אחריהם את רכושם.

לביתו של שלמה קופרמן חדרו גויים דרך החלונות והוציאו משם ככל שיכלו שאת. בין השודדים היה גם קוקל פאטקה, אלא שהוא לא הספיק הרבה. תוך שעסק בשוד נפלה פצצה והרגתו.

ביום ה־28 ליוני שנת 1941 החלו היריות מתקרבות

לביתנו. נטלנו מכלי הבית את הנחוצים ביותר וירדנו לגור במרתף. למרתף באו גם כל השכנים. באו יעקב אברמזון ומשפחתו, חנה מכינזון ושתי בנותיה ווסקה ורעיה, פייגה בליכמן עם בעלה וילדיה, לייב קליפט, פייביש דלוגין ומשפחתו, סלובה מינדלין המורה, מרדכי־זליג סושקוביץ, ומשפחתו, שצ׳רנסקי ואשתו ושני ילדיהם, הירש שולמן ואשתו ביילה וילדיהם, נחום סמושקוביץ ואשתו סוניה, אשתו של אשרי, אהרון גרונס ומשפחתו, לייב ניבניאנסקי, וולף גרינשפן, המו־רה סופרינאבה וילדה, איסר סגל, אשתו וילדיו, בימבד הכובען מן השוק (סבא של הופמן) ובירן עם משפחתו. כן באו אלינו למרתף שכנים נוצרים ומשפחותיהם.

היינו אותו יום במרתף הבית קהל של חמשים או ששים איש ואף על פי כן שרר בו שקט. אפילו הילדים שקטו מתוך אימה, כשהם מאזינים לקולות הנפץ שבאו בזה אחר זה. ההתפוצצויות נמשכו עד שעה מאוחרת בלילה. רק לאחר שנשתרר שקט יצאנו החוצה לראות מה נשמע בעיר.

דיסנה היתה מלאה עשן וגזים ולא דמתה כלל לעצמה. קשה היה לנשום וברחובות לא נראתה אף נפש חיה אחת.

מרתפים רבים נפגעו אותו יום בהרעשה. כך נפגע מרתף ביתו של פריידזון והאנשים שהסתתרו בו נקברו במפולת. נסיון שנעשה לחלץ את הקבורים היה לשוא.

היו גם מרתפים שנשרפו על יושביהם. בין השרו־פים היה מנדל גולדין ובתו.

למחרת היום חידשו הגרמנים את ההרעשה. פצצות נפלו כל היום כלו והעיר החלה בוערת במקומות רבים. לבסוף ניצת ביתו של מנדל אברמזון וממנו החלה האש עוברת לביתנו. היא אחזה בחלונות, בדלתות, בתקרה וברצפות. שמענו כיצד נופלות על המרתף הקורות הבוערות ועדיין לא זזנו מן המקום. אלא שלבסוף נעשה החום ללא נשוא, כמעט שאי אפשר היה לנשום. התחלנו גם לחשוש שתקרת המרתף תתמוטט על רא־שינו. יצאנו כלנו מחדר־המרתף הפנימי ועברנו לחדר הראשון הסמוך לכניסה. כאן היה האויר צונן יותר. עמדו פה שני כלים מלאים מים. יצקנו מהם על דלת הברזל הסוגרת על הכניסה למרתף מלמעלה כדי לצננה. היינו כלנו מבוהלים מאד. הילדים היו נפחדים ביותר, עד שלא השמיעו אפילו אושה קלה אחת.

בערב פסקו היריות ויצאנו מן המרתף. העיר היתה שרופה כלה. שוב לא נראו בה לא רחובות ולא בתים. אף בני אדם לא נראו כלל. כאילו תמו כלם לגווע. אי פה אי שם עוד התלקחה אש, כדי לכלות קיר אחרון של בית או קורה מזדקרת.

רק לפני ימים אחדים עמדה כאן לפנינו דיסנה עירנו על הבנינים היפים שבה ועל רחובותיה הרחבים המלאים אדם. עתה אין להכיר עוד בה דבר. חלחלה תקפה אותנו למראה עינינו. לרגע נדמה היה כי אין זו כלל דיסנה וכל מראה העינים אינו אלא חלום רע. קשה היה להתרגל למחשבה כי אך את המציאות תחזינה עינינו.

חלק העיר שמעבר לנהר דיסנקה נשאר שלם. רק גשר הברזל נפגע בהרעשה. אבל חלק העיר שלנו נמחה מעל פני האדמה. חשבנו אז כי מצאתנו הרע מכל. תמימים היינו. לא דמינו כי עוד נכונו לנו ימים קשים מאלה שעברו עלינו זה עתה.

בשני ליולי שנת 1941 כבשו הגרמנים את דיסנה. בעיר הופיעו חילים וקצינים גרמנים. אותו יום הובילו אל הכנסיה שבויי מלחמה שנשאו בקושי את רגליהם. רבים בהם היו יהודים. בעברם ברחוב התחננו לפת לחם או לתפוח־אדמה. אלא שכל שנתן לשבוי פרוסת לחם הסתכן בחייו.

ווסקה מכינזון זרקה לשבוי פרוסת לחם וחיל גרמני הרגיש בכך. היא נסה מיד על נפשה, אך החיל לא התעצל לרדוף אחריה. בקושי הצליחה להמלט ולהס־תתר.

בו ביום שכבשו הגרמנים את דיסנה נעצרה ליד המרתף שלנו מכונית ולמרתף נכנסו שני גרמנים. הם היו צעירים וגבוהים וצוו על כלנו לצאת מן המרתף. בחוץ פשפשו היטב בכלינו ונטלו כל מה שמצא חן בעיניהם.

לאחר שעות אחדות באו קצינים אחרים. שוב צווינו לצאת מן המרתף וערכו חיפוש מחדש בכלינו. הם שאלו היכן הסתרנו את הנשק. כשענינו שאין לנו נשק, בעטו בנו ברגליהם ונטלו כל שרצו לקחת.

פעמים אחדות בכל יום היו באים למרתף. במרתפו של חיים גוטקין היכה קצין גרמני במגלבו את כל הנמצאים, משום שברדתו במדרגות נחבלה רגלו. המדר־גות היו שבורות.

ביום השמיני ליולי הופיעו במרתפנו שני קצינים גרמנים. אחד מהם בראותו את אבי ז"ל, אחז בזקנו וניסה לתלשו. קרבתי לאבי להגנתו ומיד קבלתי מכה חזקה במגלב בראשי ונתכסיתי בדם. מאז היה אבי ז"ל מתהלך כשפניו חבושים, כאילו חש בשניו, כדי שלא ייראה זקנו.

ביום ה־14 ליולי גרשו הגרמנים את כל הגברים מן המרתפים וצוו עליהם ללכת לככר שליד הכנסיה הרו־סית. שם צוו על כלם להסתדר בשורה אחת. אנשי השורה נצטוו, בזה אחר זה, לעבור מי לימין ומי לשמאל. אלה שעברו לימין נצטוו ללכת להביא אתים אותה שעה סדרו את אלה שבשמאל בשורה אחת וירו בהם. עשרה היו שם באותה שורה — שבעה יהודים ושלושה נוצרים. היהודים היו שני בניו של יחיאל גריינימן, מרדכי בנו של איסר וקסמכר, איזיה בנו של מיכל וקסמכר, שצרנסקי שהיה בעל בית מסחר למכשירי כתיבה, לייב קלפט ופייבוש דלוקין.

יחיאל גריינימן בא עם האת בידו ומצא את שני בניו הרוגים. במו ידיו כיסם בעפר. גם איסר וקסמן קבר את בנו.

הבהלה שבאה עתה עלינו היתה נוראה. יהודים תלשו שערות ראשם מצער, קרעו בגדיהם מבשרם מאבדן עצה. קשה לשער מה שהתרחש אז בדיסנה. התנהגותם של הגרמנים לא נשמעה עוד כמותה מעולם.

לאחר מעשה טענו הגרמנים כי העשרה נורו על שנתקו את קו הטלפון. האמת היא שאותה שעה עוד לא נמתח כלל כל קו טלפון בעירנו.

סכנה היתה לפגוש בגרמני ברחוב. חצקל גינדין עבר בגן וגרמני ראה אותו, שלף את אקדחו והרגהו.

לייב ניבניאנסקי פגש בגרמני לא הרחק מביתם הגרמני צוה עליו לפשוט את כל בגדיו ולרקוד. אחר כך הריצהו ברחוב רצה ושוב, עד שלבסוף הביאו למפ־קדה. שם עינו אותו קשה והמיתוהו ביריה.

גרמני ראה ברחוב את פייגה בליאכמן. הוא עצר אותה והובילה לביתו של קישקורין הסמוך לביתנו ונשאר שלם לאחר השרפה. כששבה, ספרה כי הכו אותה שם קשות. הגרמנים תבעו ממנה לגלות היכן הסתירו היהודים את חפצי הזהב שלהם ואת הנשק.

בכל יום הובילו הרוצחים הגרמנים לבית קישקורן קרבנות יהודים חדשים וביניהם את בתו של חונונקינד, את בניו של דורפמן ואחרים. בני דיסנה המהוגנים סבלו אז קשה מאד. רבים לא יכלו לעמוד ביסורים ורצו לאבד עצמם לדעת.

ביום ה־22 ליולי נכנס למרתף שלנו גרמני וצוה עלינו, כלומר עלי, על אשתו של שצרנסקי ועל ריבה אברמזון, ללכת אתו. הוא הביאנו לבנין של גושץ וצוה עלינו לנקותו ולרחצו. התחלנו מיד במלאכה, אך עד שמצאנו סמרטוט כלשהו ומטאטא עבר זמן. הגרמני חזר ומצא שעדיין לא גמרנו לנקות, מיד הוציא את מגלבו והפליא את מכותינו. הוא דרש שנמהר לסיים את המלא־כה.

ביום ה־3 לאוגוסט יצא צו, שכל היהודים מן הבתים ומן המרתפים יעברו לגיטו. אל הגיטו נאספו גם יהודי העירות הסמוכות — יזנה, מיקולאיבה, וולקובה ועוד. לגיטו נתחייבו לבוא גם נוצרים שמוצאם מיהודים עד לפני חמשה דורות.

בתחילה הקציבו הגרמנים לגיטו רחוב קטן אחד ליד גשר הברזל. יהודים רבים כבר עברו שמה עם צרורים, אך בראותם שהרחוב נמצא בתוך העיר והוא קטן מכדי להכיל את כל היהודים, צוו הגרמנים כי היהודים יעברו את נהר הדיסנקה. הבתים שבשני צדי רחוב פולוצק וצד אחד של רחוב גלובוקה (הצד השמאלי של הרחוב למי שצועד על הגשר) הוקצבו לגיטו. כמו דגים לחבית כך דחסו אותנו לגיטו שלוש עד חמש משפחות לדירה אחת.

ההליכה העירה היתה אסורה באיסור חמור וענשה היה מות. על הגשר עמד משמר ובדק בחומרה את כל העוברים בו.

מיד לאחר כיבושה של דיסנה מינו הגרמנים לראש העיר את סרגיי סולנצב. ההוראה הראשונה שלו היתה, כי כל משפחה, כגדולה כקטנה, לא תחזיק אצלה יותר מעשרים קילוגרם קמח, לחם או תבואה, ואת כל העודף על כך יש למסור תוך שעות אחדות לעיריה. הוראתו השניה היתה, שכל התושבים יצוידו בתעודות־זהות. צבע התעודות היה שונה לכל לאום. ליהודים הוצאו תעודות שצבען צהוב־בהיר. כל שלא ציית להוראות נתחייב מיתה. כך נרשם אצלם הכל בדייקנות רבה.

התושבים מהרו להביא לעיריה את עודפי מצרכיהם. הם עמדו בתור לשם כך והיו שמחים שקבלו אותם מהם ללא תביעות נוספות.

מיד לאחר הכיבוש החלו מטילים על היהודים עבודות שונות. בעבודה הלאו אותם ביותר והכו ללא כל סבה. הצו לעבודת כפיה חל על כל הגברים מגיל 14 עד 60 ועל נשים מגיל 16 עד 50. כדי לפקח על העבודה, מינו הגרמנים שוטרים מבני המקום. אלה היו: סויניאבסקי — הראש, חסניביץ צשיק, ירבליבסקי זיונקה, גלגובסקי ליפובקה וסיוואַרה.

כשלושה שבועות לאחר הכיבוש יצא צו מטעם הממשל הגרמני, שעל כל היהודים, גדולים וקטנים, ואף הילדים בכלל זה, לענוד טלאי צהוב על כתף ימין, על החזה ועל השרוול של בגדיהם העליונים, כדי להב־דילם משאר כל התושבים. כן הודיעו בצו, שאסור ליהו־דים ללכת במדרכות, אסור היה לענות ליהודי על ברכו־תיו וכי היהודים הם אנשים שמחוץ לחוק וחייהם הפקר. אין כל עונש חל על היורה ביהודי.

כיון שניתנה לגויים המושחתים רשות, החלו מציקים ליהודים. בתחילה ניסו יהודים לבקש הגנת הקצינים הגרמנים הבכירים, אלא שהללו אך לעגו להם. לב היהו־דים נפל בהם כליל.

זמן קצר לאחר הכיבוש יצא גם צו, שאסר על יהודים לקנות מן האכרים צרכי מזון. מיד לאחר הכיבוש חסרו בדיסנה מלח, נפט, גפרורים, טבק ומצרכים שונים אחרים. גויים מן הכפרים היו באים העירה ועומ־דים יום תמים בתור, כדי להשיג קצת מלח, חפיסת טבק או נפט. הם נהגו להביא בבואם תרנגולות, חמאה, דבש,חלב ועוד. כיון שבחנויות לא היה דבר לקנות, היו מחליפים את מרכולתם עם תושבי העיר הנוצרים במלח, נפט וטבק. לעתים קרובות היו הגרמנים נוטלים מן האכרים את החמאה לעצמם וכתמורה נתנו להם פתק, הוראה לתשלום. אם גם שלמו בכסף ממש, שלמו את המחיר שקבעו בעצמם, כך שהאכר היה חוזר לביתו ללא מצרכיו וללא תמורה.

בגיטו של דיסנה נוסדה מועצת קהלה — יודנראט. ראשי היודנראט היו אפרים גורדון ונחום ראכלין. ראש המשטרה היהודית היה בר וייספפיר. תפקידו של היוד־נראט היה לבצע את כל ההוראות והפקודות של השל־טונות הגרמנים לגבי האוכלוסיה היהודית. היודנראט עסק בחלוקת המזון לאוכלוסיה היהודית, כן ארגן וחילק לגרמנים ולתושבים הנוצרים עובדים יהודים, כפי שנצטוה לעשות. היודנראט הוא שקבע לאדם את העבודה אליה נשלח, אם טובה או רעה. בקשר לכך פרצו לפעמים מריבות בין העובדים ומשרדיו של היודנראט היו הומים תמיד מאנשים.

בעלי מקצוע, כמו סנדלרים, חיטים, תפרים, ספרים ודומיהם, עבדו במקצועם למען האדונים הגרמנים. הם היו תופרים להם בגדים ומגפים מן הסחורות ששדדו מן היהודים. חסרי המקצוע היו מקנאים בהם. הם חשבו, כי את בעלי המקצוע ישאירו בחיים. העבודה הפשוטה היתה קשה מאד ומסוכנת והיו מכים בה את העובדים ללא סבה. אחת העבודות היתה לעקור לבנים מן הבנינים השרופים. איש לא היה צריך אותם לבנים וכלה לא באה, אלא להעביד את היהודים בעבודת פרך. פעמים שלבנה היתה נשמטת מן הקיר ופוגעת בראשו של עובד. כך נהרג זלמן אברמזון (בנו של קרסל). ארובה נשמטה ונפלה עליו.

עבודה אחרת היתה לפנות את השלג ליד המסילה. בעבודה זו היו שוקעים לפעמים בבור עמוק, או בשלו־לית של מים שהיתה מכוסה שלג. רגליהם של העובדים נרטבו וקפאו. פעמים אף אחז שתוק בחלקי גוף אחרים, כפי שקרה לחיים לוין. אחרי יום עבודה כזה שוב לא קם לוין ממטתו.

עבודה קשה אחרת היתה לשבור את הקרח על הנהר. הקרח עוד היה דק ולא פעם קרה שהוא נשבר תחת רגלי העובדים. כך נפל לנהר הפועל חידקל. חבריו לעבודה הוציאוהו בקשיים רבים.

בגיטו של דיסנה היו שני יהודים שהיו להם נשים נוצריות. אחד מהם היה פרטוביץ׳, שהיתה לו בדיסנה חנות לייו ויי״ש. השני היה הירש, בנו של משה הדוד, לאשתו קראו נילקה. בתחילה נהגו שתי הנשים לבוא לגיטו ולהביא לבעליהן משהו לאכול. אחר חדלו. הן לקחו מבעליהן את חפציהם באמרן, שבין כה וכה יומתו בקרוב ביריה ולמה להם חפצים. גם צרכי אוכל לא הביאו להם עוד.

פרטוביץ, שהיה בשעתו בעל רכוש רב. לא היה לו עוד מה למכור או להמיר בפרוסת לחם, והוא גוע ברעב. כזה היה גם גורלו של הירש.

קשה לשער את מצב רוחם הנורא של הילדים בגיטו. מעבר לנהר אפשר היה לראות את ילדי הגויים הולכים לבית הספר, אך על ילדי ישראל היו הלמודים אסורים. הגדולים מבני ארבע עשרה הלכו לעבודת כפיה והקטנים

נשארו בגיטו. בתחילה הסתכלו הילדים בקנאה בילדי הגויים, שצעדו יום יום, וילקוטיהם על שכמם, לבית הספר. לאחר מכן חדלו. מוטב — אמרו — שנתן דעתנו להשאר בחיים, שהרי בכל יום עלולים לבוא להרגנו.

גם מצב הרוח של המבוגרים היה מצב רוח של־אחר יאוש. ביום השלוש עשרה לאוקטובר שנת 1941 הגיע לאבי פתק מרבה של גלובוקה, הרב כץ ז״ל. אותו יום היה יום שני בשבוע. ביום החמישי שלאחריו חל חג שמחת תורה. בפתק כתב הרב כץ ז״ל לאמור: „אנו היהודים נלכדנו ברשת רעה. מסופקני אם עוד נצליח להתיר עצמנו מסבכה״.

אבי ז״ל קרא את הפתק בשעת התפילה וכל יהודי דיסנה ידעו על כך. רבים באו אלינו לשאול אם אמנם אפסה כל תקוה. על כך היה משיב אבי„ שאולי עוד יבואו אמריקה, או מדינה אחרת, לעזרתנו. אלא שאסור לסמוך על הנס. עלינו לחפש בעצמו דרכים של הצלה.

פעם, כשבקר בביתנו יחזקאל ביילין ז״ל, פנה אל בעלי ואמר: „מה דעתך? היודעים ילדי בארץ ישראל מה מתרחש כאן אצלנו? והרי יש לי בארץ ישראל בן ובת, יצחק והינדה״.

„אני סבור שהם יודעים״ השיב בעלי ז״ל „אך שאלה גדולה היא אם יש בידם לעזור״.

ימים קשים ביותר עברו אז על נחום סמושקוביץ ואשתו סוניה, שבניהם חנה וזיסליה לא היו אתם. כאן ראוי להזכיר לטוב את הגוי הדיסנאי יאן זולנירוביץ׳. באותם ימים שגויים רבים היו מצפים בשמחה לאד לרכושם של היהודים, היה זולנירוביץ מביא בסירה דגים לגיטו. את הדגים היה צד בעצמו והיה נותנם לנו, לסמושקוביץ׳ וליהודים אחרים הינם אין כסף. לא די בכך, נסע עוד יאן זולנירוביץ׳ באותם ימים קשים, לגיטו ביאליסטוק, שם נמצאה בתו של סמושקוביץ, זיס־ליה, והעביר לה חבילת בגדים. בשובו הביא ממנה פתק להוריה. הוא גם התכונן להעביר בגדים לחנה בלבוב. על מעשיו אלה ראוי יאן ז׳ולנרוביץ׳ שיזמינוהו לארצנו כאחד מחסידי אומות העולם.

ביום העשרים ושש לנובמבר הסרתי את הטלאים הצהובים מבגדי והלכתי לשוק לקנות צרכי אוכל. דבר זה עשיתי לעתים קרובות למדי. את גשר הברזל עברתי מבלי שירגישו בי. גם את הרחובות עברתי בשלום ולא פגשתי אדם שיכירני. בשוק נגשתי לעגלה, שהיה בה כרוב, ועמדתי לקנות כשלפתע פרץ מישהו בצעקות יודה! יודה! השלכתי את הכרוב ופתחתי בריצה על פני השוק. שמעתי שרודפים אחרי. הרודף גם פגע במגלב בכתפי, אך הצלחתי להמלט .נטולת נשימה הגעתי הביתה. מעוצם ההתרגשות חליתי ימים אחדים.

בגיטו שרר מחסור חמור בעצי הסקה. אותו חורף היה חמור בקרתו ועצים לא היו בנמצא. פעמים, שעובד, אגב שובו מעבודת הכפיה, הביא בכליו גזור עץ מבית שרוף. מקור אחר לעצי הסקה לא היה.

חמורה היתה גם בעית התאורה. לפעמים היו מדלי־קים נר של שמן ולרוב היו יושבים בחושך.

גם בעית הבישול היתה חמורה. תנור אחד היה משמש שש עד שמונה משפחות, כך שלמעשה לא בשלו ולא אכלו.

מצב הנקיון בגיטו היה משביע רצון על אף הצפי־פות. הכל ראו בנקיון חובה צבורית והאחד השגיח על השני. מחוץ לגיטו, בין הגויים, השתוללה מגפה של טיפוס ורבים מתו במחלה. לגיטו לא חדרה המגפה למרות הרעב והצפיפות.

הילדים היו מתקבצים למשחק בשטח קטן של חול, שהיה מצוי בגיטו. לפעמים שכחו אגב משחק את מצו־קתם ושקעו במשחק עליז. אך די היה במאורע כלשהו שיתנערו מכך. פעם הפסיקו לפתע ממשחקם ושקעו בעצבות קשה. הם התישבו על לוח עץ, כשהם נלחצים זה אל זה (בין הילדים היו גם שמשון וברכה׳לה, ילדיו של שמואל רסיצן). בשבתם כך שבת אחים היו מטכסים עצות, כיצד להנצל מידיהם הרצחניות של הגרמנים. ידוע ידעו, כי בגורלם עלה להיות ראשוני הקרבנות בכל האקציות של הגרמנים. אותה שעה קמה המולה בגיטו. מיד התרוממו הילדים ממקומם ורצו מבוהלים לראות מה קרה. ההמולה קמה מסביב לשליחים שהגיעו מן היודנראט להודיע, כי הגדילו את מספר עובדי הכפיה.

אנשים שנפטרו בגיטו, הובאו לקבורה בבית הקברות היהודי שנמצא מחוץ לגיטו, בקצה העיר. הדבר נעשה באשור מיוחד של המפקדה. ללויה היו היהודים רשאים לעבור ברחובות העיר. אמרו אז כי שפר גורלם של המתים משל החיים לפי שמתו בדרך כל הארץ והם שוכבים בין יהודים.

בגיטו לא היה אף רופא אחד. כשהלה אדם היו הולכים לאלכסנדר גופונג או לחנה לאה גלמן. הם עבדו בבית

המרקחת של הגרמנים, והיו מביאים בסתר רפואות לחו־לים. אלו מצאום בכך, היו יורים בהם לאלתר.

בכניסה לגיטו, מסרו היהודים לשלטונות את כל רכושם. אף על פי כן הגיע בראשית ינואר 1942 ליודנראט, צו תקיף בו נדרשו היהודים למסור תוך יום אחד את כל חפצי הערך שלהם, חפצי זהב ושעוני זהב, טבעות ועגילים, תכשיטים ויהלומים, פנינים וכלי כסף, פמוטי כסף וארד, נירות ערך ושטרי־כסף מקומי וזר, לפי שאסור היה כי ליהודים יהיה רכוש כלשהו.

יהודי דיסנה הסתדרו בתור ארוך, הביאו ומסרו את חפציהם היקרים ביותר שירשו מאבותיהם מכמה דו־רות. הם רצו כי הדברים ילקחו מהם מהר ככל האפשר, ללא תלונות וללא מכות ובלבד שישארו בחיים.

כעבור ימים אחדים בא צו נוסף, אשר כמו לקודם לו נתלוה אף לזה איום בעונש מות, שעל כל היהודים למסור תוך יום אחד פרוות ובד, חליפית ומעילים, אדרות שער ועורות וכן הלאה וכן הלאה.

שוב החל המחזה הנורא של יהודים, שעמדו בתור ארוך למסור את חפציהם. קשה לתאר את גודל הפחד ששרר אז. יהודים היו מוכנים להשאר בכתונת לבשרם ובלבד שישאירום בחיים. מצפים היו, כי לאחר שייהפכו חסרי כל יניחום הגרמנים לנפשם.

לעתים קרובות היו הגרמנים באים לגיטו לטייל ברחובותיו. באותה שעה היה הגיטו נתקף בהלה, הכל ברחו והסתתרו בבתיהם. הרחובות היו מתרוקנים כליל. אלא שהגרמנים לא יכלו לעבור מבלי לפגוע במישהו. חתול כי הלך ברחוב, מיד שלפו אקדחיהם והרגוהו. עוף שעופף באויר, ירו בו. הכל הפריע להם.

בשמונה עשר לפברואר 1942 פגשתי את חברותי ריה קלמנוביץ' (רומר) ז"ל וסוניה ויגדרהויז (לאפיד) ז"ל. הן ספרו לי, כי בקצה רחוב פולוצק באו גויים וספרו על פרטיזנים. הלכתי מיד עם סוניה ז"ל לפגוש את הגויים האלה, אך לא מצאנום. למחרת היה שוב מעשה. בערב נכנסתי לבית אחד ומיד אחרי נכנס גוי גבוה וצעיר. בראותו אותי אמר: על מה הנכם יושבים כאן, יהודים. הן את כלכם ימיתו ביריה. מוטב שתקדימו ותלכו ליער, שם ישנם פרטיזנים.

„באיזה יער?" שואלת אני אותו.

„הם מצויים בכל היערות", עונה הוא לי.

„וכיצד הולכים שמה? באלו דרכים?" מוסיפה אני ושואלת.

„בכל הדרכים", משיב הוא. „בכל הדרכים תפגשו בהם".

באתי הביתה וספרתי את הדברים. אבי ז"ל חזר וספר את הדברים בשעת התפילה ויעץ, כי הצעירים יתקשרו עם הפרטיזנים, שמא יוכלו להציל את עצמם ולסייע גם בידינו להנצל.

„שוב אין כאן מה להפסיד", אמר אבי ז"ל.

הצעירים התיחסו לדברי אבי בענין רב. בחורים נועזים אחדים יצאו אל היערות. אתם הלך בחור אחד מפולוצק שטען, כי הוא מכיר את הדרכים. הם שבו לאחר שבועות אחדים וספרו, כי עברו מרחקים גדולים וסרו ליערות רבים, אך לא פגשו שם איש. מעשה הפר־טיזנים מעשה בדוי הוא, אמרו בשובם.

באותם ימים עוד לא התהלכו הפרטיזנים חופשים ביערות. הם היו מוסוים. אפשר היה לשמוע פרטיזן מדבר בקול מבלי לדעת היכן הוא מסתתר. אך דבר זה למדנו לאחר זמן.

רובם של בני הנוער בדיסנה היו איתנים בהחל־טתם ללחום לחייהם ולחיי העם היהודי ולמות מיתת כבוד. אך הדברים לא היו פשוטים כלל. הם היו מעטים. רוב הצעירים גויסו בראשית המלחמה ונשלחו לחזית. מהנשארים היו בודדים שיצאו מן העיר והצליחו להצ־טרף לפרטיזנים. פגשנום לאחר זמן ונתברר, כי השתת־פו בפעולות חשובות. פגשנו שם את מישקה חידקל, שעבד בבית החרושת של אידל סושקוביץ ושלמה לקח. כן פגשנו את מוליה כץ, שהצטיין בקרב. אך רוב בני הנוער שנותרו בעיר היו אנוסים לצאת לעבודת הכפיה מבלי שיכלו להעדר ממנה. פרט לכך גם לא היה להם נשק.

בפברואר שנת 1942 יצאה פקודה מטעם השלטונות הגרמניים לצמצם את מספר כרטיסי המזון לאוכלוסיה היהדית בחמשים אחוז. עד כה קבלו היהודים מאה גרם לחם ליום ומאתים גרם סוכר לחודש לגלגלת. עתה קוצ־צה מנה זו לחצי. גזרה זו נומקה על ידי הגרמנים בכך, שהאכרים לא מלאו את מכסתם במזון, כפי שהוטל עליהם. באמת היתה לכך סבה שונה לגמרי, עמדנו עליה רק לאחר זמן. הגזרה יצאה במסגרת ההכנות של

שלטונות הכיבוש באיזור הכפרי לגשת להשמדה המו־נית של היהודים.

בראשית מרץ 1942 נתלו בגיטו בדיסנה כמה תמונות מתועבות. תמונה אחת הראתה יהודי שחור בעל אף ארוך, כשהוא מתחמק מעבודה. בתמונה אחרת נראו קצינים גרמנים לבושי הדר, מטילים שלובי זרוע עם נערות רוסיות ליד הוולגה. בתמונה שלישית נראו קצי־נים גרמנים בכפפות לבנות וסיגריות בפיהם, מטיילים בהרי קוקז. היה זה חלק מן השקרים והתפארות השוא של הגרמנים. כבר בימי הכיבוש הראשונים התפארו, כי יכנסו למוסקוה תוך ארבעה עשר יום. דבר זה מוכיח עד כמה הפריזו בשקריהם.

בראשית מרץ 1942 עברו בגיטו של דיסנה יחידות צבא גרמני. שוב לא דמו הללו ליחידות הממוכנות שהופיעו לראשונה. גם החיילים היו שונים לחלוטין. לא עוד היו הם צעירים גבוהי קומה, בריאים וגאיונים, שצעדו במדים חדשים ובמגפים נוצצים. כעת צעדו אנשים בגיל העמידה ובמדים דהויים. יגעים ועיפים גררו בקושי את רגליהם שהיו תקועות במגפים חסרי צורה.

דרך הגיטו נהגו לעבור אכרים בדרכם לעיר. אותה שעה השתדלו יהודים לקנות מהם דבר מאכל. בעבור פרוסת לחם, תפוח אדמה או בקבוק חלב, היינו מוכנים למסור את שארית רכושנו. אלא שאוי אוי למי שנתפס בכך. הדבר היה בחזקת סכנה הן למוכר והן לקונה. את הקונה היהודי היו מובילים למפקדה, שם היה צפוי לו עונש מות.

בשלושה עשר למרץ 1942 הרגיש גרמני, באכר שנכנס לביתו של יצחק זאב מינקוב והכניס לשם בצל. הגרמני נכנס לבית, פזר את הבצל וציוה על יצחק זאב מינקוב להלוות אליו למפקדה. מינקוב טען ,שהאכר אך הניח את הבצל למשמרת ועוד ישוב לקחתו, אך דבריו לא הועילו. בתו, שפרה מינקוב, הלכה תחתיו למפקדה. כאן נתרחש נס והיא הצליחה להתחמק ולשוב הביתה.

באחד מימי האימים, הימים בהם הרגו ביריה את תושבי הגיטו בפריזורוקה, בא אבי וספר, כי בתו של הירש קלאטס הגיעה לפנות בוקר מפריזורוקה ערומה וכל עוד נשמתה בה. היא ספרה, כי אספו את כל יהודי פריזורוקה, צוו עליהם להתפשט ערומים, העמידום בשורה וירו בהם. נס נתרחש לה והיא הצליחה להמלט ולהגיע לגיטו של דיסנה.

בערב פסח, בשעה שתים עשרה בצהרים, הופיעו בביתנו שנים מן הגיסטפו ואתם שוטר אחד. הם צוו על שמואל רסיצן להתלבש וללכת אתם.

„לזמן רב אתם לוקחים אותו?״ שאלה חיה־הניה בתו הבכירה.

„במהרה ישוב״, השיבו לה

אלא שחיה־הניה ידעה, כי במהרה לא ישחררוהו. היא ידעה, שהיא נפרדת בזה מאביה לעולמים ולא תשוב לראותו. מיד כשהדלת נסגרה מאחורי אביה, נפלה על הרצפה בקול בכי ויללה ואחריה פרצו בבכי מר חמשת הילדים הקטנים שנותרו אתה. אימה ופחד תקפו את כל הנוכחים. וכי ניתן לכבות אש אוכלת אשר כזו. לא מכבר מתה אליהם אמם הצעירה בהשאירה תינוק בעריסתו. עתה לקחו מהם את ראשם ומכלכלם לה־מיתו. מי ידע, הן אפשר כי ישובו ויקחו את כלנו. כבשה אחת כי תשחט ונפלה חרדה על כל בני הצאן. כמשו־תקים נשארנו ולא נמצאה מלה בפינו.

בנו של שמואל חזר מעבודת הכפיה ולא מצא עוד את אביו. „אף לא נפרדתי ממנו״, קונן. לאחר שעות אחדות שמענו את קולות היריה. בו ביום נלקח למות גם אהרן גרוניס. בתו המוכשרת בת השמונה עשרה רצה אחריו ובקשה להמירו וללכת תחתיו. הרוצחים נטלו אף אותה עמהם.

מלבד השלושה שהזכרנו, נורו בו ביום:

4. נחום קליאט בן מרדכי
5. יוסף אפשטיין (הצלם)
6. זלמן אפשטיין בנו של יוסף
7. טוביה קליאט
8. יוסף פוקס
9. הניה פוקס
10. הירש שצמן
11. אשתו של רפאל קליאט
12. דבורה רסיצאן
13. זלמן פוקס
14. רפאל צרניצקי
15. איסר קליאס
16. שלמה סירקין
17. יעקב, מן העירה בולגן

18. ליב מכינזון
19. אברהם ליב קליאט
20. בצלאל יקטן
21. אברהם הירש קונקס
22. ניורה פישמן
23. ראובן פרגר
24. פייבל מילנר
25. טומרקין (אחיו של מאיר)
26. כהן בן ציון
27. סימה, אשתו של כהן בן ציון

רבים מיהודי דיסנה עברו לגיטאות אחרים, כדי להצטרף לקרוביהם ושם מצאתם הרעה. ביניהם היו:

ליזר בילין, אשתו פניה והילדים וכן אמם ינטה גור־ביץ. הם עברו לגלובק.

חנה מכינזון ושתי בנותיה ווסקה וריה — עברו למיאר.

חיים גוטקין אשתו ושני ילדיהם — עברו לברסלאו.

שלמה גרינימן, אשתו קוטיה והילדים — לגלובק.

יפה גרוניה ובתה — לדרויה.

ישראל גליעזר ואשתו פניה ושני ילדיהם — לגיטו זיאבקי.

זליבנסקי הרוקח, אשתו ושני ילדיהם לזיאבקי. שמועה אומרת כי אחד מבניו נשאר בחיים.

שמעון לקח, אשתו והילדים לגיטו גלובק.

הירש שולמן, אשתו בלה ובנו אברהם עברו ללוזקי. בתו פרומה שהיתה בעבודת הכפיה, ראתה את הוריה מובלים למות. היא ברחה ליער, אך לאחר ששהתה שם ימים אחדים ברטיבות ובקרה התנפחו רגליה. היא נזכרה כי לא הרחב מלוזקי, גר ידיד משפחה ותיק שלהם בשם רמזי. שבורה ורצוצה וברגלים נפוחות זחלה והגיעה, כל עוד נשמתה בה, לביתו של רמזי.

זמן רב לא החזיקוה „ידידיה הטובים" בביתם. לאחר שעות אחדות אמרו לה כי יובילוה לגיטו בדיסנה אל בין היהודים. אך במקום להביאה לגיטו הביא אותה רמזי למפקדה בדיסנה. כתמורה תבע אלף מרק וקופ־סת סיגריות. לפי שבמודעה שנתפרסמה מטעם השלטו־נות, הובטח לכל המביא מרגל או יהודי נמלט, להעניק לאלתר אלף מרק וקופסת סיגריות.

כשנודע הדבר בגיטו, הביאו יהודים רבים ליודנ־ראט כסף וחפצים, מן השארית שהשאירו לעצמם לק־נות מזון, ומסרום כופר נפשה של פרומה. כך פדוה והביאוה אל הגיטו. כשראיתי אותה לא הכרתיה. פניה היו צהבים ונפוחים, העינים כמעט ולא נראו וכל תוי פניה שונו כליל. ידיה רעדו והמלים יצאו מפיה מרוסקות ובלתי גמורות. היא אף לא יכלה לעמוד על רגליה. היא שוכנה בביתו של נחום שמושקוביץ שם השכיבוה במטה ונתנו לה לשתות. כה מבולבלת היתה עד שלא תפסה את המתרחש ולא הכירה כלל את הסו־בבים אותה.

לאחר מעשה שב רמזי לביתו בידים ריקות. את הפרס הבטיחו לשלוח אחריו לביתו...

המצב הלך והחמיר מיום ליום. בסוף מאי הגיעה מכונית ובה אנשי גסטפו נוספים. מיד קמה בגיטו מהומה קשה. חששנו כי בקרוב ירצחו את כלנו נפש. המהומה שככה כשהמכונית ובה אנשי הגיסטפו, שבה כלעומת שבאה. שהיתם עברה ללא קרבנות. הרוחות נרגעו במקצת, אך בלילות עדיין סובבו בחוצות הגיטו שומרים, כי רבה היתה המתיחות.

ביום הארבעה־עשר ליוני 1942, חזרתי הביתה בשעה מאוחרת. אותו יום קניתי מצרכי מזון למשפחה. אף ששכבתי יגעה ועיפה, לא יכולתי להרדם. לפתע שמעתי קול צעדים ליד חלוננו. השעון הראה את השעה השניה אחר חצות.

נגשתי לחלון והנה מיכל מרקין רץ ומפנה את ראשו כפעם בפעם לאחור. הלילה היה בהיר והבחנתי בו היטב. הדבר נראה לי חשוד. הערתי את אבי ז"ל ואת בעלי ז"ל ואת כל שהיו אתנו בבית. משה ומושקה לקח אמרו לי כי הם בטוחים שאין זה סימן לכלום לפי שהגיטו נשמר. הם נשארו שוכבים על משכביהם.

העליתי עלי חלוק ונעלי בית ויצאתי לראות מה קרה. בני הצטרף אלי באמרו שגם הוא רוצה לראות. את מרקין כבר לא מצאנו אך יהודים אחרים שעטו בריצה. רצתי אחריהם לשאול מה קרה. לפתע שמעתי את בני אומר: „אמא, שוטר מכוון אלינו את רובהו".

בפחד שתקפני נפלתי תחתי נטולת הכרה. התעו־רריתי מעלפוני כשבתו של קרסל הרימתני מן האדמה ובקשה שאחבוש לה את גבה הפצוע. היא נפגעה בכדור. לא מיד תפסתי היכן אני ומה מתרחש. אך במהרה נצטללה דעתי. תלשתי עלה משיח סמוך וחבשתי בו את פצעה.

כשנשאתי עיני ראיתי כי בסמוך לנו עומדים יהו־דים. התחלתי ללכת לעברם. פתאום פרצו מאי־שם זעקות שבר איומות, נוראות, לא אנושיות. עשן שחור וכבד ולשונות אש, התרוממו וכסו את עין השמים.

עמדנו תחתינו אובדי עצות כמאובנים. אבדנו את כל אשר היה לנו. לא נשוב עוד לראות את הטובים מכל, היקרים מכל, הקרובים מכל. לעולמים אבדו הם לנו וכלם במחי אחד, ביום אחד.

הדבר היה בחמש עשרה ליוני שנת 1942, ביום שני בשבוע, א׳ בתמוז תש״ב.

אסון כזה, אימים כאלה לא היו עוד כמותם מעולם.

גויים שהגיעו מדיסנה וצרורות בידיהם, ספרו לנו שהגיטו הוצת ומעלה עשן. גויים נוספים הגיעו ואמרו: „על מה אתם עומדים פה כולכם. הגרמנים הרגו את כל היהודים העלו באש את הגיטו. רק בעלי מקצוע מעטים השאירו בחיים כדי שיסיימו את העבודות בהם החלו״.

„נוסו מפה״ הוסיפו „המלטו אל היערות הגדולים״.

הם נתנו לנו פרוסות לחם והראו לנו לאן לנוס. אלא שעדיין לא יכולנו לפתוח במנוסה. חייבים היינו תחלה לדעת את כל מאורעות הלילה. הדברים התבררו לנו במהרה. הג׳נדרמים הגרמנים הקיפו את הגיטו מכל עבריו ופתחו באש רובים. היהודים בראותם זאת החלו זורקים אבנים, גרזנים, חתיכות ברזל, לבנים בקבוקים וכל שהשיגה ידם. אחרים החלו לנוס ולהמלט. עם הנמלטים נמנה מנדל רומר ז״ל שמצאוהו לאחר המל־חמה מוטל בצדו של שיח ליד גשר הברזל.

בהמשך הקרב הטילו הג׳נדרמים על הגיטו פצצות ורמונים. אותה שעה הציתו יהודים אחדים את הגיטו לבל יפול רכוש היהודים לידיהם של הצוררים. גם אנשי היודנראט יצקו בנזין במקומות שונים והציתוהו. אלה סברו שבכך תקל המנוסה.

רבים הצליחו להסתתר אותו לילה, אך ברשעת הגויים מסביב, נמצאו ונורו. אלכסנדר גופונג ומשפחתו, הסתתרו זמן מה בבנין של וטין. גויים מן העיר הרגישו בדבר והודיעו על כך למפקדה הגרמנית. מיד לקחום והמיתום. רבים היו המסתתרים. הגויים בעיר ובכפרים, תרו אחריהם בכל מסתור. כשמצאום מהרו להודיע במפקדה.

למעלה משלושת אלפים יהודים, נרצחו בגיטו בדיסנה.

לא אחת שומעים אנו דברי יהודים, שלא היו בגיהנם ההיטלראי, כשהם רוטנים מתוך רוגז על האומללים חפי הפשע, שהלכו למות כצאן לטבח יובל.

האומרים כך אין להם מושג כלל מה פרושו של הגיהנם הנאצי. שכאלה ירדו גם אחרי המלחמה לגרמניה, קשרו קשרי אחוה עם הגרמנים ורואים חיים טובים בין רוצחי ששה מליונים מבני עמם. שכאלה אינם ראויים לשאת שם יהודי עליהם. אין הם טובים מן הגרמנים. לא את עצמם בלבד ביזו. לא בכבוד משפ־חותיהם שלהם בלבד פגעו אלא בכבודו של כל העם היהודי.

ששה מליון היהודים, היו כלם זרע קדושים. הקב״ה בחר בהם מכולם. במותם האכזרי על קדוש השם הקימו לנו את מדינת ישראל.

בודאי, גם מנהיגי העם כאן בארץ טרחו בהקמת המדינה. בודאי, גם אנשי ההגנה והצבא טרחו בכך. כלם נתנו יד להקמת המדינה. אך ביסוד הקמתה של מדינת־ישראל היתה העובדה שהעולם כלו נזדעזע מהש־מדתם האכזרית של ששה מיליון הקדושים, אנשים נשים וטף.

כל שמדינתנו מדינת ישראל יקרה לו, אל ישכח דבר זה לעולמי־עד.

שבנו לדיסנה אני ובני בראשית שנת 1945. חלחלה אחזתני כשראיתי את המקום בו הושמדו יהודי הגיטו הקדושים והטהורים. בחול ליד הדיסנקה, זה הנהר שקלט את זעקות האימים והשבר, נכרה הבור. את הילדים הטילו לבור מיוחד בעודם בחיים. יקרו לרוצחים הכדורים מכדי לבזבזם על הטף.

תמונת האימים שנתגלתה לי שם תעמוד לעד לעיני. לעולם לא אשכח כיצד התגוללו בחול חלקי לבוש ועצ־מות, נעליים וקרעי טליתות כשבינותם מהלכות עזים ונוברים חזירים טמאים.

פניתי מיד לראש מועצת העיר (גורסוויאט) לסי־מונוב, ובקשתי שיודיעני את מועד כנוסה לישיבה הקרובה ביותר. בישיבה בקשתי כי יגדרו את המקום בו הושמדו היהודים. לדברי ענה סימונוב ואמר כי אין בידו תקציב למטרה זו.

אמרתי שאין אנו מבקשים כסף. הננו מבקשים שירשו לנו היהודים לכרות עצים ביער. הגארסוויאט

בסוסיו יביא את העצים לעיר ויספק לנו תיל כדרוש. היהודים יקימו את הגדר בעצמם.

ראדין, מנהל הגימנסיה הרוסית תמך בהצעה ובישי־בה הוחלט למלא את בקשתי.

כמתוכנן כרתו יהודי דיסנה עצים, הגארסוביט הביא אותם לעיר והוקמה הגדר. אלא שאותה גדר לא האריכה ימים. בחורף הראשון עקרו הגויים את הגדר ונטלו את העצים להסיק בהם את תנוריהם.

כאן פנו היהודים משארית הפלטה בכתב לנשיאת בית המשפט, החברה סטרוי, ובקשוה לסייע בהקמת גדר בנויה. את מכתבנו העבירה סטרוי למינסק, וצרפה לו בקשה משל עצמה כי יוקצה למטרה המבוקשת סכום הכסף הדרוש.

לאחר חדשים אחדים הגיע ממינסק סכום של אלפיים רובל ובנינו גדר לבנים. גם גדר זו פרקו הגויים ונטלו את הלבנים לבנין תנוריהם.

עתה פניתי לנשיא הגוריספולקום ובקשתי שיינקטו כל האמצעים כנגד מעשה פשע שכזה. נשיא הגורי־ספולקום פרסם הוראה כי כל שיטול לבנים מגדר בית־העלמין או אף מן הבנינים השרופים, יענש בכל חומר הדין.

לאחר זמן אספו התושבים כסף מכל יוצאי דיסנה לבנין גדר חדשה. כעת קיימת גדר בנויה לבית העלמין.

לאה קצנלנבוגן: אויף דעם ווינט מיין הארץ

איך האב די פאָלגנדע ארבעט אנגעשריבן נאכן פאַרניכטן פון דיסנער געטאָ, בשעת איך בין געוועזן מיט מיין קינד נידערשלאָגן, צובראכן, נע־ונד, וואַלגע־רנדיק זיך אין די וועלדער און פעלדער; זייענדיק נאַקעט און באָרוועס; ליידנדיק הונגער; ליגנדיק אין נעץ פון די שטאַרקע רעגנס; און נישט איין מאָל זייענ־דיק באַשאָסן דורך די דייטשע פאַראַזיטן. דאַן האב איך דערפילט מיין הייליקע פליכט צו פאַרצייכענען די שרעקלעכע געשעענישן פון די אומשולדיקע דיסנער יידן, וועלכע זיינען געפאלן אויף קידוש השם.

נישטא דיסנע, נישטא אונזער היים, נישטא אונזער פאָטער און מוטער, נישטא אונזערע ברידער און שוועסטער; נישטא אונזערע ליבע, טייערע, הארציקע קינדער. א גרויסער חורבן האט זיי געטראָפן! דער טאג פון זייער הייליקן אומקום: ראש חודש תמוז — דאַרף זיין ביי די לאנדסלייט א טאג פון גרויסן טרויער. אין דעם טאג פון זייער יאָרצייט דאַרפן אונזערע לאנדס־לייט דערציילן זייערע קינדער און אייניקלעך אלעס, וואָס ס׳האט מיט זייערע ברידער און שוועסטער פּאַ־סירט: אז מען האט אונז יידן שרעקלעך געפייניקט און מען האט אונז יידן אכזריותדיק אויסגעמארדעט בלויז דערפאַר, וואס מיר זיינען געבאָרן געווארן יידן.

דיסנע איז געווען א שיינע שטאט, אויסגעזעצט מיט בוימער. די גאסן ברייטע, גלייכע, זויבערע, מיט מויערן געבויטע פון רויטן ציגל. אין דיסנע זיינען געווען 2 בולווארן מיט הויכע בוימער, מיט שיינע בלומען אין די אלעען. די בולווארן האבן זיך געפונען ביי דער דווינע. אין די בולוואַרן פלעגן קומען פיל יידן — מענער, פרוי־ען און קינדער, סוחרים, ארבעטער און אינטעליגענץ. זיי פלעגן קומען זיך א ביסל אָפּרוען און זיך אנזאַפּן מיט פרישע לופט.

אָהער פלעגן אויך קומען יידישע שילער פון דער פוילישער און רוסישער גימנאזיע לעזן אַ בוך און זיך צוגרייטן צו די עקזאַמינעס; שפּילן אין שאַך, אין דאָ־מינאָ, קראָקעט און טעניס.

באַזונדערס שיין האָבן אויסגעזען די בולווארן שבת און יום־טוב. די קינדער מיט זייערע עלטערן פלעגן קומען אויסגעפּוצטע זיך אָפּרוען פון די זארגן פון אַ גאַנצע וואָך און טיף אָפּעטעמען.

אין די בולוואַרן פלעגן אָפט מאל פאָרקומען אָוונטן מיט טענץ און מוזיק. דאַן פלעגן זיין די בולוואַרן באַ־לויכטן מיט פארשיידענע קאָלירטע לאמפּן.

אין דיסנע זענען געווען צוויי גימנאזיעס: א פּוילישע און אַ רוסישע. דער גרעסטער טייל יידישע קינדער פון דיסנע און אומגעגנט האבן פאַרענדיקט די פּוילישע גימנאַזיע, פאָרגעזעצט דאָס לערנען אין הויכשולן און

געענדיקט אלס דאקטוירים, אַדוואקאטן, לערער א.א.

זייער גוט איז אין דיסנע געשטאַנען די יידישע קאאפּעראטיווע פאָלקס־באַנק, וועלכע פלעגט מאַכן גרויסע אומזאַצן. די באנק האט זייער פיל געהאָלפן די גרעסערע און קלענערע יידישע סוחרים צו אַנטוויקלען זייערע אונטערנעמונגען. די נישט פאַרמעגלעכע סוחרים פלעגן אין באנק באַקומען א לאַנג־טערמיניקע הלוואה אויסצוצאָלן אין ראַטעס. דער פארזיצער פון באנק איז געווען מיין פאטער הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל.

הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל איז געווען אַן אינטעליגענטער און געבילדעטער מענטש; אַ ייד — א תלמיד חכם. צענדליקער בלעטער גמרא האט ער געקענט אויף אויסנווייניק, געווען קלאָר אין ש״ס, געוווסט אויף וועלכן בלאַט וואס עס איז געשריבן. ער האט נישט געדארפט זוכן. פלעגט ארויסנעמען די גמרא און פלעגט תיכף ווייזן. גרויסע תלמידי־חכמים האבן באוואונדערט זיין שטאַרקן זכרון, טיפן פארשטאנד און דייטלעכע דערקלערונג. יעדן אוונט פלעגט ער לערנען פאר א גרויסן עולם א בלאט גמרא.

הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל איז באוווּסט געווען אלס א קלוגער ייד. ער פלעגט יעדן טאג באקומען פיל בריוו פון פארשיידענע מקורות, אין וועלכע מען פלעגט אים בעטן א וועלכע נישט איז טובה, אדער פרעגן אַן עצה. הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל פלעגט גוט באַטראַכטן די זאַך און תיכף געבן אַ ענטפער, אויף וואס ער פלעגט דערנאך באקומען דאנק־בריוו. אזעלכע דאנק בריוו האבן ביי אים פארנומען אַ באזונדערן אלמער.

הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל איז געווען א גרויסער אַנהענגער פון ציוניזם. ער האט געהאָלפן פיל ביים אויפזאַמלען געלט פאַר קרן־קימת לישראל, נישט ווייניק האט ער אליין אויך געגעבן אויף דעם צוועק.

הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל איז געווען אַ ליובאַוויטשער חסיד. אין דער יוגנט איז הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל געווען א גרויסער וואַלד־סוחר.

ס׳איז געווען אַ יידישע קהלה. דער יושב ראש פון דער קהלה איז געווען הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל. די קהלה־פאַרוואלטונג האט געהאט הכנסה פון דער קאַראבקע, קבורת מתים א.א. די קהלה האט אויסגעהאלטן דעם רב. די תלמוד־תורה, געגעבן תמיכה פאר פארשיידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, אויך אָרעמע, קראַנקע און געפאלענע יידן.

אין דיסנע איז געווען אַ מאַגיסטראט. א גרויסער טייל ראטמענער זיינען געווען יידן. דער לאווניק פון מאגיסטראט איז געווען הרב ר׳ שמריהו־זלמן יפה ז״ל. דער פארטרעטער פון וויצע בירגערמייסטער איז געווען דער יידישער לערער פון גימנאזיע — ארעם.

קאצענעלבאגן שמואל איז געווען א בעגאבטער מאן, האט באהערשט 16 שפראַכן און איז געווען א הייסער ציוניסט. געווען אין ארץ־ישראל, אבער בלייבן דארט האט ער נישט געקענט צוליב דער קראנקייט פון זיין פאטער. אלס דער עלטסטער פון די קינדער האט ער געדארפט פאַרזעצן דעם פאטערס געשעפטן. מען האט אים אַרויסגערופן א היים און ער איז פאַרבליבן.

גרויסע שיינע הויפן האבן פארמאָגט קאלמאנאָוויטש בנימין און קאלמאנאָוויטש דן. דאס איז זיי פאַרבליבן אַלס ירושה פון זייער פאטער דעם אַדוואָקאַט.

אויך קאצין מרדכי, דימענטשטיין לייב, בימבאד משה, יאזמיר אהרן, יאזמיר יצחק, גלעזער יוסף, קאצין שלמה, גלעזער ישראל האבן פאַרמאָגט הויפן. די מיל האט געהערט צו בימבאד משה.

ס׳זיינען געווען אין שטאט 8 בתי מדרשים, ווו מען פלעגט דאַוונען און לערנען. דיסנע איז געווען אַ חסידישע שטאט מיט פיל חסידים.

באַזונדערס שיין איז געווען דער טאג פון שבת און יום־טוב. אַלע יידן פלעגן גיין פאַרפוצטע צום דאוונען. געווען אנגעטאָן אין די שענסטע און בעסטע בגדים. א באַזונדערע הייליקייט און רואיקייט האט זיך דאַן געפילט אין שטאט.

איינע פון די שטאַרקסטע און באַוווסטע אָרגאַניזאַציעס איז אין דיסנע געווען דער „החלוץ״. די יוגנט פון „החלוץ״ איז געווען אַקטיוו אויף אלע געביטן פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. דער „החלוץ״ האט פיל געהאלפן צוגרייטן דעיר יוגנט צו עליה און פיל פון דער דיסנער יוגנט איז אַוועקגעפארן קיין ארץ־ישראל.

אין דיסנע זיינען אויך געווען: „ביתר״, „בונד״, דעמארקראטן. אבער דאס זיינען געווען קלענערע און שוואכערע אָרגאניזאַציעס. אויך איז געווען אַן אונטערערדישע קאמוניסטישע אָרגאַניזאַציע, ווו ס׳זיינען אויך געווען אַקטיוו יידישע יוגנטלעכע, וועלכע זיינען צוליב

זייער טעטיקייט אריינגעפאַלן אין טורמע און זיינען געזעסן פיל יאָרן. אַנדערע זיינען צוליב זייער טעטיקייט אַריבער די פוילישע גרענעץ (די דווינע). מען האט זיי דארט פאַרהאַלטן, ווייל מען האט זיי אנגענומען פאר פוילישע שפּיאָנען. אזוי ארום האט זיך די אָרגאַניזאַציע לאנג נישט געהאַלטן און זיך צופאַלן.

ס'איז אויך געווען אַ קרייז פאַר וווילטעטיקע צוועקן. דער אנפירער פונעם קרייז איז געווען גאַפּונג אלעקסאנדער. ער האט זייער פיל כוח און צייט אָפּגעגעבן דעם קרייז, וועלכער פלעגט זייער אָפּט ארויסטרעטן אויף אוונטן פאַר אָרעמע קראַנקע יידן.

דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה צווישן דייטשלאנד און פוילן

גאר אומגעריכט איז דיסנע אויפגעטרייסלט געווארן פון דעם דייטשן אנפאַל אויף פוילן, און נישט קוקנדיק, וואס דיסנע איז געווען נאָך ווייט פון דער דייטשער גרענעץ, איז דער רעש שוין אין די ערשטע טעג געווען זייער גרויס. פיל יידישע יוגנטלעכע זיינען געווארן מאָביליזירט. די פוילישע מאַכט־ארגאַנען האבן גענומען רעקווירירן שוכווארג, טעקסטיל, קאָנסערוון א.א.

מענטשן האבן אנגעהויבן לויפן אין פּ.ק.א.־באַנק, כדי אַרויסצונעמען זייערע אפּשפּארונגען, וואס מען האט זיי נישט צוריק געגעבן. די באַפעלקערונג האט זיך שוין גענומען באַזאָרגן מיט פּראָדוקטן פונם ערשטן געברויך. די פּרייזן זיינען געוואַקסן פון מינוט צו מינוט.

אַרום די ראַדיא הילכערס זיינען געווען פון מענטשן. דער דייטש גייט פאָרויס און פאַרניכטעט פיל שטעט. אויך אויף דער באַן־ליניע איז געווארן א גרויסע מהומה. פיל מאָביליזירטע זיינען געשיקט געווארן צום פראָנט.

מענער געזעגענען זיך מיט זייערע משפחות. ווער ווייסט, צי מען געזעגנט זיך נישט אויף אייביק. פרויען און קינדער צורייסן זיך פון געוויין. די מענער זיינען שרעקלעך צוטומלט און טרערן גיסן זיך פון זייערע אויגן.

פאַר פּריוואַטע מענטשן איז שוין נישטאָ קיין פּלאַץ אין באַן. די לאַגע ווערט וואס ווייטער ערנסטער און ערנסטער.

צומאַרגנס קומען שוין אָן טרויעריקע ידיעות וועגן חורבן פון פיל שטעט אין פוילן. דער דייטש גייט פאָרויס און פארנעמט פיל פוילישע שטעט. עס פאַלן קרבנות פון דער ציווילער באַפעלקערונג. די שפּאַנונג וואַקסט פון מינוט צו מינוט.

זונטיק דעם 3טן סעפּטעמבער האט מען געהערט אין ראַדיאָ, אז פראַנקרייך און ענגלאנד האבן דערקלערט קריג דייטשלאַנד. מען האט ארויסגעהאנגען די נאַציאָנאַלע פענער און מען האט גערעכנט, אז באַלד וועט פוילן זיגן. אבער פאַקטיש האט דאס גארנישט געהאַט קיין באַדייטונג. דער דייטש איז געגאנגען פאָרויס.

די פּאַניק איז אין דיסנע געווארן וואס ווייטער שטאַרקער. די שיסערייען האבן זיך גענומען הערן פון טאג צו טאג אַלץ נענטער. מען האט געווארנט קעגן לופט־אטאַקעס. מען האט אויף די הויפן אוועקגעשטעלט פעסער מיט וואַסער און לעש־מאַשינען. אויף די בוידימער האט מען אנגעשאַטן זאַמד. אַנדערע האבן זיך באַזאָרגט מיט גאַז־מאַסקעס.

דעם ערשטן טאג ראש־השנה

ווען אַלע יידן האבן זיך געפונען אין די בתי־מדרשים האט מען פלוצלונג דערהערט א סירענע. מען האט גענומען לויפן זוכן אן ארט זיך צו באַהאַלטן, אבער באַלד איז געווארן שטיל.

אין צען טעג ארום זיינען קיין דיסנע געקומען יידישע פּליטים. זיי האבן דערציילט, אז דער דייטש מאָרדעט נישט נאר אויפן פראָנט, נאר ער פארניכטעט אויך שוואַכע, אומבאַוואָפנטע ציווילע מענטשן.

ראטנפארבאנד אקופּירט דיסנע

אין דער צייט, ווען מיר זיינען געווען שטאַרק צעשראָקן פון די אלע לופט־אַטאַקעס און פון די נייעס וועגן דעם וואס דער דייטש טוט מיט דער ציווילער יידישער באַפעלקערונג, האט זיך פארשפּרייט אַ קלאַנג, אז סאָוויעטן־פארבאנד גרייט זיך אַריבערצוגיין דעם גרענעץ.

דיסנע געפינט זיך אויפן גרענעץ. איך מיט מיין מאַן ז"ל פלעגן זייער אפט פאָרן אין אונזער הויף „ליפּאוקע", וואס געפינט זיך אויפן ברעג פון דער דווינע. און אט

האבן מיר באמערקט, אז אין סלאבאדע איז פלוצלונג איוסגעוואקסן א גרויסער וואַלד און דער וואַלד רוקט זיך יעדן טאג נענטער צו דער דווינע.

זונטיק פרי, דעם 17טן סעפטעמבער 1939, איז שוין דאס סאוויעטישע מיליטער אריבער דעם טייך און האט אָקופּירט די שטאט דיסנע. ווי עס האט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האט די סאוויעטן־מאַכט אוועקגעשטעלט אין סלאבאדע הויכע ביימער און הינטער די ביימער איז געווען באוואפנטע מיליטער.

באַלד האבן מיר דורכן ראדיאָ געהערט מאלאטאווס רעדע, אז אזוי ווי די דייטשן גייען פארנעמען די פּוילישע טעריטאָריע און מאַכן דארט אַ גרויסן חורבן און די פּוילישע רעגירונג איז אַנטלאפן, איבערלאזנדיק די מדינה אן אַ מאַכט אין אַ שרעקלעכן צושטאנד, איז כדי צו ראַטעווען ווייסרוסלאנד פון די מערדערישע דייטשע הענט, גייט די רויטע ארמיי באפרייען ווייסרוסלאנד. און ווירקלעך איז אזוי געווען. אין יענעם טאג האט זיך פאר מערב־ווייסרוסלאנד פארענדיקט די מלחמה.

עטלעכע וואכן נאַכנאַנד — טאג און נאכט — איז געגאנגען דורך דיסנע סאוויעטיש מיליטער קיין מערב, דער כוח האט זיך ארויסגעוויזן זייער גרויס. קיין פּוסגייער האט מען כמעט נישט געזען.

די מלחמה־געפאר איז פאר אונז ווירקלעך פאריבער. אבער מיט דער געשאפענער פּאליטישער לאגע זיינען פאר די דיסנער יידן אויסגעוואקסן נייע פּראָבלעמען אלס רעזולטאט פון דעם סאוויעטישן סיסטעם. די יידן, וועלכע האבן ביז איצט זיך פארנומען מיט מסחר, האבן געמוזט זיך איינאָרדענען אויף מלוכה־פּאסטנס. די פּריוואַטע געשעפטן האט מען ליקווידירט. ביי די רייכע האט מען נאַציאנאַליזירט זייערע פארמעגנס. אויך די גרויסע הייזער האט מען נאציאָנאַליזירט און עטלעכע באלעבאטים פארשיקט. די, וואס האבן געהאט הויפן — האט מען ביי זיי צוגענומען אפילו די תבואה און די בהמות.

סוף כל סוף האט מען זיך ווי נישט איז איינגעאָרדנט. אנדערע יידן זיינען אַרויסגעפארן.

דער 1939/40 יאר איז געווען זייער א שטרענגער און אַ קאַלטער. ס׳האבן אנגעהויבן אנקומען יידישע פּליטים קיין דיסנע פון די אָקופּירטע דייטשע שטעט. זיי פלעגן גנבענען דעם גרענעץ און אַריבערגיין אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע.

ווינטער 1940 איז געקומען קיין דיסנע אַ דייטשע קאמיסיע, כדי צו טוישן מיטן ראטנפארבאנד די פּליטים. יידישע היימלאזע פון פּוילן האבן זיך דאַן פאַרשריבן זיך צוריקצוקערן אין זייערע היימען. ס׳איז זיי דערעסן דאס וואַלגערן זיך אין פרעמדע ערטער. זיי האבן זיך גארנישט פארגעשטעלט, וואס עס ערווארט זיי דארט, ביים דייטש. אבער צו זייער גרויס גליק האט די רוסישע מאכט אנשטאט זיי צוריקצושיקן צום דייטש קיין פּוילן — זיי פארשיקט ווייט קיין רוסלאנד. אדאנק דעם האבן זיי אויסגעמיטן דעם שווידערלעכן טויט דורך די דייטשע מערדער. אמת, זיי האבן זיך דאַן געפילט אומגליקלעך. אבער הלואי וואלט דאס געשען מיט פיל מער יידן, וואלטן זיי אויך לעבן געבליבן.

דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה צווישן דייטשלאנד און ראטנפארבאנד

נישט קוקנדיק, וואס עס איז געווען צווישן דייטשלאנד און ראטנפאַרבאַנד אונטערגעשריבן א שלום־פּאַקט, איז זונטיק דעם 22סטן יוני 1941 יאָר גאר אונערווארטעט איבערגעגעבן געווארן דורכן ראַדיאָ, אז דייטשלאנד איז מערדעריש אומגעריכט באפאלן ראטנפארבאנד און האט שוין באוויזן צו באַמבארדירן עטלעכע שטעט, ווי קיעוו, זשיטאָמיר, ביאַליסטאק.

די ידיעה האט אלעמען שרעקלעך צעטומלט. אין שטאט האט זיך געשאפן אן אומאָרדנונג. די אַרטיקלען פון ערשטן געברויך זיינען באלד פארשוואונדן און אפילו פאר גרויסע געלט האט מען שוין נישט געקריגן. די קאָמוניקאַציע מיט אנדערע שטעט איז איבערגעריסן געווארן, אָפּגעשטעלט זיינען געוואָרן די פּאָסט, דער טעלעגראַף.

דעם 23סטן יוני האבן זיך אנגעהויבן באווייזן איבער דיסנע פיל אַ עראפּלאנען. עס זיינען דאַן געווען ווארעמע און שטילע נעכט. אין אוונט האט מען געקענט הערן ווייטע שיסערייען פון הארמאטן. זייער פיל רוסישע מיליטער איז דאַן דורכגעגאנגען דורך דיסנע. אבער דעם 24סטן יוני זיינען זיי שוין געלאָפן צוריק, פיל פון זיי אַן ביקסן און אַן היטלען.

מאַשינען און וועגענער, אנגעלאדענע מיט זאכן,

פרויען און קינדער זיינען געלאָפן דורך דיסנע זיך נישט אָפּשטעלנדיק.

דעם 25סטן יוני 1941 יאר האבן די סאָוויעטן גענומען אַרויספירן דעם ארכיוו פון וואיעונקאמאט אין דיסנע און די פּאַניק איז געווארן זייער גרויס. די יידן, סאָוויע־טישע אַנגעשטעלטע, האבן אָנגעהויבן אַנטלויפן. אייניקע האבן באַוויזן עפּעס מיטצונעמען; אנדערע זיינען אַנט־לאָפן ווי זיי שטייען.

די פּאַניק איז געוואקסן פון מינוט צו מינוט. יידן זיינען געלאָפן אהער און אַהין, נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן. מענער האבן פאַרלוירן זייערע משפחות. כהן יוסף, וועלכער האט דאָן געאַרבעט אין ווילייקע, איז געלאָפן פון ווילייקע קיין דיסנע צו זיין משפחה און זיין משפחה איז געלאָפן צו אים קיין ווילייקע פון דיסנע. דאס זעלבע איז געשען מיט קופערמאן שלמה און זיין משפחה.

פיל האָבן זיך צושיידט אין דיסנע גופא: ראַזעט משה מיט זיין זון יצחק זיינען געלאָפן קיין סלאבאדע און זיין פרוי מיט דער טאָכטער דבורה האבן געדארפט קומען שפּעטער, אָבער שוין נישט באוויזן. און אַזוי האָבן זיי זיך צושיידט אויף אייביק.

די מאַכט האט געטענהט, אַז דיסנע וועט מען נישט אָפּגעבן דעם דייטש און אויב יאָ — איז דאס נאר אויף אַ פּאָר טעג.

יידן האָבן גענומען אַנטלויפן אין די דערפער, האבן געמיינט, אז דעם דאָרף וועט מען נישט באָמבאַרדירן. פיל יידן האבן פאַרויסגעזען, אז אין דיסנע וועט פאַר־קומען אַ גרויסע שלאַכט, ווייל דיסנע ליגט אויף צוויי טייכן און דעריבער דארף מען דיסנע פאַרלאָזן.

אָבער צוליב פיל סיבות זיינען זיי נישט אַנטלאָפן.

אין דיסנע איז נישט געווען קיין אייזנבאַן און די קאָמוניקאַציע צו דער אייזנבאַן איז געווען זייער אַ שלעכטע. אייניקע זיינען אַנטלאָפן און זיך אומגעקערט פון וועג צוריק. מ׳האט דערציילט, אז אויף די וועגן שטייט שוין דייטשע מיליטער.

אויף די קריסטן האָבן זיך גענומען גרייטן צום אַריינגאנג פון די דייטשן און האבן אין די פענצטער אַרויסגעשטעלט איקאנעס. זיי האבן גאנץ גוט געוווסט, אז די דייטשע מערדער וועלן צום ערשטן אָנפּאַנגען ראבירן די יידישע הייזער.

עטלעכע טעג איידער די נאַציס זיינען אריין אין שטאָט, האָבן זיי איר באָמבאַרדירט און פון די ערשטע באָמבעס זיינען געפאלן פיל קרבנות: יצחק אבראַמזאָן, אַ זעלנער, וועלכער איז געשטאַנען אויף דער וואַך אין וואָיעונקאמאט ביי שרה ליפשיצעס מויער, און פיל מענטשן זיינען געווארן פאַרוואונדעט. שווער פאַרוואונדעט איז געווארן יוסף גענז׳ס טאָכטער. דער מויער פון שרה ליפשיץ איז געווארן שטאַרק צושעדיקט.

די שטאָט איז געבליבן אָן אַ מאַכט און די קריסטן האבן אָנגעהויבן צו ראַבירן דעם קאָאָפּעראטיוו, דעם קינדער־גארטן, געשעפטן און הייזער, פון וועלכע די באלעבאטים זיינען אַנטלאָפן.

צו שלמה קופערמאן אין שטוב זיינען אריין דורכן פענצטער קריסטן און האבן אַרויסגעטראָגן אַלעס, וואס זיי האבן נאר געקענט. צווישן די ראָבירער איז אויך געווען פיטעקע קוקעל. ס׳איז געפאלן אַ באָמבע און אים דערהרגעט.

דעם 28סטן יוני 1941 יאר, ווען די שיסערייען האבן זיך גענומען דערנענטערן, האבן מיר צונויפגע־קליבן די נויטיקסטע זאכן און אַריבער צו אונדז אין קעלער. צו אונדז אין קעלער זיינען אויך געקומען אלע אַרומיקע שכנים מיט זייערע משפחות: יעקב אַבראַמזאָן מיט זיין פאַמיליע חנה מאכינזאָן מיט אירע 2 טעכטער — ווסקע און רייע; פייגע בליאכמאן מיט איר מאַן און קינדער, לייבע קלופט; פייוויש דלוגין מיט זיין מש־פחה; סלאווע מינדלין, די לערערין; מרדכי־זעליג סושקאוויטש און פאַמיליע; שצערזאַנסקי מיט זיין פרוי און 2 קינדער; הירש שולמאן מיט זיין פרוי בעלא און קינדער, נחום שמושקאוויטש און פרוי סאניע; אַשרי׳ס פרוי; אהרן גרוניס מיט זיין פאמיליע; לייב ניעווניאַנ־סקי; גרינשפּאַן וואלף; סאפרינאווע, די לערערין, מיט איר קינד; איסר סעגאל מיט זיין פרוי און קינדער בימבאד, דער קירזשנער פון מארק (דער זיידע פון האָפמאן); באַרקאָן מיט זיין פאַמיליע און אויך אַרומיקע קריסטלעכע שכנים מיט זייערע פרויען און קינדער.

עס האבן אין אונזער קעלער זיך צוזאמענגעקליבן אַ 50—60 מאַן. נישט קוקנדיק, וואס ס׳איז געווען א גרויסער עולם איז אין קעלער געווען שטיל. אפילו די קליינע קינדער, וואס זיינען געווען צושראָקן און זיך

צוגעהערט צו יעדן אויפרייס פון די קוילן, האבן געשוויגן.

ביז שפעט אין אָוונט האבן אין שטאט אויפגעריסן האַרמאַטן־קוילן. ווען עס איז שטיל געוואָרן, זיינען מיר ארויס אין גאס א קוק טאן, וואס עס טוט זיך אין שטאט. דיסנע איז געווען פול מיט רויך און שוועבל. ס׳איז נישט געווען מיט וואס צו אָטעמען און אויך קיין מענטשן האבן זיך נישט געזען אין די גאסן.

פיל קעלערס זיינען איינגעפאלן און די מענטשן זיינען דארט איינגעזונקען געווארן. מען האט געפרוווט אויפגראבן, אבער די ארבעט איז געווען אומזיסט. אנ־דערע קעלערס זיינען געווארן פאַרברענט צוזאַמען מיט די מענטשן. צווישן די פאַרברענטע איז אויך געווען מענדל גילדין מיט זיין טאָכטער.

צו מארגנס האבן ווידער די דייטשן אָנגעהויבן צו ווארפן באָמבעס. א גאַנצן טאג זיינען געפאלן באָמבעס און די שטאט האט גענומען ברענען פון אַלע זייטן. ווען הענדל אבראמזאָנס הויז האט אנגעהויבן ברענען, איז דאס פייער אריבער צו אונזער הויז. מיר האבן געהערט ווי דאס הויז פאלט איין אויפן קעלער. אין קעלער איז געווארן זייער הייס און ס׳איז שוין נישט געווען מיט וואס צו אָטעמען און מיר האבן מורא געהאַט, אַז דער ארקאד פון קעלער זאל נישט איינפאַלן אויף אונז. דאן זיינען מיר אלע אריבער פון צווייטן קעלער אין ערשטן, וואס איז נענטער צום ארויסגאנג. מיר האבן אנגעהויבן צו גיסן וואסער אויף דער אייזערנער טיר.

אין אוונט האבן די שיסערייען אויפגעהערט און מיר זיינען ארויס פון קעלער. די גאנצע שטאט איז געווען אפּגעברענט, נישט געווען קיין גאסן. דיסנע זעט אויס ווי א גרויסער פעלד אָן גאסן, אָן הייזער און אויך קיין מענטשן האט מען נישט געזען. וווּ נישט וווּ האט מען געזען א פייער, וואס ענדיקט פאַרברענען אַ וואַנט פון אַ הויז.

נאָך מיט עטלעכע טעג צוריק איז דיסנע געווען א שטאט מיט גרויסע און שיינע מויערן, מיט ברייטע גאסן, מיט מענטשן און יעצט... גאָר נישט צו דערקענען. עס נעמט אָן שרעק, אַ פחד. ס׳דוכט זיך, אז ס׳איז נישט דיסנע, אז ס׳איז גאר אַ חלום. כ׳קען זיך נישט צוגע־וווינען צום געדאנק, אַז דאס איז אַ געשענער פאַקט.

די צווייטע זייט דיעסאנקע איז געבליבן אינגאַנצן נישט אָפּגעבערענט. אבער די אייזערנע בריק איז פון די באָמבעס געווארן צושעדיקט. דאַן איז מען נאך געווען נאַאיוו און מען האט זיך נישט פארגעשטעלט אַזעלכע שרעקליכע צייטן, וועלכע מען האט שפעטער איבער־געלעבט.

דעם 2טן יולי 1941 האבן די דייטשן אָקופּירט דיסנע. אין שטאט האַבן זיך געוויזן דייטשע אפיצירן, סאָלדאטן, געקומענע אויף מאַשינען. פיל, פיל קריגס־געפאַנגענע, וועלכע האבן זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס, האָבן זיי געבראַכט אין קלויסטער. פיל פון זיי זיינען געווען יידן. זיי זיינען געשטאַנען אין גאַס און האבן געבעטן אַ שטיקל ברויט, אַ קרטאפל. אבער געבן אַ געפאַנגענעם א שטיקל ברויט האט געדראָהט מיט טויט־שטראַף.

וווסקע מאַכינזאָן האט אַ וואַרף געטאָן אַ געפאנגענעם א שטיקל ברויט און גראד האט דאס באַמערקט אַ דייטש. ער האט זיך נישט געפֿילט און איר נאַכגעלאָפן. ס׳איז איר געלונגען צו אנטלויפן פון אים און זיך באַהאַלטן.

דעם זעלבן טאג, ווען די דייטשן האבן פאַרנומען דיסנע, האט זיך לעבן אונזער קעלער אָפּגעשטעלט אַ מאַשין און אין קעלער זיינען אריין 2 דייטשן, הויכע, יונגע. זיי האבן אַלעמען געהייסן אַרויסגיין פו קעלער אויפן הויף. די דייטשן האבן אנגעהויבן צו באלעבא־טעווען, איבערדרייענדיק אַלעמענס זאכן. וואס זיי איז געפעלן, האבן זיי צוגענומען און אוועקגעגאנגען.

אין אַ פּאר שעה ארום זיינען ווידער געקומען אנדערע אָפיצירן. ווידער געהייסן אלעמען אַרויסגיין פון קעלער. ווידער איבערגעדרייט אלעמענס פעקלעך, זיך געפרעגט ווו מיר האבן באַהאַלטן דאס געווער. ווען מיר האבן געזאגט, אז מיר האבן נישט קיין געווער, האבן זיי צוגענומען אלעס, וואס זיי האבן געוואלט. אזוי עטלעכע מאל אין טאג זיינען זיי געקומען אין קעלער.

ביי חיים גוטקין אין קעלער האט אַ נאַצישער אָפיציר צושלאגן מיט זיין קאנטשיק אַלע יידן דאַרט, ווייל ער האט צוקלאַפּט זיין פוס אויף די טרעפּ פון קעלער. די טרעפּ זיינען געווען צובראכן.

דעם 8־טן יולי זיינען אַריין צו אונז אין קעלער 2 דייטשע אפיצירן און דערזעענדיק ביי מיין פאטער ז״ל

די באָרד, האט איינער פון זיי אים אנגעכאַפּט פאַר דער באָרד און געוואלט מיט כוח זי אַרויסרייסן. איך האב זיך געלאזן לויפן צום פאָטער ז״ל, אבער דא האב איך באַקומען איבערן קאָפּ א שטאַרקן קלאַפּ מיטן קאנטשיק און זיך באגאסן מיט בלוט. פון דאן אָן פלעגט מיין פאטער ז״ל גיין אַרומגעוויקלט די באָרד, כלומרשט ס׳טוען אים וויי די ציינער, כדי מען זאל נישט באמערקן זיין באָרד.

דעם 14־טן יולי האבן די דייטשן אַרויסגעטריבן אַלע מענער פון די קעלערס און זיי געהייסן גיין אויף דעם פּלאַץ נעבן דעם רוסישן קלויסטער. מען האט אלעמען אויסגעשטעלט אין אַ ריי. פון דער ריי האט מען געהייסן א טייל גיין אויף רעכטס און אַ טייל אויף לינקס. די, וועלכע זיינען געווען אויף דער רעכטער זייט, האט מען באלד געהייסן גיין ברענגען לאָפּאטעס; און די, וועלכע זיינען געווען אויף דער לינקער זייט, 10 מאַן, האט מען אויסגעשטעלט אין איין ריי און זיי אויסגעשאסן. פון די דערשאסענע 10 מאן זיינען געווען 7 יידן און 3 קריסטן.

פון די יידן זיינען געווען: יחיאל גריינימאנס 2 זין איסר וואקסמאכערס זון, מרדכי; מיכל וואקסמאכערס זון, איזיע; שצעראנסקי, וועלכער האט געהאט א געשעפט פון שרייב־געצייג; קלופּט לייב און דלוגין פּייוויש. יחיאל גריינימאן איז געקומען מיט א לאָפּאטע און האט אַליין מיט זיינע הענט פאַרשאָטן זיינע צוויי זין. אויך איסר וואקסמאכער האט מקבר געווען זיין אייגענעם זון.

די פּאניק איז אין דיסנע געוואָרן אַ געוואלדיק גרויסע. יידן האבן זיך געריסן די קליידער. די האר פון קאָפּ. ס׳איז שווער זיך פארצושטעלן, וואס עס האט זיך דאן געטאָן צווישן די דיסנער איינוווינער.

די מערדער האבן נאָך דעם געזאָגט, אַז זיי האבן אויסגעשאָסן די 10 מאַן, ווייל זיי האבן איבערגעריסן דעם טעלעפאן־דראט. אבער אין דער ווירקלעכקייט איז נאָך דער טעלעפאן־דראט נישט געווען אפילו אָנגעצויגן.

זיך באַגעגענען מיט א דייטש אין גאס איז געווען א גרויס געפאר. חאצקל גינדין איז געגאנגען דורך דעם גארטן. א דייטש האט דאס געזען, האט ער אַרויס־גענומען זיין פּיסטאלעט און אים דערשאָסן. ניעוו־ניאנסקי לייב האט באגעגנט נישט ווייט פון זיין מויער א דייטש. דער דייטש האט געהייסן ניעווניאנסקין זיך אויסטאן נאקעט און טאַנצן. נאָכער האט ער אים געהייסן לויפן איבערן גאס הין און צוריק, ביז ער האט אים פארטריבן אין קאמענדאנטור, ווו מען האט אים שרעקלעך געפּייניקט און דערנאָך דערשאסן. אַ דייטש האט געטראפן אין גאס פייגע בלאכמאן. ער האט זי אוועקגעפירט צו קישקורינען אין שטוב, וואס איז נעבן אונזער מויער. (די שטוב איז געבליבן נישט אָפּגעברענט). די דייטשן האבן געפּאָדערט, זי זאל זאגן, ווו האבן די יידן באַהאַלטן די גאלד־זאכן און דאס געווער און האבן זי שרעקלעך צושלאָגן.

יעדן טאג האבן די דייטשע מערדער געפירט אין קישקורינס שטוב יידישע קרבנות: חאנאנקינדס טאָכ־טער; דארפמאנס זין און אנדערע. אַזעלכע קרבנות זיינען אין דיסנע געווען פיל. די יידישע אנשטענדיקע קינדער האבן דאן זייער פיל איבערגעלעבט. אייניקע האבן נישט געקענט אַריבערטראָגן זייערע ווייטיקן און האבן געוואָלט באַגיין זעלבסטמאָרד.

דעם 22סטן יולי איז אַריינגעקומען צו אונדז אין קעלער א דייטש און געהייסן מיר, שצעראנסקיס פרוי און ריווע אבראמזאָן גיין מיט אים. ער האט אונז געפירט צו גושטשען אין מויער און געהייסן אויפרוימען און אויסוואשן. באלד האבן מיר זיך גענומען צו דער אַרבעט, אבער קיין כלים מיט וואס אויפצוראמען זיינען נישט געווען. ווען דער דייטש איז געקומען און געזען, אז די ארבעט איז נאך נישט פאַרענדיקט און מיר רוימען נאך, האט ער ארויסגענומען דעם קאנטשיק און קיין קלעפּ האבן שוין אונז נישט געפעלט.

דעם 3־טן אויגוסט האט די נאַצישע מאַכט אָרויס־געגעבן אַ באפעל, אַז אַלע יידן פון די הייזער און פון די קעלערס זאלן זיך ארויסקלייבן אין געטא. אין געטא האט מען אויך צוזמענגעקליבן די יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי: יאזנע, מיקאָלאיעווע, וואלקאווע א.א. אין געטאָ האבן געדארפט אריין אפילו אַזעלכע, וועלכע זיינען געווען יידן מיט 5 דורות צוריק.

פון אנהויב האבן די דייטשן געוואלט מאכן דעם געטאָ אין א קליין געסעלע נעבן דער אייזערנער בריק. פיל יידן האָבן שוין געבראכט אהין זייערע פעקלעך. אבער דערזעענדיק, אז דאס איז אין שטאָט און דער

פלאַץ איז צו קליין, האבן זיי ארויסגעגעבן אַ באַפעל, אז די יידן זאלן זיך אַריינקלייבן אויף זאדיעסאנקע, אין ביידע זייטן הייזער פון פלאצקער גאַס און אויף איין זייט פון גלובאקער גאס, גייענדיק פון דער בריק אויף לינקס. ווי הערינג אין א פאס האט מען אונז אַלעמען צוזאַמענגעפרעסט צו 3—5 משפחות אין איין דירה. גיין אין שטאט איז געווען שטרענג פאַרבאָטן אונטער דער דראונג פון טויט־שטראף. אויף דער אייזערנער בריק איז געווען א וואַך, וואס האט שטרענג קאָנטראָלירט.

באלד נאכן פאַרנעמען דיסנע האבן די דייטשן באַשטימט אלס בירגער־מייסטער סיערגיי סאלנצעוו. זיין ערשטע פאראָרדנונג איז געווען, אַז יעדע משפחה, אומאָפּהענגיק פון צאל, מעג ביי זיך האבן נאר 20 קילאָ מעל, ברויט, אדער תבואה. די איבעריקע מוז מען אָפּגעבן אין משך פון א פאר שעה אין מאגיסטראט. זיין צווייטע פאראָרדנונג איז געווען, אַז אַלע איינוווינער מוזן ארויסנעמען פעסער. דער קאָלאָר פון די פעסער איז געווען פאַרשיידן, אָפּהענגיק פון דער נאַציאָנאַליטעט. ביי די יידן זיינען די פעסער געווען העל געלע. פאר נישט אויספירן די געזעצן האט געדראָהט מיט טויט־שטראף. אלעס איז ביי זיי געווען פארשריבן אין די ביכער מיט גרויסע פינקטלעכקייט.

די באַפעלקערונג האט די אנגעגרייטע פּראָדוקטן געשלעפט צום מאגיסטראט, געשטאנען אין א גרויסער ריי און געווען צופרידן, וואס מען האט ביי זיי צוגענומען אן שום תביעות.

באלד נאָכן פאַרנעמען דיסנע דורך די נאציס, האט מען גענומען טרייבן די יידן אויף אַרבעט. ביי דער אַרבעט האט מען די יידן שטאַרק געמאטערט, געשלאגן אן שום סיבה. דער באפעל אויף צוואנגס־ארבעט איז פאר מענער געווען פון 14 ביז 60 יאר און פאר פרויען פון 16 ביז 50 יאר. אויסצופירן פינקטלעך די ארבעט האבן די דייטשן באשטימט די אָרטיקע קריסטלעכע פּאָליציי: סוויניארסקי איז געווען שעף, חאסיניעוויטש צעשיק, ווראָבליעווסקי זינקע, גאלאגאווסקי ליפּאווע, זיווארע.

אין 3 וואכן אַרום איז אַרויסגעגעבן געווארן א פאַראָרדנונג פון דער דייטשער מאכט, אז אלע יידן — יונגע און אַלטע, אויך קינדער — דארפן טראָגן געלע בענדער (לאטעס) אויפן רעכטן אקסל, ברוסט און ארבל פון זייערע אויבערשטע בגדים, וואס וועט זיי אונטערשיידן פון דער נישט יידישער באַפעלקערונג.

אויך איז געמאָלדן געווארן, אַז פאר יידן איז פאַרבאָטן צו גיין אויפן טראָטואַר. מען טאר נישט ענטפערן אויף זייערע באַגריסונגען. יידן זיינען מחוץ דעם געזעץ. זייער לעבן איז הפקר. פאַר שיסן א ייד קומט נישט קיין שטראָף.

אזוי ווי מען האט די פארדארבענע קריסטן געגעבן אזא פרייהייט, פלעגן זיי זיך גוט איבער אונז נוקם זיין. אין אנהויב פלעגן די יידן זוכן שוץ ביי די עלטערע דייטשע אָפיצירן. אבער זעענדיק, אז די דייטשן לאַכן זיי אויס, זיינען די יידן געוואָרן שטאַרק נידערשלאָגן.

אין אַ קורצער צייט נאָכן פאַרנעמען דיסנע איז אַרויסגעגעבן געוורן אַ פאַראָרדנונג, אז יידן איז פאַרבאטן צו קויפן ביי פויערים שפּייז־פּראָדוקטן. אין די דיסנער געשעפטן האבן אויסגעפעלט: זאַלץ, נאַפט, שוועבעלעך, טאבאק און אנדערע ארטיקלען. דאָרפישע קריסטן פלעגן קומען אין שטאָט, שטיין א גאנצן טאג אין אַ ריי, כדי צו באקומען א ביסל זאַלץ, אַ פעקל טאַבאק, אדער נאפט. זיי פלעגן ברענגען אין שטאט הינער, פוטער, האניג, מילך און אנדערע פּראָדוקטן. אזוי ווי אין די געשעפטן איז גארנישט געווען, פלעגן זיי ביי די שטאָטישע קריסטן אויסבייטן אויף נאפט, זאלץ, אדער טאַבאַק. ס'פלעגט אויך טרעפן זייער אפט, אז די דייטשן פלעגן ביי זיי צונעמען די פוטער, אדער האניג פאר זייער אייגענעם געברויך און פלעגן ארויסגעבן די פויערים אויף דעם א צעטל, אדער באַצאָלן זיי מיט געלט לויט זייער פרייז. אזוי ארום, אז דער קריסט פלעגט קומען א היים אן זאלץ און אן פראדוקטן.

די יידישע קהלה — יודנראט

אין דיסנער געטא איז געשאפן געווארן א יודנראט. די הויפּט פאַרשטייער פון יודנראט זיינען געווען: אפרים גארדאן און נחום ראכלין. דער שעף פון דער יידישער פּאָליציי איז געווען בער ווייספּאַפּיר. די פליכט פון יודנראט איז געווען אויסצופירן אַלע באפעלן און פאַראָרדנונגען פון דער אָקופּירטער נאַציִשער מאכט לגבי דער יידישער באַפעלקערונג. דער יודנראט האט ארגאַניזירט און אויך באשטימט יידישע ארבעטער פאַר די דייטשן אן אויך פאַר דער קריסטלעכער באפעלקערונג. דער יודנראט איז געווען א כוח, פון וועלכן ס'האט זיך

געווענדעט צו באקומען אַ בעסערע, אדער ערגערע ארבעט. אויך האט דער יודנראַט פארטיילט די שפּייז־פּראדוקטן פאר דער יידישער באפעלקערונג.

אין צוזאמענהאנג מיט דעם האבן זיך פיל מאל ארבעטער געקריגט און דער לאקאל פון יודנראט איז שטענדיק געווען פול מיט מענטשן און עס איז דאָרטן געווען א גרויסער טומל. פאכלייט, ווי שוסטער, שניי־דער, שטעפער, פריזירער א.א. האבן געארבעט פאַרן פערזענלעכן געברויך פאר די דייטשע הער־שער. זיי פלעגן נייען בגדים, שטיוול פון די צוגערויבטע ביי די יידן סחורה.

די ארבעטער, וועלכע האבן געאַרבעט אויפן אַרבעטס פלאץ, פלעגן אָפּט מאָל מקנא זיין די פאכלייט. זיי האבן גערעכנט, אז פיליכט וועט מען די פאכלייט לאָזן לעבן. אויסער דעם איז די ארבעט אויפן אַרבעטס־פלאַץ גע־ווען זייער א שווערע און אַ געפערלעכע. באַזונדערס פלעגט מען די ארבעטער שטאַרק שלאָגן אן קיין שום סיבה. מען פלעגט זיי שיקן ברעכן ציגל פון די אָפּגעברענטע מויערן אן שום געברויך, נאר כדי די יידן זאלן שטענדיק זיין באשעפטיקט מיט וועלכער עס איז שווערער ארבעט. ביי דער ארבעט פלעגט אָפּט מאל אראָפּפאַלן א ציגל און דערהרגענען א ייד, ווי ס'האט פּאַסירט מיט זלמן אבראמזאָן (קרעסלעס זון) ביי דער צוואנגס־ארבעט: א קוימען איז ארפגעפאלן און אים דערהרגעט.

מען פלעגט די יידישע ארבעטער שיקן רייניקן דעם שניי ביי דער באַן־ליניע. די יידישע אַרבעטער פלעגן דאָרט אָפּט אַריינפאלן אין וואסער, אדער אין א טיפער גרוב, וואס איז געווען באדעקט מיט שניי און פלעגן נאכער אַרבעטן מיט פארפרוירענע פיס. אלס רעזול־טאַט פלעגט ביי זיי געליימט ווערן דער גאנצער קער־פער, ווי ס'האט פּאַסירט מיט חיים לעווין און אנדערע ארבעטער. נאך אזא אַרבעט איז שוין לעווין מער נישט אויפגעשטאנען פון בעט.

די יידישע ארבעטער פלעגט מען שיקן ברעכן דעם אייז אויפן טייך. דער אייז איז געווען דין און די יידישע ארבעטער פלעגן אריינפאלן אין טייך, ווי עס האט פאסירט מיט חידעקלען, וועלכן די ארבעטער האבן מיט גרויסע שוועריקייטן ארויסגעצויגן פון וואסער.

אין דיסנער געטאָ האבן זיך געפונען צוויי יידן, וועלכע האבן געהאט קריסטלעכע פרויען. איינער איז געווען פּארטאַוויטש, וועלכער האט געהאט אַ געשעפט פון וויין און בראָנפן אין דיסנע און דער צווייטער איז געווען הירש, משה דעם קאַטלערס זון. זיין פרוי האט געהייסן נילקע. די ביידע פרויען פלעגן פון אנהויב קומען אין געטא און ברענגען זייערע מענער וואס צו עסן. די פרויען האבן זיך געפונען אין דארף. צום סוף האבן זיי אזוי געזאגט צו זייערע מענער: במילא וועט מען זיי אויסשיסן, איז צו וואס דארפן זיי האבן זייערע זאַכן? זיי אליין האָבן צוגענומען ביי זייערע מענער די זאכן און אויך עסן האבן זיי אויפגעהערט צו ברענגען.

פּארטאַוויטש, וועלכער האט געהאַט אַ גרויס פאַר־מעגן, האט נישט געהאַט וואס צו פארקויפן און אויס־בייטן אויף אַ שטיקל ברויט. ער איז אויסגעגאַנגען פון הונגער. דאס זעלבע איז אויך געווען מיט הירשן, משה דעם קאַטלערס זון.

דעם 1־טן סעפטעמבער, ווי געוויינלעך, האבן זיך אָנגעהויבן אין שול די לימודים. אַלע קריסטלעכע קינדער זיינען אוועק לערנען אין דער שול, וואס האט זיך געפונען אויף דער צווייטער זייט טייך, אויסערן געטאָ. אבער פאַר די יידישע קינדער איז דאס לערנען געווען פארבאטן. די יידישע קינדער, פון 14 יאר אַן, זיינען געגאנגען צו צוואנגס־ארבעט. די קלענערע קינדער האבן פון אנהויב געקוקט מיט גרויס פארדרוס, ווי די קריסטלעכע קינדער גייען מיט די ביכער אין שול לערנען. אבער נאָכער האבן זיי געזאגט: „וואס איז יעצט פאַר אַ לערע? ווי קאן מען יעצט טראַכטן וועגן לימודים, ווען יעדן טאג קען מען אונז אלעמען אויסמאָרדן? מיר וועלן בעסער קלערן ווי אזוי צו בלייבן לעבן. נאר ווי אזוי בלייבט מען לעבן אט דאס איז יעצט די גרעסטע פראגע״.

ס'איז זייער שווער איבערצוגעבן, וואס פאַראַ שרעק־לעכע שטימונג איז דאן געווען ביי די יידישע קינדער.

דעם 13־טן אקטאבער 1941, וואס ס'איז דאן אויס־געקומען מאנטיק און דינסטיק איז געווען שמחת־תורה, האט מיין פאטער ז״ל באקומען פון גלובאקער רב הרב כץ ז״ל א צעטעלע, אין וועלכן הרב כץ ז״ל האט גע־שריבן: „מיר יידן זיינען אריינגעפאלן אין זייער א שלעכטער נעץ און איך ווייס נישט, אויב מיר וועלן פון

איר קענען זיך ארויספּלאָנטערן״. מײַ פאטער ז״ל האט דעם צעטעלע איבערגעלייענט בשעתן דאווענען. אלע יידן האבן געוווּסט פון דעם און פלעגן קומען צו אונז פרעגן, צי ס׳איז ריכטיק, אז מיר זיינען פארפאלן. אויף דעם פלעגט מיין פאטער ז״ל ענטפערן: „פּיליכט וועט זיך פאר אונז אָננעמען אמעריקע, אדער אן אנדער לאנד. אבער אויף אזא נס טארן מיר זיך נישט פארלאזן. מיר דארפן אליין זוכן וועגן, ווי אזוי זיך צו ראַטעווען״.

איין מאל זיצנדיק ביי אונדז אין שטוב רופט זיך אָפּ יחזקאל ביילין ז״ל און ווענדט זיך צו מיין מאַן ז״ל: „ווי רעכנט איר, מיינע קינדער אין ישראל ווייסן, וואס דא קומט פאָר? איך האב דאך אין ישראל א טאכטער הינדע און א זון יצחק!״ „ווייסן, ווייסן זיי זיכער פון ראַדיאָ און לעבן דארט נישט ווייניק איבער, אבער צי זיי קענען אונז העלפן, איז א גרויסע פראגע״ — האט מיין מאן געענטפערט.

זייער פיל האבן דאַן איבערגעלעבט נחום און זיין פרוי סאניע סמושקאוויץ, וואס זייערע קינדער חנה און זיסליע זיינען נישט געווען מיט זיי אין דיסנע.

דא דארף מען דערמאנען צום גוטן דעם דיסנער קריסט יאַן זאלנעראוויטש. אין דער צייט, ווען פיל קריסטן האבן געוואַרט אויף דאס יידישע גוטס, פלעגט יאַן זאלנעראוויטש ברענגען אויף א שיפל אין געטא פאר אונז פיש און אויך פאַר סמושקאוויטשן און אנדערע יידן. ער פלעגט אליין די פיש פאנגען און קיין געלט נישט נעמען. נאך ווייניק וואס: זאלנעראוויטש האט אין יענער שווערער צייט זיך דערקליבן קיין ביאליסטאָק אין געטא, ווו ס׳האט זיך געפונען סמושקאוויטשעס טאכטער זיסליע. אָוועקגעפירט איר זאכן צום אָנטאָן און געבראכט פון איר א צעטעלע. ער האט נאך געדער־כנט אָפּפירן זאכן פאר חנהן אין לוואוו. פאר אזא טאט האט זאלנעראוויטש פארדינט, אז ער זאל פארעכנט ווערן צווישן די חסידי אומות העולם.

דעם 26־טן נאוועמבער בין איך אוועק אין מארק קויפן וואס צום עסן, ווי איך פלעג דאס אפט מאל טאָן. די געלע לאטע האב איך אראָפּגענומען. אויפן אייזער־נעם בריק האט מען מיך נישט באַמערקט. אויך די גאסן פון שטאט בין איך דורכגעגאנגען בשלום און קיינעם נישט געטראפן. אין מארק בין איך צו צו א וואגן, ווו ס׳איז געלעגן קרויט. אבער דא, פּלוצלונג, האט מען גענומען שרייען: „יודע! יודע!״ שוין האב איך אוועק־געוואָרפן די קרויט און זיך געלאזן לויפן איבערן מארק. אבער מען איז מיר נאכגעלאפן. כ׳האב באקומען אַ שטאַרקן שמיץ איבערן פּלייצע מיט א קאנטשיק. קוים מיט דער נשמה בין איך געקומען אין שטוב. פון גרויס אויפרעגונג און איבערלעבונג בין איך עטלעכע טעג געלעגן צו בעט.

דער ווינטער איז דאַן געווען א שטרענגער און ווו צו קריגן א שייטל האלץ איז נישט געווען. אַן אַרבעטער גייענדיק א היים פון דער צוואנגס־ארבעט, פלעגט ווען ברענגען א שטיקל האלץ פון א אפּגעבראָכענעם הויז, פאר־וואס עס האט אים געדראָהט טויט־שטראָף.

אויך מיט באַלייכטונג איז אין געטאָ געווען זייער שווער. מען פלעגט צינדן א קאַפּטילקע. אבער מערסטן טייל איז מען געזעסן אין דער פינצטער. אויך מיטן קאָכן איז אין געטא געווען זייער ביטער. איין אויוון אויף 6—8 משפחות — קאָן מען זיך שוין פארשטעלן. אזוי ארום האט מען שוין נישט געקאָכט און נישט געגעסן.

נישט קוקנדיק, וואס די יידן אין געטאָ האבן געלעבט זייער ענג, איז אין געטא געווען זויבער. האלטן זיך ריין איז געווען אלעמענס אינטערעס און איינער האט געהיט דעם צווייטן. אויסערן געטאָ, ביי די קריסטן, האט געהערשט דער טיפוס מיט פיל טויט־פאלן. אין געטאָ, ווו מען האט זיך געשטיקט פון ענגשאפט און נישט דערעסן צו זאט, האט די עפּידעמיע נישט דערגרייכט.

די קינדער פלעגן זיך שפילן פריילעך און מונ־טער אויף דעם איינציקן שטיקל זאמדיקן שטח, וואס האט זיך געפונען אין געטאָ. איין מאל אין מיטן זייער שפּיל, האבן זיי זיך אָן עפּעס דערמאָנט און זיינען געווארן זייער טרויעריק. האבן זיך אַוועק־געזעצט אויף אָ ברעט, צוגעטוליעט איינער צום צווייטן (צווישן די קינדער זיינען אויך געווען שמשון און ברכהלע ראסיצאן, שמואלס קינדער) און האבן גערעדט צווישן זיך שטיל. גערעדט האבן זיי וועגן דעם זעלבן, וואס אלע גרויסע אין געטאָ. זיי האבן זייער גוט געוווּסט, אז קינדער וועלן זיין די ערשטע קרבנות פון דער דייטשער אקציע און זיי האבן געזוכט עצות, געמאכט פּלענער, ווי אזוי זיך צו ראַטעווען

פון די דייטשע מערדערישע הענט. דער פּלוצלונדי־קער טומל אין געטא האט צוגעצויגן זייער אויפ־מערקזאמקייט און זיי האבן שנעל איבערגעריסן זייער אינטימען שמועס און זיינען זיך צולאפן דער־שראקענע זעען, וואס ס׳האט פאסירט.

ס׳זיינען דאן געקומען שליחים פון יודנראט אָנ־זאָגן, אז מען האט פארגרעסערט די צאל יידישע אַרבעטער.

די מענטשן, וועלכע פלעגן שטארבן אין געטא האט מען לויט א ספעציעלער דערלויבעניש פון דער קאמענדאנטור מקבר געווען אויפן יידישן בית־עולם, וואס האט זיך געפונען הינטער דער שטאט, אויסער דעם געטא. דאן האבן די יידן געמעגט גיין צו דער לויה דורך דער שטאט. די יידן האבן געפילט זייער ביטערע לאגע און פלעגן זאגן, אז די געשטארבענע איז פיל בעסער: זיי זיינען געשטארבן מיט זייער נאַטירלעכן טויט און ליגן צווישן די יידן אויפן יידישן בית־עולם.

קיין דאקטאר איז אין געטא נישט געווען. ווען ס׳פלעגט ווער פון די יידן קראנק ווערן, פלעגט מען גיין צו גאפונג אלעקסאנדער, אָדער געלמאן חנה־לאה. זיי האבן דאן געארבעט אין אפטייק פון דער דייטשער מאכט און זיי פלעגן באהאלטענערהייט ברענגען אַ רפואה פאר דעם קראנקן. ווען די דייטשן וואלטן געוווסט, אז די יידישע ארבעטער טראגן ארויס רפואות פאר די יידישע קראנקע — וואלטן זיי גלייך אויפן ארט באקומען זייער שטראָף — טויט־שטראָף.

נישט קוקנדיק, וואס די יידן האבן שוין אָפּגעגעבן זייער פארמעגן די דייטשן, איז אין אנהויב יאנואר 1942 אנגעקומען אין יודנראט אַ שטרענגער באפעל פון דער דייטשער מאכט, אז אלע יידן מוזן אין משך פון איין טאָג אָפּגעבן אַלע זייערע ווערט־זאכן, ווי גאלד, גאלדענע זייגערס, גאלדענע אוירינגלעך, גאלדענע פינגערלעך, צירונג, ברילִיאנטן, פערל, זיל־בער, זילבערנע לייכטער, זילבערנע חפצים, מעעשענע חפצים, ווי אויך געלט־פּאַפּירן, אין וועלכן ווערט דאס זאל נישט זיין. יידן טארן נישט באזיצן קיין שום אייגנטום!

די דיסנער יידן זיינען געשטאנען אין א לאנגער ריי, האבן געבראכט און אָפּגעגעבן זייערע טייערסטע ווערט־זאכן, טייערסטע חפצים, וואס ווער ווייס פון וויפל דורות, וואס זיי האבן געירשנט פון זייערע עלטערן, זיידעס און עלטער־זיידעס. די יידן האבן געוואלט, אז די דייטשן זאלן דאס וואס שנעלער צונעמען און שום בלבולים, און שום געשלעג, אבי נאָר בלייבן לעבן.

אין א פּאָר טעג ארום איז ווידער אָנגעקומען פון דער דייטשער מאכט אַ פרישער באַפעל (אלץ אונטער דער דראָונג פון טויט־שטראָף), אז אלע יידן מוזן אין משך פון טאג אָפּגעבן זייערע פּלעצן, שטאָף, קאָסטיומען, מאַנטלען, פוטערס, לעדער א.א.וו. און ווידער זיינען די יידן געשטאנען אין א לאנגער ריי. מען קאן גארנישט באשרייבן ווי גרויס ס׳איז געווען דער פּחד. מען איז גרייט געווען צו פארבלייבן אין איין העמד, אבי נאר צו בלייבן לעבן. מ׳האט גערע־כנט, אז אויב מען וועט אלץ אפגעבן דער דייטשער מאכט, פיליכט וועלן זיי לאזן לעבן.

זייער אפט פלעגן די דייטשן קומען אין געטאָ, כדי א ביסל זיך דורכשפּאצירן דורך די גאסן. דאן פלעגט ווערן א גרויסער חורבן אין געטא. אלע יידן, אויך די קינדער, פלעגן זיך באהאלטן אין די הייזער. די גאסן פלעגן ווערן פוסט פון מענטשן. אבער די מערדער פלעגן נישט קענען דורכגיין און קיינעם נישט אנרירן. אלעס האט זיי געשטערט. לויפט דורך א קאץ — נעמען זיי ארויס זייער פיסטאָלעט און דערשיסן איר; ווען א פויגל פליט דורך — גלייך דערשיסט מען איר. אלעס איז געווען פאר זיי איבע־ריק, אלעס האט זיי געשטערט.

דעם 18־טן פעברואר 1942 האב איך געטראָפן מיינע חברטעס ראיע קאלמאנאוויטש (רומער) און סאניע ווייגדערהויז (לאפּיד) ז״ל. און אט דערציילן זיי מיר, אז זיי האבן געהערט, אז פון פּאלאצקער גאס קומען קריסטן און דערציילן וועגן פארטיזאנער. איך בין אוועק מיט סאניען ז״ל אהין זען די קריסטן, וועלכע דערציילן וועגן די פארטיזאנער, אבער מיר האבן זיי נישט געטראָפן.

אויף מארגנס אין אוונט, ווען איך בין אריין אין שטוב, איז אין עטלעכע מינוט ארום אַריין אַ הויכער קריסט, אַ יונגער. דערזעענדיק מיך, האט ער זיך אָפּגערופן: „וואס זיצט איר דא יידן? מען וועט דאך

איך דא אלעמען אויסשיסן. גייט וואס גיכער אין וואלד! דארט זיינען דא פארטיזאנער". איך פרעג אים: „אין וועלכן וואלד?"

— אין אַלע וועלדער זיינען זיי דא! — ענטפערט ער מיר.

— ווו דארף מען גיין, אויף וועלכע וועגן? — פרעג איך ווידער.

— אין אלע וועגן וועט איר זיי טרעפן — ענטפערט ער מיר ווידער.

כ'האב דערציילט מיין פאטער ז"ל און ער האט דערציילט די יידן ביים דאווננען. ער האט געראטן די יונגוואַרג זיך צו פארבינדן מיט די פארטיזאנער, פיליכט וועלן זיי אליין זיך קענען ראטעווען און נאך אונז אפשר העלפן.

— פארלירן איז נישטא וואס! — האט געזאגט מיין פאטער ז"ל.

די יוגנט האט זיך באצויגן צו מיין פאטערס רייד מיט גרויס צוטרוי. עטלעכע מוטיקע, יונגע בחורים זיינען אוועק אין די וועלדער. צווישן זיי איז געווען איינער א פאלאצקער, וועלכער האט געזאגט, אז ער ווייס גוט די וועגן. אבער אַפּוואלגערנדיק זיך א פּאר וואכן אין די וועלדער האבן זיי זיך צוריק געקערט מיט גארנישט. זיי האבן געזאגט: „מיר זיינען געווען אין פיל וועלדער, דורכגעמאכט פיל קילאָמעטערס, געקומען מיט געשוואלענע אָנו קאַליקע פיס און קיין איין פאַרטיזאנער נישט געטראפן. עס איז אן אויס־געקלערטע זאך!"

פארשטייט זיך, אז דאן זיינען נאך די פארטיזאנער נישט ארומגעגאנגען פריי אין די וועלדער. זיי זיינען געווען גוט פארמאסקירט. עס פלעגט אויך אפט טרעפן, אז מען פלעגט הערן רעדן אַ פארטיזאן און ניש געוווסט ווו ער איז, ווי מיר האבן דאס שפעטער געזען.

די גרעסטע טייל פון דער דיסנער יוגנט, די מוטיקסטע, איז געווען גרייט און דעצידירט צו קעמפן פאר זייער לעבן און פאר דעם לעבן פון דער יידי־שער באפעלקערונג און שטארבן מיט כבוד. אבער די זאך איז נישט געווען אזוי לייכט, נישט אזוי איינפאך.

אייניקע דיסנער יידישע בחורים זיינען אוועק און זיי האט זיך איינגעגעבן צו טרעפן פאַרטיזאנער. זיי האבן צוזאמענגעארבעט מיט די פארטיזאַנער און אויסגעפירט די גרעסטע אויפגאבעס. שפעטער האבן מיר געטראפן אין וואלד: חידעקעל משה'קע, וועלכער האט געארבעט ביי אידל סושאקאוויטש אין זאוואַד און כץ שלמה (מוליע), וועלכער האט זיך אפילו אויסגעצייכנט.

אין דיסנע זיינען פארבליבן ניט פיל פון דער יוגנט, ווייל דעם גרעסטן טייל האט מען געַנומען אויף דער מלחמה. די פארבליבענע יוגנטלעכע האבן יעדן טאג געמוזט גיין אויף צוואנגס־ארבעט. קיין געווער צום קעמפן איז נישט געווען.

אייניקע דיסנער יידן זיינען אוועקגעפאָרן פון דיסנע אין א צווייטן געטאָ צו זייערע קרובים און זיינען דארט אומגעקומען, ווי: שולמאן הירש מיט זיין פרוי בעלע און זון אברהם — אין לוזשקי; ביילין לייזער מיט זיין פרוי פאניע און קינדער מיט דער מוטער גורעוויטש יענטע — אין גלובאַק; מאכינזאן חנה מיט אירע 2 טעכטער, ווּסקע און ראיע — אין מיאר; גוטקין חיים מיט זיין פרוי און צווי קינדער — אין ברעסלאוו; גריינימאן שלמה מיט זיין פרוי קאטיע און קינדער — אין גלובאק; מאכינזאן ישראל מיט זיי פרוי או קינדער — אין גלובאק; יפה גרוניע מיט איר טאכטער — אין דרויע; גלעזער ישראל מיט זיין פרוי פאניע און 2 קידער — אין זיאבקע; זעלוויאנסקי דער אפטייקער מיט זיין פרוי און 2 קינדער (מען זאגט, אז איינע פון די קינדער איז געבליבן לעבן) — אין זיאבקי; לקח שמעון מיט זיין פרוי און קינדער — אין גלובאק.

פעברואר 1942 איז ארויסגעגעבן געווארן אַ פאַר־ארדנונג, אז מ'זאל פארקלענערן די צאל שפייז־קאַרטן פאר דער יידישער באפעקערונג אויף50%. ביז יעצט פלעגן די יידן באקומען צו 100 גראם ברויט א טאָג און 200 גראם צוקער חודשלעך אויף אַ פערזאן. די איינשפּאַרונג, ווי די נאצישע מאכט האט זיך אויס־געדריקט, איז ווייל די פוילישע דארפישע באפעל־קערונג האט נישט צוגעשטעלט די באשטימטע קאנ־טיגענטן. אבער אין דער ווירקלעכקייט איז די סיבה געווען גאר אַן אנדערע, ווי מיר האבן זיך שפעטער דערוווּסט. די דייטשע מערדער האבן אנגעהויבן אין

די אָקופּירטע ערטער די מאַסן־פאַרניכטונג פון די יידן.

אין אנהויב מערץ 1942 האט די דייטשע מאכט אויפגעהאנגען אין דיסנער געטא עטלעכע עקלהאפטע בילדער. איין בילד האט פארגעשטעלט א שווארצן ייד מיט א לאנגער נאז, ווי ער דרייט זיך ארויס פון אַרבעט. א צווייטער בילד: די עלעגאנטע דייטשע אפיצירן שפּאַצירן מיט רוסישע מיידלעך אונטערן האנט לעבן דער וואלגע; א דריטער בילד: די אויסגעפוצטע דייטשע אָפיצירן מיט די ווייסע הענטשקעס און סיגארעטן שפּאצירן אויף קאווקאז.

ווי נאר די דייטשן האבן אָקופּירט דיסנע האבן זיי געזאגט, אז אין משך פון 14 טעג וועלן זיי זיין אין מאָסקווע. אין די ערשטע טעג פון מערץ 1942 זיינען דורכן דיסנער געטא דורכגעגאנגען מיליטערישע אָפּטיילונגען. יעצט האט דאס דייטשע מיליטער נישט געמאכט אזא איינדרוק, ווי די ערשטע מאָטאָריזירטע אָפּטיילונגען און די מענטשן זיינען אויך געווען גאנץ אנדערע, ווי אין די ערשטע טעג. דאס זיינען שוין געווען נישט קיין אויסדערווײלטע יונגע, הויכע, געזונטע און פאריסענע זשלאבעס, געקליידעט אין נייע מונדירן מיט בלישטשעדיקע שטיוול. יעצט זיינען שוין געגאנגען מיטליאָריקע מענטשן, געקליידעט אין אָפּגעקראָכענע מלבושים, מידע, קוים וואס זיי האבן זיך געהאלטן אויף די פיס, באשוכט מיט אומגעלומפּערטע שטיוול.

דורכן געטא פלעגן דורכגיין דארפישע קריסטן און מיר פלעגן פאר א קארטאפל, א פלעשל מילך, אַ שטיקל ברויט אָפּגעבן דאס לעצטע, וואס מיר האבן פארמאגט. ווען א דייטש וואלט באמערקט, אז א קריסט שטעלט זיך אָפּ אין געטא, איז דאס געווען א געפאר סיי פאר דעם קריסט און סיי פאר דעם ייד. מ׳וואלט זיי באלד אָפּגעפירט אין קאָמענדאנטור און עס האט זיי געדראָהט טויט־שטראף.

דעם 13־טן מערץ 1942 האט א דייטש באַמערקט, אז א קריסט האט זיך אפגעשטעלט לעבן איטשע־וועליע מינקאָוו און האט אריינגעטראגן אין שטוב ציבעלע. דער דייטש איז אריין צו מינקאָוון אין שטוב, האט פונאנדערגעשאטן די ציבעלע און האט געהייסן מינקאָוון גיין מיט אים אין קאמענדאנטור. מינקאוו האט געזאגט, אז דער קריסט האט אויף א ווײלע געלאזן די ציבעלע און באלד וועט ער עס צונעמען. קיין רייד האבן נישט געהאלפן. זיין טאכטער, שפרה מינקאָוו, איז אוועק אנשטאט איר פאטער אין קאמענדאנטור. אָבער ס׳איז געשען א נס און איר איז געלונגען זיך אַרויסצודרייען און קומען א היים.

אין איינע פון די שרעקלעכע טעג, אין טאג פון אויסשיסן דעם פראזאראקער געטאָ, איז געקומען מיין פאטער ז״ל און האט דערציילט, אז הירש קלאט׳ס טאכטער איז געקומען פארטאג צולויפן אָ נאַקעטע פון פראזאראָק קוים מיט דער נשמה. זי האָט דערציילט, אז מען האט צוזאמענגעקליבן אלע יידן פון פראזאראק, געהייסן זיי זיך אויסטאן נאַקעט, צושטעלט אַלעמען און זיי אויסגעשאסן. מיט א גרויסן נס איז איר געלונגען זיך צו ראטעווען און אנטלויפן אין דיסנער געטא.

ערב פסח 12 אזייגער בייטאג האבן זיך צו אונז אַריינגעלאָזן אין שטוב צוויי געסטאפּאָווצעס מיט אָ פאליציאנט. זיי האבן געהייסן שמואל ראסיצאן זיך אָנטאָן, כדי אים מיטצונעמען.

— אויף א צייט נעמט איר אים? — האט געפרעגט זיין עלטערע טאכטער חיה־העניע.

— באלד וועט ער צוריק קומען.

אָבער חיה־העניע האט גוט געוווסט, אז זיי וועלן אים שוין נישט אפלאזן און זי זעט איר פאטער צום לעצטן מאל. ווי נאר שמואל האט פאַרמאכט די טיר, האט זי זיך א ווארף געטאן אויף דער פאדלאגע מיט א גרויס געוויין און נאך איר די פינף איבערגעבליבענע קליינע קינדער. דא נישט לאנג איז געשטארבן זייער יונגע מוטער, איבערלאזנדיק א וויג־קינד און יעצט האט מען צוגענומען זייער שפייזער פון שטוב, צוגענומען צום שיסן. און ווער ווייס, אויב באלד, באלד וועט מען נישט קומען צונעמען די איבערגעבליבענע. ווי געליימטע זיינען מיר שטיין געבליבן אָן לשון.

שמואלס זון איז געקומען פון צוואנגס־ארבעט אהיים און האט שוין זיין פאָטער נישט געטראָפן. „אפילו זיך נישט אָפּגעזעגנט” — האט ער געזאגט. אין עטלעכע שעה ארום האבן מיר געהערט שיסערייען. אין יענעם טאג האט מען אויך געשאסן אהרן

גרוניעס. זיין שיינע און גערצטענע טאָכטער האָט זיך געלאָזן לויפן נאָכן פאָטער. זי האָט געוואָלט גיין אַנשטאָט אים. אָבער די מערדער האָבן אויך איר צוגענומען, אַוועקגעפירט און דערשאָסן.

אין יענעם טאָג האָט מען דערשאָסן: קליאַט נחום, זון פון מרדכי; עפּשטיין יוסף (דער פאָטאָגראַף) און זיין זון זלמן; קליאַט טעוויל; פוקס יוסף; פוקס העניע; שאַצמאַן הירש; קליאַט רפאל׳ס פרוי, ראָסיצאַן דבורה; פוקס זלמן טשערניצקי רפאל; קליאַר איסר; סיערקין שלמה; יעקב פון באַלאַגאַן; מאַכינזאָן לייב; קליאַט אברהם־לייב; יאַקטאַן בצלאל; קונקעס אברהם הירש; פּיסמאַן ניורא; פּראַגער ראובן, מילנער פייוועל; טומאַרקין משה־אהרון; כהן בן־ציון און זיין פרוי סימע.

ווי כ׳האָב שוין פריִער דערמאָנט, איז שולמאַן הירש מיט זיין משפחה אַרויסגעפאָרן פון דיסנע אין לוזשקיער געטאָ. זיין טאָכטער, פרומע, זייענדיק אויף צוואַנגסאַרבעט האָט פּלוצלונג דערזען, אַז מען האָט אַוועקגעפירט אירע עלטערן שיסן, איז זי אַנטלאָפן אין וואַלד. אָבער זיך אָפּוואַלגערנדיק אַליין עטלעכע טעג און נעכט, אין קעלט און נעץ, איז ביי איר געשוואָלן געוואָרן די פיס. זי האָט זיך דערמאָנט, אַז נישט ווייט פון לוזשקי געפינט זיך זייער אַן אַמאָליקער גוטער פריינט „ראַמזע״. מיט געשוואָלענע פיס, איינגאַנצן אַ צובראָכענע, קוים מיט דער נשמה, איז זי דערקראָכן צו ראַמזען אין שטוב. אָבער לאַנג האָבן אירע „גוטע פריינט״ זי נישט געהאַלטן. אין עטלעכע שעה אַרום האָבן זיי איר געזאָגט, אַז זיי וועלן איר אָפּפירן אין דיסנער געטאָ צו די דיסנער יידן. אָבער אַנשטאָט איר צו ברענגען אין דיסנער געטאָ, האָט איר ראַמזע געבראַכט אין דיסנער קאָמענדאַנטור. איר אָפּגעגעבן דירעקט דער דייטשער מאַכט אין די הענט. פאַר דעם האָט ער געפאָדערט טויזנט מאַרק און אַ פּעקל סיגאַרעטן, ווייל די דייטשע מאַכט האָט געהאַט אויפגעהאַנגען אַ צעטל, אַז ווער עס וועט ברענגען אַ ייד, אָדער אַ שפּיאָן, וועלן זיי באַצאָלן תיכף טויזנט מאַרק און סיגאַרעטן.

קיין געלט און קיין סיגאַרעטן האָט ראַמזע נישט באַקומען. מען האָט אים צוגעזאָגט אַריינשיקן אין שטוב. ווען עס האָבן זיך וועגן דעם דערוווּסט די דיסנער יידן פון געטאָ, האָבן זיי דאָס לעצטע, וואָס זיי האָבן געלאָזן פאַר זיך אויף שפּייז, געגעבן דעם יודנראַט — געלט און זאַכן — אויסצוקויפן פרומען. מען האָט זי אויף אַ פור געבראַכט אין געטאָ.

ווען איך האָב דערזען פרומען, האָב איך איר גאָרנישט דערקענט. דאָס געזיכט איז ביי איר געווען געל און געשוואָלן. די אויגן האָבן זיך נישט געזען און אַלע אירע שטריכן זיינען געווען גאָר אַנדערש. אויף די פיס האָט זי נישט געקענט שטיין. די הענט האָבן זיך ביי איר געטרייסלט. די ווערטער זיינען ביי איר געווען אָפּגעהאַקטע און נישט דייטלעכע.

געבראַכט האָט מען זי צו נחום סמושקאָוויטש. זיי האָבן איר אַוועקגעלייגט אויף זייער געלעגער, געגעבן צו טרינקען. אָבער פרומע איז געווען זייער צוטומלט, האָט גאָרנישט געוווּסט, וואָס מיט איר טוט זיך, ווו זי געפינט זיך און ווער עס גייט אַרום איר.

די לאַגע איז געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער. סוף מאַי האָט מען אַרויסגעלאָזן אַ קלאַנג, אַז ס׳זיינען געקומען אויף אַ מאַשין געסטאַפּאָווצעס און מען וועט אונדז אַלעמען אויסמאָרדן. מען קאָן זיך פאָרשטעלן, וואָס פאַראַ טומל ס׳איז געוואָרן אין געטאָ. אָבער די מאַשין מיט די געסטאַפּאָווצעס איז באַלד אַוועקגעפאָרן פון דיסנע און ס׳איז אַריבער אָן קרבנות.

די יידן האָבן זיך אַביסל באַרויִקט. אָבער גאַנצע נעכט פלעגט מען אַרומגיין אין גאַס און היטן, ווייל די לאַגע איז געווען זייער אַן אָנגעשטרענגטע.

זונטיק, דעם 14־טן יוני 1942, שפּעט, בין איך געקומען זייער מיד. כ׳האָב געבראַכט פּראָדוקטן. כ׳האָב זיך געלייגט שלאָפן, אָבער נישט געקענט איינשלאָפן פון מידקייט. פּלוצלונג האָב איך דערהערט טריט אַרום אונזערע פענצטער. איך גיב אַ קוק: דער זייגער איז 2 ביינאַכט. כ׳גיי צו צום פענצטער, כ׳זע: מיכל מערקין לויפט און קוקט זיך אום אויף הינטן. די נאַכט איז געווען אַ ליכטיקע. די זאַך איז מיר געווען זייער פאַרדעכטיק. כ׳האָב אויפגעוועקט מיין פאָטער ז״ל און מיין מאַן ז״ל און אויך אַלע איבעריקע, וועלכע זיינען געווען מיט אונז אין שטוב. משה און מושקע לקח האָבן געזאָגט, אַז זיי ווייסן אויף זיכער, אַז עס איז גאָרנישט, מען היט דעם געטאָ און זיי זיינען געבליבן ליגן אויף זייערע געלעגערס.

איך האָב אַרויפגעכאַפּט מיינע מאָרגן־שיך און כאַלאַט

און כ'בין ארויס א קוק טאן, וואס עס האט פּאַסירט. מיין זון האט געזאָגט, אַז ער גייט אויך זען. מערקינען האבן מיר שוין אין גאס נישט געזען, נאר מיר האבן געזען אנדערע יידן לויפן. איך לויף נאך זיי און וויל ביי זיי פרעגן וואס ס'קומט פאר. אָבער פלוצלונג האט מיין זון אויסגעשריען:

— מאמע, אין אונז צילט א דייטש צו שיסן!

פון שרעק בין איך געפאלן און פארלוירן דעם באַוווסטזין. צו זיך בין איך געקומען, ווען קרעסלעס טאכטער האט מיר אויפגעהויבן פון דער ערד און געבעטן כ'זאל איר איבערבינדן איר פאַרבלוטיקטע פלייצע. די פלייצע איז ביי איר געווען דורכגעשאסן.

כ'בין געשטאנען נאך א פאר מינוט און ניט געוווסט, וואס דא קומט פאר, ווו מיר זיינען און וואס עס טוט זיך. אבער באַלד בין איך געקומען צו זיך, אָפּגעריסן אַ בלאַט פון א קוסט און איר פאַרבונדן די ווונד. כ'האב אויפגעהויבן מיינע אויגן און געזען, אז נישט ווייט שטייען יידן. מיר לאזן זיך לויפן צו זיי. אבער גלייך הערן מיר ווילדע, שרעקלעכע, אומדערטרעגלעכע, מענטשלעכע געשרייען און א געדיכטער, שווארצער רויך מיט א פייער באַדעקן דעם הימל. מיר בלייבן שטיין פאַרגליווערטע, פארלוירענע און געליימטע.

אַלעמען פארלוירן: די בעסטע, די טייערסטע, די נאָענטסטע! מיר וועלן זיי שוין מער קיין מאל נישט זען. אויף אייביק זיך צושיידט מיט זיי. מיט איין מאל, אין איין טאג אַלעמען פארלוירן! געווען איז דאס דעם 15־טן יוני 1942, מאנטיק כ"א תמוז. אַזאַ שרעק, אזא קאַשמאַר האט נאך די וועלט נישט געזען.

באלד זיינען צו אונדז צוגעקומען קריסטן מיט פעקלעך פון דיסנע און דערציילט, אז דער געטאָ איז פאַרברענט און פאַרניכטעט. אין א קורצער צייט ארום זיינען צו אונז צו אנדערע קריסטן פון דיסנע און אונדז געזאגט:

— וואס שטייט איר דא אַלע. די דייטשן האבן אויסגעשאָסן אלע דיסנער יידן. דער געטא איז פאַרברענט, נאר אייניקע פּאַכלייט האבן זיי דערווייל איבערגעלאזן ביז זיי וועלן פאַרענדיקן די ארבעט פאר די דייטשן. אַנטלויפט אין די גרויסע וועלדער.

זיי האבן אונז געגעבן צו שטיקלעך ברויט און געוויזן וווהין צו לויפן. אבער מיר קענען נישט אַוועקגיין.

מיר דארפן געגוני און אויף זיכער וויסן, וואס ס'האט אין געטא פּאַסירט. באַלד דערוויסן מיר זיך: די דייטשע זשאַנדארמעריע האט ארומגערינגלט דעם געטא פון אַלע זייטן און האט געעפנט א פייער אויף די יידן פון ביקסן. די יידן, דערזעענדיק דאס, האבן גענומען ווארפן שטיינער, העק, אייזנס, ציגל, פלעשער און וואס נאר זיי האבן געקענט אויף דער זשאנדארמעריע. אנדערע האבן זיך באַהאלטן; אנדערע זיינען אַנטלאָפן, ווי רומער מענדל, וועמען מען האט נאכן קריג געפונען ליגן לעבן דער אייזנבאַנער בריק אונטער א קוסט. דאן האט די זשאנדארמעריע געעפנט א פייער אויף די יידן מיט באַמבעס און גראַנאַטן. אייניקע יידן האבן אונטערגעצונדן דעם געטא, כדי דער שונא זאל נישט צונעמען דאס יידישע גוטס. אויך דער יודנראט האט אין אייניקע ערטער אָנגעגאסן בענזין און אונטערגעצונדן. מען האט געמיינט, אז ס'וועט פיליכט זיין גרינגער זיך צו ראַטעווען. די באנדיטן דערזעענדיק דאס האבן געמאכט אַ געדיכטן רינג.

גאפונג אלעקסאנדער מיט זיין משפחה האט זיך באַהאלטן ביי וואטינען אין מויער. האבן זיך דארט אָפּגעוואלגערט א ביסל צייט, אבער די שטאַטישע קריסטן האבן זיי באמערקט און געמאלדן אין דער קאָמענדאנטור וועגן דעם. באלד איז מען געקומען פון קאמענדאנטור, זיי צוגענומען און דערשאָסן.

פיל יידן האבן זיך באַהאַלטן, אבער די שטאטישע און דאָרפישע קריסטן פלעגן זוכן די יידן אין יעדן ווינקל, פלעגן געפינען און גלייך וועגן דעם מעלדן אין דער קאָמענדאנטור. אין דיסנער געטא זיינען אומגעקומען איבער דריי טויזנט יידן.

וואס האט מיט אונדז פערזענלעך פּאסירט, ווי אזוי בין איך און מיין קינד געבליבן לעבן, וואס פארא שוועריקייטן מיר האבן אַדורכגעמאכט, ווי אזוי איך און מיין קינד האבן זיך געראַנגלט מיטן לעבן, כדי צו בלייבן לעבן — באשרייב איך אין מיין צווייטן טייל.

איך וויל נאר צוגעבן, אז ווען איך בין מיט מיין קינד געקומען אין דיסנע שוין נאכן קריג, אין אנהויב 1945 און איך האב דערזען דעם פלאץ, ווו מען האט פארניכטעט די יידן פון געטאָ, דעם גרויסן קבר, וואס געפינט זיך אויפן זאמד, זאדיעסיאנקע, וואס האט צוגענומען מיט זיך די שרעקלעכע געשרייען און יאָמער־

רייען פון די אומשולדיקע, הייליקע יידן צוזאמען מיט זייערע קינדער, וועלכע זיינען פארשאטן געווארן לעבעדיקערהייט, ווייל פאר די קינדער האט מען געזשאלעוועט קוילן, האט מען זיי, נעבעך, געווארפן לעבעדיקערהייט אין א באזונדער גרוב — האט מיר אָנגעכאַפּט א גרויסע שרעק.

דאס שרעקלעכע בילד שטייט שטענדיק פאר מיינע אויגן. איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן די צוריסענע מלבושים, ביינער, שיך, שטיקלעך פון טליתים האבן זיך געוואָלגערט אויפן זאמד און ציגן מיט חזירים זיינען איבער די הייליקע קברים אורמגעגאנגען. איך האב זיך דאן וועגן דעם געווענדעט צום פארזיצער פון גארסאוויעט, צו סעמיאנאוון, און אים געבעטן ער זאל מיר מעלדן, ווען אין גארסאָוויעט וועט פארקומען די נאָענטסטע זיצונג. אויף דער זיצונג האָב איך געבעטן מען זאל פאַרצוימען דאס אָרט, ווו מען האט פארניכטעט די יידן. אויף דעם האט מיר סעמיאנאוו געענטפערט, אז אויף די צוועקן האט ער נישט קיין געלט. איך האב געזאגט, אז מיר בעטן נישט קיין געלט, נאר מען זאל דערלויבן די יידן אויסהאקן אין וואלד ביימער און די אויסגעהאקטע בוימער זאל דער גארסאָוויעט אויף זייערע פערד ברענגען אין דיסנע און געבן די יידן דראָט מיט וואס צו פארצוימען. מיין פארשלאג האט אונטערגעהאלטן דער דירעקטאָר פון דער רוסישער גימנאזיע, ראדין. די זיצונג האט באַשלאָסן דערפילן מיין ביטע.

די דיסנער יידן זיינען דאן געגאנגען אין וואַלד, אויסגעהאקט און צוזאמענגעקליבן בוימער. דער גארסאוויעט האט די בוימער געבראכט אין דיסנער געטא און געגעבן דראָט מיט וואס צו פאַרצוימען. מען האט געמאכט אַ צוים. אבער לאנג האט זיך דער צוים אין געטא נישט געהאלטן. באלד דעם ערשטן ווינטער האבן די שטאָטישע קריסטן אויסגעגראָבן די בוימער פון צוים, כדי צו באהייצן זייערע הייזער.

דאן האבן די איבערגעבליבענע יידן אין דיסנע אָנגעשריבן א שריפטלעכע ביטע צום פארזיצער פון העכסטן געריכט, צו סטרויען, האבן אים געבעטן אונז העלפן אוועקצושטעלן א פונדאמענטאלן צוים ארום די קברים פון די אומגעקומענע יידן אין געטא. צו דער ביטע האט סטרוי אויך צוגעשריבן און געבעטן, מען זאל אסיגנירן א סומע געלט אויף א צוים. דעם בריוו האט מען אָפּגעשיקט קיין מינסק. אין עטלעכע מאנאטן אַרום איז פון מינסק אנגעקומען צוויי טויזנט רובל אויף א צוים. דעם צוים האט מען געמאַכט פון ציגל. אבער אויך דעם צוים האבן די קריסטן פונאנדערגענומען, כדי צו מאכן פאר זיך אויוונס.

דאן האב איך זיך געווענדעט צום פארזיצער פון גאריספאלקאם און געבעטן, ער זאל אָננעמען מיטלען קעגן אזא פארברעכן. דער פאָרזיצער פון גאריספאלקאם האט ארויסגעגעבן אַ פאַראָרדנונג, אַז דער, וועלכער וועט נעמען ציגל פון צוים פון בית־עולם, אָדער אפילו פון די אָפּגעברענטע מויערן — וועט ווערן שטרענג באַשטראָפט.

אין אַ געוויסער צייט ארום האבן די דיסנער איינוווינער צוזאַמענגעקליבן געלט פון די דיסנער יידן און ס'איז געמאכט געווארן א פונדאמענטאַלער צוים אין דיסנער געטאָ.

איזה רוסיצאן ספורן: על קבר אמי

בת חמש הייתי כשנתיתמתי מאבי ועל אמי הוטלה הדאגה לפרנס ולגדל שמונה ילדים. היה לנו בית גדול בזדישנקה ליד בית הכנסת ולמרות שהיינו עניים, שררה השמחה במעוננו. כל אחד מאתנו חי את חייו ורקם את חלומותיו ולא העלה בדעתו, שחייו ייפסקו בעודם באבם וחלומותיו ינופצו.

יום העשרים ואחד ליוני של שנת 1941 היה יום נאה ביותר. הייתי חברה בקומסומול של דיסנה וניתנה לנו הוראה להתאסף ולעבור את הדווינה בהנהגתו של מר בולין, על מנת לחזור לאחר ימים אחדים. הגרמנים עמדו להכנס לעיר והכל היו אחוזים בהלה. הכל ניסו להמלט, פרט לאמי. כשנשקתיה לשלום, לא שערתי כי זו נשיקה אחרונה. אילו ידעתי זאת, ודאי שהייתי נשארת ואובדת עם האחרים. אמי שלחתני לדרכי בתתה

לי כתובות של שתי דודות ברוסיה. היא הבטיחה להצטרף אלי מיד כששאר הילדים, שגרו בסלונים וויל־ייקה, ישובו הביתה. לרוע המזל לא בא היום המקוה. אחיותי, ברכה ואסתר־שיינה, נשארו עם אמי.

לאחר שעברנו את הדווינה בדרך ללונצ׳רסק ראינו את דיסנה עולה בלהבות המלחמה. מוכי כאב ובהלה, צפה ועלתה בנו ההכרה כי שוב אין דרך חזרה. המשכנו להתרחק עוד ועוד מביתנו האהוב.

חמש שנים לאחר מכן, שבו רבים לתור אחר אהובי לבם ולא מצאו אלא את קבריהם. אף אני שבתי. בסתר לבי ידעתי כי לא אוכל לשאוב מכך לא אומץ ולא נחומים אך נמשכתי לשוב.

שוב הייתי בלונצ׳רסק. חציתי את הדווינה, הפעם בכוון אל הבית. אך אבוי! לא היה לי עוד בית. לא היו לי עוד לא אמי ולא אחיותי. אף העיר עצמה, לא היו בה אלא חרבות. באשר תפנה — אך חרבות. קשה להאמין, אבל עובדה היא, שהייתי נאלצת לשאול אשה רוסיה למקום הגשר. אותו גשר שעברתיו בכל יום מימי חיי, שוב לא ידעתי היכן הוא. צדו האחד של הגשר נזדקר באויר וכשעברתיו, חשתי בסחרחורת. מעבר לגשר ראיתי את בית הכנסת, אך לא ראיתי את ביתנו לידו. הסתובבתי שם, תרה ומחפשת, מבלי לדעת מה. גם לא מצאתי דבר. נקרה במוחי השאלה המרה על מה עשו כך לעירי ולבני עמי הטובים.

בביתו של משה יקטן גרו איטקה לקח ושלוש בנותיה ושני נכדיה. בביתם מצאתי מקלט. דעתי לא היתה שלמה עלי והעתרתי עליהם שאלות של ריק לרוב. בקשתי לבקר את קבר אמי, אך הם דחוני מיום למחרתו. לבסוף הצלחתי לשכנע את בני משפחת לקח וכן נערה גויה, ידידתי מבית הספר בשם זינקה סטומה, שיראו לי את המקום.

בעשירי באפריל 1942 הוצאו להורג עשרים וששה גברים ושתי נשים. אחת מהן היתה אמי, דובה רוסיצאן. בין הגברים היו דודי שמואל רוסיצאן, הרשל שצמן, נחום קליאט ואחרים.

אינני יודעת כמה זמן שהיתי על קברה. איני זוכרת כמה זמן הארכתי לבכות. אני זוכרת, כי חרטתי בצפרן ידי את שם אמי על אבן קטן מרובעת והשארתיה על התלולית, שתחתיה שכבו גופותיהם הרצוצות של אמי האהובה, של דודי ושל שאר ידידינו. גורלן של אחיותי עודנו לוט בערפל. ספרו לי, כי כשהמרצחים הנאצים הוליכו את אמי והאחרים, רצו אחיותי אחריה ובקשו להלקח אתה אף הן. אך המרצחים בעטו בהן וציוו עליהן לשוב. ידוע לי גם, שאחותי הצעירה אטי אמרה „קדיש" לזכר אמנו. אפשר שהושמדה עם כל השאר בקבר האחים הגדול.

בדיסנה שהיתי ששה ימים וששה לילות. לא היה לי בה דבר מלבד הקברים. אפשר שזכרונות רבים מאותם ימי השואה לעמינו ימוגו בזכרוני. אך לעולם לא אשכח את מראה קברה של אמי האהובה.

סוניה צ׳רניה — דריזנשטוק: **פון דיסנער געטא**

פיל האט מען געשריבן וועגן די געטאָס און לאַגערן. אבער יעדער איינער האט זיך זיין אייגענע טראַגעדיע וואס ער האט אין הארצן. פיל קאן מען שרייבן, האבנדיק נאר טאלאנט דערצו. מען קאן שרייבן גאַנצע ביכער פון יעדער זאך באזונדער.

איך וויל נאר דערמאָנען אָן די טראגישע מאָמענטן פון דיסנער געטא, אין וועלכן איך בין געווען פון ערשטן טאג ביז זיין ליקווידאציע. זאל דאס בלייבן אַן אָנדענקונג פאר די וייטערע דורות, וועלכע וועלן די בלעטער א מאל לייענען און וועלן זיך דערמאנען, אז ס׳זיינען געבליבן נאר עטלעכע מענטשן ביים לעבן, וועלכע האבן איבערגעלעבט די שרעקלעכע טראגעדיע און האבן אנגעשריבן די בליטלעך אין דעם בוך.

מיינע עלטערן האבן געלעבט אין לוזשקי. נאר מיין פאטערס פאמיליע האט געלעבט אין דיסנע. דער זיידע מיינער אשר דריזענשטאק, מיין מומע גיטל קונקעס האבן געלעבט אין דיסנע.

ווען עס האט זיך אנגעהויבן דער קריג האט מיין

פאטער געוואלט פארלאזן דאס שטעטל. נאר ס'איז ליי־דער געווען שפעט — די דייטשן זיינען געווען פלינקער פון אונז און האבן אונז צוריקגעקערט פון וועג.

צומארגנס פרי, ווען די דייטשן זיינען אריין אין שטעטל, איז באלד אויסגעבראכן אַ פּאגראם אויף די יידן. די דייטשן האבן די פויערים נישט געשטערט און זיי האבן געבושעוועט צוויי טעג: ראבירט אלעס, וואס נאר עס האט זיך געלאזן און געשלאגן די, אויף וועמען זיי האבן געהאט א ספּעציעלן כעס. ביי אונז האט מען אלעס צוגענומען און מיין פאטער האט מען שטאַרק צושלאגן. מיין ברודער האט באקומען א צוהאקטן קאָפּ, ווען ער האט זיך איינגעשטעלט פארן פאָטער. אויך איך האב געקריגן צוקלאַפּט די האנט מיט א שטעקן.

אויף מארגן ביינאַכט זיינען מיר ארויס דורך די פעלדער פון לוזשקי און זיך געלאָזן גיין קיין דיסנע. הונגעריקע, צושלאגענע און צובראכענע זיינען מיר געגאנגען ביינאכט, אז קיינער זאל אונז נישט זען. (ביי־נאַכט האט מען נישט געטאָרט גיין). מיר זיינען געקו־מען אין ווולקאווע און מיר זיינען דארט פארבליבן אין אַן אכסניה פון א יידישער משפחה ביז מיר וועלן קענען אַריינגיין אין דיסנע. דיסנע האט געברענט און דעם פייער האט מען געזען זייער ווייט.

אין עטלעכע טעג ארום זיינען מיר אריין אין שטאט. טרויעריק איז געווען דער אויסזען פון דער שטאט. אלעס איז געווען פאַרברענט. ווו נישט ווו זיינען גע־שטאנען עטלעכע הייזער, וואס זיינען ניצול געווארן פון דער שריפה. די דייטשן האבן אונטערגעצונדן די גאנצע שטאט, ווייל די רוסן האבן זיי פארהאלטן ביי דער דווינע און דא איז געווען די ערשטע שלאכט מיט די דייטשן.

נאך אַ קורצער צייט האט מען אלע יידן צוזאמענגע־טריבן אין געטאָ אויף דער צווייטער זייט פון דיסענקע. מען האט אויסגעקליבן א יודנראט און אַ יידישע מיליץ. עס האט זיך אנגעפאנגען דאס לעבן אין געטאָ.

שרעקלעך איז געווען צו זען דאס בילד, ווי אלע יידן שלעפּן זיך מיט זייער ביסל פארמעגן אין געטאָ אריין. מען האט איבערגעלאָזן די הייזער, די געשעפטן — אַלעס — און נאר מיט א קליין ביסל זאכן און עסנווארג האט מען זיך געשלעפּט פארביטערטע, צובראכענע און רעזיגנירטע צו לעבן אין געטאָ אריין.

דאס לעבן אין געטא

דער יודנראט האט רעגיסטרירט אַלע יונגע מענער און פרויען און צוגעשטעלט די צאָל מענטשן, וואס די נאַציִשע קאָמענדאַנטור האט געפאָדערט. דאָרט זיינען געשטאנען דייטשן, וועלכע האבן צושיקט די יידן אויף פארשיידענע ארבעטן. די מענער האבן אפגערייניקט פון די גאסן די גראזן פון די אפגעברענטע הייזער; אנ־דערע זיינען געווען באשעפטיקט ביי דער קאמענדאנ־טור. די מיידלעך האבן געקערט די גאסן, געריסן דעם גראז, געוואשן די פּאדלאגעס אין דער גימנאזיע, וווּ די דייטשן האבן סטאנציאנירט.

ווען ס'איז געווארן קילער האט מען אונז געשיקט אויפן אינדזל אַראָפּצונעמען די גרינסן, וואס די באָלשע־וויקעס האבן פארזייט פארן קריג. מיר פלעגן גנבענען אַ ביסל מערן און קארטאפל, ציבעלעס — אלעס, וואס נאר מען האט געקענט עסן. אבער אָך און ווי איז גע־ווען דעם, וועלכן מען האט געכאפּט.

אין געטא איז געווען א נויט. דאס עסנווארג, וואס די מענטשן האבן אנגעגרייט האט זיך געענדיקט. ווער עס האט נישט געהאט — האט זיך געמוזט באנוגענען מיט די 100 גראם מעל, וואס מען האט נישט אַלע מאָל געקריגן.

עס איז געווען א שווערער ווינטער. עס איז נישט געווען מיט וואס צו הייצן דעם אויוון, ווי איך קיין נאפט און קיין עסן. אין איין צימער האבן געלעבט 3—4 משפּ־חות. די מענטשן זיינען געווארן גריסע עגאָאיסטן. יעדער האט געקלערט נאר וועגן זיך.

די לאגע איז געוואָרן אזוי שווער, אַז איך האָב באַ־שלאָסן צו פארלאזן דעם געטא, כדי אַריינצוברענגען א ביסל עסן אין שטוב. כ'האב געהאט נאך אַן עלטערן ברודער — צאלקע — און 2 קלענערע שוועסטערס — פרומע און גיטל. די מוטער האט געוויינט. זי האט מורא געהאט מען זאל מיך נישט שיסן. האב איך איר געזאגט, אַז שטארבן פון הונגער איז נאך ערגער. איך בין ארויס פון דיסנער געטא פאַרטאג און אוועק צו פוס קיין לוזשקי, 38 ק"מ אין א פראָסט און א ווינט.

איך בין אָנגעקומען קיין לוזשקי בשלום און אַריין אין געטא, ווו אלע האבן מיר גוט געקענט. כ'האב אויס־געזוכט מיינע צוגעראבעוועטע געציג צו דער אַרבעט און שטילערהייט האב איך אָנגעהויבן אַרבעטן (פון פאַך

בין איך אַ דאַמען־פריזירערין). די פאַרדינטע פּראָדוקטן — ברויט, קאַרטאָפל — פלעג איך אָפּשיקן אין דיסנע מיט אַ באַקאַנטן קריסט, וועלכער האָט געהאַט דאָס רעכט אַריינצוגיין אין געטאָ. דער קריסט חאַבראַצקי, אַ שאָפער, האָט נישט איין ייד געהאָלפן אין אַ צרה.

אָבער נישט לאַנג האָט געדויערט דאָס גוטע. מען האָט מיך געמסרט פאַר די דייטשן, אַז איך בין נישט אין געטאָ און נעם נאָך געצאָלט אין פּראָדוקטן פאַר דער אַרבעט. עס זיינען געקומען 2 דייטשן מיט דעם בירגער־מייסטער, מילעוויטש, און מען האָט מיך אַרעסטירט. 2 טעג און 2 נעכט בין איך געווען פאַרשפּאַרט אין תפיסה אַליין אין אַ צימער. טויזנטער געדאַנקען האָבן געשוועבט אין מיין קאָפּ. כ׳האָב נאָר געטראַכט, אַז איך בין נאָך יונג, אינגאַנצן 16 יאָר, און כ׳האָב נאָך פון לעבן ווייניק גענאָסן. עס ווילט זיך נישט שטאַרבן אַזוי יונג.

די צווייטע נאַכט האָב איך געהערט, אַז עס רוישט זיך אויפן הויף פון דער תפיסה. „מ׳איז געקומען מיר שיסן” — האָב איך געקלערט. אין אַ ווײַלע אַרום האָט זיך געעפנט די טיר און דער שומר פון דער תפיסה האָט מיר דערקלערט, אַז מילעוויטש, דער בירגער־מייסטער, איז געווען. ער האָט געקריגן אַ באַפעל, מען זאָל מיר אין דער פרי שיסן. נאָר אַזוי ווי ער קען מיך און מיינע עלטערן — האָט ער מיטגעליד מיט מיר. ער האָט באַפוילן, אַז כ׳זאָל אין דער פרי פאַרשווינדן.

דער זייגער איז געווען 12 ביינאַכט און דער שומר האָט מיר געבעטן. איך זאָל זיין טאַקע מאַכן די האָר איידער איך אַנטלויף. עסן האָב איך נישט געקענט פון אויפרעגונג, כאָטש איך בין געווען הונגעריק. איך האָב נאָר געטראַכט, ווי אַזוי און וווּהין זאָל איך לויפן. אומעטום זיינען געווען נאַציס.

4 אַזייגער פאַרטאָג בין איך אַריין צו אַ באַקאַנטן קריסט, געגעבן אים מיין גאַנצן פאַרמעגן — דייטשע מאַרקן, וואָס איך האָב פאַרמאָגט, ער זאָל מיר ברענגען ביזן דיסנער געטאָ. דער גוי האָט מורא געהאַט, אָבער דאָס געלט האָט געזיגט... דערצו זיינען מיר אַ מאָל געווען שכנים און ער האָט מיר געקענט אַלס אַ קליין קינד.

ער האָט מיך באַהאַלטן אין אַ וואָגן פול מיט היי און אַרויסגעפירט פון לוזשקי. אויפן וועג, ווו עס זיינען געשטאַנען דייטשע פּאַטרולן, האָט ער מיר געוואָרנט איך זאָל זיך נישט רירן. איך פלעג הערן דאָס קלאַפּן פון אייגענעם האַרץ. כ׳האָב געבעטן גאָט, ער זאָל מיר העלפן.

ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען אין דיסנע. דער קריסט איז אַוועקגעפאָרן צוריק און איך האָב געוואַרט, ווען די יידן האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט און מיט זיי בין איך אַריין אין דיסנער געטאָ.

אין מיין אָפּוועזנהייט האָט מען געשאָסן 15 יידן פון געטאָ, צוזאַמען מיט זיי אויך מיין פעטער אַברהם־הירש קונקעס, מיין חברס שוועסטער, ניורא פיסמאַן, יוסף פוקס שפרה פוקס און איר ברודער און נאָך אַנדערע, וועלכע איך האָב נישט געקענט.

אין דיסנער געטאָ האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מען האָט מיך אין לוזשקי געשאָסן. קיינער האָט נישט געגלויבט, אַז איך בין לעבעדיק צוריק געקומען. און ווידער בין איך אַוועק אַרבעטן ביי די דייטשן אין קאָמענדאַנטור: געשאָבן קאַרטאָפל, געוואַשן, געראַמט. נאָך דער אַרבעט פלעגן מיר וואַרטן נעבן זייער עסצימער, זיי זאָלן אונז באַפרייען אַהיים. עס פלעגט שפּילן אַן אָרקעסטער פון יידן אין געטאָ, זיי זאָלן זיך נישט לאַנגווייליקן ביים עסן. די מוזיק פלעגט שפּילן און אַלע מיידלעך פלעגן ביטער וויינען, נישט שעמענדיק זיך איינע פאַר דער צווייטער. מיר האָבן אַלעס פאַרלאָרן — אונזערע שיינע, יונגע טעג און ווער ווייס וואָס וועט זיין מאָרגן ? !

אין 2 וואָכן אַרום האָבן מיר געהערט, אַז מען האָט דעם געטאָ אין לוזשקי ליקווידירט. צומאָרגנס זיינען געקומען אין געטאָ חנה צעפּעלעוויץ און בערל בערזאָן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון לוזשקיער געטאָ. דאָ, אין דיסנע, האָבן זיי געהאַט פריינט. כ׳האָב מיט זיי גערעדט. כ׳האָב זיך אַליין נישט געגלויבט, הערנדיק זייער שרעקלעכע דערציילונגען. אָבער ליידער איז דאָס געווען דער אמת.

צו מאָרגן האָב איך געטראָפן דעם שאָפער חאַבראַצקי, וועלכער האָט מיר אַלעס באַשריבן גענוי ווי אַזוי עס איז פאָרגעקומען די ליקווידאַציע אין לוזשקיער געטאָ. ער איז געווען שטאַרק צעבראָכן פון דעם וואָס ער האָט געזען און האָט מיך געוואָרנט, איך זאָל זיין פאָרזיכטיק דאָס קאָן אויך אייך טרעפן. אַנטלויף צו די

סאוויעטן. איך ווינטש דיר, דו זאלסט לעבן בלייבן.

ער האט מיר געגעבן אַ פּעקל טאבאק פאר מיין פאָטער, וועלכן ער האט שטארק געשעצט.

כ׳האב געארבעט מיט בערטא דווארמאַן ביי זיי אין שטוב פריזיריי און זי פלעגט מיר עפּעס געבן פאר מיין מי. די דייטשן האבן זיי דערלויבט אַרויס גיין פון געטא און ווינען אין זייער הויז, וואס איז גאַנץ געבליבן פון דער שׂרפה. איר מוטער, פאַניע, איז געשטארבן און בערטא מיטן פאָטער האבן פלאַנירט, ווי אזוי צו אנט־לויפן פון דיסנע. דאס איז אבער געבליבן אַ חלום.

איך מיין זיידע איז געשטארבן אין געטא און אַלע האבן געזאגט, אז ער איז אַ צדיק, ער איז געשטארבן מיטן אייגענעם טויט.

מיר, יונגע, האבן אָבער שטארבן נישט געוואָלט. וואס שווערער די לאַגע אין געטא איז געווען, האט אונזער לוסט צום לעבן געוואקסן. מיר פלעגן זיך צוזאַ־מענטרעפן, ריידן און דיסקוטירן, אז מען מוז אנטלויפן, מען דארף עפּיס טאָן א.א.וו. די עלטערן פלעגן אויף אונז שרייען, וואס מיר טראכטן פון „פּוסטע זאכן״; וואס מיר האבן אין קאָפּ „נאר פארברענגען״.

איך מיט מיין ברודער האבן פרובירט רעדן מיטן פאטער, אז מען טאר נישט ווארטן, מען דארף אנט־לויפן פון געטא. די מאמע מיינע, א שטילע, שיינע פרוי, האט נישט געוואלט מער לידן און לויפן.

— אנטלויפט איר קינדער — האט זי געזאָגט — איך האב שוין גענוג. איך וויל מער נישט לידן.

דער פאטער האט נישט געוואלט איבערלאזן די מוטער און אזוי האבן מיר אויך געווארט. מיין יינגערע שוועסטער, פרומע, איז איין טאג פארשווונדן פון געטא און מיר האבן פון איר נישט געהערט. עס זיינען געווען קלאַנגען, אז מען האט זי געשאסן אין א דארף נעבן פליסע. ביזן היינטיקן טאג ווייס מען נישט פון איר גורל.

מיר פלעגן יעדע נאכט ארויסשטעלן א וואך מען זאל זיין גרייט אויף יעדן פאל. און דער אומגליקלעכער טאג איז געקומען. ס׳איז געווען דעם 15־טן יוני 1943, 3 אזייגער פארטאג, ווען שפרה פוקס האט אונז אויפגע־וועקט מיט א געשריי: „מען שיסט אין געטא!״ מיר זיינען געלאָפן אין שול, אויף דער צווייטער זייט פון געטא.

כ׳האב א קוק געטאָן אין פענצטער און ס׳איז מיר געווארן שוואַרץ פאר די אויגן. ס׳האט זיך מיר פאַר־שטיקט מיין האַלדז און כ׳האב נישט געקאנט שרייען אָדער וויינען: א ריי מיט נאציס און באוואפנטע מיליצ־יאנערן האבן ארומגערינגלט דעם געטא. אייניקע פון אונדז האבן געפּרוווט לויפן און מ׳האט זיי באלד דער־שאסן. כ׳האב א קוק געגעבן אין צווייטן פענצטער און כ׳האב דערזען, ווי א פרוי מיט אַ קינד אויפן האנט לויפט און באלד איז זי שוין געלעגן אויף דער ערד.

מיין ברודער האט מיר א שלעפּ געטאָן און מיר האבן אנגעהויבן צו לויפן צום טייך, ווו בימבאדס מיל איז געווען. א האגל פון קוילן האבן זיך געשאטן איבער אונז. מיין ברודער האט געשריגן, מע זאל לויפן אין זיגזאגן, אז די קוילן זאלן נישט טרעפן. מיר זיינען דער־לאָפן ביזן טייך און אנגעפאנגען צו שווימען, כדי צו קומען אויף דער צווייטער זייט. כ׳האב דערפילט, אז איך טרינק זיך. די שטיוול האבן זיך אנגעפילט מיט וואסער, נאר דאָס מאנטל האט מיך געהאלטן אויף דער פלאך פון וואסער. מיין ברודער האט מיך געהאלפן צוצושווימען צום ברעג.

נאסע און צושראקענע זיינען מיר געלאפן אין וואלד. קריסטן זיינען געשטאנען אויפן ברעג און דערשראקענע האבן זיי געפרעגט, וואס ס׳קומט דא פאר. אייניקע האבן געהאלפן מיט ברויט און אונז אויפגעמונטערט צו לויפן. מיר זיינען דערלאפן ביזן וואלד. מידע זיינען מיר גע־פאלן אויפן גראָז, געווען פארגליווערט, נישט קענענדיק רעדן, וויינען, אדער טראַכטן.

די שיסערייען פון געטא האבן מיר געהערט א גאנצן טאג. טייל מאל האבן מיר געהערט דאס אופרייסן פון גראַנאַטן. פון דער ווייטנס האבן מיר געזען א פייער: דיסנער געטא האט געברענט.

ביינאכט, ווען עס איז געווארן גוט פינצטער, האבן מיר זיך געלאזן גיין אין דער פינצטערער נאכט, נישט וויסנדיק, וואס עס וואַרט אויף אונז מארגן.

נאך דער ליקווידאציע פון דיסנער געטא

אַזוי ווי פאַרברעכער פלעגן מיר זיך אויסבאהאלטן קיינער זאל אונז נישט זען. גאנצע נעכט פלעגן מיר גיין און בייטאג פלעגן מיר ליגן באהאלטן אין וואלד,

אויף אַ בית הקברות און נאָך אַזעלכע ערטער, מ׳זאָל אונדז נישט געפינען.

די ערשטע באַגעגעניש איז געווען אַ 10 קמ׳ ווייט פון דיסנע. אויפן שאָסיי איז געשטאַנען אַ גוי, וועלכער האָט אונדז געוואָלט פאַרהאַלטן. מיין ברודער האָט גענומען אַ גרויסן שטעקן און אונדז האָט ער געהייסן גיין פאָרויס. ער וועט דערווייל רעדן מיטן קריסט. דער גוי האָט אים דערציילט, אַז מען האָט געגעבן אַ באַפעל צו פאַרהאַלטן יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ. פאַר יעדן ייד קריגט מען אַ פעקל טאַבאַק און אַ קילאָ זאַלץ. ווען דער גוי האָט דערזען, אַז מיין ברודער וועט זיך לייכט נישט אונטערגעבן, האָט ער געזאָגט:

— גייט, איך וועל אייך גאָרנישט טאָן, נאָר זייט פאָרזיכטיק.

מיר זיינען געגאַנגען אין דער ריכטונג צו דער סאָוויעטישער זייט. אומעטום זיינען געווען דייטשן — אין אַלע דערפער און אויף אַלע וועגן. אויף דער סאָוויעטישער זייט האָבן זיך די קריסטן בעסער באַצויגן צו אונדז. זיי פלעגן אונדז אַ מאָל געבן ברויט און מילך, אַפילו געוויזן דעם וועג וווּהין צו גיין.

אין מאָל האָבן מיר באַגעגנט נאָך דיסנער יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ: אַ פאָטער מיט אַ זון. ביי דעם זון זיינען געווען דורכגעשאָסן די בגדים. דער פאָטער האָט געוואָלט זיך צוריקקערן צו זיינע באַקאַנטע קריסטן. מיר האָבן אים אָפגעראָטן, נאָר ער האָט אונדז נישט געפאָלגט. אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר געהערט, אַז דעם זון האָט מען געשאָסן.

שפּעטער האָבן מיר געטראָפן סאַשקען מיט יאַשקען. דאָס זיינען געווען צוויי סאָוויעטישע בחורים, געוועזענע זעלנער, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון דיסנער געטאָ (איינער פון זיי איז געבליבן לעבן). די 2 בחורים האָבן אויפגעהאַלטן דעם מוט פון די יונגנטלעכע אין דיסנער געטאָ. זיי פלעגן אַגיטירן מען זאָל אַנטלויפן; מ׳זאָל מאַכן אַ ווידערשטאַנד. ליידער איז נישט געווען מיט וואָס צו קעמפן. זיי זיינען אַנטלאָפן די לעצטע פון דעם ברענענדיקן געטאָ. זיי האָבן דערציילט, אַז די יידן אַליין האָבן אים אונטערגעצונדן. מיט טרערן אין די אויגן האָבן זיי אונדז דערציילט וועגן שוידערלעכן מאָרד און די גרויזאַמע באַציונג פון די נאַצישע רוצחים צו די יידן אין געטאָ.

ביינאַכט, ווען אַלעס איז שוין געווען געענדיקט און נאָר אַ וואָך איז געשטאַנען אַרום געטאָ, זיינען זיי אַראָפּ פון בוידעם, ווו זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. אויף אַלע פיר, זיך שאַרנדיק זיינען זיי דערקראָכן צו דער צווייטער זייט געטאָ און אַנטלאָפן.

ביסלעכווייז האָט זיך אויפגעקליבן אַ גרעסערע גרופּע פון דיסנער פליטים און מען האָט מורא געהאַט צו גיין אַלע צוזאַמען. דאַן האָבן מיר זיך צוטיילט אויף עטלעכע גרופּעס מיטן ציל, אַז יעדע גרופּע זאָל מיט אַן אַנדער וועג דערגרייכן צו די פּאַרטיזאַנער. אומקומען, אָבער נוקם זיין דאָס פאַרגאָסענע בלוט!

מיר האָבן פאַרלאָרן דעם חשבון פון די טעג און וואָכן. געבלאָנדזשעט איבער וועלדער און זומפּן. ענדלעך נאָך וואָכן פון בלאָנדזשען האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע. דאָס איז געווען אַ קליינע גרופּע, וואָס האָט נישט געהאַט קיין פיל געווער. זיי האָבן אונדז נישט געוואָלט צונעמען אין זייערע רייען און האָבן אונדז געריכטעט צו אַ צווייטער גרופּע, אַ שטאַרקערע, וואָס וועט אונדז זיכער צונעמען.

מיר זיינען ווידער געגאַנגען. די פיס זענען געווען געשוואָלן, פאַרווונדעט ביז בלוט. הונגעריקע און אָפּגעריסענע פלעגן מיר אין וואַלד עפּעס אויסזוכן צום עסן. עס זיינען שוין געווען יאַגדעס און דאָס האָט אונדז געראַטעוועט. טרינקען פלעגן מיר וואַסער פול מיט שמוץ און ווערים. נאָר ווער האָט דאַן אויף דעם געקוקט?

נאָך אַ לאַנגן וואַנדערן האָט זיך אונדז געדאַכט, אַז ענדלעך געפינען מיר זיך שוין אין דער „זאָנע פון די פּאַרטיזאַנער". מיין ברודער האָט באַשלאָסן, אַז ס׳איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן און מ׳קאָן רואיק אַריינגיין אין נאָענטן דאָרף, אפשר וועט מען קריגן עפּעס צו עסן. איך האָב געהאַט 3 שלעכטן פאַרגעפיל און כ׳האָב געראָטן מען זאָל זיין פאָרזיכטיק, נאָר אַלע איבעריקע זיינען געווען איינשטימיק מיט מיין ברודער.

מיר זיינען אַריין אין דאָרף. באַלד איז צו אונדז צוגעגאַנגען אַ קריסט און האָט אונדז געפרעגט וווּהין מיר גייען.

— אויף אַ מאַרק גייען מיר — האָבן מיר אים געענטפערט.

אָבער ס׳האָט אונדז אויסגעזען פאַרדעכטיק.

— איך וועל אַריין אין אַ שטוב — האָב איך געזאָגט

— נעמען א ביסל וואסער און אפשר וועל איך אויך קריגן א שטיקל ברויט.

א דיסנער בחור, בערל, א שוסטער, האט מיר נישט געלאָזן גיין. ער האט גענומען די פלאַש, ער וויל גיין.

— גוט — האב איך געזאגט — גיי דו. איך וועל גיין אַ צווייטן מאל.

עס זיינען נישט אריבער קיין 5 מינוט און מיר האבן דערהערט הינטער זיך געשרייען און א שיסעריי. איך האב זיך א קער געטאן אויף צוריק און געזען ווי בערל שטייט אין מיטן וועג און צוויי מענטשן האלטן אים פאר די הענט און אנדערע מענטשן אויף פערד און ראווערן לויפן נאך אונז. מיט די לעצטע כוחות האבן מיר אנגע־הויבן צו אנטלויפן. ווער ווּהין עס האט נאר געקענט. איינער, אויף א פערד, האט מיר שוין איבערגעיאָגט און איך האב געמיינט, אז דאס איז שוין דער סוף. כ׳האב באשלאָסן, אז נאר דער וואלד, וואס געפינט זיך אויף דער רעכטער זייט, קאן מיר רעטן. כ׳בין געלאָפן מיט די לעצטע כוחות. א פּאָליציי־מאַן איז געלאָפן נאך מיר אויף א ראווער און האט געשאסן. ער איז געווען אזוי נאענט, אז ער האט מיך כמעט דעריאָגט. איך בין אריינגעלאָפן אין וואלד און אנגעהויבן צו פארטיפן זיך אלץ ווייטער און ווייטער. ווען כ׳האב מער נישט געהערט קיין שיסעריי — בין איך אנידערגעפאלן אויפן גראז אונטער א בוים. כ׳האב אנגעהויבן צו בעטן גאט, ער זאל מיר העלפן.

אין א ביסל צייט ארום האט אנגעהויבן צו דונערן און בליצן. עס איז אַראָפּ אזא רעגן, אז איך בין אינ־גאנצן דורכגענעצט געווארן. עס האט זיך מיר געדאכט, אז גאט בייזערט זיך אויף דער וועלט און קאן נישט צוקוקן ווי מען הרגעט מענטשן. איך ווייס נישט פאר־וואס, איך האב אנגעהויבן גלויבן, אז גאט וועט מיך העלפן און וועט מיר פירן ווייטער.

ביינאכט בין איך ארויס פון וואלד און כ׳האב נישט געוווּסט ווּו זיך צו קערן. כ׳בין צוגעגאנגען צו א שטוב, וואס איז געשטאנען ביים ברעג דארף. כ׳האב אָנגע־קלאפּט אין פענצטער און א קריסטן האט מיר געזאגט ווּו צו גיין, נאר אריינלאזן מיך אין שטוב האט זי מורא געהאט. כ׳בין ווייטער געגאנגען, נישט געגאנגען, נאר געלאָפן. עס האט זיך מיר געדאכט, אז כ׳וועל עמיצן טרעפן פון דיסנע.

ס׳האט אנגעהויבן צו טאגן און כ׳האב זיך געמוזט באַהאַלטן. כ׳האב דערזען בוימער און קוסטעס. דאס דארף איז געווען אביסל ווייטער. האב איך זיך ווידער באהאלטן אין די קוסטעס און כ׳בין אנטשלאָפן געווארן אזוי שטאַרק, אז ווען די זון האט מיך דערוואַרעמט, האב איך זיך אויפגעוועקט. כ׳האב דערזען, אז איך געפין זיך אויף אַ קריסטלעכן בית־הקברות. כ׳האב געווארט ביז נאכט. פאר די טויטע מענטשן האב איך אזוי נישט מורא געהאט, ווי פאַר די לעבעדיקע.

ווידער בין איך געגאנגען. אריין אין אַ שטוב ביים ברעג דאַרף און געבעטן א שטיקל ברויט. דאַן געגאנגען ווייטער. כ׳דערמאן זיך אַ פּאַל: פארטאג האב איך זיך באהאלטן אין א ליידיקן שטאל. פון מידקייט, נאכן גיין א גאנצע נאכט, בין איך איינגעשלאפן. דער שטאל איז געווען אָן א דאך און ווען עס האט אנגעהויבן גיסן אויף מיר א רעגן האב איך זיך אויפגעוועקט. כ׳האב דער־זען פון ווייטן א צווייטן שטאל מיט א דאך. יא, דארט דארף איך גיין, דער רעגן זאָל מיך נישט אויסנעצן. כ׳אב שטילערהייט געעפנט די טיר און דערזען אין אַ זייט א ביסל היי. איך האב באשלאָסן זיך איינגראָבן אינעם היי און איינשלאָפן. פלוצלונג האט זיך געעפנט א זייטיקע טיר און א דערשראקענע קריסטן האט אויף מיר געקוקט. כ׳האב אנגעהויבן מיט איר צו רעדן און זי האט מיך אריינגענומען צו זיך, מיר געגעבן א ביסל עסן, דאס וואס זי אליין האט פארמאָגט. זי האט מיר דערציילט די טראגעדיע פון איר לעבן: די דייטשן האבן איר זון דערהרגעט; איר ארויסגעטריבן פון שטוב; די טאכטער מיטן מאַן זיינען אנטלאָפן אין טיף רוסלאנד. כ׳האב געפילט, אז צו דער פרוי מעג איך האבן צוטרוי און איך בין ארויף אויפן אויוון. כ׳בין אנטשלאָפן גע־ווארן.

כדי צו גיין ווייטער, האב איך באדארפט אריבערגיין די באן־ליניע. די קריסטן האט מיר צוגעפירט ביזן פלאץ, פון וואנען איך האב געקענט זען דעם וועג און זי האט מיר דייטלעך דערקלערט, ווי איך זאל גיין. זי האט מיר געבענטשט אויפן וועג און געווארנט פאר אלע אומגליקן.

כ׳בין געגאנגען טאג און נאכט. ביינאכט מער — בייטאג גאנץ ווייניק. עס איז שוין געווען די זאָנע פון די פארטיזאנער. נאר עס האבן זיך נאך געפונען דייטשן

אין פארשיידענע דערפער. כ׳בין אפשר געגאנגען עטלעכע וואָכן, ביז ענדלעך האב איך זיך דערוווּסט, אז נישט ווייט געפינען זיך פאַרטיזאנער.

כ׳בין אנגעקומען צו זיי אין א דארף און געבעטן מען זאל מיר דערלויבן רעדן מיטן קאָמאנדיר. נאך א קורצן שמועס האט ער מיך מיט נאך עטלעכע פארטיזאנער אפגעשיקט אין א צווייטן דארף, ווו מען האט מיך צוגענומען. די פארטיזאנער האבן זיך געוווּנדערט, ווי אזוי כ׳בין אדורך אזא וועג אליין. זיי האבן מיר אויסגעפרעגט אלעס פון מיין לעבן און האבן באשלאסן אויסצובאהאלטן אז איך בין א יידישע מיידל, וועלכע איז ניצול געווארן פון די דייטשע הענט.

דארט איז געווען קאָמיסאר דראזאוו. אים האב איך פיל צו פארדאנקען. ער האט נישט געלאזן מען זאל מיך שיקן אויף אויפגאבעס. ער האט מיך געהיט ווי אן אייגן קינד. ער האט געזאגט, אז זיינע א טאָכטער, וועלכע די דייטשן האבן געשאסן, איז געווען ענלעך צו מיר. ווען ס׳איז געווארן מעגליך איבערצוגיין די פראנט־ליניע, האט ער מיר צווישן אַנדערע אֶוועקגעשיקט. כ׳האב נישט געוואָלט גיין. כ׳האב געהאָפט אפשר וועל איך עמעצן טרעפן פון די דיסנער פליטים. אבער אַ באפעל — איז אֶ באַפעל.

— גיי — האט ער מיר געזאָגט — אַז דו וועסט לעבן בלייבן און איבערלעבן דאס אלעס, זאלסטו אמאָל דערמאנען דעם אלטן קאמיסאֶר דראזאוו.

מיר זיינען אריבער די פראָנט־ליניע מיט פיל שרעק און צרות. ענדלעך זיינען מיר שוין געווען אויף דער טעריטאָריע, ווו עס איז געווען די רוסישע אַרמיי. איך קאן זאָגן, אַז איך בין געווען פון די ערשטע, וועלכע זיינען געקומען פון די געטאָס. אין שטאט טאראפצי האט מען אונז געשיקט אין נ.ק.וו.ד., דאָס הייסט אין זיכערהייטס־אַמט. יעדער איינער איז דאָרט אֶריין און האט דערציילט אַלעס, וואס ס׳איז מיט אים פאַרלאָפן.

ווען ס׳איז געקומען מיין ריי, בין איך אַריין און דער אָפיציר האט מיר גלייך געפרעגט:

— זאג נאָר, דו ביסט א יידישע?

— יאָ — האב איך געענטפערט — פארוואס פרעגסטו?

— איז דאס אמת, וואָס די צייטונגען שרייבן, אַז די נאַציס טויטן אַלע יידן און מען האלט זיי אין לאַגערן? אָבער דאס איז דאך אוממעגלעך! — האט ער אזוי ווי צו זיך געזאָגט.

— אמת — האב איך געזאָגט — איך גלויב, אַז די צייטונגען שרייבן נאך נישט אֶלעס, ווי עס איז!

ס׳האט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אַ ייד און האט איבערגעלאָזן אין וויטעבסק אֶ פרוי מיט קינדער, עלטערן און אַ פאמיליע. טרערן זיינען געווען ביי אים אין די אויגן. ער האט מיר אויסגעשריבן א שטיקל זייף, אַ קילאָ ברויט און 100 רובל. ער האט מיר אַוועקגעשיקט קיין באשקיריע אויף אוראַל.

דאס איז געווען ווייט פון פראנט און דאס לעבן איז דארט געווען נארמאַל. נאך מאָנאטן וואַלגערן זיך בין איך געפארן אויף אוראל באָרוועס, נאקעט, אויסגעהונגערט, אבער מיט גרויסער לעבנס־דערפאַרונג, גרייט אָנצוהויבן דאס לעבן אויף דאס ניי, פאַרגעסן דעם שרעקלעכן געטאָ און דאס ווארטן אַלע טאָג אויפן טויט, נישט וויסנדיק, וואס דער מארגן וועט ברענגען. נאר עס פאַרגעסט זיך נישט. עס זיינען שוין פאריבער 25 יאָר. איך האב שוין דערוואקסענע קינדער. עס פאַרגעסט זיך נישט און מען טאר עס נישט פארגעסן!

מיט די דיסנער, וועלכע איך האב געטראָפן, אַנטלויפנדיק פון דיסנער געטא, זיינען געווען: סאניע ראסיצאן מיט 2 קליינע ברידער; ראובן מעמכעס; ראובקע דער קורעניצער; שפרה פוקס; לאה מיט איר זון (שמערל זלמנס טאָכטער); אבראמזאָן; רייזעלע; יאָסקע — פאשקע.

סוניה צירניה: **הגטו והמנוסה**

רבות נכתב על הגיטאות ומחנות הרכוז, אך כל אדם ואסונו שלו המיוחד. אם הוא לא כתבו עדיין אין הוא כתוב.

אפשר לכתוב הרבה. מי שמוכשר לכך יכול למלא כרכים רבים. אני איני רוצה אלא להעלות זכרם של

רגעים ספוגי־יסורים של הגיטו בדיסנה.

שהיתי בגיטו מיומו הראשון ועד לחסולו. טוב כי תשאר מזכרת ימי האימים לדורות שיבואו. אנשים יעל־עלו בדפים אלה ויזכרו, כי בני אדם בודדים עברו את כל מדורי השואה האיומה ונותרו בחיים.

אחת מן המעטים האלה מספרת כאן את ספורה.

הורי גרו בלושקי, אך בדיסנה היו לי קרובי משפחה רבים, לפי שבני משפחת אבי גרו כלם בדיסנה. ראשון לכלם היה סבי איסר דרייזנשטוק, שחבה נודעה ממנו לעסקי צבור. מלבד שהיה גבאי בבית הכנסת, היה טורח בקופה לגמילות חסדים ועסקים דומים אחרים. דודתי גיטל קונקס גרה אף היא בדיסנה. על קרובי נמנו עוד משפחת אברמזון, שהיו בעלים למאפיה וכן בני דוד וקרובים רבים אחרים שלא הכרתים.

כשפרצה המלחמה, רצה אבי שנהגר מן הארץ. לצע־רנו לא נתאפשר הדבר. הגרמנים היו זריזים מאתנו והחזירו אותנו מן הדרך. למחרת שובנו ללושקי נכנסו לתוכה הגרמנים ומיד ערכו אכרי הסביבה פוגרום ביהו־דים. הגרמנים לא הפריעו להם והם השתוללו במשך יומים רצופים. שדדו ככל אשר יכלו ואת אשר נטרו לו איבה — הכו. מאתנו לקחו את כל אשר היה לנו. רכושנו עוד היה ארוז, כפי שהבאנוהו מן הדרך, והיה קל לקחתו. אבי הוכה קשות ואחי, שניסה להגן עליו, נפגע בראשו. גם אני הוכיתי במקל בידי.

ביום השני לפרעות, עם חשכה, יצאנו מלושקי דרך השדות לעבר דיסנה. רעבים, פצועים ומדוכאים, צעד־נו בלילה לבל יראנו איש בלכתנו. הלכנו, אף שבלילה היה עוצר בדרכים והשהיה בחוץ היתה אסורה. הגענו עד וולקובה, שהיתה מקום של אכסניה. באכסניה הח־זיקה משפחה יהודית, שהניחה לנו לשהות אצלם. לדיס־נה אי אפשר היה אז להכנס כלל, לפי שדיסנה בערה כלה והאש נראתה למרחוק. רק לאחר ימים אחדים נכנסנו העירה.

לעיר היה מראה עצוב. הכל היה שרוף. אי פה אי שם נותרו בתים בודדים שנצלו מן השרפה. הגרמנים הציתו את העיר, משום שהרוסים עצרו את התקדמותם ליד הדווינה. כאן נערך ביניהם הקרב הראשון.

זמן לא רב אחרי הכיבוש הגרמני כונסו כל היהודים לתוך גיטו מעבר לנהר הדיסנקה. כמו בכל הגיטאות, כן גם כאן נבחרו היודנראט ושוטרים יהודים, והתחילו חיי הגיטו.

נורא היה מראה היהודים שנגררו לעבר הגיטו ופלי־טת רכושם צרור להם על שכמם. הם השאירו מאחו־ריהם בתים ופרות, סוסים ובתי עסק — הכל. רק צרור בגדים קטן ומעט צרכי אוכל־נפש לקחו אתם. מרי־לב ורצוצים הלכו, כמי שנמחקו מספר החיים.

היודנראט ערך רשימה של כל תושבי הגיטו הצעי־רים, בחורים ובחורות, והיה שולח מידי יום עובדים למפקדה הגרמנית כמספר שנדרש. את פני העובדים קבלו הגרמנים, שחלקום לקבוצות ושלחום לעבודות שונות. הגברים נקו את רחובות העיר מן העשב שעלה בו ומשירי השרפה. אחרים עבדו במפקדה. הבחורות טאטאו את הרחובות, תלשו את העשב בידיהן, שטפו רצפות בגימנסיה בה חנו הגרמנים, ועוד עבודות כיוצא באלה. כשהחלה קרת החורף מתפשטת, שלחו אותנו לע־בודות באי שבדווינה. בשעתו פיתחו שם הרוסים משק חקלאי, עתה הגיע הזמן לאסוף את יבולו. בעבודה זו נהגנו לגנוב מעט גזר תפוחי־אדמה, בצל או ירק אחר כלשהו שניתן היה לאכלו. רע ומר היה למי שנתפס בגנבה. אך בגיטו שרר רעב כבד וגנבנו. אצל רבים אזלו כל צרכי המזון שהביאו אתם לגיטו ואצל אחרים היו קרובים שיאזלו. כל שלא היה לו מזון משל עצמו, היה חייב להסתפק במאה גרם הקמח לגלגלת, שפעמים חלקוהו ופעמים מנעוהו מאתנו.

אותו חורף קרתו היתה חריפה ולא היה במה להסיק את התנורים. וכך, ללא מזון וללא הסקה, כששלש וארבע משפחות גרו צפופות בחדר אחד, הפכו בני האדם לאגו־איסטים. אנשים לא דאגו אלא לעצמם בלבד.

המצב היה כה חמור, עד שהחלטתי לצאת מן הגיטו ולהביא קצת מזון לבית. היה לי אח אחד בצלאל, שהיה גדול ממני, ושתי אחיות קטנות יותר — פרומה וגיטל. אמא בכתה. היא חששה, שאם אלך יירו בי. אמרתי לה, כי רע מזה אם אשאר ואגווע ברעב. יצאתי מן הגטו עם שחר והלכתי ברגל ללושקי מרחק של שלשים ושמונה קילומטרים. בחוץ עמדה קרה קשה ורוח נשבה כל העת, אך הגעתי בשלום ללושקי ונכנסתי לגיטו, בו הכירוני כלם. במקצועי הנני ספרת־נשים. גליתי את

כלי העבודה השדודים שלי והתחלתי לעבוד בחשאי. את המזון שקבלתי בעבודתי — לחם, תפוחי־אדמה וכדומה, הייתי משגרת הביתה בידי מכר נוצרי, שהיתה לו רשות להכנס לגיטו. הוא היה נהג בשם חברצקי ועמד ליהודים רבים בצרתם. אלא שהטוב לא נתקיים זמן רב. הלשינו עלי בפני הגרמנים, שלא בלבד שאיני רשומה כדין, עוד אני לוקחת מצרכי מזון בעבודתי. יום אחד באו שני גרמנים עם ראש העיר מילוויץ ועצרוני. שני ימים ושני לילות הייתי עצורה לבדי בחדר. אלף מחשבות התרוצצו בראשי. מהרהרת הייתי בכך, שעודני כה צעירה — בת שש עשרה בלבד — וכה מעט טעמתי מהנאות החיים. אין אדם רוצה למות בעלומיו.

בלילה השני למעצרי שמעתי רעש בחצר בית־הכלא. שמעתי קול דברים ועגלה נוסעת. הנה באים לקחתני — הרהרתי בלבי — יקחוני וירו בי. כעבור זמן לא רב נפתחה הדלת ושומר הכלא נכנס וספר לי, כי ביקר כאן ראש העיר מילוויץ, הוא קבל פקודה לירות בי עם שחר. אך כיון שהוא מכיר אותי ואת הורי, נעורו בו רחמיו והוא רוצה שלא אמצא כאן בבוא המועד. השעה היתה שתים עשרה בלילה והשומר תבע, שבטרם אשא את רגלי אתקין סלסול לשערות בתו.

ידי רעדו בעבודתי. מרוב התרגשות גם לא יכולתי לאכול, אף שהייתי רעבה ביותר. מוחי לא הרהר אלא כיצד ולאן לברוח, כשכל הארץ מלאה גרמנים. בשעה ארבע לפנות בקר נכנסתי לגוי מכר. הצעתי לו את כל כספי, מרקים גרמניים רבים, שיובילני לגיטו בדיסנה. הגוי פחד בתחילה, אך הכסף עשה את שלו. מה גם שגרנו פעם בשכנות והוא הכירני מילדותי. הוא הוציאני מלושקי, כשאני חבויה בעגלה מלאה שחת. בקרבת משמרות גרמנים היה מתרה בי שאהיה שקטה ולא אזוז. אותם רגעים לא האזנתי אלא לדפיקות לבי והייתי מתפללת לאלהים שיעזרני.

הגענו בשלום לדיסנה. הגוי חזר לביתו ואני חכיתי למועד בו שבים עובדי הכפיה לגיטו. נכנסתי לתוכו יחד אתם. בהעדרי נורו למוות חמשה עשר מתושבי הגיטו. בתוכם היו גם דודי אברהם־הירש קונקס, ניורה פישמן אחותו של חברי, יוסף פוקס אחיה של שפרה פוקס ואחרים שלא הכרתי.

בגיטו של דיסנה פשטה שמועה, כי בלושקי הוציאוני להורג. הפיץ את השמועה יהודי. גיסו של דוד שעבד במפקדה כמתרגם. הכל דברו בזה. כשנגש אבי לקבוצת מתלחשים לשאול במה ידברו ומה נשמע, התפזרו מבלי לענות לו. כיון שכך, באה על אבי הרגשה כבדה ביותר. אותה שעה עצמה ראוני קרבה ובאה. איש לא האמין למראה עיניו וכי אמנם אני היא הצועדת לקראתם.

שוב יצאתי לעבודה אצל הגרמנים.

זוכרני, פעם היינו עובדות במפקדה, קלפנו תפוחי־אדמה, נקינו וצחצחנו. כשסיימנו, עמדנו בצותא ליד חדר האוכל של הגרמנים, ממתינות לרשות לשוב אל הגיטו. מבפנים בקעו מנגינות ערבות. תזמורת של יהודים הנעימה שם את לב הסועדים. כשהתזמורת סיימה לנגן מנגינה של טנגו ופתחה בולס, פרצו כל הבנות בחוץ בבכי תמרורים. בכינו והתיפחנו ולא בושנו אשה בפני רעותה. בכינו את ימי עלומינו שכלים ואובדים, מיטב ימינו עוברים ומי יודע מה יביא לנו יום המחר.

שבועים לאחר מכן באתנו השמועה כי חוסל הגיטו בלושקי. למחרת החיסול באו אל הגיטו בדיסנה חנה צפלוויץ וברל ברזון שנמלטו מגיטו לושקי. בגיטו דיסנה היו להם ידידים. דברתי אתם. אף לי עצמי קשה היה להאמין לספורי הזועה שספרו. לצערנו היו כל דבריהם אמת.

לאחר יום פגשתי את הנהג חברצקי. הוא ספר לי בפרטרוט את פרשת חיסולו של הגיטו בלושקי ונראה מיצר מאד בדברו. הוא אמר לי להיות זהירה, לפי שגם אצלנו יכול לקרות כזאת. מוטב, אמר לי, שאמצא דרך להמלט אל הסוויטים. לבסוף אחל לי שאשאר בחיים ונתן לי חפיסת טבק, שי לאבי שהעריך מאד.

עבדתי אצל ברטה דבורמן, במספרה שבביתם. היא שלמה לי משהו בעבודתי. להם הרשו הגרמנים לצאת ולגור בביתם, שנותר שלם מן הדלקה. אמה פניה נפטרה וברטה ואביה ערכו ללא הרף תכניות כיצד להמלט מדיסנה. אלא שתכניותיהם נשארו בגדר חלום. בינתים נפטר סבי והכל אמרו, כי אך צדיק היה האיש שהלך לעולמו בדרך כל הארץ.

אנו הצעירים לא רצינו למות. ככל שהחמיר המצב בגיטו, כן גדלה תאותנו לחיים. נפגשים היינו בינינו לבין עצמנו, דנים ודשים בכך שמוכרחים להמלט. על כל פנים מוכרחים לעשות משהו. הורינו נהגו לגעור בנו. אמי חששה לי מאד. סבורה היתה, כי אין אנו אלא שוגים בדברי הבל ודעתנו נתונה אך

לבלויים. אני ואחי נסינו לשכנע את אבא, כי אסור להמ־תין, צריך להמלט מן הגיטו מוקדם ככל האפשר. אלא שאמי, אשה נאה ושקטה, לא רצתה להפקיר את עצמה למנוסה וסבל.

„המלטו אתם בני", היתה אומרת. „אני שבעתי את הריצה ואיני רוצה להוסיף על סבלי". אבא לא רצה להשאיר את אמא לבדה וכך נשארנו ממתינים. אחותי הצעירה פרומה נעלמה יום אחד מן הגיטו מבלי לומר דבר. שוב לא שמענו ממנה דבר לעולם. היתה שמועה, שהיא נורתה למות בכפר אחד ליד פליסה. עד היום אין איש יודע מה עלה בגורלה.

הגיטו בדיסנה המתין לצפוי שיבוא. משמרות סובבו בו בלילות, למען יוכלו להזהיר בבוא המועד. והיום המר בא. זה היה ביום 15 ליוני 1942. בשעה שלש לפנות בקר העירתנו שפרה פוקס בצעקה, כי יורים בגיטו. ישנים היינו בבית הכנסת שמעבר לגיטו. הסת־כלתי בחלון ולבי נמוג למראה עיני. עווית אחזה בגרוני, עד שלא יכולתי לא לצעוק ולא לבכות. טור של גרמנים ושוטרים, כשרוביהם מאוזנים לירי, הקיפו הלוך והקף את הגיטו. היו שפרצו מן הגיטו בריצה, אך אלה נורו לאלתר. עברתי לחלון אחר וראיתי אשה רצה ותינוק בזרועותיה. היא לא הרחיקה לרוץ. במהרה כרעה ונפלה תחתיה. אחי משכני לפתע אחריו כדי להמלט. רצנו לנהר לעבר טחנת הקמח של בימבד. ברד כדורים רדף אותנו. אחי קרא לנו שנרוץ עקלקלות, כדי להמלט מפגיעה. כשהגענו לנהר, החילונו שוחים לעברו השני. הרגשתי שאנו עומדת לשקוע. מגפי נתמלאו מים ומש־כוני למטה. המעיל הוא שהצילני והחזיקני על פני המים, עד שבא אחי ועזר לי להגיע לחוף. בחוף עמדו גויים מבוהלים ושאלו לדעת מה מתרחש. היו גם שנתנו לחם ועודדו אותנו לברוח. רטובים ומבוהלים רצנו לעבר היער, שם שקענו בדשא מבלי יכולת לדבר או לבכות, אף לא לחשוב. קפואים כגלידי קרח רבצנו שם כל היום.

כל היום כלו הגיעו מן הגיטו קולות הירי. לפעמים אף שמענו קולות נפץ של רמוני־יד נבקעים. לבסוף עלתה מן הגיטו אש גדולה. הגיטו בער. למראה האש כאילו הוקל לנו. הנה, אמרנו, יישרף הכל ולא ימצאו בו הללו דבר. זו ראשית נקמה, נקמה על דמינו. נקמה על כל אלה שמצאו שם את מותם. יצר הנקם פשט בכל האברים. לבנו קרא נקם נקם נקם.

אני, אחי בצלאל, שפרה פוקס ועוד נערה, שאת שמה איני זוכרת, עברנו את הנהר ונמלטנו ליער. בלילה, ברדת החשכה, התחלנו ללכת. בלילות היה עוצר ואסור היה להלך בדרכים. עונש מוות נתחייב כל מי שנתפס על פשע זה. אלא שאנו היינו כמצורעים הללו, שחייבים להסתתר לבל תשורם עין אדם. בלילה בלילה צעדנו ובימים רבצנו חבויים ביער, בבית מרחץ של כפר, בבית קברות ובשאר מקומות כיוצא באלה, שידענו כי לא נפגוש בהם עוברים ושבים.

פגישה ראשונה שלנו באדם היתה במרחק של כעשרה קילומטר מדיסנה. בדרך עמד גוי שרצה לעצרנו. כש־הגענו אליו, צוה עלינו אחי שלא נתעכב ונמשיך בדר־כנו, והוא עצמו נטל מקל גדול בידו ונגש לדבר אתו. הגוי ספר לו, כי יצא צו לעצור כל יהודי שנמלט מן הגיטו. חפיסת טבק וקילו מלח יינתן כפרס לכל נפש יהודי. אלא שהגוי הרגיש שלא יהיה לו קל כלל וכלל לעצור את אחי ואין הפרס שוה את הסכנה. נמלך, איפוא, בדעתו ויתר. „לכו", אמר, „לא אעשה לכם דבר. אך הזהרו בלכתכם".

צעדנו לעבר השטח הסוויטי. אלא שבכל מקום שוטטו גרמנים, בכפרים ובדרכים. כל הארץ מלאה אותם.

בשטח הסוביטי התיחסו אלינו הגויים טוב יותר. פעמים אף כבדונו בלחם וחלב והראו לנו את הדרך. בדרכנו פגשנו באב ובנו שנמלטו אף הם מן הגיטו. מכנסיו של הבן היו מנוקבים בכדור שפגע בו בהמלטו. האב רצה לחזור לידידיו הנוצרים. אנו השתדלנו להניא אותו ממחשבתו זו. הוא לא שמע בקולנו וחזר. לאחר ימים אחדים שמענו, כי הבן נורה למוות. עוד פגשנו שני בחורים מן הגיטו בדיסנה, הלא הם סאשקה ויאשקה, חיילים משוחררים מן הצבא הסוביטי (אחד מהם נשאר בחיים). שני הבחורים היו מעודדים את הנוער בגיטו. הם הטיפו למנוסה ולהתקוממות, אלא שלצערנו לא היה במה ללחום. הם נמלטו האחרונים מן הגיטו הבוער, שהיהודים הציתוהו במו ידיהם.

ספוריהם של השניים נוראים היו. הם ספרו כיצד הסתתרו בעלית גג, בחביות ריקות, והעלו אחריהם את הסולם. פעמים גלגלום הגרמנים מן העליה בחב־יותיהם מבלי שהרגישו בהם. לבסוף, כשהכל עבר ומס־ביב לגיטו לא נותרו אלא משמרות דלילים, ירדו מן

העליה ויצאו מן הגיטו. בזחילה עברו בין המשמרות ונמלטו. הגיטו דמה למקום בלהות. בין שלוליות של דם התגוללו גויות וחפצי בית כלאחר קרב. לבם של הבחורים נתכווץ בספרם ועיניהם מלאו דמעות.

יום רדף יום וסביבנו נתלקטו דיסנאים רבים מן הנמלטים והפכנו קבוצה גדולה, דבר שהוסיף על הסכנה. משום כך החלטנו להתפצל לקבוצות אחדות, כשלכלם מטרה אחת — להגיע למקום משכנם של הפרטיזנים ולהצטרף לשורותיהם. לנקום את הדם הנשפך — זו היתה שאיפת כלנו.

צעדה ארוכה היתה זו. אבדנו את מנין הימים והשבועות. לילות ארוכים הלכנו כתועים בשדות ובבצות. כל אבן כנגדנו דמתה בעינינו לגרמני. לאחר שבועות רבים של נדודים פגשנו בקבוצת פרטיזנים קטנה, אך זו לא רצתה לקבלנו לשורותיה. קבוצה קטנה היתה ומעט היה הנשק שברשותה. הם נתנו לנו „צו תנועה" לקבוצה אחרת גדולה יותר בתקוה שהללו יקבלו אותנו.

שוב צעדנו. רגלינו התנפחו ופצעיהן זבו דם. בלויים ורעבים תרנו ביער, אחר דבר מאכל כלשהו. אותו זמן בשלו גרגרי היער והם שהצילונו. מים שתינו מן השלוליות בהם שרצו תולעים, אלא שלאיש לא היה איכפת.

פעם דמינו, כי הגענו ל„איזור של הפרטיזנים". זה היה הכנוי המקובל. אחי אמר, כי שוב אין לחשוש ואפשר להכנס לכפר, שמא נשיג שם דבר לאכול. בלבי נתעורר חשש וטענתי כנגד הצעתו. אלא שכל בני החבורה האחרים צדדו עם אחי ונכנסנו לכפר.

סמוך לכניסתנו נגש אלינו גוי אחד ושאל למחוז חפצנו. „אנו הולכים ליום של שוק", ענינו לו. ודאי שתשובתנו לא נתקבלה על דעתו.

„אכנס לבית לבקש קצת מים", הצעתי. „שמא אקבל גם פרוסת לחם".

באמרי זאת נגש אלי אחד מן החבורה בשם ברל, סנדלר במקצועו, והוציא מידי את הבקבוק.

„ניחא!" אמרתי. „לך אתה. אני אלך בפעם אחרת".

לא חלפו חמש דקות עד שנשמעו צעקות וירי. נפניתי לאחור וראיתי שנים מחזיקים בברל בידיו. אנשים אחרים רכובים על סוסים ואופנים רצים לעברנו. התחלנו לברוח. רצנו ככל שנשאונו הרגלים. כל אחד לעבר פניו. רוכב אחד השיגני ועברני וחשתי כי בא קצי, ראיתי, כי אך היער שלימיני יכול עוד להצילני. רצתי במלוא כחי. שוטר על אופנים רדף אחרי וירה. כשהגעתי ליער, היה קרוב ביותר אלי. כמעט והשיגני. אלא שהספקתי להכנס ליער והתחלתי נעלמת בין העצים. העמקתי להכנס עוד ועוד. כשלא שמעתי עוד יריות מאחורי, נפלתי על העשב מתחת לאחד העצים והתחלתי מתפללת לאלהים שיעזרני. לא עבר זמן רב ומן השמים החלו מגיעים קולות רעמים וברקים. מיד ירד גשם כבד ונרטבתי עד למח עצמותי. נדמה היה לי, כי את קול אלהים שמעתי ברעמים, קול של רוגזה. כביכול, אין הוא יכול עוד לראות ברצח בני־אדם. לא אדע למה, אך אותה שעה התחלתי להאמין, כי האלהים יהא בעזרי וינחני בדרכי.

בלילה יצאתי מן היער. לא ידעתי אנה אפנה. נגשתי לבית שעמד בקצה הכפר ונתדפקתי על החלון. גויה אחת, שבאה לקריאתי, אמרה לי לאן ללכת. להכניסני לביתה פחדה.

הלכתי ממנה. נכון יותר רצתי. נדמה היה לי, שאשיג מי מן הדיסנאים. רצתי, עד שהחל מאיר היום והייתי חייבת למצוא לי מסתור. סרתי למקום של עצים ושיחים ונכנסתי לתוכם. המקום היה רחוק דיו מן הכפר הסמוך ולא חששתי. בין השיחים נפלה עלי תרדמה כבדה. ישנתי עד שהשמש העירתני בחומה הגדול. כשהתעוררתי, ראיתי שאני שוכבת בבית קברות של נוצרים. הדבר לא היה איכפת לי כלל. מן החיים פחדתי יותר מאשר מן המתים. נשארתי רבוצה שם עד לחשכה.

בערב הלכתי הלאה. בבית שבקצה הכפר בקשתי פרוסת לחם והמשכתי בדרכי. הסתתרתי פעם בבקתה ריקה ובעיפותי הרבה נרדמתי שם. הבקתה היתה ללא גג וכשהחל יורד גשם — התעוררתי. מרחוק ראיתי בקתה אחרת מכוסה בגג. לשם עלי לעבור, חשבתי, כדי שלא ירטיבני הגשם. בזהירות פתחתי את הדלת וראיתי בצד ערמת שחת. החלטתי להתגנב לערמת השחת, להתכנס בה ולהרדם. עוד אני מהרהרת והנה נפתחה דלת צדדית. גויה הופיעה בה ונעצה בי עינים מבוהלות. התחלתי מדברת אליה והיא הכניסתני לביתה. היא נתנה לי לאכול מכל שהיה לה, ואגב כך סחה לי את צרותיה ואת אשר עוללו לה הגרמנים. את בנה רצחו ואותה גרשו מן הבית. בתה ובעלה נמלטו הרחק לתוך רוסיה. חשתי, כי על אשה זו אני יכולה לסמוך. עליתי על התנור ונרדמתי.

כדי להמשיך בדרכי היה עלי לעבור את מסילת הברזל. האשה ליותני עד למקום ממנו אוכל להשקיף על מעבר המסלה והסבירה לי בפרוטרוט כיצד עלי לעבור, היא ברכתני בדרכי והזהירתני על כל הסכנות. הלכתי ביום ובלילה. בלילה הרבה וביום מעט מאד. הגעתי אמנם לבסוף ל„אזור של הפרטיזנים”, אלא שבכפרים בסביבה עוד נמצאו גרמנים. אפשר שהלכתי שבועות אחדים עד שנודע לי היכן נמצאים הפר־טיזנים. הגעתי אליהם בכפר אחד ובקשתי לדבר עם המפקד. לאחר שיחה קצרה שלחני בלוית כמה פרטיזנים לכפר אחר ושם קבלוני לשורותיהם. הפרטיזנים התפלאו כיצד הצלחתי לעבור דרך כה ארוכה לבדי. הם חקרוני לפרטי פרטים מחיי והחליטו לנצור היטב את היהודיה היחידה שנצלה מידי הגרמנים. לפרטיזנים נלוה קומיסר אחד, קראו לו דרוזדוב. לו אני חייבת להודות הרבה על שנשארתי בחיים. הוא לא הניח לשלחני לפעולות ושמרני, כאילו הייתי בתו. הוא אמר, כי בת שלו, שנורתה בידי הגרמנים, דמתה לי ביותר. דבר שבמקרה, עם זאת שמר עלי מאד. בהזדמנות הראשונה, כשנשלחה משל־חת בחזרה אל מעבר לגבול, צרפני למשלחת. לא רציתי ללכת. קויתי למצוא מישהו מפליטי דיסנה. אלא שפקו־דה היא פקודה.

„לכי!” אמר לי. „וכשכל זה יעבור ותשארי בחיים, הזכירי נא מידי פעם את הקומיסר הזקן דרוזדוב”.

חצינו את הגבול. הרבה פחדים עברו עלינו, אך לבסוף הגענו לשטח שהיה תפוס בידי הצבא הרוסי. יכולני לומר, כי הייתי בין הראשונים שהגיעו שמה מן הגיטאות.

בעיר טרפצי שלחו אותנו ל־נ.ק.ו.ד., כלומר למשרד הבטחון. בזה אחר זה נכנסנו וספרנו איש איש את כל שידע לספר.

כשהגיע תורי ונכנסתי, היתה שאלתו הראשונה של הקצין אם אני יהודיה.

„כן”, עניתי „למה תשאל?”

„האם אמת הדבר שכותבים בעתונים, כי הורגים יהודים וכולאים אותם במחנות רכוז? והרי זה לא ייתכן”, הוסיף.

„הכל אמת”, אמרתי, „ואני סבורה שעדיין אין העתו־נים מתארים את האמת במלואה”.

נתברר, כי הוא היה יהודי. בויטבסק השאיר אחריו אשה וילדים, הורים וקרובים. דמעות מלאו את עיניו.

הוא מסר לי רשיון לקבל חתיכת סבון אחת, קילו לחם ומאה רובל, ונתן לי הוראת מעבר לבשקיריה אשר באורל, שהיתה רחוקה מן החזית והחיים שם התנהלו כתקנם.

כך, לאחר חדשים של נדודים, נסעתי לאורל. ערומה ויחפה יצאתי לדרכי, מדוכאה ומזת־רעב. אך הייתי בשלה להתחיל בחיים חדשים. רציתי לשכוח את ימי הגיטו הנוראים, את ימיו ולילותיו, את הצפיה למוות, את התהיה על מה שיביא יום מחר.

אלא שהדברים אינם נשכחים. עשרים וארבע שנים חלפו מאז, כבר אני אם לבנים מבוגרים, והדברים אינם נשכחים. אסור כי יישכחו.

ואלה הדיסנאים שנקרו לי בדרכי, במנוסתי מן הגיטו בדיסנה:

גבריאל דלוגין
סוניה רוסיצאן ושני אחיה הקטנים
ראובן ממכס
רבקה מקורניץ
שפרה פוקס
לאה (בתו של שמרל זלמן) ובנה
אברמזון
רייזלה
יאשקה וסאשקה

אידה רוסיצאן זלוטוגורסקי: **קבריהם**

בילדותי שחקתי באותם „חולות". המקום היה רחב ידים ובאמצעו התרומם תל שנקרא „מוגילניק" היינו, בית קברות. היה זה קבר אחים של חיילים אלמונים שנפלו בקרבות שונים במלחמת העולם הראשונה.

המקום היה נאה למשחק מאין כמוהו. החול היה לבן ונמצאו בו „אוצרות" שונים, כובעי פלדה ועצמות אדם, לסתות, גלגלות וכיוצא בזה. לא פחדנו, לפי שלא נקשרו במקום ספורי בעתה. ידענו, כי מקום קבורה הוא אך מעולם לא באה שמה אשה לבכות את יוצא חלציה. אפשר עמד על הקבר ציון כלשהו, אולי צלב קטן, אך לא היה בו כדי להרעיד את הלב ולהעלות דמעה.

והנה בא היום המר ואותו מקום נעשה מקום קבורה ליהודים שנרצחו על קדוש השם.

ביוני 1942 החליטו המרצחים הנאצים לחסל את הגיטו בדיסנה. הם הוציאו מתוכו את כל הנמצאים, אנשים נשים וטף, והובילום אל ה„מוגילניק".

לא בקרב נפלו יהודי דיסנה. לא ניתנה להם הזדמנות ללחום לחייהם. הם נרצחו באכזריות, מהם אף נקברו חיים. זעקתם לא זעקת קרב היתה. היתה זו זעקת צער, קללה ותמהון.

על מה, אלהים, על מה ענשת אותנו? האם היות יהודי, עוון הוא שעליו ימותו אבותינו, אמותינו וילדיהם?

בתשובה לא נשמעו אלא שריקות כדוריהם של המרצחים.

עדי ראיה נכרים ספרו, כיצד התפלל ר' שמריהו זלמן יפה על הקבר והשמיע דברי עדוד לבני עדתו. ועל צילה יקטן ספרו, שבגרמנית צחה שילחה קללת אלהים אל ראשי המרצחים. היא אמרה להם, כי דמם של יהודים אינו מים וכי יבוא יום בו יפרעו מהם על פשעם.

זמן רב לאחר חיסול הגיטו יכלו הנותרים בחיים לראות את בני משפחתם בתוך הקברים. החול שבתחלה היה לבן ונצבע ארגמן בדמם הטהור של הנהרגים, הוסע ברוח וניגלו גופות הנקברים כשהם מעוותים מכאב. איטקה לקח מזדישנקה היתה באה לעתים קרובות לכסות את גופת בעלה שהרוח חשפתה כפעם בפעם.

זה ספור קבר האחים בדיסנה.

עוד קבר יש בדיסנה, בקצה העיר האחר. בעשירי באפריל שנת 1942 באו המרצחים הנאצים לגיטו ונטלו אתם עשרים וששה גברים ושתי נשים. הם הוליכו אותם מזדישנקה דרך כל העיר עד מעבר לדורושקוביץ הנאה. משמאל לדורושקוביץ נמצא בית הקברות הפולני. לימינה — בית הקברות הרוסי. ביניהם, קרוב יותר לבית הקברות הפולני, יש גבעות של חול לבן. לכאן הביאו המרצחים עשרים ושמונה יהודים וכאן ציוו עליהם לחפור את קברם לעצמם. חלקם נורו למות וחלקם נקברו בעודם בחיים. בין עשרים ושמונה הנרצחים היו אמי דובקה רוסיצאן, דודי שמואל רוסיצאן וידידיהם הרשל שצמן, נחום קליאט ואחרים. עדי ראיה ספרו לאחי אברהם ורפאל ולאחותי סוניה הנמצאת באושמינה, שימים על ימים לאחר הרצח רעדה אדמת הקבר וכי סילונים של דם פרצו ובקעו מן הקבר אל פני האדמה, כשהם מכסים את הקבר במעטה ארגמן.

ראוי לציין, שאנשים אלה נרצחו בידי „שכניהם הטובים", אנשים שגדלו יחד עם הנרצחים מילדות, שילדיהם שחקו אף למדו יחד. אף האכרים שגרו בקרבת מקום לא יינקו. הם התמידו לגנוב ציוני קבר, אבנים וגדרות ברזל, שאחי ואתם בני משפחת שצמן, סולוביציק ואחרים, היו מקימים באותו מקום.

כעת עומדת במקום מצבה והוא מוקף גדר אבנים. מידי שנה באים שארית הפליטה שבעיר להתפלל בו.

ברחובותיה של העיר עוד פזורים קברות בודדים. עצמותיהם השבורות של המומתים ישארו שם, אך רוחם תיזכר לעד על ידי אלה שהמזל הותירם בחיים.

נינה סמושקין: ימי אימים וגבורה

בעשרים ושנים ביוני 1941 פתחו הגרמנים במלחמה ומיד נתמלאה דיסנה פליטים מן הערים והעיירות שבס־ביבה, שנסו מפני הצבא הנאצי. דיסנה עיר גבול היתה והפליטים נתכוונו לחצות בה את הדווינה בדרכם מזרחה. לא לכל הפונים נתנו הסובייטים היתר מעבר. הנשארים, או שנשתקעו בעיר או שניסו לעבור את הגבול בגנבה בדרך היבשה, דבר שהיה בחזקת סכנה. בעשרים ושמונה ביוני הפציצו הגרמנים את העיר לראשונה. אנשים הצילו את עצמם בנוסם לכפרים בסביבה. העיר בערה באש. הנאצים נכנסו לדיסנה בשלישי ליולי לאחר קרב נמרץ. בעיר נפלו פצצות, גם של הגרמנים התוקפים, גם של הסובייטים הנסוגים, והיא היתה כלה אחוזת להבות. שליש מן העיר, ובו המרכז, עלה באש.

בכניסתם הוציאו הנאצים צו, שכל היהודים שברחו מאימת ההפצצות ישובו העירה. הם גם פתחו בהוצאות להורג דוקא של יהודים. הם אספו מאה מתושבי העיר לככר השוק, נטלו כל אדם עשירי וירו בו. את הה־רוגים קברו ליד גן העיר במקום בו כבר היו כמה קברים. בין ההרוגים היו שני האחים גריינימן. אביהם נאלץ לקבור אותם במו ידיו.

מיד בבואם יסדו הגרמנים שלטון מקומי ומשטרה מקומית. ראש העיריה היה סולנצב, תושב דיסנה. למש־טרה נתמנו אכרים מן הכפרים שבסביבה, בילורוסים ופולנים. כן היו ז׳נדרמריה גרמנית ו„זונדרקומנדו״, שעסקו בבעיות החקלאות אלה מנו עשרה אנשים ובראשם עמד „זונדרפירר״.

בעשרים וחמשה ביולי יצא צו, שעל כל היהודים להתרכז באזור מצומצם, שכלל את רחוב פולוצק, את הצד השמאלי של רחוב גלובוקה ואת הסמטות שביני־הם. אנו עברנו לגור אל מכרינו, בני משפחת סלבין שגרו ברחוב פולוצק, לבית שנטשנו ברחוב קילינסקי נכנס לגור השוטר יבלונסקי.

שלושת אלפים יהודים מדיסנה התרכזו בגיטו ונוספו עליהם יהודים מן הכפרים שבסביבה, מיזנה ומבלושניק, מוולקובו ומילניה. כנגד זה נמצאו יהודים רבים מבני דיסנה, בלושקי ובגלובוקה, שעברו שמה עוד לפני שנוסד הגיטו בדיסנה.

הדוחק בגיטו והלכלוך שנתלווה לכך היו קשים מנ־שוא. בכל בית גרו חמש או שש משפחות. בביתנו גרו אלי סלבין, שני בניו שניאור ובייניש ובתם אסתר, רופאת שנים אנה רווט ואמה, המשפחה שלנו, רחמיאל־איזיק סלבין מן הכפר וולקובו, מנדל לייב סושקוביץ ואשתו רחל, בנם וכלתם אברהם ואסתר ותינוקם אפרים, שני בחורים מיזנה שאיני זוכרת את שמותיהם ואשה שקראוה רחל „המבשלת״. הגיטו לא היה סגור, אכרים היו חופשים לעבור בו.

בגיטו גם נתמנה יודנראט. בראשו עמד רוחלין וחב־רים בו היו גורדון, האוזמן ואחרים. כן היתה משטרה יהודית. זו העמידה משמר ליד הגשר לבדוק את העוב־רים העירה. המשטרה אספה אנשים לעבודה. כל הכש־רים לעבודה היו יוצאים בשמונה בבקר למקומות שנק־בעו על ידי הרשות. העבודות היו רבות ושונות. אני טאטאתי את הרחובות בקיץ ופניתים משלג בחורף, אח־רים עסקו בגידול ירקות באי על שם סטפן בטורי, עוד אחרים עסקו בפרוק החרבות, בסדור הלבנים, ובנקיון חדרי המשטרה

לגיטו לא הוקצבו מזונות כלל. לחם במנות קצו־בות נתנו רק לנצרכים ביותר, האחרים חיו מן המזון שאגרו לפני כן או שהשיגו בהמירם בו את חפציהם. כנגד זה הוטלו על הגיטו מסים בזהב, כסף, נחושת, בד, עורות ורהיטים.

בחורף הראשון הוצאו להורג בודדים, גויים ששתפו פעולה עם הסובייטים ואחרים. הדבר בוצע בגן העיר, מול הגיטו מעבר לנהר הדיסנקה. לפני פסח של שנת 1942 בצעו הנאצים „אקציה״ ראשונה ביהודים שלו־שים יהודים היו, כנראה, רשומים לכך אצל השלטונות. ביניהם היו אפשטין ובנו בוריס (היה להם כלב בשם היטלר והלשינו עליהם), דובה רוסיצאן, יוסף פוקס ושצמן. הם נלקחו מבתיהם ונורו בבית הקברות הפולני בדורושקוביץ׳. בדרך הצליח שצמן להמלט, אך הגרמנים הודיעו שאם לא יימצא, יוציאו להורג את בני משפחתו. הוא מסר את עצמו והלך למות ביודעין. אותו פסח, שאכלו בו מצות מקמח שפון, עבר בחרדה רבה. נפוצו שמועות שעומדים לחסל את הגיטו.

באחד במאי 1942 חיסלו את הגיטאות בלושקי, במ־יורי ובעוד עירות מספר. מלושקי הגיעו אנשים שנמלטו מן ההריגה. הגיעה נחמה יופה ושני דיסנאים קופרמן ויצחק ליפשיץ. הם ספרו, שאספו את כל היהודים לככר השוק והובילום משם למוות.

בחמש עשרה ליוני 1942 התחילו הנאצים בחסול הגיטו בדיסנה. היהודים חשו ב„אקציה" המתקרבת. הם החליטו להציב שומר ליד כל בית, כדי שלא יופתעו בבוא הרוצחים ויוכלו לברוח. בכל בית הוכן בנזין להציתו, שלא יפול רכוש יהודי בידי הנאצים.

אור ליום ב׳, א׳ בתמוז בשעה ארבע בבקר הקיצו השומרים את כל התושבים. המשטרה והגרמנים הקיפו את הגיטו. פרצתי לחצר וראיתי שהשוטרים והגרמנים מקיפים את הגיטו משני צדדים. חלק מהם יורד לחוף נהר הדיסנקה וחלק צועד לרחוב גלובוקי. קמה בהלה גדולה. אנשים ברחו בבגדים תחתונים, כפי שיצאו מן המטות. אני פרצתי החוצה בכתונת לילה. התחלנו לרוץ לכוון הכפר — מונואקובו, כדי לפרוץ את טבעת המצור. רצתי וצעקתי „יידן אנטלויפט! — יהודים, נוסו!" במרוצתנו פגשנו קבוצת בנות שצעדו לעבודה במטבחים. נאמר להן לבוא מוקדם מן הרגיל. לאחר שרצתי מרחק מה, שמעתי את צעקותיהן. המשטרה החזירה אותן לגיטו ורדפה אחריהן.

במרוצתי שמתי לב, שמבתי הגיטו רצים אנשים. לא יכולתי להבחין מי הם. קבוצת האנשים שאתם רצתי הספיקה לנוס לפני שנסגר מעגל המצור. לפתע נתך עלינו ברד של כדורים. אחד מאתנו, מוליה כץ, נפצע ברגלו אך המשיך לרוץ. אחותי קיילה בת העשר רצה אחרי והשיגה אותי. כשהגענו לחורשה הקרובה, הפנינו את פנינו לעבר הגיטו והנה הוא עולה באש. היהודים הציתו אותו במו ידיהם.

בחורשה התאספו כחמשים איש. הוחלט להתפלג לקבוצות קטנות וכל אחת יצאה לכוון אחר. אני ואחותי, אברהם ואפרים סוצקוביץ ומיכאל — בחור מיזנה בחרנו בדרך המובילה לכפר רזדיורקה הקרוב לוולקובה. בוול־קובה נפרדו האחים סוצקוביץ׳ והלכו לאכרים מכרים. אני הייתי יחפה ואך כתונת לילה לבשרי. בכפר אחד נתנו לי חצאית וחולצה. כחודש ימים נדדנו יחפות, כמעט ללא לחם, עד שהגענו ליער. היינו נכנסות לבתי אכרים לבקש פרוסת לחם. היו שנתנו והיו שגרשו כמו כלבים.

בזמן הראשון נדדו ביערות בסביבת דיסנה הרבה יהודים. על כך ספרו לנו האכרים. כל משך היותנו ביער שמענו יריות. הגרמנים סרקו את היער וצדו אותם. נפלו כמעט כל אלה שהסתתרו ביערות, ביניהם גם וולוול אחיו של מיכאל שהלך אתנו. גם אנו נכנסנו לבתי אכ־רים בפחד רב, כי הם מסרו יהודים לידי הגרמנים וקבלו כפרס קילוגרם לחם.

מצבנו החמיר מאד, כשהתחילו לרדת גשמים ובא הקור. רעבים, יחפים וערומים למחצה הוספנו לנדוד. דומה היה, שלא נותר לנו אלא להסגיר את עצמנו או להתאבד. אך למרות היאוש החזקנו מעמד עד אוגוסט 1942. מפי האכרים נודע לנו, כי בגלובוקי עדין קיים הגיטו והחלטנו ללכת שמה ולצרף את גורלנו לגורל היהודים שם. שלושה היינו וצריך היה לעבור מרחק של ששים קילומטר. הלכנו בלילות. היינו מלוכלכים ועקו־צים מיתושים, לא מסורקים ורעבים. רגלינו היו נפו־חות ושתתו דם מרוב הליכה. מראנו בלבד יכול היה להסגיר אותנו. כשהגענו לכפר זלסיה תפס אותנו היערן, בילורוס. מיכאל הסתלק, אך אותי ואת אחותי עצר. הוא לקח עגלה מן האכרים והוביל אותנו, כדי למסור אותנו למשטרת זלסיה. בדרך רמזתי לאחותי ובן רגע, ליד אחד השיחים, קפצנו מהעגלה וברחנו. ליערן היה רובה. הוא התחיל מיד לירות בנו ולשרוק במשרוקית, כדי שהאכרים יבהילו את השוטרים. כהרף עין התאסף המון אכרים רב. הגיעו שוטרים וכלם חפשו אחרינו.

שכבנו בעצירת נשימה. הם עברו מספר פעמים על ידינו ולא הרגישו בנו. עד הערב המשיכו בחפושים. למזלנו לא היו אתם כלבים ולא מצאונו. כשירדו הדמ־דומים, הסתלקו. התרוממנו מבלי לדעת לאיזה כוון לרוץ. בלילה דפקנו בדלתו של בית. יצאה אכרה והראתה לנו את הדרך המובילה לגלובוקה. לא הלכנו שמה. נדדנו כל הלילה. לפנות בקר הגענו ליער המכונה וורק. פגשנו שם אכרות שלקטו פטריות. הן ספרו לנו, שבאותו מקום הרגו ביריה חלק מיהודי גלובוקה.

האכרות היו נשים טובות והזהירו אותנו, כי עומד לעבור משמר גרמני. הן יעצו לנו להתערב ביניהן וכאשר יעברו הגרמנים, יובילו אותנו אל הגיטו. הרעיון להמצא בין יהודים, לישון ולהתרחץ נראה לנו כאושר.

כאשר עבר המשמר הגרמני, הביאו אותנו הנשים עד לבית הראשון בגיטו. הגיטו בגלובוקי עדין לא היה גדור. נכנסנו לבית הראשון ברחוב קיסיליקה. רחצו אותנו האכילו אותנו והודיעו על בואנו לקרובתי דבורה שוכמן, בת דוד של אמי שאספה אותנו לביתה.

זמן קצר לאחר בואנו לגיטו התחילו לבנות גדר סביבו. בית קרובתי נמצא על יד השער ונשקפה לנו הסכנה שיגרשונו מן הבית לפי שלא היינו רשומות כחוק. בשל קרבתנו לשער התקנו בונקר מאחורי הרפת. הבונקר היה בור בעל פתח צר מאד. אפשר היה להכנס בו רק בזחילה. הבונקר נבנה לעשרים איש והיה פרימי־טיבי מאד. כאשר באו הגרמנים לקחת אנשים לעבודה הסתתרנו בו.

בספטמבר 1942 הוציא מפקד המחוז צו לאסוף את היהודים שנשארו ביערות. אז נרשמנו ביודנרט ויצאנו לעבודה.

עבדתי יחד עם אחותי במטויה. הגרמנים ספקו לנו צמר ואנו סרגנו להם גרביים, כפפות ואפודות. פעם, בלכתנו לעבודה במטויה, בעודנו בשטח הגיטו, פגשנו אכרים מדיסנה. הם ספרו לי פרטים על חיסול הגיטו. כן ספרו לי, שאבי נשאר בחיים יחד עם שבע עשרה בעלי מקצוע אחרים. את בעלי המקצוע השאירו הגר־מנים לשרתם. הם היו: טכנאי השינים ליפשיץ, הרו־קחת חיה דובה גלמן, התפר אברהם שר, הנגר חיים פרידמן, המסגר סיומה ברקו, שני האחים סמירין הנגרים, אבי, זלדה כגן שעבדה אצל הגרמנים במטבח, מספר חייטים ואחרים.

בזמן החיסול ברח אבי לאכרים שעבד אתם במשך כל ימי חייו, אך הם כפתו אותו ומסרוהו לידי הגרמנים. הודות לכסף הרב ששלם להם, הצליח לפדות את עצמו והשאירוהו עם בעלי המקצוע. בעזרת הנהג הפולני חבר־צקי קשרתי קשר עם אבי וכל הזמן קבלתי ממנו מכת־בים וחבילות.

מחברצקי נודעו לי פרטים על חיסול הגיטו בדיסנה. את שבעה עשר בעלי המקצוע הרגו הגרמנים ב־22 בינואר 1943 „ט״ז בשבט). סבה להריגתם היתה ברי־חתו של ד״ר לקח אל הפרטיזנים. הגרמנים חששו, שגם שבעה עשר אלה יברחו אל הפרטיזנים, לכן אסרו את כלם, הביאום למשטרה בדיסנה ושם, בבנין המחסן, הרגום. את גויותיהם השליכו לתוך בורות. בזמנו חפרו בבורות אלה חול לבנין והם נמצאו מאחורי הגמנסיה.

למרות הכל המשכנו, אני ואחותי, להתקיים. כיון שעבדתי במטויה, היתה לי הרשות לקבל מנות אוכל. המנות היו זעומות והלחם חציו סובין של שבולת שועל. קרובים וחברות תמכו בנו בקצת אוכל. החברות היו שרה ביילין ומייטה מכינזון, שהיו נוסעות מדיסנה לגלובוקי עד לחיסול. ביותר עזרה לי חברתי מייטה, שעבדה במחסן והיתה מביאה לי בגדים.

החיים ליד השער היו מלווים פחד תמיד. בכל מקרה פרצו הגרמנים לבית הראשון. לילה אחד פרצו לביתנו גרמנים שכורים וניסו להתעלל בנו. מבוהלות, מבלי לדעת מה מתרחש, השלכנו את עצמנו אני ואחותי דרך החלון והתחבאנו בבונקר. אחרינו באו כל דרי ביתנו.

החיים בגיטו גלובוקי היו מתוחים מאד. התאספו לכאן יהודים מחמשים עירות וכפרים שבסביבה. היה דוחק איום. המוות רחף מעל לראשינו. צעירים רבים ברחו לפרטיזנים, שהחלו אז להתארגן. מדי בקר שמענו, שמישהו נלקח בלילה ונורה. הכל ציפו לאב־דנם הקרוב. כך חיינו עד ספטמבר 1943. במשך הזמן הזה העבירו אותי מהמטויה לעבודה במטבח אצל ויטויצקי, שהיה אוברשטורמפירר. עד 1939 חי גרמני זה בגלובוקי ואיש לא ידע את טיבו. כאשר נכנסו הגרמנים,, דרך כוכבו. הוא הכיר את כלם והיה סאדיסט איום. במו ידיו הרג את ירוחם, בנו של לדרמן. ויטויצקי היה מתפרץ תכופות אל הגיטו ומכה אנשים עד לעלפון. תמיד דרש כסף (קונטריבוציה) ונהל את המלחמה בפרטי־זנים. את ה„פולקסדויטשה״ אימן והעביר לגסטאפו בגלובוקי. אני יודעת זאת, כי עבדתי במטבחו.

בחודש ספטמבר היה המצב בגיטו כל כך מתוח, שר־בים לא ישנו בלילות. לילה אחד שמנו לב לתנועה חשודה מסביב לגיטו. הכל קפצו על רגליהם. אנו, שגרנו בבית הראשון, עלינו על הגג לצפות.

בבקר התחיל החיסול של הגיטו בגלובוקי. בעיני ראיתי את מפקד הז׳נדרמיה הגרמנית קורא למפקד המיליציה היהודית, בלנט, ואומר לו לאסוף בשעה שמונה את כל היהודים, כיון שעומדים להעביר אותם לעבודה למאידנק בלובלין. עדין לא ידעתי אז את משמעות המלה „מאידנק״. ומעולם לא הגיעה אלינו הידיעה, שהובלה לעבודה פרושה מוות.

בדמדומי השחר חשתי שהגיטו מוקף וכי סביבו מוצבים מקלעים. אנשים יצאו לרחוב בבהלה מבלי לדעת לאן לפנות. הם התרוצצו אנה ואנה, עד שהחליטו לפרוץ בכוח את הגדר ולהתפרץ בינות לקני המקלעים. לרבים היה נשק, אך לצערנו לא ידעו להשתמש בו.

לפתע ראיתי טנקים נכנסים לגיטו, אך כאן כבר נפרצה הגדר והתחילה מנוסה. שוב רצתי עם אחותי. לפנינו רצה חבורת גברים. המקלעים מסביב פתחו באש תופת. ראיתי אנשים נופלים כזבובים. החלטתי לא לשים לב ורצתי. מוטב שהכדור ייתקע בגב ולא בין העינים.

החזקתי בידה של אחותי ונשאנו כמו רוח. לפתע הרגשתי שאני פצועה בידי. ראיתי בשר שסוע ודם זורם. משכתי את המטפחת מראשי ותוך כדי ריצה חבשתי לי את היד. בכך הרפיתי מידה של אחותי. היא היתה רק בת אחת עשרה ואני, שהייתי חזקה ממנה, התרחקתי מבלי שארגיש שאיננה על ידי. סביב השתוללה אש תופת. גם על העצים ישבו גרמנים ושוטרים, ירו במקלעים וזרקו רמונים. הפניתי את ראשי לחפש את אחותי וראיתי אותה מרחוק. על ידה התפוצץ רמון. הבנתי, שאבדתי את אחותי. לא היה לי זמן לחשוב מה לעשות. מהר הפסקתי להסתכל והמשכתי לרוץ. לידי נפלה חברתי רסקה צימר משרקוביטשיזנה. כדור ריסק את בטנה והיא נפלה לארץ.

לבסוף הגעתי ליער. אנשים שרצו לפני צעקו, שאנו מוקפים גרמנים וכי נסגר המעבר. אז פנו כלם הצדה. והנה שוב מצאתי את אחותי. היא היתה פצועה קשה בצדה. החזקתי בידה, כשאני בעצמי פצועה, והתחלתי לגוררה. למזלי, עזרו לי בכך, עד שהגענו אל היער הקרוב. שם פשטתי מעלי את חולצתי הרטבתיה בבוץ ורחצתי את פצעה ופצעי. היא דמדמה מחום גבוה, אך המשכנו להגרר הלאה, יחד עם יהודים מגלובוקי, שגם בהם היו פצועים. אתנו היה אחד בעל רובה. הלכה אתו אשתו ותינוק בזרועותיה. הודות לנשק הצליח להשיג מזון מן האכרים. איני זוכרת כמה זמן בוססנו ביער. בפצעינו התחילו לשרוץ תולעים. פעם נתקלנו בקבוצת פרטיזנים אחת, שנמצאה בסביבת מרקובשציזנה. לא יכולנו להשאר אתם, כי היו קבוצה ניידת. למזלנו הגיעו לקבוצה זו פרטיזנים יהודים מקבוצות אחרות. הצטרפו אליהם גם יהודים מגיטו גלובוקי וביניהם הרוקח שנקמן ובתו. אלה הגישו לנו עזרה ראשונה. הפרטיזנים נתנו לנו תחבושות. בין הפרטיזנים היהודים שהגיעו היו לנו מכרים והם החליטו לצרפנו לקבוצתם.

כך הגענו, אחותי ואני, ועוד מספר אנשים לקבוצת הפרטיזנים של הבריגדה הבילורוסית הרביעית, שנמצאה באזור דיסנה — מאוירי. לפני שהתחלנו במסעות קרב נשארנו לרפוי ממושך. אצלי התגלה פצע נוסף בצד מפגיעת כדור, שלא הרגשתי בו עד כה בגלל הכאב האיום שביד. הפצע של אחותי לא הגליד זמן רב והיה נפתח כפעם בפעם.

טבילת האש הראשונה שלי היתה, כשהייתי בקבוצת סיירים. מחופשת כאכרה, הלכתי מעיר לכפר ומכפר לעיר, כדי להשיג ידיעות חשובות לקבוצה. לא פעם קרה, שרצו לתפסני ורדפו אחרי. בראשית 1944 נסענו אני ומפקד הסיור שמעון גורדין, כדי לקשור קשרים עם שוטר אחד, שצריך היה לעבוד בשבילנו. האכרים הלשינו במשטרה, שבכפר ליד מאוירי נמצאים פרטי־זנים וארבו לנו. התקיפו אותנו ביריות והעגלה בה נסענו נוקבה ככברה. בנס הצלחנו לברוח. בקבוצה, חשבו כלם שאבדנו. אך אנו מלאנו את שהוטל עלינו.

במשך פעולתי הקרבית יצאתי כמעט מדי לילה ברכיבה על סוס לבדי לתפקידים הקשורים בהשגת ידיעות. לא פעם נרדפתי והותקפתי ביריות של שוט־רים. כאשר לא יכולתי להמשיך עוד בתפקידי, באשר כלם הכירוני, העבירו אותי לקבוצת סיור קרבית ושם המשכתי עד המצור האחרון, כלומר עד לכניסת הצבא האדום לאזורנו. בעת המצור, בו נפלו כחמשים אחוז מאנשי הבריגדה שלנו, נפצעתי שוב. הפעם ברגלי. עד היום נמצא בה הכדור.

כל עוד נמצאתי עם הפרטיזנים, לא הורשתה אחותי הקטנה להלחם. היא נמצאה אצל אכרים בכפר סמוך. במאי 1944, כאשר התחיל המצור, לא הספקתי להודיע לה עליו והיא נפלה לידי הגרמנים. הביאו אותה למשטרת דיסנה ושם הכירו אותה והתחילו לחקרה על אודותי. היא טענה, שנהרגתי.

כעבור זמן קצר התחילה הנסיגה של הצבא הגרמני. הגרמנים היו עסוקים עם עצמם ומסרו את אחותי לידי אחד השומרים. היא הצליחה לרמותו ולברוח לכפר, בו עמדה אז הקבוצה הפרטיזנית שלנו, באיזור דיסנה־מאוירי. בכפר הזה הסתתרה עד ליום ההתקפה של

הכוחות הפרטיזנים המאוחדים, יחד עם הצבא האדום הסדיר. בזמן הפעולות הקרביות עברנו דרך הכפר הזה ושוב פגשתי את אחותי, שחשבתיה בין המתים, כי הא־כרים ספרו לי שנפלה לידי הגרמנים.

ביוני 1944 פרקו את קבוצות הפרטיזנים וצרפום לצבא הסדיר. אחדים נשלחו לארגן את השלטון המקומי. אותי שלחו ליזנה. בסוף שנת 1945 נסעתי ללניג־ראד לקרובי. ב־1948 עברתי לוילנא, שם גרתי עד 1957. ב־1959 עליתי לארץ־ישראל.

כשגרתי בוילנא, בקרתי תכופות בדיסנה, אולם לא יכולתי בשום אופן לבקר במקום אבדנם של קרובי. ידעתי שאמי ואחותי קבורים בקבר האחים העצום ואבי בקבר השבעה עשר. ב־1955 החלטתי למצוא את מקום אלה האחרונים ויהי מה. במקום המשוער היו ערמות אשפה. אני וחיים סמירין, שאחיו הוצא להורג יחד עם אבי, החלטנו לנקות את הקבר ולהציב עליו סמן. שכרנו אכרים, שחפרו במקומות שונים, כדי לאתר את המקום. כאשר הגענו לעצמות המשחירות, ידענו שאמנם כאן נקברו. חפרנו מסביב למקום והחלטנו להציב מצבה, ששוב לא ישליכו אשפה על קברם של היקרים לנו.

נינא סמושקין: טעג פון שרעק און גבורה

(באריכט אין „יד ושם")

דעם 21סטן יוני 1941 איז אויסגעבראכן דער קריג. אזוי ווי דיסנע האט זיך געפונען אויפן געוועזענעם רוסישן גרענעץ, זיינען אלע פליטים פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך דורכגעגאנגען דיסנע. כדי פארצו־זעצן דעם וועג האבן זיי געמוזט אריבער דעם טייך דווינע, אבער צו דעם האט מען געדארפט א דערלויבע־ניש פון דער סאוויעטישער מאכט. דעריבער האבן פיל פליטים זיך געמוזט אפשטעלן אין דיסנע, ווייל קיין דערלויבענישן האט מען נישט ארויסגעגעבן. מען האט געקענט ריזיקירן און אריבערגיין אומלעגאל דעם גרע־נעץ ארום און ארום אין דער טריקעניש.

צום ערשטן מאל האט מען באמבארדירט דיסנע דעם 28סטן יוני. די שטאט האט אנגעהויבן ברענען.

די דייטשן אקופירן דיסנע

דעם דריטן יולי זיינען די דייטשן אריינגעקומען אין דיסנע. זיי זיינען אריין, ווען די שטאט האט גע־ברענט אלס רעזולטאט פון די דייטשע און רוסישע באמבעס. א דריטל שטאט און אויך דער צענטער האט אָפּגעברענט.

באלד האבן די דייטשן ארויסגעגעבן א באפעל, אז אלע איינוווינער, וועלכע זענען אנטלאָפן אין די ארו־מיקע דערפער, זאלן באלד צוריק קומען.

אן לאנגע שהיות האבן די דייטשן אנגעהויבן מארדן די איינוווינער. פון אנפאנג האבן זיי דערשאסן צען מענ־טשן, נישט דווקא יידן. זיי האבן צונויפגעזאמלט אלע פארבליבענע איינוווינער אין שטאט, אויסגעשטעלט אויפן מארק פלאץ 100 מענטשן, אוועקגעפירט יעדן צענטן מענטש נעבן בולוואר און דארט זיי דערשאסן. צווישן די דערשאסענע, געדענק איך, זענען געווען צוויי ברידער גריינימאן, וועלכע זייער פאטער האט געדארפט מקבר זיין.

באלד האט זיך אין דיסנע אָרגאניזירט אן אָרטיקע מאכט און מיליץ. אלס בירגערמייסטער איז נאמינירט געווארן סאָלנצעוו, א דיסנער איינוווינער. אלס מיליצ־יאנערן זיינען אויסדערוויילט געווארן קריסטן און פא־ליאקן פון די ארומיקע דערפער. אויסער דעם איז אויך געווען א דייטשע זשאנדארמעריע און א „זאנדער־קאָ־מאנדע", וועלכע זיינען געווען באשעפטיקט מיט ווירט־שאפטלעכע ענינים.

דיסנער געטאָ

דעם 25סטן יולי 1941 האבן די דייטשן ארויסגע־

געבן א באפעל, אז אלע דיסנער יידן זאלן זיך אריבער־קליבן אין א ספעציעל באשטימטן פאר זיי קווארטאל, וואס האט זיך געפונען אויף פאלאצקער גאס און אויף דער לינקער זייט פון גלובאקער גאס מיט אלע געס־לעך צווישן זיי. מיר האבן זיך אריבערגעפירט צו דער פאמיליע סלאווין, אונדזערע באקאנטע, וועלכע האבן געוווינט אויף פאלאצקער גאס. אין אונדזער הויז אויף קילינסקא גאס האט זיך ארייגעפירט א פוילישער מיליציאנער יאבלאָנסקי.

ס׳האבן זיך צוזאמענגעקליבן אין געטא ארום 3000 יידן. אויסער די, האבן די דייטשן אהער געבראכט די יידן פון די ארומיקע שטעטלעך און דערפער, ווי: יאזנע, וולאשניק, ווולקאווא, יעלניא.

ס׳איז כדאי צו באמערקן, אז איידער מ׳האט געשאפן דעם געטא זענען א טייל דיסנער יידן אריבער קיין לוזשקי און גלובאק.

דער דיסנער געטא איז נישט געווען קיין געשלא־סענער. און אזוי ווי ער האט זיך געפונען אויפן ברעג פון טייך דיסיענקא, האבן די קריסטן געקענט פריי אריבערפארן צו אים.

אין געטא איז געווען א שרעקלעכע ענגשאפט. אין יעדן הויז האבן געלעבט 5—6 משפחות. אין אונדזער הויז האבן געלעבט, אויסער די סלאווינס, ד. ה. אלי סלאווין מיט די צוויי זין — שניאור און בייניש — און טאכטער אסתר, דער דענטיסט ראזעט מיט זיין מוטער, אונדזער משפחה, רחמיאל־אייזיק סלאווין פון ווולקאווע, מענדל־לייב סושקאוויטש מיט זיין פרוי רחל, זייער זון אברהם מיט זיין פרוי און קינד, אפרים סוש־קאוויטש, אסתר סושקאוויטש, צוויי בחורים פון יאזנע און א פרוי, וועלכע האט געהייסן „רחל די קעכערין״.

באלד האט זיך ארגאניזירט א יודנראט מיט ראכלין אלס „יודנעלטסטע״, גארדאן און הויכמאן (די איבערי־קע געדענק איך נישט). אין א געוויסער צייט ארום האט זיך געשאפן א יידישע פּאָליציי מיט בערקע ווייספּאפּיר אָן דער שפּיץ. די יידישע פאליציי איז גע־שטאנען ביי דער בריק, כדי אכטונג צו געבן, ווער ס׳גייט אין שטאט אריין און זי האט באשלאסן ווער ס׳זאל גיין אויף ארבעט.

אלע ארבעטס־פעיקע מענטשן פלעגן ארויסגיין 8 אזייגער אין דער פרי אויף ארבעט, דארט ווו די דיי־טשן האבן געפאדערט. מיך האט מען באשטימט צו פארקערן די גאסן זומער־צייט און ווינטער — אָפּריי־ניקן דעם שניי. אנדערע האבן געארבעט אויפן אינדזל אין די גערטנער. אויך האבן אנדערע געארבעט ביים פונאנדערנעמען די הייזער און אויפלייגן די ציגל, אין דער קיך פון קאָמענדאנטור און אין דער פּאליציי.

דער געטא האט קיין שפּייז־פּראדוקטן נישט באקומען. נישטיקע ברויט־פּאַרציעס האבן נאר באקומען די סאמע נויטבאדערפטיקע. מען האט געלעבט פון בייטן שטובי־קע זאכן אויף עס־פּראָדוקטן, אדער פון די אנגעגרייטע פּראָדוקטן.

אָן אָט האבן זיך אנגעהויבן די קאנטריבוציעס. מ׳האט באפוילן אפּגעבן שניט־סחורה, לעדער, גאלד, זילבער, קופער און מעבל.

אזוי איז מען איבערגעקומען דעם ווינטער, אין משך פון וועלכן ס׳זענען קיין ספעציעלע פאלן נישט פארגע־קומען. אין דער צייט האט מען דערשאסן אייניקע גע־וועזענע סאוויעטישע אקטיווע טוער און אנדערע, נישט פון דער יידישער באפעלקערונג. מ׳האט זיי דערשאסן נעבן בולוואר ביי דער דיסיענקע, אנטקעגן געטא.

פאר פסח, אין מערץ 1942, האבן די דייטשן אויס־געפירט די ערשטע אקציע, איבער 30 יידן, וועלכע זיינען, ווי ס׳זעט אויס, שוין געווען פון פריער אין זייער ליסטע. צווישן די געדענק איך יוסף עפשטיין מיט זיין זון באַרקע. (זיי האבן געהאט א הונט, וואס האט געהייסן „היטלער״ און מ׳האט זיי געמסרט), דאָבע ראסיצאן, יוסף פוקס און שאצמאן. מ׳האט זיי ארויסגע־נומען פון שטוב און אין אייניקע מינוטן ארום האבן מיר געהערט שיסערייען. ווי ס׳האט זיך דערנאך ארויס־געוויזן, האט מען זיי דערמארדעט אויפן פוילישן מא־הילניק אין דראשקאוויטש. פירנדיק זיי האט זיך שאצ־מאנען איינגעגעבן צו אנטלויפן. דאן זענען זיי געקומען צו אים א היים און האבן געמאלדן, אז אויב ער וועט נישט צוריק קומען, וועלן זיי דערמארדן זיין גאנצע פאמיליע. אזוי האט ער באוווסטזיניק גענומען אויף זיך דעם טויט.

דער פסח איז פאריבער מיט שרעק. מצה האט מען געבאקן פון גערשטענע מעל. נאך פסח האבן זיך פאר־שפרייט קלאנגען, אז די נאציס קלייבן זיך צו ליקווידירן דעם געטא אין דיסנע.

דעם 1טן מאי 1942 האט מען ליקווידירט דעם געטאָ אין לוזשקי, מיאָר או אין נאָך אייניקע שטעטלעך. צו אונז זענען אנגעקומען אייניקע פליטים פון לוזשקי. צוויי פון זיי זענען געווען דיסנער: קופערמאַן און איטשע ליפשיץ. צווישן די לוזשקיער איז געווען נחמה יפה. זיי האבן דערציילט, אז מען האט אלע יידן צונויפגעזאַמלט אויפן מארק און פון דארטן האט מען זיי אוועקגעפירט און דערמאָרדעט. זיי איז געלונגען צו אנטלויפן.

די ליקווידאציע פון דיסנער געטאָ

דעם 15טן יוני 1942 האט זיך אנגעהויבן די ליקווידאציע פון דיסנער געטאָ. נאָך פאַר דעם האט זיך געפילט אין דער לופט, אז עס קומט אַן אומגליק. דאַן האט מען אין געטאָ באשלאָסן אוועקשטעלן ביי יעדן הויז א וואך, כדי מען זאל אין פאל פון א פּאגראם זיין גרייט צו אנטלויפן. אין יעדן הויז איז געווען אָנגעגרייט בענזין, כדי אין פאל פון ליקווידאציע זאל מען אלעס אונטערצינדן, אז קיין יידיש גוטס זאל נישט אריינפאלן אין מערדערישע, נאַצישע הענט.

זונטיק ביינאכט, ב׳ בתמוז, 4 אזייגער פרי, האבן די שומרים אוועקגעשטעלט אלעמען אויף די פיס. זיי האבן באמערקט, אז די פּאליציי און די דייטשן רינגלען ארום דעם געטאָ. אלע זענען אויפגעשפרונגען, אנדערע אין אונטערוועש.

ווען כ׳בין ארויסגעלאפן אויפן גאס, האב איך געזען ווי די פּאליציי און די דייטשן רינגלען ארום דעם געטאָ פון צוויי ריכטונגען; איין טייל איז אראָפּ אויפן ברעג פון דיסיענקע; די צווייטע — אין דער ריכטונג פון גלובאקער גאס. דאַן האט זיך אנגעהויבן א פּאניקע. מענטשן האבן זיך געלאזן לויפן אזוי ווי זיי זענען געשטאַנען אָן אויבערשטע בגדים. איך אליין האב זיך געלאזן לויפן אין אן אונטערהעמד.

מיר זיינען געלאפן אין דער ריכטונג פון דאָרף מאניאקאווע, כדי זיך ארויסצורייסן פונם קרייז, וואס האט אונז ארומגערינגלט. כ׳בין געלאפן און געשריען: „יידן אנטלויפט!” אין דעם זיינען צוויי מיידלעך, וועלכע האבן געארבעט ביי דער פּאליציי אין קיך, געגאַנגען צו דער ארבעט. מ׳האט זיי געהייסן קומען פריער ווי שטענדיק. אנטלויפנדיק א געווויסן מרחק האב איך געהערט זייערע געשרייען: די דייטשן האבן זיי צוריקגעטריבן מיט נאגייקעס.

לויפנדיק האב איך געזען, ווי פון די הייזער פון געטאָ לויפן מענטשן, אבער זייערע פּנימער האב איך נישט דערקענט. אונזער גרופּע פליטים האט באוויזן צו אנטלויפן איידער די דייטשן האבן באוויזן צו שליסן דעם רינג. נאָר באלד האט זיך אויסגעשאָטן א האגל פון קוילן. איינער פון אונז, מוליע כץ, איז פארוואונדעט געוואָרן אין פוס, אבער ער איז ווייטער געלאָפן. נאָך מיר איז געלאָפן מיין צען־יעריקע שוועסטערל קיילע. זי האט מיר דעריאָגט און מיר האבן דערגרייכט צו א נאָענטן וועלדל. ווען מיר האבן זיך פון וועלדל אומגעקוקט, האבן מיר געזען, אז דער גאנצער געטאָ ברענט. די יידן אליין האבן אונטערגעצונדן.

אין וועלדל האבן זיך אויפגעקליבן מער ווי 5 מאַן. מ׳האט באשלאסן זיך צוטיילן אויף קליינע גרופּעס און יעדע גרופּע איז אוועק אין אַן אנדער ריכטונג. איך, מיין שוועסטער, אברהם און אפרים סושקאָוויטש און מיכל — א יאַזנער בחור — זיינען אוועק אויף ראַזדיארקע, נעבן וואלקאָווע.

דערגייענדיק צו וואלקאָווע האבן די ברידער סושקאָוויטש אונז פארלאזן. קענטיק אוועק צו באַקאַנטע קריסטן. איך, מיין שוועסטער און מיכל זיינען אוועק אין וואלד. איך בין געווען בארוועס און אין איין העמד. אין א דאָרף האט מען מיר געגעבן א קליידל און אַ בלוזקע. אזוי האבן מיר בארוועסע, אָן ברויט, זיך געוואלגערט כמעט א חודש אין וואלד. ווען מיר פלעגן אריינקומען צו א קריסט בעטן א שטיקל ברויט, פלעגן אייניקע געבן. אבער אממערסטן האט מען אונדז ארויסגעטריבן ווי הינט.

אין דער צייט האבן אין די וועלדער ארום דיסנע זיך ארומגעוואלגערט פיל יידן. אזוי האבן אונז דערציילט די קריסטן. אין משך פון אונזער זיין אין וואלד האבן מיר געהערט פיל שיסערייען. די נאציס האבן זיך געיאָגט נאָך יידן. אזוי ארום זיינען אומגעקומען כמעט אלע יידן, וועלכע האבן זיך געראַטעוועט אין וואלד און צווישן זיי מיכלס ברודער — וועלוול.

צום סוף האט זיך דער מצב אזוי פארשארפט, אז מיר האבן מורא געהאט אריינקוקן אין א קריסטלעך

הויז. זיי פלעגן אליין איבערגעבן יידן צו די דייטשן און באקומען פאר יעדן איינעם א קילא זאלץ.

אין גיכן האבן זיך אנגעהויבן שטארקע רעגנס און קעלט. הונגעריקע, האלב־נאקעטע, בארוועסע, האבן מיר געבלאנדזשעט אין וואלד, נישט זעענדיק פאר זיך קיין אויסוועג. איבעגעבן זיך די דייטשן אויפהענגען זיך?

אין אזא צושטאנד האבן מיר זיך געמאטערט ביז אנ־הויב אויגוסט 1942. דא האבן מיר זיך דערוווסט, אז גלובאָקער געטא עקזיסטירט נאך. מיר האבן באשלאסן צו גיין אהין און אומקומען צוזאמען מיט די אייגענע.

אלע דריי זיינען מיר אוועק קיין גלובאָק. מיר האבן געדארפט גיין ארום 60 קילאמעטער. געגאנגען זיינען מיר נאך ביינאכט. ברודיקע, צוביסענע פון קאמארן, צושויבערטע, הונגעריקע מיט געשוואלענע, פאר־בלוטיקטע פיס פון גיין, האבן מיר זיך אליין נישט גע־קענט דערקענען. מיר זיינען דערגאנגען צום דאָרף זא־לעסיע. דארט האט אונז געכאפט א ביעלארוסישער וואלד וועכטער. מיכל איז אנטלאפן, נאר מיר מיט מיין שוועס־טער האט ער פארהאלטן. גענומען ביי א שכן א פערד און וואגן, אונז אריינגעזעצט, כדי אונז איבערצוגעבן אין זאלעסיער פאליציי. זיצנדיק אין וואגן האב איך א ווונק געטאָן מיין שוועסטער און דערנענטערנדיק זיך צו די קוסטעס זיינען מיר אראפגעשפרונגען פון וואגן און געלאָזן זיך לויפן. דער וועכטער איז געווען בא־וואפנט און האט אנגעהויבן באלד שיסן און פייפן, כדי די קריסטן זאלן רופן פאליציי. פיל קריסטן האב זיך צוזאמענגעקליבן. ס'איז אָנגעקומען פאליציי און אלע האבן אנגעהויבן ארומרינגלען דעם וואלד.

מיר זיינען געלעגן איינהאלטנדיק דעם אטעם. קיין אנדער אויסוועג איז נישט געווען. זיי זיינען פארבייגע־גאנגען פארביי אונז פיל מאל, אָבער האבן אונז נישט בא־מערקט. דאס געיעג האט זיך געצויגן ביז אוונט. צו אונזער מזל האבן זיי נישט געבראכט קיין הינט.

ווען ס'איז פינצטער געווארן, האבן זיי זיך אומגע־קערט. דאן זיינען מיר איפגעשטאנען, נישט וויסנדיק וווהין צו גיין. ביינאכט האבן מיר אנגעקלאפט אין א הויז. ס'איז ארויס א קריסטן און האט אונדז געוויזן דעם וועג קיין גלובאקע. מיר זיינען געגאנגען א גאנצע נאכט. אין דער פרי האבן מיר זיך געפונען אין א וואלד, וואס האט געהייסן בארעק, דער פלאַץ, ווו מען פלעגט אויס־מארדן די גלובאקער יידן. דאן האבן מיר נאך דערפון נישט געוווסט.

אין בארעק האבן מיר געטראפן קריסטנס, וועלכע האבן געקליבן שוועמלעך. זיי האבן אונז דערציילט, אז דא האט מען געשאסן א טייל פן די גלובאקער יידן און פיל רוסישע געפאנגענע. די פרויען זענען געווען גוט צו אונז און האבן אונז געווארנט, אז באלד דארף דא דורכגיין א דייטשער פאטרול. זיי האבן אונז געראטן גיין מיט זיי צוזאמען. ווען די דייטשן וועלן אריבער, וועלן זיי אונז אוועקפירן אין געטא.

דער געדאנק צו דערגרייכן אין געטא, זיין צווישן יידן, זיך אויסשלאפן, אפעסן און ארומוואשן זיך — האט אונז אויסגעזען ווי א חלום.

גלובאקער געטא

נאך דעם ווי די דייטשן זיינען פארבייגעגאנגען, האבן אונז די קריסטנס געבראכט אין גלובאקער געטא. דער געטא איז נאך דאן נישט געווען ארומגעצוימט. מיר זיינען אריין אין דעם ערשטן הויז אויף קיסילייקע גאס. באלד האט מען אונז ארומגעוואשן, געגעבן אונז עסן און צוויסן געגעבן מיינע קרובים, דבורה שוכמאן און זי האט אונז גענומען צו זיך.

דאן איז נאך נישט געווען ארויסגעגעבן דער באפעל פון געביטס־קאמיסאר, אז מ'זאל צונויפזאמלען אלע יידן פון די דערפער און וועלדער אין גלובאקער געטא. דע־ריבער האבן מיר זיך געמוזט אויסבאהאלטן.

אין קורצן נאך אונזער קומען, האט מען אנגעהויבן בויען ארום געטא א צוים און פארקלענערט דעם שטח. אזוי ווי דאס הויז פון מיין קרובה האט זיך געפונען נעבן טויער, האבן מיר מורא געהאט, אז מ'וועט אונז ארויסשיקן. צוליב דעם האבן זיי אויפגעבויט א בונקער וואס האט זיך געפונען אונטערן שטאל. דאס איז געווען א גרוב מיט זייער א שמאלן און נידעריקן ארייננגאנג. כדי ארייצוקומען אהין האט מען געמוזט זיך שארן אויפן בויך. ס'איז געווען אויסגערעכנט פאר 20 מענטשן. זייער א פרימיטיווער, נאר ווען די דייטשן זיינען געקו־מען נעמען אונז אויף ארבעט, האבן מיר זיך אלע אויסבאהאלטן.

אין סעפטעמבער 1942 האט דער געביטס־קאמיסאר ארויסגעגעבן א באפעל, ערשט דאן האבן מיר זיך

פארשריבן אין יודנראט. מ׳האט אונז אריינגעשטעלט אין דער ליסטע און געשיקט אויף ארבעט. איך, צוזאמען מיט מיין שוועסטער, האבן געארבעט אין א שטריקעריי־ווארשטאט. די דייטשן האבן אונז געגעבן וואָל און מיר האבן געשטריקט פאר זיי זאָקן, הענטשקעס און סוועדערס. איין מאל גייענדיק צו דער ארבעט האב איך געטראפן דיסנער קריסטן. זיי האבן מיר דערציילט, ווי אזוי מען האט ליקווידירט דעם דיסנער געטא און אז מיין פאטער און נאך 17 „פאכמענער״ זיינען לעבן געבליבן, כדי זיי צו באדינען. דאס זיינען געווען: דער צאן־טעכניקער ליפשיץ, די אפטייקערין חיה־דאבע געלמאן, דער שטעפער אברהם שער, דער סטאלער חיים פרידמאן, דער שלאסער סיאמע בארקאן, צוויי ברידער סמירין, סטאלערעס זעלדע קאגאן האט געארבעט ביי די דייטשן אין קיך, ווי אויך אייניקע שניידער און אנדערע.

ווען מען האט ליקווידירט דעם דיסנער געטא איז מיין פאטער אנטלאָפן צו באקאנטע קריסטן, מיט וועלכע ער האט די גאנצע צייט געארבעט. נאר זיי האבן אים געבונדן און איבערגעגעבן צו די דייטשן. א דאנק פיל געלט האט ער זיך אויסגעקויפט און מ׳האט אים פארעכנט אלס פאכמאן.

א דאנק דעם פוילישן שאפער חאבראצקי האב איך זיך פארבונדן מיטן פאטער און באקומען פון אים געלט און פעקלעך. פון חאבראצקין האב איך זיך דערוווּסט מער פרטים וועגן דער ליקווידאציע פון דיסנער געטא. אין דער זעלבער צייט, ווען מיר זיינען געלאפן פון געטאָ, האבן די דייטשן ארויסגעטריבן אלע איבערגעבליבענע אין די הייזער יידן אויף די זאמדן, וווּ ס׳האבן זיך געפונען די קברים פון די קעמפער אין יאר 1812, בעתן קריג צווישן רוסלאנד און נאפּאָלעאָן. די קריסטן האבן אויסגעגראבן גריבער און די דייטשן האבן אלעמען אויסגעשאסן. אין דער ליקווידאציע זיינע דערמארדעט געווארן ארום צוויי טויזנט יידן. די איבעריקע זיינען זיך צולאפן. דארט האבן זיי דערהרגעט מיין מוטער און מיין שוועסטער זעלדע. נאך דעם האבן די דייטשן אנגעהויבן זייער געיעג נאך די יידן אין די וועלדער, וועלכע זיי פלעגן ברענגען אויפן זאמד און דערשיסן. אזוי ארום האבן זיך נאך אייניקע געראטעוועט.

די 17 „פאכמענער״ האבן די נאציס דערמארדעט דעם 22־סטן יאנואר 1943, ט״ז בשבט, כלומרשט צוליב דעם, ווייל די פארטיזאנער האבן צוגענומען מיט זיך דעם דאקטאר נחום לקח, וועלכער האט געוווינט אין לוזשקי. די דייטשן האבן מורא געהאט, אז די 17 יידן זאלן זיך נישט צולויפן צו די פארטיזאנער, דעריבער האבן זיי אלעמען ארעסטירט און אין שטאל זיי דערהרגעט. זייערע קערפערס האבן זיי אריינגעווארפן אין די גריבער, וווּ מען פלעגט גראבן זאמד, נעבן גימנאזיע.

טראץ דעם אלעמען האב איך מיט מיין שוועסטער געלעבט... אזוי ווי איך האב געארבעט אין שטריקעריי, האב איך געהאט רעכט צו באקומען שפייז־פראדוקטן. די פארציע איז געווען זייער א קארגע און דאס ברויט, געמישט מיט האָבער. אונז האבן געשפייזט אונזערע קרובים און חברטעס פון דיסנע, וועלכע זיינען געקומען קיין גלובאקע נאך פאר דער ליקווידאציע פון דיסנער געטא — מייטע מאכינזאן און שרה ביילין. איבערהויפּט האט אונז געהאלפן מייטע, וועלכע האט געארבעט אין א „ווארנהויז״ און פלעגט מיר ברענגען קליידונג.

אזוי ווי מיר האבן געוווינט ביים טויער פון געטא, האבן מיר געלעבט אין שטענדיקן פחד. איין מאל ביינאכט האבן זיך צו אונז אין שטוב אריינגעריסן שיכורע דייטשן און האבן אונז שלאפנדיקע אנגעהויבן שלאגן. איך מיט מיין שוועסטער, נישט פארשטייענדיק וואס דא קומט פאר, זיינען ארויסגעשפרונגען דורכן פענצטער און באהאלטן זיך אין בונקער. נאך אונז זיינען געלאפן די איבעריקע מענטשן פון שטוב. אויף מארגן פרי, ווען מיר האבן געזען, אז אין געטא איז שטיל, זיינען מיר אריין צוריק אין שטוב.

דאס לעבן אין גלובאקער געטא איז געווען זייער שווער. יידן פון 50 דערפער און שטעטלעך פון דער ארומיקער געגנט האבן דא געפונען זייער מקלט. ס׳איז געווען א שרעקלעכע ענגשאפט. דער טויט איז געהאנגען איבערן קאפּ און יעדער האט פארויסגעזען זיין אייגענעם טויט. יעדן פרימארגן פלעגט מען הערן, אז פאריקע נאכט האט מען וועמען ארויסגעפירט פון געטא און דערשאסן.

אייניקע פון די יינגערע מענטשן זיינען אוועק צו די פארטיזאנער. אין יענעם יאר, 1943, האבן זיך אנגעהויבן צו ארגאניזירן די פארטיזאנער גרופן.

אזוי האבן מיר דערצויגן ביז אקטאבער 1943. אנהויב יאנואר האט מען מיך אריבערגעפירט ארבעטן פון דער „שטריקעריי" אין קיך פון וויטוויצקיס רעסטאראן. און וועגן דעם אייניקע ווערטער: אין גלובאקער געטא האט זיך געפונען אן אבערשטורם־פירער, א דייטש, וויטוויצקי. ער האט טאקע געלעבט אין גלובאקע, נאר מ׳האט נישט געוווסט מיט וואס ער האט זיך פארנומען. ווען די דייטשן זיינען אריין אין גלובאקע, איז ער דערשינען אויפן האריזאנט. אלעמען האט ער געקענט און איז געווען א שרעקלעכער סאדיסט. ער אליין האט דערהרגעט ירוחם לעדערמאנען. ער פלעגט זיך אריינרייסן אומדערווארטעט אין געטא און פלעגט שלאגן מענטשן כמעט ביז טויט. שטענדיק האט ער געפאדערט קאנטריבוציעס און ער איז דער, וועלכער האט געפירט דעם קאמף קעגן די פארטיזאנער.

די ליקווידאציע פון גלובאקער געטא

אין סעפטעמבער האט זיך די לאגע אין געטא אויף אזוי פיל פארשארפט, אז מען איז נישט געשלאפן די נעכט, פארויספילנדיק די ליקווידאציע. איין נאכט האט מען דערשפירט, אז ס׳רודערט זיך עפעס ארום געטא. אלע זיינען באלד אויפגעשפרונגען. אזוי ווי מיר האבן געוווינט ביים טויער, זיינען מיר געזעסן אויפן דאך און אבסערווירט.

אין דער פרי האט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאציע. כ׳האב מיט מיינע אויגן געזען ווי דער דייטשער קאמענדאנט האט ארויסגערופן דעם קאמענדאנט פון דער יידישער מיליץ, בלאַנט, און אים באפוילן צונויפזאמלען 8 אין דער פרי אלע יידן, ווייל מ׳דארף זיי אריבערפירן קיין לובלין אויף ארבעט. מיר האבן נאך דאן וועגן מיידאנעק נישט געהערט. נאר דער אויסדרוק „פירן אויף ארבעט" האט פאר אונז געהייסן טויט. נאך פארטאג האב איך באמערקט, אז דער געטא איז אַרומגערינגלט מיט זשאנדארמעריע מיט פארשיידענע געווער.

באלד האבן זיך אלע יידן ארויסגעלאזן מיט פאניק אין די גאסן, נישט וויסנדיק וווהין צו לויפן. מ׳איז געלאפן פון איין עק געטא צום צווייטן. פיל יידן אין געטא האבן געהאט געווער, נאר צום באדויערן האט מען האט נישט געוווסט, ווי אזוי עס צו באנוצן. און דא האבן אנגעהויבן קליינע טאנקן אריינגיין אין געטא. די יידן האבן צובראכן אין איין פלאץ דעם צוים און אנגעהויבן צו אנטלויפן.

כ׳בין געלאפן צוזאמען מיט מיין שוועסטער. פאר אונדז זיינען געלאפן מאנסבילן. פלוצלונג האט זיך אויף אונז געעפנט א געדיכטער פייער און מענטשן האבן אנגעהויבן צו פאלן ווי פליגן. איך האב באשלאסן זיך נישט אומצוקוקן. בעסער באקומען א קויל אין רוקן, איידער אין די אויגן. אזוי האלטנדיק מיין שוועסטער ביי דער האנט, בין איך געלאפן, ווי א שטורעם־ווינט. פלוצלונג האב איך דערפילט, אז כ׳בין פארוווּנדעט אין האנט. לויפנדיק האב איך פארבאנדאזשירט די האנט מיט מיין קאפ־טיכל, אבער איך האב אפגעלאזן מיין שוועסטערס האנט. זי,אן אלף־יאריק מיידעלע האט, קענטיק, מיר נישט געקענט אניאגן און כ׳האב זי פארלוירן. ארום מיר האבן אויפגעריסן קוילן. מיט מאשין געווער האט מען אונז באשאסן פון אלע זייטן. די נאציס זיינען געזעסן אויף די בוימער און פון דארט געשאסן פון מאשין־געווער און געווארפן גראנאטן. כ׳האב זיך אומגעקוקט פון הינטן און דערזען מיין שוועסטער פון ווייטן. באלד האט נעבן איר אויפגעריסן א גראנאט און כ׳האב פארשטאנען, אז כ׳האב זי פארלוירן אויף אייביק... קיין צייט צו טראכטן איז נישט געווען און וואס צו טאן איז אויך נישט געווען, בין איך געלאפן פארויס. נעבן מיר איז געפאלן מיינע א חברטע ראסקע צימער פון שארקאווטשטיזנע.

דערלויפנדיק צום וואלד האבן מענטשן אנגעהויבן שרייען, אז דער וואלד איז ארומגערינגלט און מ׳קאן נישט אדורכגיין. דאן האבן מיר זיך געלאזן לויפן אן א זייט. און דא האב איך דערזען מיין שוועסטער. ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אז זי איז שווער פארוווּנדעט אין זייט. האלטנדיק איר אויף די הענט, האב איך זי אנגעהויבן שלעפן. צו מיין מזל האבן מיר גוטע מענטשן געהאלפן. אזוי האבן מיר קוים דערגרייכט צום וואלד. דארט האב איך אויסגעטאָן מיין בלוזקע, איינגענעצט אין ברודיקן וואסער און ארומגעוואשן אונזערע ווונדן. מיין שוועסטער האט געפלוידערט פון היץ. כ׳האב זיך ווידער געלאזן גיין מיט מיין האלב־טויטער שוועסטער, צוזאמען מיט נאך גלובאקער יידן, צווישן זיי פיל פארוווּנדעטע. נאר איינער האט געהאט מיט זיך א ביקס. מיט אים איז געלאפן זיין פרוי און א ברוסט קינד. א דאנק

דעם ביקס האבן מיר באקומען שפייז, וואס מיר האבן גענומען ביי פויערים. ווי לאנג מיר האבן געוואנדערט אין וואלד גדעדנק איך נישט. אין אוזערע וונדן האבן זיך באוויזן ווערים.

אזוי וואנדערנדיק האבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף א גרופע פארטיזאנער, וועלכע האבן זיך געפונען ארום שארקאוושטשיזנע. צו אונזער גליק זיינען צווישן זיי געווען יידן פון אנדערע פארטיזאנער־אפטיילונגען. דערווייל האבן זיך צונויפגעזאמלט פיל יידן פון גלובאקער געטא, מיט זיי דער אפטייקער שיינקמאן מיט דער טאכטער. זיי האבן אונז פארבאנדאזשירט אונזערע וווּנדן מיט דער הילף פון די פארטיזאנער. צווישן די יידישע פּאַרטיזאנער האבן מיר געפונען באקאנטע און זיי האבן באשלאָסן אונז מיטצונעמען מיט זיך.

אזוי ארום בין איך, מיין שוועסטער און נאך אייניקע אריינגעטראָטן אין דער 4טער ווייסרוסישער פארטיזאנער־בריגאדע, וואס איז געשטאנען אין דיסנער־מיארער ראיאן. קודם האט מען אונז א לאנגע צייט געהיילט ביז אונדזערע וווּנדן האבן זיך פארהיילט. ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, אז כ׳בין געווען פארוווּנדעט אויך אין זייט. נאר צוליב די שרעקלעכע ווייטיקן, וואס מיין האנט האט מיר פארשאפט, האב איך נישט געפילט דעם זייט. ביי מיין שוועסטער האבן זיך די וווּנדן א לאנגע צייט נישט פארהיילט.

מיין ערשטע ארבעט ביי די פארטיזאנער איז געווען אין דער פאָרשונגס־אפטיילונג. כ׳פלעג זיך איבערטאָן אלס פויערטע און ארומגיין איבער שטעט און דערפער, כדי צו באקומען ידיעות, וועלכע זיינען געווען נויטיק פאר אונזערע פארטיזאנער. אָפט האט געטראפן, אז מ׳האט מיך אנטדעקט און זיך נאכגעיאָגט נאך מיר.

איין מאָל, אנהויב 1944 יאר, בין איך און דער פאראנטוואָרטלעכער פון דער פאָרשונגס־גרופע שמעון גאָלדין ארויסגעפאָרן זיך פארבינדן מיט א געוויסן פּאָליציאנט, וועלכער האט פאר אונז געארבעט. די פויערים האבן איבערגעגעבן אין פאליציי, אז אין דאָרף (נעבן מיאר) געפינען זיך פארטיזאנער און מ׳האט אונז אָנגעהויבן אַרומרינגלען. מ׳האָט אונז שרעקלעך באשאָסן. דער וואָגן אונזערער איז געווען דורכגעלעכערט ווי אַ זיפּ. מיט נסים איז אונז געלונגען צו אֶנטלויפן. אין אונזער אָפּטיילונג האבן אלע געמיינט, אז מיר זיינען אומגעקומען. אונזער אויפגאבע האבן מיר אויסגעפילט.

כמעט אין משך פון מיין גאנצער קריגס־ארבעט פלעג איך יעדן אָוונט ארויספארן רייטנדיק אויף אַ פערד איינע אַליין, כדי צו באַקומען פארשיידענע ידיעות און נישט איין מאל האט מיך די פּאָליציי נאָכגעיאָגט און באַשאָסן. ווען כ׳האב שוין מער נישט געקענט ארבעטן אין דער אָפּטיילונג, ווייל אלע האבן מיר שוין געקענט, האב איך געאַרבעט אלס א ידיעות־צושטעלערין אין א קאַמפּס־אָפּטיילונג. דא האב איך געארבעט ביז די סאוויעטישע ארמיי איז אַריין אין אונזער געגנט.

בעתן דורכרייסן די בלאָקאדע, בעת וועלכער ס׳זיינען געפאלן 50 פּראָצענט פון אונזער בריגאדע, בין איך ווידער פארוווּנדעט געווארן. דאס מאל אין פוס. די קויל געפינט זיך אין מיין פוס ביז היינטיקן טאג.

כל זמן איך בין געווען אין די פארטיזאנער גרופּן האט זיך מיין שוועסטער, וועלכע איז נאך געווען צו קליין צום קעמפן, געפונען ביי די פויערים אין דאָרף נעבן אונזער אָפּטיילונג. די בלאקאדע אין מאי 1944 איז אויסגעבראָכן אַזוי אומדערווארט, אז כ׳האב נישט באוויזן צו אינפאָרמירן מיין שוועסטער און זי איז אריינגעפאלן אין די דייטשע הענט. ווען מען האט זי געבראכט אין דיסנער פאליציי, האט מען זי דערקענט און אנגעהויבן פאָרשן, ווו איך בין. זי האט די גאנצע צייט געטענהט, אז כ׳בין אומגעקומען.

אין א קורצער צייט ארום האט די דייטשע מיליטער אנגעהויבן אפטרעטן און דאס האט אויסגענוצט מיין שוועסטער. זי איז צוריק אנטלאפן אין דאָרף, ווו זי איז פריער געווען. דא האט זי זיך אויסבאהאלטן ביז די סאוויעטישע רעגולערע ארמיי האט זיך פאראייניקט מיט אונזער בריגאדע. ווען זיי זיינען נאָכיאָגנדיק די דייטשן אדורכגעגאנגען דעם דאָרף, האב איך זי געטראָפן.

די באפרייונג

אין יולי 1944 האט מען אונז, פּאַרטיזאנער, באפרייט. א טייל איז געגאנגען אין דער רעגולערער אַרמיי, אנדערע האָט מען געשיקט ארגאניזירן די אָרטיקע מוניציפּאַליטעטן. מיך האט מען געשיקט קיין יאזנע. סוף 1945 בין איך אוועקגעפארן קיין לענינגראד צו

מיינע קרובים. אין יאר 1948 בין איך געקומען קיין ווילנע, ווו כ'בין געווען ביז ס'האט זיך אנגעהויבן די רעפאטריאציע קיין פוילן, ד.ה. ביז 1957. אין יאר 1959 בין איך אָנגעקומען קיין ישראל.

זייענדיק אין ווילנע פלעג איך אָפט באַזוכן דיסנע. נאר קיין מאל האב איך נישט געהאט קיין מוט צו באזוכן דעם פלאץ, ווו אונזערע טייערע זיינען אומגעקומען. כ'האב געוווּסט, אז מיין מוטער און שוועסטער געפינען זיך אין ריזיקן ברודער־קבר און מיין פאָטער אין קבר פון די 17 יידן. אין יאר 1955 האב איך פעסט באשלאָסן צו געפינען די קברים. אויפן ריזיקן קבר האב איך גע־פונען קופעס מיט מיסט.

צוזאמען מיט חיים סמירין (זיינע ברידער געפינען זיך אין זעלבן קבר מיט מיין פאָטער) האבן מיר בא־שלאסן אָפרייניקן דעם קבר און אוועקשטעלן לכל הפחות א סימן, אז דאָ ליגן אומגעקומענע יידן. מיר האבן געדונגען קריסטן, וועלכע האבן געגוי געפונען דעם קבר און מיר האבן אויף אים אוועקגעשטעלט א מצבה.

פרטיזנים בני-דיסנה

(קטע מספרו של משה כגנוביץ)

הסייר מגדוד „קומלוב" (בריגדה „מורוזוב" מחוז דיסנה) סיומק לקח (דיסנה) נתקל יחד עם חמשה מחב־ריו באש קטלנית של מארב גרמני, שמנה למעלה מחמישים איש (26 ביולי 1943). התלקח קרב בינם לבין הכח הגרמני העדיף. סיומק זרע בתת המקלע שלו אש על ימין ועל שמאל, ועודד את הלוחמים: „חברים לא להכנע, לירות עד הכדור האחרון!" בהיותו פצוע התרומם, זרק את הרימון שלו והרג כמה גרמנים. רובם של אחד־עשר הגרמנים הנופלים, מידיו נפלו. הוא הוציא את נשמתו בהכרה שנקם את נקמתו!

גם משה הופמן, פרטיזן הבריגדה „מזיקין" (על שם המפקד), הקריב את חייו הצעירים למען הצלת יהודים. בבריגדה היה ידוע כסייר אמיץ ומוכשר. הוא היה אחד מנוקמי דם היהודים, ובמו ידיו ירה לעיני כל, בפני שורות הלוחמים באיכר זאנוס, שהסגיר קבוצת יהודים לידי הגרמנים. בסוף פברואר 1944 נצטוו שלשת הפרטיזנים היהודים — משה הופמן, לייב ברזון (דיסנה) ויצחק ארון (מיור) על ידי הקומיסר של הגדוד הששי לסייר ולהודיע על הכוחות הגרמניים שבחיל המצב בעיירה מיור, וכן על הלכי רוח בין התו־שבים הפולנים בסביבה. בדרך חזרה לבסיס גדודים בכביש דיסנה־מיור (ליד הכפר יאקובושצ'יזנה), כותרו פתאום ע"י מאה גרמנים ושוטרים, שדרשו את כניעת היהודים. בתשובה לדרישתם פתח הופמן באש ופגע בכמה גרמנים. בהיותו פצוע בשלשה מקומות בגופו הוסיף לחפות באש רובהו על נסיגתם של חבריו, שהצ־ליחו להמלט. כדור האויב ריסק את רקתו ושיתק אותו ואת רובהו. בעת טרם הקבורה הספידו קומיסר הגדוד, קרפוב, שאמר בין היתר: „נפל היום אחד הגיבורים והאמיצים ביותר מחברי הבריגדה שלנו".

מאיר קליאט: **צילה יקטן**

איני זוכר היכן שמעתי, איני יודע מי ספר, אך כך היה המעשה.

עומדים היו יהודי דיסנה ליד בור קברם, כשלפתע בקע קול מלא עוז של נערה בשם יקטן מזדישנקה. היא פנתה לרוצחים הגרמנים וכך אמרה: אל תדמו בנפשכם כי בהכותכם נפש את יהודי דיסנה תנצחו במלחמה. כבר הוכח בדברי הימים, כי כל שנטפל לישראל אבד זכרו. אף אתם, זכרכם יסוף מתחת השמים.

ראויה ז'ן ד'ארק זו, ששמה יירשם לכבוד בספר הזכרון ליהודי דיסנה.

מאיר קליאט: **דאס לעצטע ווארט פון א זאדיסיענקער מיידל**

א לאנגער פלאכער גראָבן אויסגעצויגן, גרייט צו כאפן, אָפן, גרויזאם אין געלן זאמד. דער לעצטער וועג פון די דיסנער יידן. הונדערטער, טויזנטער שטיי־ען זיי אויסגעשטעלט לענג אויס. אָרום שיסערייען און געשרייען, ווי פון ווילדע חיות. יעער איינער מאכט זיך זיין חשבון הנפש. יעדער איינער געזעגנט זיך מיט... זיך. און פלוצלונג א שטימע, הויך, שטאלץ, מוטיק און דרייסט:

„מיינט נישט, אז דורכן אויסמארדן די דיסנער יידן וועט איר דעם קריג געווינען. אייער מפלה איז אזוי זיכער, אזוי ווי די מפלות פון די אלע, וועלכע האבן אונז געפייניקט אין פארלויף פון אונזער לאנ־גער היסטאריע. מיר וועלן אייך איבערלעבן!״

דאס איז געווען צילע יאקטאן פון זאדיסיענקע.

רפאל ממכס וזלמן אלקינד: **הגיטו בדיסנה**

כשפרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה, היתה דיסנה אחת מן הערים שנכבשו בידי הנאצים. רבים מתושביה היהודים, צעירים בעיקר, נטשו את בתיהם ויצאו לתור לעצמם מקום מקלט. הנותרים, כשלושת אלפים איש, רוכזו בגיטו שתפס את רחוב פולוצק וסמטאותיו הסמו־כות ואת מחציתו של רחוב גלובוקה.

לגיטו כונסו גם יהודי הכפרים שבסביבה ויהודים, שנמצאו מסתתרים בבתי אכרים. הצפיפות בגיטו היתה רבה. גרו למעלה מארבעים איש בבית אחד, בתנאי היגיינה קשים.

כשנוסד הגיטו, מינו הגרמנים „יודנראט״, שתפקידו היה לבצע את כל הוראות המפקדה הגרמנית. אסור היה ליהודים לצאת את הגיטו, אף לא לעבור את הגשר ולגשת לשוק לקנות צרכי מזון. כנגד זה היו נלקחים אנשים לעבודת כפיה ולהתעללות. בנות צעירות ונאות נאלצו לנקות בתי שמוש. היודנראט עסק גם באיסוף מצרכי מזון מבעלי היכולת וחלוקתו בין חסרי־כל. רבו האנשים שלא היה להם כדי קיום והם גועו ברעב.

בשבת הגדול של שנת 1942 נטלו הגרמנים כשלושים איש והרגום ביריה. הדבר נעשה, משום שבנו של מפקד המחוז נפל בחזית. מיד לאחר מעשה הרצח פשטו שמועות, שבעירות הסמוכות, כמו פרוזורקי, ז׳אבקי ולושקי, חיסלו את יושבי הגיטאות. בגיטו דיסנה נוצרו אז קבוצות של צעירים, שהוטל עליהם לשמור ולהתריע על בואם של ה„זונדרקומנדו״, שתפקידם היה חיסול הגיטאות.

בראש חודש תמוז, 15 לחודש יוני 1942, בשעה שלוש לפנות בקר הרגישו שומרי הגיטו בשוטרים ובז׳נדרמים גרמנים המקיפים את הגיטו. השומרים הזעיקו מיד את התושבים ופרצה בהלה גדולה. רבים הצליחו לברוח. את אלה שלא ברחו אספו הגרמנים אל החולות, במקום בו היה בית קברות מימי מלחמת נפוליון בשנת 1812. תחילה הכריחו אותם לחפור שני בורות גדולים, אחר כך הוליכו אל הבורות קבוצות קבוצות של יהודים, הניחום בשורות וירו בהם. האנשים הובלו בבגדיהם התחתונים, כדי שאפשר יהיה לפשפש בכליהם אם אין הם מסתירים זהב ותכשיטים.

אברהם פייקין ירה במנוסתו באקדח לעבר אחד השוטרים, אך הוא נפגע ביריות.

האשה צילה יקטן ירקה על קצין גרמני ואמרה, כי כמו שהם יורים ביהודים כן יירו בהם.

כך חוסל הישוב היהודי בדיסנה. בני הנעורים לא הקדימו לברוח מחשש שבגלל כך יוצאו להורג כל הנשארים.

רפאל מעמכעס און זלמן עלקינד : **דיסנער געטא**

פון יאָר 1939 איז דיסנע געווען אונטער דער מאַכט פון ראַטנפאַרבאַנד. ווען ס'האט זיך אנגעהויבן די מלחמה צווישן רוסלאנד און דייטשלאנד, דעם 22.6.41, איז דיסנע געווען איינע פון די ערשטע שטעט, וואָס איז געוואָרן אקופּירט דורך די נאַציס. אַ טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג, די מערהייט יוגנט, האט פאַרלאָזן זייערע היימען און זיינען אַוועק אין דער וועלט זוכן אַ מקום מקלט.

די מערהייט יידן, איבער דריי טויזנט מענטשן, וועלכע זיינען פאַרבליבן אין דיסנע, זיינען דורך די דייטשן קאָנצענטרירט געוואָרן אין אַ געטא, וואָס האט זיך געפונען אויף פאלאצקער גאַס מיט אירע געסלעך און אַ האַלבע גלובאקער גאַס, אויף זאדיס־יענקע. דארט האבן געלעבט איבער 40 מאַן אין אַ שטוב.

גלייכצייטיק איז געווען אַ באַפעל פון די נאַציס, אז אין דיסנער געטא זאָלן אַריינגעטריבן ווערן אַלע יידן, וועלכע האבן געלעבט אין די ארומיקע דערפער און די, וועלכע האבן זיך אויסבאַהאַלטן צייטווייליק אין דערפער ביי באַקאַנטע פּויערים.

ווען ס'איז געשאַפן געוואָרן דער געטא האבן די דייטשן באַשטימט פינף מענטשן, בראש מיט נחום ראכלין (פון פלאָן), אַלס א יודנראט, אויף וועלכע ס'איז געלעגן די פליכט אויסצופירן אלע באַפעלן פון דער דייטשער קאָמענדאנטור. אין דער צייט פון געטא האבן יידן נישט געהאט קיין רעכט צו פאַרלאָזן די אויבן דערמאנטע גאַסן, אפילו אַריבערגיין די גאס און גיין קויפן פראדוקטן אויפן מארק צום לעבן.

באַלד ווי דיסנע איז געוואָרן אקופּירט דורך די מערדער, האבן זיי פאַרברענט אלע בתי־מדרשים, וואס האבן זיך געפונען אויף דער צווייטער זייט פון שטאט, ד. ה. נישט אויף דער טעריטאָריע, ווו ס'האט זיך געפונען דער געטא. סך הכל זיינען פאַרברענט געוואָרן 6 בתי־מדרשים.

די יידישע באַפעלקערונג פון דיסנע האט געלעבט אין נויט און פּיין און אין נישט היגיענישע באַדינגונגען.

די דייטשע רוצחים פלעגן יעדן טאג, דורך דעם יודנראט, נעמען מענטשן אויף צוואַנגס־אַרבעט, נישט באַצאַלנדיק קיין גראשן און פלעגן שלאָגן ביי דער ארבעט. איבערהויפּט פלעגן זיי אויסקלייבן שיינע, יונגע מיידלעך און געצווונגען זיי רייניקן מיט די הענט די אַפּטריטן. זייער אפט פלעגן די דייטשן פאַדערן דורך דעם יודנראט וואַרעמע קליידונג פאַר זייער אַרמיי; גאָלד און צירונג. שטענדיק האבן זיי געדראהט, אויב עס וועלן נישט ווערן איוסגעפירט זייערע באַפעלן, וועלן זיי נעמען יידן אויסצושיסן.

אין דער צייט פון געטא האבן די קינדער זיך נישט געלערנט, ווייל ס'איז נישט געווען דערלויבט צו באַזוכן די שול. אין דער צייט פון געטאָ זיינען געווען פיל, וועלכע האבן נישט געהאַט קיין עקזיסטענץ צום לעבן. מיט דער הילף פון יודנראט פלעגט מען צונויפקלייבן פּראָדוקטן ביי די פארמעגלעכע און צוטיילן דאס צווישן די, וועלכע האבן בכלל נישט געהאט קיין זאך. פאַרשטייט זיך, אז דאס האט נישט געקלעקט פאַר אַלע נויטיקע און א סך פון די נויטבאַדערפטיקע פלעגן שטארבן פון הונגער.

אין יאר 1942, שבת הגדול, האבן די דייטשן אויסגעקליבן 30 יידן און אויסגעשאסן דערפאַר, ווייל ביי דעם געביטס־קאָמיסאַר איז געפאלן דער זון אויפן פראנט. אזוי זיינען אויסגעשאסן געוואָרן פיל יידן אין אַלע שטעט און שטעטלעך, וואס האבן געהערט צום גלובאקער געביט.

נאכן דערמאָרדן די אויבן דערמאנטע 30 יידן, האבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווי פראזאראקי, זיאבקי און לוזשקי, האט מען ליקווידירט די געטאָס. אין דיסנער געטא זיינען אָרגאניזירט געוואָרן גרופּעס פון יוגנטלעכע, וועלכע האבן געדאַרפט שטיין אויף דער וואך און צו וויסן געבן דער באַפעלקערונג וועגן אנקום פון דער דייטשער „זאנדערקאָמאנדע", וואס האט זיך פארנומען ספּעציעל מיט פארניכטן די געטאָס.

דעם 15־טן יוני 1942, דעם ערשטן טאג אין חודש תמוז, 3 אזייגער פארטאג, האט מען באַמערקט ווי דייטשע זשאנדארמעריע און פּאָליציי רינגלען ארום דעם געטא. ס'איז באַלד אַלאַרמירט געוואָרן און אין געטא האט זיך אנגעהויבן א בהלה. פיל פון דער באַפעלקערונג האט אנגעהויבן צו אנטלויפן. די, וועמען ס'האט זיך נישט איינגעגעבן צו אנטלויפן, האבן די דייטשע מערדער צונויפגעזאמלט אויפן זאַמד (דארט ווו ס'איז געווען דער בית־עלמין פון די געפאלענע אין יאר 1812). מ'האט זיי געצוווּנגען אויסגראבן צוויי גרויסע גריבער. אהין האט מען זיי געפירט גרופּנווייז, אויסגעלייגט אין רייען און דערמארדעט. מ'האט זיי געפירט אין די אונטערשטע וועש, כדי צו באַזוכן, צי ס'איז נישט פאראן ביי זיי קיין גאָלד און צירונג.

אברהם פייקין האט אנגעהויבן אַנטלויפן, שיסנדיק פון אַ רעוואָלווער צו אַ פּאָליציאַנט. אבער ער איז געוואָרן דערשאסן ביים אַנטלויפן. צילע יאקטאן האט באַשפּיגן אַ דייטשן אָפיציר, זאגנדיק אים, אז אזוי ווי זיי שיסן אויס די יידן, וועלן זיי אויך אויסגעשאסן ווערן.

אַזוי איז ליקווידירט געוואָרן דער יידישער ישוב פון דיסנע. די יוגנט האט נישט געהאט די מעגלעכקייט צו אנטלויפן פון געטא פאר דער ליקווידאציע, ווייל זיי האבן מורא געהאט, אז צוליב דעם, וואס זיי וועלן אנטלויפן, וועט מען אויסשיסן זייערע עלטערן און די גאנצע באַפעלקערונג.

נתן אבראמזאן : א מאנומענט די קדושים פון דיסנע

די „יונאיטעד דיסנער בענעוואָלענט אַסאָסיעישאַן" אין ניו־יארק בעט אַלע מיטגלידער, לאנדסלייט און פריינט קומען צו דער ענטהילונג פון דעם מאַנומענט נאָך די דיסנער קדושים, וועלכע זיינען אויף אַ בעסטיאלישן און טראגישן אופן אויסגעהרגעט, פאַרברענט און לעבעדיקערהייד באַגראָבן געוואָרן פאַרן שטאָלץ אן כבוד פון יידישן פאלק דורך די היטלער־מערדער און זייערע אַרויסהעלפער, דעם 15־טן יוני 1942.

די אויפדעקונג פון דעם הייליקן שטיין קומט פאָר זונטאג, 13־טן סעפטעמבער, 2 בייטאג, אויף דער מאָנטעפיאָרע סעמעטערי, בלאָק 86, סעקשאן דיסנער.

הרב זלמן מאיר ליכטיק, פון קאָנג' „בני אברהם" פלאַשינג, וועט אָנפירן מיט דער ערהילונג צערעמאָניע.

מיר בעטן אַלע דיסנער און אומגעגנט קומען און אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד צו אונזערע הייליקע און טייערע, צו אונזערע טאַטעס און מאַמעס, צו אונזערע ברידער און שוועסטער, צו אונזערע פריינט און באַקאַנטע, און צו די נאר וואָס געבוירענע עופה'לעך, וועלכע די היטלער־בעסטיעס האבן אויף אַן אומרחמנותדיקן אופן אומגעבראַכט.

לאָמיר זיך אַלע פאַרזאַמלען און זאָגן א קדיש נאָך די הייליקע נשמות. לאָמיר נישט פאַרגעסן דעם גרויסן אומגליק, וואס האט געטראָפן דעם יידישן פאלק בכלל און אונזערע טייערע דיסנער. לאָמיר נישט שלאָפן און חלומען גוטע חלומות. לאמיר אויפגעבן אונזער האַוועז און שמייען און לאָמיר געדענקען וואס עס איז געטאן געוואָרן צום יידישן פאלק.

די „יונאַיטעד דיסנער" איז ארגאַניזירט געוואָרן אין יאַנואַר 1923, און געפינט זיך אויף 110 וועסט 48־טע גאס. מיר טרעפן זיך יעדן ערשטן שבת פון מאָנאט.

די דיסנער אָרגאַניזאציע, וואס איז געגרינדעט געוואָרן מיט איבער פערציק יאר צוריק פון די אימיגראנטן; וואס זיינען געקומען פון דיסנע, האט אלע יאָרן אָנגעפירט מיט אַרבעט צו העלפן די ארעמע אין דיסנע, ביז דעם גרויסן פייער פון 1940. אויך שטיצן מיר פאַרשיידענע יידישע אָרגאַניזאַציעס דאָ אין לאנד.

די שטאט דיסנע איז אָפּגעשטאָרבן. אבער מיר דאָ

ציען ווייטער דעם המשך פון דער פאַרשניטענער יידישער דיסנע. מיר זיינען אַ שיינע אָרגאַניזאַציע, מיט אַ מיטגלידערשאפט פון איבער הונדערט פאַמיליעס. מיר זיינען אויך גרייט אָריינצונעמען נייע מעמבערס צו יעדער צייט.

דאָ וויל איך באַדאַנקען די ברידער אייזיק עליעגאָוו, סעם מייסענסאָן, סעם שיינקמאַן, ישראל גריינימאַן און אונזער לאָיער לעאַרד קאַרלין, פאַר זייער אַרבעט לטובת אויפצושטעלן דעם הייליקן מאָנומענט.

די יידישע דיסנע איז געווען באַוווּסט מיט איר קולטורעלן לעבן. זי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע אינטעליגענטע איינוווינער, מיט די צוויי שיינע רבנים (הרב שמעון לוי ביאַליסטאָצקי און הרב שמריה זלמן יפה), וועלכע זיינען צוזאַמען מיט די אַנדערע יידן אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַציס.

די קליינע דיסנע, מיט אירע אַכט בתי מדרשים, א שיינע יידישע פאָלקס־שול, אַ גרויסע תלמוד תורה, יידן בעלי בתים און בעל מלאכות, קרעמער, פרייע פראָפעסיעס און אַרבעטער; אויך די ציוניסטישע ארגאַניזאציעס, אין וועלכע די דיסנער יוגנט איז געווען אַזוי טעטיק, אויך די צוויי גרויסע בולווארן (פארקס) — איינער לעבן דער דווינע און דער צווייטער אין דאָראָשקאָוויץ. היינט שטייען די בולוואַרן פאַרטרויערט. אונטער די שיינעביימער זיינען די קברים, וואס די דיסנער יידן האבן געדארפט גראָבן פאַר זיך און דערנאָך זיינען זיי אין די קברים לעבעדיקערהייט פאַרשאָטן געוואָרן. דיסנער יידיש בלוט איז פאַרשפּריצט אויף יעדן צווייגעלע פון די שיינע ביימער.

פון די פינף טויזנט דיסנער יידן איז נאר געבליבן צוויי גרויסע מאַסן־קברים, אין וועלכע עס ליגן די רעשטלעך פון די אומגעבראַכטע. די קברים געפינען זיך הינטערן שטאָט, אָדער, ווי מ׳האט דאס אַמאל גערופן, זאדישענקע.

פון אונזער שיינער יידישער דיסנע זיינען איבערגעבליבן נאָר געציילטע צעבראָכענע מענטשן, וועלכע זיינען צעזייט און צעשפּרייט אויף דער גאַנצער וועלט.

אַלס פּרעזידענט פון די „יונאַיטעד דיסנער” ווענדע איך זיך צו אונזערע לאנדסלייט: געדענקט שטענדיק! היט אָפּ דעם אָנדענק פון די קדושים! איר זאלט קיינמאל נישט פאַרגעסן וואָס עס איז געטאַן געווארן צו אייערע נאָענטע און טייערע, צו די יידן פון אייער היים־שטאָט דיסנע.

לאָמיר נישט פאַרגעסן יענע פינסטערע טעג, ווען די היטלער רוצחים האָבן געפירט אונזערע פאַמיליעס צום מורא׳דיקן טויט — קומט מאַסנווייז צו דער אויפדעקונג פון דעם הייליקן מאָנומענט.

(איבערגעדרוקט פון „פאָרווערטס” פון פרייטאג סעפטעמבער 11, 1964).

מאיר קליאט: **ווער קען עס פארגעסן?**

(קאָפּענהאגען)

ווער קען עס פארגעסן די געבורטסשטאט דיסנע מיט איר שיינער נאטור, מיט די טייערע מענטשן, וואס האבן דארט געלעבט?

ווער קען עס פארגעסן די שטאט, ווּ מ׳האט צוטראָטן די ערשטע פאר שיך?

ווער קען עס פארגעסן די שטאט — די היים, ווּ ס׳איז געשטאנען דאס וויגעלע, ווּ די טרייע מאמע האט פארוויגט איר קינד מיט א זיס לידעלע, און אָפּטמאָל מיט א הייסן טרער אין אויג?

ווער קען עס פארגעסן די גאסן, ווּ מ׳איז אין די קינדער יאָרן געלאָפן, געשפּילט זיך; די בוימער אויף וועלכע מ׳האט געקלעטערט; דער גערוך פון די גרויסע טאָפּאָל־בוימער נעבן פסח׳ס שול; דעם אלטן בולוואר, פול מיט אזוי פיל חן און ראָמאנטיק.

די שיינקייט פון די צוויי טייכן, וועלכע האבן זיך צוזאמענגעשלאסן אַרם אין אַרם און געלאפן צוזאמען ווייטער, ווייטער, ביזן גרויסן ים.

אונדזערע הערצער זיינען שטענדיק געווען פאר־בונדן מיט אונזער אלטער היים. דאס אונטערגאנג פון אונזער היים צוזאמען מיט אונזערע טאטעס און מא־מעס, ברידער און שוועסטער, וועט קיינמאל ניט פאר־געסן ווערן.

זאל זייער אָנדענק פארבלייבן אויף אייביק אין אונ־זערע פארבלוטיקע הערצער.

ר׳ מנחם־מענדל סמירין
שו״ב וחשוב

ר׳ שמרי׳ זלמן יפה
ראש הקהל

המועצה העירונית
די שטאָט פאַרוואַלטונג

Замковая ул. г. Дисны.

רח׳ זמקובה
זאַמקאָווע גאַס

בית החולים
דער שפיטאָל

העיר ממעוף צפור
אַנ׳ אַלגעמיינער בליק

גשר הברזל על הדיסנה
דער אייזערנער בריק

A Journey To The 18th Century

1928

American-Born Girl Visits Her Grandparents in Poland and Describes What She Saw and Heard

by

ANNETTE ZIMMERMAN

To most people a trip abroad means a trip to Paris, London, Berlin; to the Alps or the Blue Grotto; to the Leaning Tower or the London Tower. To us the trip meant more than a journey across seas to foreign shores, far into distant lands. It meant a journey back through months and years and decades—back through the ages to the eighteenth century.

We went to visit my grandparents. Thousands before us have visited their grandparents; thousands after us will visit their grandparents. For only a few has it been or will it be the adventure it was for us.

My mother had not seen her parents in twenty-two years; my uncle had not seen them in six years. My sister and I had never seen them. These facts suffice to explain why the visit was an adventure for us. Add, then, the fact that my grandparents live in Dzisna, Poland.

Dzisna is a town of four thousand people, located in the northernmost tip of Poland. It lies directly on the Russian border with only a narrow river, the Dvina, separating it from Russian territory. Prior to the World War Dzisna was a busy town. It was the county seat and trading center of the surrounding farming region. Boats travelling on the Dvina stopped at Dzisna. A bridge spanning the river linked Dzisna with the rest of Russia.

Then came the War. In rapid succession there followed the Russian Revolution, invasions by the German, Bolshevik, and Polish armies and the war between Russia and Poland. In this last conflict Dzisna was a battlefield. Practically every house in Dzisna [illegible] period, today used as sash-weights.

Finally calm was restored—that was all that was restored. And the calm was not of peace but of death. Everything that had been the source of life of Dzisna was removed. The bridge was burned, the Dvina was declared the boundary between Russia and Poland in that region. Travel on the Dvina was prohibited under penalty of death. Dzisna, once in the center of a nation, was now on the edge of Poland. The county seat was transferred to a town in the interior of the [illegible] trading was established.

"Then," you will conclude, "nothing was left in Dzisna."

Too much was left in Dzisna. Hunger, disease, poverty, misery were left in Dzisna. These were not removed. They were left by way of "reparation." So favorable is the environment that rather than diminish the "reparation" has increased a hundredfold. The mode of living has degenerated. Twentieth century life has

Although it was eleven at night we decided to start immediately for Dzisna.

As we emerged from the station I remarked to a woman, who had come to greet us, that I thought the station was extremely dark.

"Dark?" She considered my remark unfounded. "It is not at all dark tonight. Look—a light is burning inside."

Of course there was — a kerosene lamp in one room, absolutely no lights outside.

Three wagons had been hired: a large rough one for our trunks, two contraptions which, we were informed, were the finest, most luxurious, and most scientifically constructed carriages, and were available only for such special occasions as a visit by the "Amerikaner." These contraptions could accommodate (more or less com-

fortably) three passengers and the driver. The shock absorbers consisted of a long plank that extended from the rear axle through the carriage and ended abruptly in front. The driver rested on the rear end, the passengers had their legs broken against the sides.

At half past eleven our procession started out for Dzisna. For the first few minutes my sister and I thought that this mode of travel was a lot of fun. We laughed and talked to encourage my mother who despaired of reaching Dzisna with all our bones intact. After a while I began to agree with my mother—but I was the only one who knew of my agreement.

Never before had I encountered such roads. Each square foot had more ruts than the United States has automobiles. At one point we came to a small creek over which there was no bridge. When we rode through it the water almost entered the wagon. A little farther on, in the midst of a large mud-hole, the wagon my mother was in all but upset

daughter after a separation of twenty-two years. My aunt and her husband accompanied my grandmother. While my aunt was busy weeping, I became acquainted with my uncle. We lost no time.

My grandmother, mother, sister, and I rode together into Dzisna. My grandmother, a little woman who looks older than her seventy-five years, was all "dolled up" in a purple coat and a substantial wig which, in the excitement of the moment, had slipped down over her eyes. Of all things to speak about on the occasion of our meeting, we discussed "ingberlach" (ginger candy).

After eight hours of bone-shattering travel we reached Dzisna. Men, women, children, cows, horses, pigs crowded the streets to see the triumphal procession of dusty "Amerikaner." Out of the crowd a toothless ragged woman came running to us. My mother instantly recognized her and shook hands. When it came to kissing—which the woman seemed desirous of doing—my mother conveniently developed a severe attack of tonsilitis.

We came to my grandfather's house where another crowd awaited us.

As I entered the house the first thing I noticed was that the rooms were newly decorated. Then I saw my mother and her father dancing together to the tune of a long kiss.

A minute later I beheld my grandfather for the first time. I was surprised at the feeling of reverence I experienced. My grandfather is tall, has a long carefully-combed grey beard, clear skin, bright blue eyes. He personified my conception of a Chassid.

For me my grandparents were at last flesh and blood persons. They ceased to be the photographic cardboard symbols I had known at home. They were no longer imaginary; they were real! But the realization of this was difficult. All the time I was with them I tried to grasp the significance of it. Not until we parted did I appreciate that significance.

For the next few days we were on display at grandfather's house. Everyone in town came to stare at us. [illegible] where toothbrushes and [illegible] are unknown. Some of the elderly women were quite repulsive. My sister and I were having breakfast one morning when one such woman entered the room. Immediately we discovered that our appetites had fled. Not until suppertime did they return.

Two days after our arrival we experienced a strong desire for a hot bath. We had not yet rid ourselves of Dzisna dust. As my grandparents' house did not have the facilities for satisfying our desire arrangements were made with the keeper of the bathhouse to accommodate us.

My mother, sister, and I set forth and after plodding our way through the unpaved streets where the sand reached over our ankles we arrived at the scene of our next adventure—the bathhouse. It was a one story building on the roof of which lay the bricks that fell from the crumbling chimney. To get to the door we had to slide down a steep muddy grade.

We entered a low-ceilinged room lined with wooden lockers that did not lock. This was the disrobing chamber.

Everything About the Place Struck Her As Peculiar — Answering a Million Questions About America—"Is the Milky Way Visible in the United States?"

Without knowing it I should have been a deaf mute there. I was amused to see how the Dzisners resented having us speak English among ourselves.

"Ah," they would say; "now they are buying us and selling us!"

We were continually answering questions during the entire six weeks we spent in Dzisna. Some people would ask if we knew their cousins in Texas (we live in New Jersey). Others desired to know why American gentlemen did not kiss the lady's hand when greeting or taking leave of her. One girl, with whom I was walking one night, asked if the Milky Way, which was extraordinarily magnificent that night, was also observed in the United States.

"Impossible! With our strictly enforced immigration laws the Milky Way would never be permitted to enter our country."

And I am half afraid she took me seriously.

After a couple of weeks in Dzisna I became restless. I could not accustom myself to the mode of living prevalent there. There was no plumbing. The windows were unscreened and unshaded, clouds of flies polluted the food we ate. Each house had one electric bulb; but the electric power was discontinued for the summer. Smelly kerosene lamps and flickering candles provided our illumination.

Most of the streets were unpaved. When I walked through them I found myself sinking in the sand. The other streets were paved with round cobble stones which had a queer way of causing me to sprain my ankle. The sand fleas made me so uncomfortable [illegible] was decayed. When [illegible] end the other end promptly stood up and embraced my legs.

The event of the week was the gathering of the town's notables at my grandfather's home after synagogue services each Saturday morning. The family and friends gathered around two tables—one in the dining-room for the menfolk, the other in the living-room for the women. Cake, nuts, candy, preserves, 'lekach', liquor—and herring and bread—were served. The old Chassidim, with their long grey beards, dark caps, long overcoats would lean dark caps and long overcoats would lean back in their chairs and half-closing their eyes would start singing in a low voice. The song had no words—it softly, rhythmically until the climax was reached. Then the voices swelled into a fervent prayer vibrant with hope and faith. A prayer not for bodies but for souls. My grandfather once told me:

"When I sing that song the doors of Heaven open before me and I see the angels, the glory—and God."

A pause followed the song. Then one

was not of peace but of death. Everything that had been the source of life of Dzisna was removed. The bridge was burned, the Dvina was declared the boundary between Russia and [illegible]nd in that region. Travel on the [illegible] was prohibited under penalty of death. Dzisna once in the center of a nation, was now on the edge of Poland. The county seat was transferred to a town in the interior of the [illegible] trading was established.

"Then," you will conclude "nothing was left in Dzisna."

Too much was left in Dzisna. Hunger disease, poverty, misery were left in Dzisna. These were not removed. They were left by way of "reparation." So favorable is the environment that rather than diminish the "reparation" has increased a hundredfold. The mode of living has degenerated. Twentieth century life has departed from Dzisna; the eighteenth century has returned.

To this "Paradise" we went last June. We had our first taste of "Heaven" after we arrived at Zyabki, the railroad station nearest to Dzisna—a matter of only thirty-five kilometers (twenty one miles) separating the two towns. As no trolley cars or automobiles ran here we had to complete our journey in horse-driven wagons rear axle through the carriage and ended abruptly in front. The driver rested on the rear end, the passengers had their legs broken against the sides.

At half past eleven our procession started out for Dzisna. For the first few minutes my sister and I thought that this mode of travel was a lot of fun. We laughed and talked to encourage my mother who despaired of reaching Dzisna with all our bones intact. After a while I began to agree with my mother—but I was the only one who knew of my agreement.

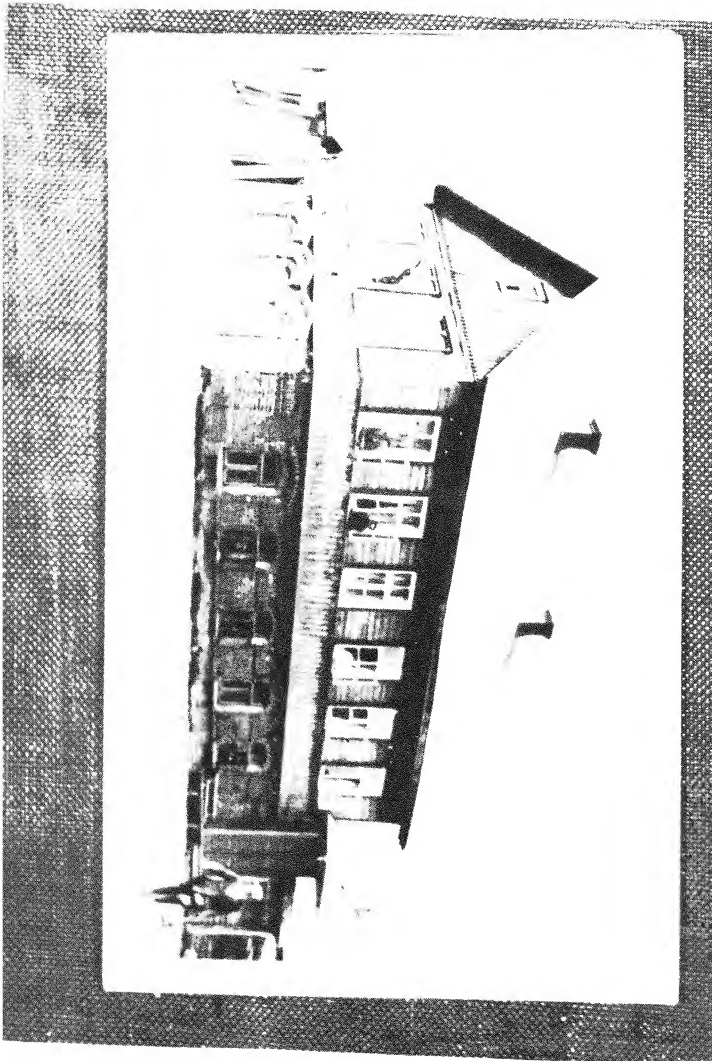
Never before had I encountered such roads. Each square foot had more ruts than the United States has automobiles. At one point we came to a small creek over which there was no bridge. When we rode through it the water almost entered the wagon. A little farther on, in the midst of a large mud-hole, the wagon my mother was in all but upset.

It was fun—loads of it.

About three miles outside of Dzisna I observed a speck in the distance. As we approached it I saw it was a wagon similar to ours. I had a sudden inspiration.

"Bertha," I called to my sister. "Here they are—here's grandma."

I was right. A moment later a reunion took place between mother and

room. Immediately we discovered that out appetites had fled. Not until supper time did they return.

Two days after our arrival we experienced a strong desire for a hot bath. We had not yet rid ourselves of Zyabki dust. As my grandparents' house did not have the facilities for satisfying our desire arrangements were made with the keeper of the bathhouse to accommodate us.

My mother, sister, and I set forth and after plodding our way through the unpaved streets where the sand reached over our ankles we arrived at the scene of our next adventure—the bathhouse. It was a one story b[illegible] building on the roof of which lay the bricks that fell from the crumbling chimney. To get to the door we had to slide down a steep muddy grade.

We entered a low-cellinged room lined with wooden lockers that did not lock. This was the disrobing chamber.

Ceremoniously we were escorted into the room containing the one and only evidence of the progressiveness of the bathhouse keeper—the porcelain bathtub! A small dirty window allowed some daylight to filter through. The whitewashed walls were discolored and moist. The yellowed bathtub, resting on loose bricks, leaned against one wall; narrow wooden benches lined the other walls. The concrete floor was slippery. A roach was crawling across it....

The air was heavy with steam and the hot odor of human bodies. A nude woman ran back and forth with buckets of water for the bathers. We were the only ones who used the bathtub. The others did not know how to manage with it.

I shuddered. Call me squeamish, if you will. I was shocked at the contrast between this room and the glistening bathrooms so common in the United States. Besides, this bath contained two features to which I habitually object in a bath—roaches and an audience....

Another curious feature of Dzisner life was the attitude toward marriage. Everybody must get married, regardless of economics, health, or personal wishes. I asked grandmother why she was so insistent that her sons marry.

"What a question to ask! You know that every minute of the day my sons are being cursed by the souls of their children from whom they are withholding life. Until they get married my sons shall continue to be cursed. Do you wonder now why I, their mother, pray for their marriage?"

But a number of other equally absurd things are believed in Dzisna. One night we had a thunderstorm of no great violence. The Dzisners thought the world was coming to an untimely end. The servant in the house refused to remain alone in the kitchen. My grandmother felt responsible for restoring peace and calm in Dzisna. Immediately and fervently she recited a prayer. The storm continued. Finding her first prayer futile grandmother recited another. In due time the force of the storm having spent itself, the storm ceased—but grandmother maintained that her prayer had brought the storm to a close.

[illegible] until I came to Dzisna did I [illegible] the advantages of understand[illegible] and speaking Yiddish. All our con[illegible]ation was conducted in Yiddish, gathering of the town's notables at my grandfather's home after synagogue services each Saturday morning. The family and friends gathered around two tables—one in the dining-room for the menfolk, the other in the living-room for the women. Cake, nuts, candy, preserves, 'lekach', liquor—and herring and bread—were served. The old Chassidim, with their long grey beards, dark caps, long overcoats would lean dark caps and long overcoats would lean back in their chairs and half-closing their eyes would start singing in a low voice. The song had no words—it softly, rhythmically until the climax was reached. Then the voices swelled into a fervent prayer vibrant with hope and faith. A prayer not for bodies but for souls. My grandfather once told me:

"When I sing that song the doors of Heaven open before me and I see the angels, the glory—and God!"

A pause followed the song. Then one man cried:

"L'chayim! L'chayim!"

The cry was taken up—so were the wine-glasses. A merrier song followed. Without fail it was led by the poorest, hungriest man in the gathering. During the week he starved, the roof of his home collapsed, the rain chilled and drenched him. But on Saturday these petty troubles vanished. Only his faith mattered.

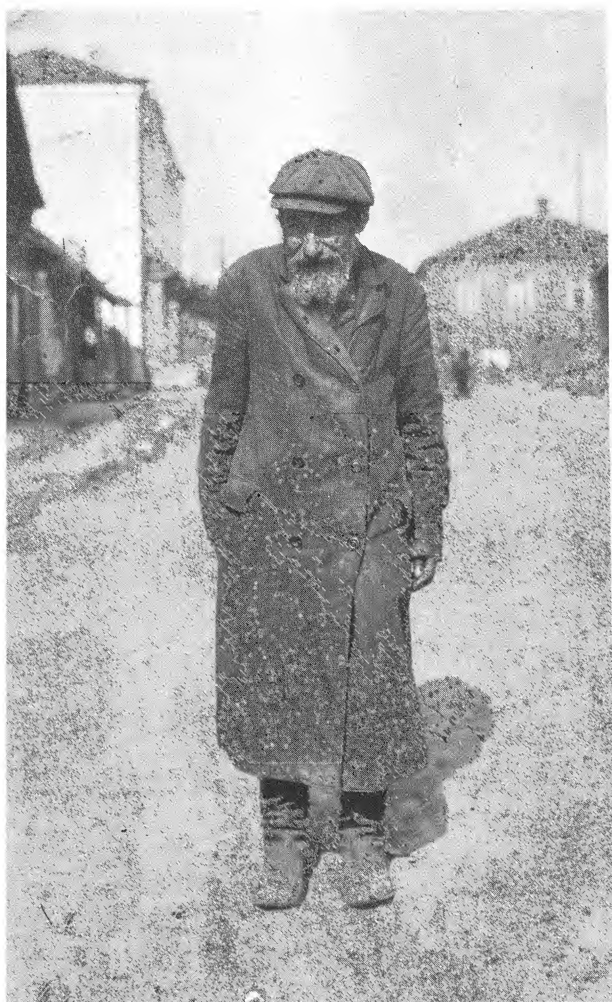
A grand "l'chayim" in which everyone joined brought these gatherings to a close.

And the passing of time brought our visit in Dzisna to a close. Never had my home seemed so beautiful, never was our auto comfortable, never were the roads so smooth as they were when we returned from Dzisna. Never was I so grateful for the twentieth century as I was after that experience. I had tasted of the eighteenth century; I had been in Dzisna — the town where only eight families had telephones, two had radio sets—and no one had an automobile.

My reaction? I scarcely know. Some things repelled me; others amused and fascinated me. Some things saddened me; few things gladdened me. Pleasure is not derived from unpleasant objects—and Dzisna, through no fault of its own, is overflowing with these.

Some day I shall revisit Dzisna.

אברהם־איטשקע דער שאקלדיקער (המתנועע)

מנקה הארובות
איטשקע „שפארבוך"

השטפון הגדול
דער גרויסער געוויסער

רח' פרקנה
פאַרקאַנע גאַס

השטפון הגדול
דער גרויסער געוויסער

בית בדיסנה
מענדל היליעס שטוב

השטפון הגדול
דער גרויסער געוויסער

מחסה מפני השטפון
אנטלאָפן פון די וואַסער

מים בשפע
וואַסער — וויפל דאָס האַרץ געלוסט

הערכה של נזקי השטפון
מ׳שאַצט אָפּ דעם שאָדן פון געוויסער

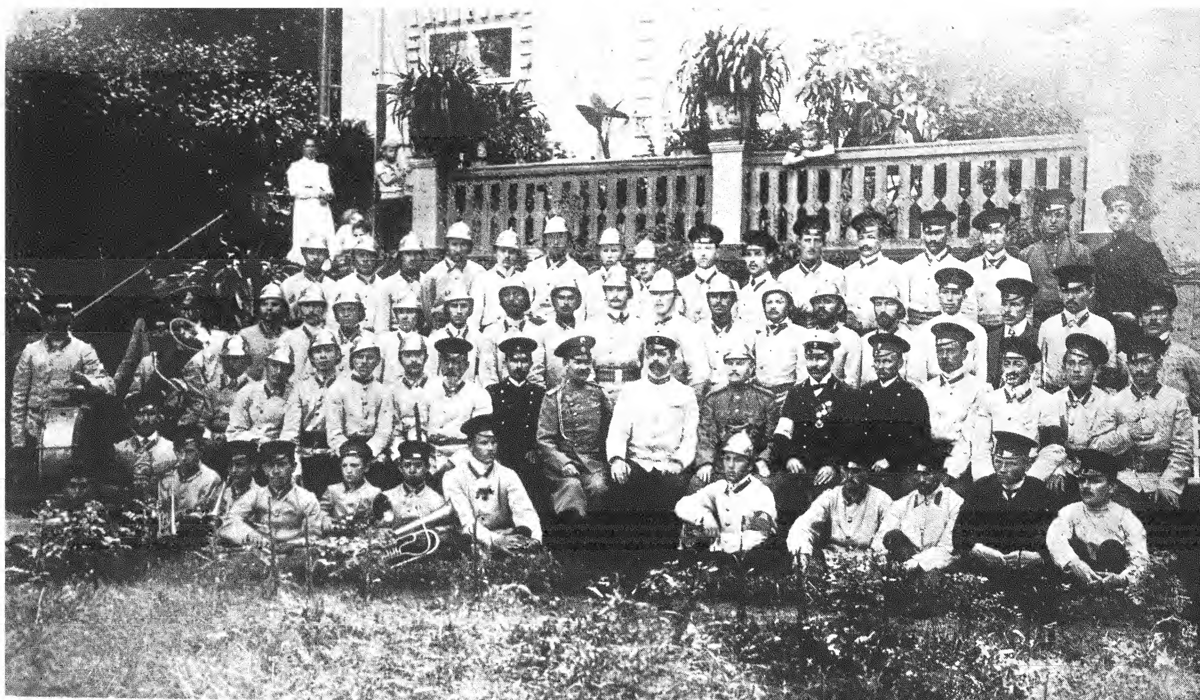
חברים מההגנה העצמית ב־1905
אַ גרופּע זעלבסטפאַרטיידיקער אין פינפטן יאָר

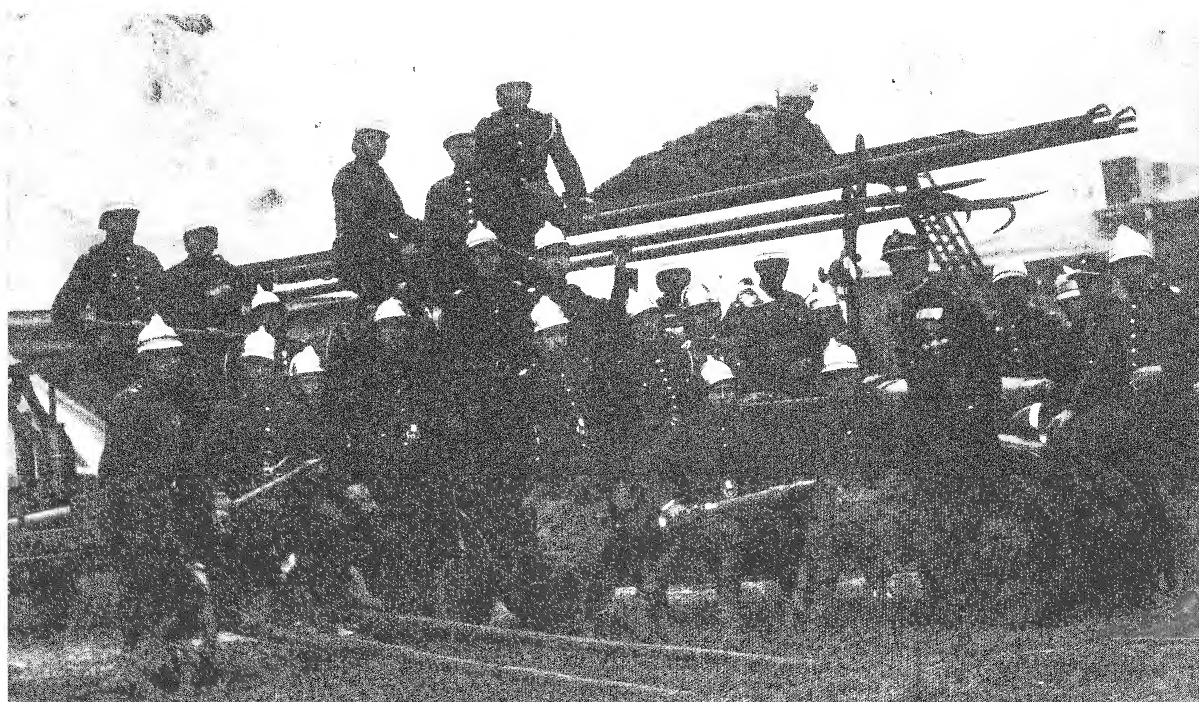
קבוצת הכדורגל
די פוטבאָל סעקציע

רופאים ואחיות בבית החולים העירוני
דאָקטוירים און שוועסטער אין שטאָטישן שפּיטאָל

אגודת מכבי האש בתקופת הצאר
„ניקאָלאַיעווסקע פאַזשאַרניקעס"

מכבי אש שלפני מלחמת העולם השניה
פייערלעשער פאַר דער צווייטער וועלט קריג

Г. ДИСНА.

ВЪ ЧЕТВЕРГЪ 23 НОЯБРЯ 1917 Г.

ВЪ ЗАЛѢ НАРОДНАГО ДОМА

ЛЮБИТЕЛЯМИ ДРАМАТИЧЕСКАГО ИСКУССТВА

данъ будетъ спектакль на еврейскомъ языкѣ

ВЪ ПОЛЬЗУ ПРОСВѢЩЕНІЯ ЕВРЕЙСКАГО ЮНОШЕСТВА.

Представлено будетъ:

I

ХАНЕ ЛИТЪ ИРЕ ЗИБЕНЪ ЗИНЪ

Драма въ 1-мъ дѣйствіи.

II

ДИ НАЕ МАТОНЕ

Комедія въ ... дѣйствіяхъ

III

АМАЦІЯ РАЗНЫХЪ АНЕКДОТОВЪ

IV

КАРТИНА **ДЕРЪ ПАСТУХЪ**

подъ гримомъ художественнаго парикмахера.

... ... залъ недопускается.

...актовъ будетъ играть бальный оркестръ.

ТАНЦЫ почта-Амуръ, бой конфетти

...етъ съ прохладител... напитками

... ...асовъ вечера

ПОДРОБНОСТИ ВЪ ПРОГРАММАХЪ

ЦѢНЫ МѢСТАМЪ: ОТЪ 5 РУБ. ДО 75 КОП.

Билеты заблаговременно продаются въ книжномъ магазинѣ Шпаера, а въ день спектакля съ 6 час. вечера въ народномъ домѣ.

Лица небывшія на спектаклѣ и желающіе участвовать въ ТАНЦАХЪ платятъ 1 руб.

Режиссеръ Бляхманъ. Отвѣтственные распорядители: Слупковъ Г., Кобленцъ Ц. и Тагеръ С.

Типографія М. Требелева, г. Дисна № 479—17.

תיאטרון חובבים
אַ דראַמאַטישער קרייז

חוג חובבים — הצגת „שני קונה למל", 1921
אַ ליבהאָבער טרופע. די פאָרשטעלונג
„צוויי קונע לעמלעך"

חוג לספרות
אַ ליטעראַרישער קרייז

תזמורת כלי מיתרים
אַ סטרונעץ אָרקעסטער

יום פרח לטובת ביה״ס האידישאי
אַ בלימל טאָג

וועד ביה״ס האידישאי
די פאַרוואַלטונג פון דער יידישער פאָלקס־שול

יום פרח
אַ בלימל־טאָג

וועד ביה"ס האידישאי ותלמידיו
די יידישע שול פאַרוואַלטונג און שילער

לטובת הקרן הקיימת

תזמורת כלי מיתרים
אַ סטרונען אָרקעסטער

השוק. מכירת כלי חרס
מ׳פּאַרקויפט „פאליווע״

מכירת ירקות
די „טענטלערקעס״

„חידוש" באפיית מצות
א „נייע מאשין" אין „פאדריאד"

יום שוק
אַ מאַרק טאָג

„חלקה" — אָפּשערעניש

ביה״ס היידישאי העממי
יידישע פאָלקס־שול

ילדים בביה"ס האידישאי

קינדער אין דער יידישער פאָלקס-שול

ביה״ס העממי האידישאי
די יידישע פֿאָלקס-שול

כיתת ילדים של ביה"ס העממי הפולני
קינדער אין דער פוילישער פאָלקס־שול

תלמידים יהודים בגימנסיה הפולנית
יידישע שילער אין דער פוילישער גימנאזיע

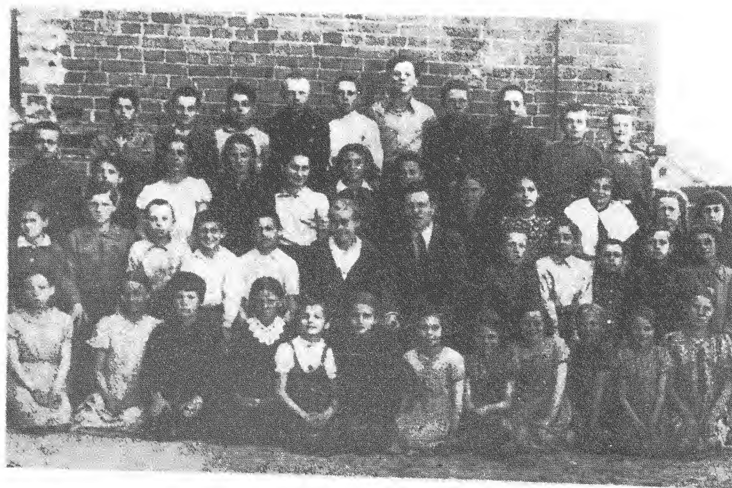
גן ילדים
אַ קינדער־גאָרטן

שיעור דת עם צבי סלוצקוב
אַ לעקציע „רעליגיע"

תלמידים יהודים בגימנסיה הפולנית
יידישע שילער אין דער פוילישער גימנאזיע

כיתת ילדים של ביה"ס העממי הפולני
קינדער אין דער פוילישער פאָלקס־שול

ראשונים
די ערשטע חלוצים

חוג לומדי עברית עם המורה גניה הלמן
די „מורה" מיט אירע שילער

1 במאי 1931 — קבוצת חברים של פ. צ.
א גרופע „לינקע"

קב' „קדימה", 1922
מ'גרייט זיך קיין א"י

„החלוץ" (7)

„דרור" — פרייהייט"

„השומר הצעיר"

„החלוץ״

„דרור״ — פרייהייט״

„השומר הצעיר״

קרן קימת לישראל

ארץ ישראל לעם ישראל

גאולה תתנו לארץ.

№ 4775

נתקבל מאת מר

לסעיף (עין מעבר לדף)

סך ... רובל ... קופ'.

יום ... לחדש ... שנת ...

בעיר

חתימת יד הגובה:

כל הכנסות הקרן הקימת מתפרסמות בעתונות על ידי הלשכה הראשית.

תעודת עליה —

תעודה

דיסנא

עליה באשטעטיקונגען

חבר נוסע לארץ־ישראל
פאָרט אַ חבר אין א״י

הוועד בארץ — דער קאמיטעט אין ישראל

אזכרה לעיר בתל־אביב
אנ׳ אזכרה אין תל־אביב

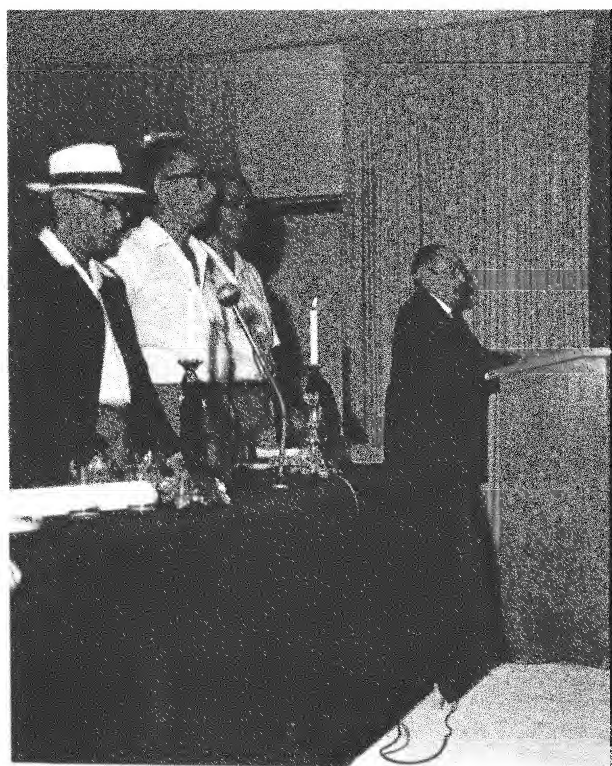
וועד עולי דיסנה בישראל
די פאַרוואַלטונג פון די דיסנער אין ישראל

אזכרה על הר־ציון
אנ' אזכרה אויפן הר־ציון

קלף הזיכרון במרתף השואה בירושלים
דער אָנדיינקונגס פּאַרמעט אויפן הר־ציון

„אל מלא רחמים"
מיר וועלן ניט פאַרגעסן

הדיסנאים נפגשים בארץ. 1939
אַ צוזאַמענטרעף פון דיסנער אין לאַנד

ליד הכותל המערבי
ביים כותל מערבי

מסיבת דיסנאים בישראל
אַ שמחה ביי דיסנער אין ישראל

אורחים מחוץ לארץ

געסט פון אויסלאַנד

קבוצת ניצולים
אַ גרופּע געראַטעוועטע

כינוס נידחי העיירה
די צווייטע און צושפּרייטע ווידער צוזאַמען

זה מה שנותר
דאָס איז פאַרבליבן

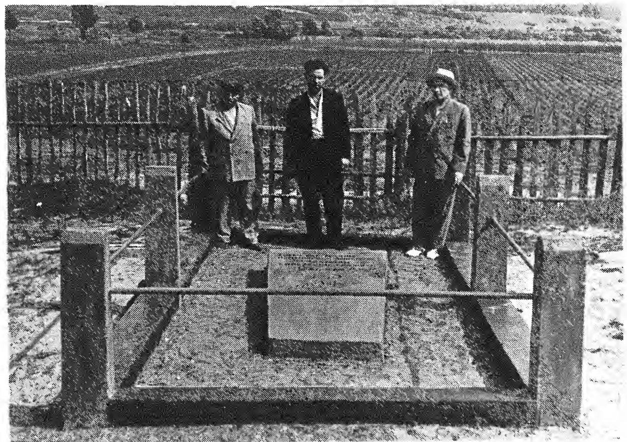
ילדי פליטים שחזרו לעיירה
קינדער וואָס זיינען צוריקגעקומען

תמימים וטהורים שלא זכו
אומשולדיקע וואָס האָבן ניט זוכה געווען

המצבה לזכר יהודי דיסנה בניו־יורק
אַ מצבה אין ניו־יאָרק די דיסנער יידן

קבר 28 הקורבנות היהודיים הראשונים
דער קבר פון די ערשטע 28 דיסנער יידן

קברם של 17 בעלי המלאכה
דער ברודער קבר פון די לעצטע
17 בעלי־מלאכות

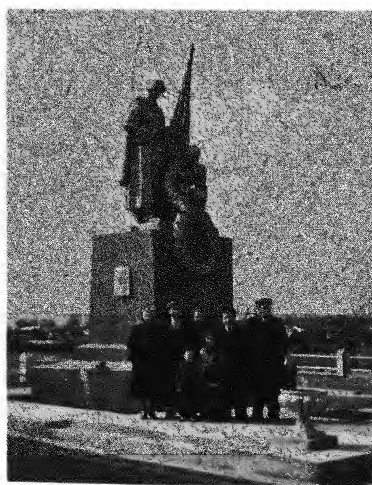

הצבא האדום הגיע לעיר
די רויטע אַרמיי אין דיסנע

פ"נ
דאָ זיינען זיי אומגעקומען

יד למשחררי דיסנה מידי הנאצים
אַ דענקמאָל די בעפרייער דיסנע פון די נאַציס

הגשר המחודש על הדיסנה
דער באַנייטער אייזערנער בריק

רח׳ גלובוקי
גלובאָקער גאַס (פאָטאָגראַפירט פון בריק)

קבר האחים
דער ברודער קבר

הכנסיה הפרבוסלבית שנפגעה (ברקע)
די באָמבאַרדירטע צערקווע (אין הינטערגרונט)

לזכרון — צום אנדענקונג

שמעון ולאה לקח

שמואל קצנלנבוגן ז״ל

טייבע ואסתר בנות חיים־יצחק ורוחמה־גילדין

איוויניצקי משה   איוויניצקה סוניה
איוויניצקה זלדה   איוויניצקה נינה

משפחת זיידלון

יונגלסון פסח, ראובן ושפסל

חיים זוסיה סירוטקין ומשפחתו

משפחת דרייזנשטוק

יחזקאל ביילין ורעיתו ביינה־ברטה

אסתר יפה (אשת ר׳ שמריהו זלמן)

דב (ברקה) ווייספפיר

משפחת סמירין

משפחת גריינימאן
ישראל דער סטאָליער

משפחת אייזנברג

מנחם מענדל מינץ

חי׳ זלדה בת מאיר יצחק יונגלסון

עטקה סגל ובנה יוחקה

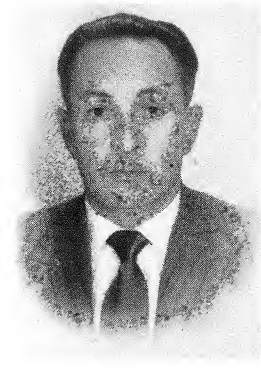
חברי המערכת

יהודה זמיר

שלום צירלין

ד"ר אהרון ביילין

United Disner Benevolent Assn.
Nathan Abramson, President
31-70 138th Street
Flushing, New York 11354

געבוירען און דיסנא 12.4.1912

פרעזידענט פון דיסנערפעראינן 1961

יונאַיטעד דיסנער בענ. סאָס. פייערט 20 יאָר מדינת ישראל

די יוניייטעד דיסנער בענעוואָלענט סאָסייעטי איינע פון די חשוב׳סטע סאָסייעטיס אין דעם אידישען לעבען פון ניו יאָרק וואָס אַרבעט בלב ונפש פאַר מדינת ישראל. וואָס אַ דאַנק איר חשוב׳ן פרעזידענט, דעם גוט באַקאַנטען געזעלשאַפטליכען טוער, מר. נייטען אַבראַמסאָן, איז שוין פאַר קויפט געוואָרן אין דער סאָסייעטי פאַר טויזענטער דאָלארס ישראל באָנדס, וועט דורכפירען דעם שבת אָוועגט, דעם 4־טען מאַי 1968, 9 אַזייגער אין אָוועגט אין פּראַטער נאל קלוב הויז, 25 וועסט 39־סטע גאַס ניו יאָרק, אַ גרויסע פייע־רונג לכבוד 20 יאָר מדינת ישראל. די לעצטע מוּאַוויס פון דער ישראל־אַראבער מלחמה: „זעקס טעג אין דזשון" וועט געוויזען ווערען.

אַלע מעמבערס ווערען געבעטען צו קומען אין צייט.

די אָפיסערס זענען: נייטען אַב־ראַמסאָן פרעזידענט; מאָריס קאָען, וויס פרעז.: רייִמאָנד בייער, טרעזש.: סענדער דוליטש, פינ. סעק.: איידא זלאַטאַגאָרסקי, רעק סעק.: מאָריס קאַפּלאַן, סאַרזשענט עט אַרמס; איסאַק עלינאָף און סעם ־טענקמאַן, האָספּיטאַלער.

דיסנער לאַנדסלייט אַנטהילען אַ מאָנומענט נאָך די קדושים

די יונאַיטעד דיסנער בענ. סאָסייעטי אין ניו יאָרק רופט אַלע מיטגלידער, לאַנדסלייט און פריינט צו קומען צו דער אַנטהילונג פון מאָנומענט צום אָנדענק פון די קדושים אין דיסנע און אומגעגנט, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרען פון די נאַציס און זייערע מיט־העלפערס.

די אַנטהילונג פון מאָנומענט וועט פאָרקומען זונטאָג, דעם 13טן סעפטעמבער, אַזייגער 2 בייטאָג, אויף דער אָלד מאָנטעפיאָרע סעמע־טערי, בלאָק 86. הרב צבי מאיר ליכטיק וועט אָנפירען מיט דער הייליגער צערעמאָניע. קומט אָפּגע־בען כבוד די קדושים פון דיסנע און פון אומגעגענט.

יזכור פאַרזאַמלונג ביי די וואָלבראַמער

היינטיגען זונטאָג, אַזייגער 1 בייטאָג, וועט אין אַסטראַן קולטור־הויז, 25 איסט 78טע גאַס, ניו־

דיסנער לאַנדסלייט

מיר בעטען אַלע לאַנדסלייט פון דיסנע און אומגעגענט צו קומען צו דער

אַנטהילונג פון דעם מאָנומענט

וואָס מיר האָבען אַוועקגעשטעלט נאָך די קדושים פון אונזער שטאָט

נעקסטען זונטאָג, דעם 13טען סעפטעמבער
2:00 אַזייגער בייטאָג
אויף דער אַלטער מאָנטעפיאָרע סעמעטערי
בלאָק 86

נתן אייבראַמסאָן, פּרעזידענט

מאָריס קאָהען, וויס־פּרעזידענט — רעימאָנד בייער, טרעזשורער
סענדער דוליץ, פינאַנס סעק. — סעם מייסענסאָן, רעקאָרדינג סעק.

דיסנע

געפלאנט לויטן זכרון

די דווינע

דער מארק

די גרויסע גאַס

די בירזשע האנדליאָווע

פילסודסקי

פיראמאָוויטשא

קאסאטאווסקע (סווינסקע) גאַס

שול-הויף

דער אינזל

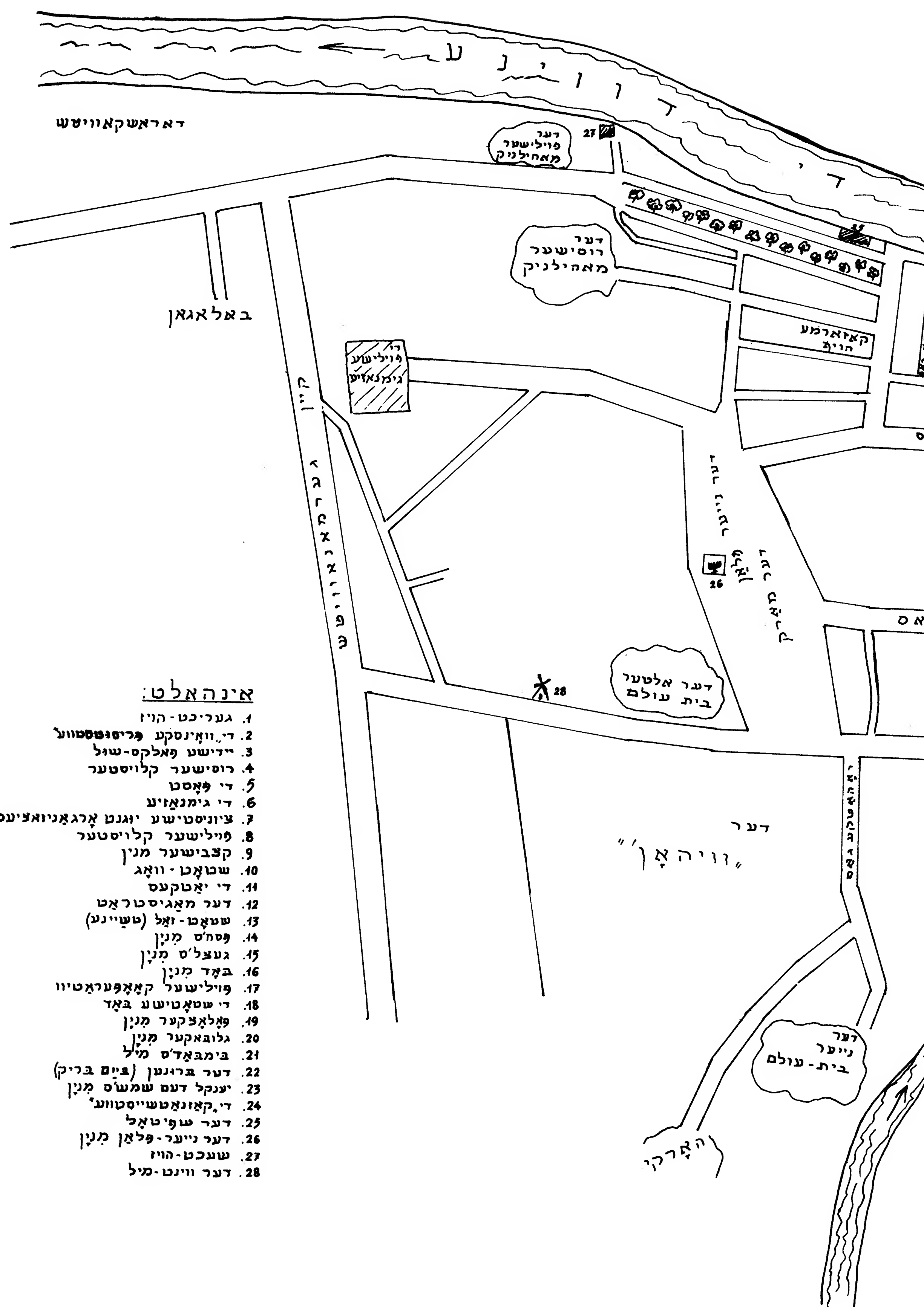
די דיסענקע

די דווינע

פאַלאַצקע גאַס

געטא

*P×V
(Disna)
1969

די דווינע
דאראשקאווישש
דער פוילישער מאהילניק
27
דער רוסישער מאהילניק
באלאגאן
קאזארמע הויף
די פוילישע גימנאזיע
26
דער אלטער בית עולם
28
דער "וויהאָן"
דער נייער בית-עולם
אינהאלט:
1. געריכט-הויז
2. די „וואָינסקע
3. יידישע פאלקס-שול
4. רוסישער קלויסטער
5. די פּאָסט
6. די גימנאַזיע
7. ציוניסטישע יוגנט אָרגאַניזאציעס
8. פוילישער קלויסטער
9. קצבישער מנין
10. שטאָט-וואָג
11. די יאַטקעס
12. דער מאַגיסטראַט
13. שטאָט-זאַל (טשַיינע)
14. פסח'ס מנין
15. געצל'ס מנין
16. באָד מנין
17. פוילישער קאָאָפּעראַטיוו
18. די שטאָטישע באָד
19. פּאָלאָצקער מנין
20. גלובאקער מנין
21. בימבאַד'ס מיל
22. דער ברונעם (ביים בריק)
23. יענקל דעם שמש'ס מנין
24. די „קאַזנאַטשייסטווע"
25. דער שפּיטאָל
26. דער נייער-פלאַן מנין
27. שעכט-הויז
28. דער ווינט-מיל